

UNIVERZITET EDUCONS
Fakultet poslovne ekonomije
Sremska Kamenica

**PREISPITIVANJE NEOLIBERALNOG
KONCEPTA EKONOMIJE U ZEMLJAMA
ZAPADNOG BALKANA**

Doktorska disertacija

Mentor:
Prof. dr Sanja Filipović

Kandidat:
M.Sc Jelena Tošković

Sremska Kamenica, 2015.

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl, mag, dr): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Jelena Tošković, master ekonomije
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof. dr Sanja Filipović
Naslov rada: NR	Preispitivanje primene neoliberalnog koncepta ekonomije u zemljama Zapadnog Balkana
Jezik publikacije: JP	srpski
Jezik izvoda/apstrakta: JI	srpski /engleski
Zemlja publikovanja: ZP	Srbija
Uže geografsko područje: UGP	AP Vojvodina
Godina: GO	2015
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Masarikova 69, 15000 Šabac, Srbija
Fizički opis rada: FO	(broj poglavlja 9, stranica 303, slika 2, tabela 63, grafikona 77, reference 244, priloga 2)
Naučna oblast: NO	Ekonomska teorija
Naučna disciplina: ND	Makroekonomija

Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Neoliberalni koncept, primena, preispitivanje, Zapadni Balkan
UDK	
Čuva se u: ČU	Biblioteka Edukons Univerziteta, Fakultet poslovne ekonomije Novis Sad – Sremska Kamnenica, Vojvode putnika br.87- Republika Srbija
Važna napomena: VN	
Izvod/Apstrakt IZ	Doktorska disertacija preispituje da li je i u kojoj meri u zemljama Zapadnog Balkana primenjen neoliberalni koncept, koje su posledice njegove primene i kako su se manifestovale u svakoj zemlji ponaosob. Hronološkom analizom razvoja neoliberalne ideje ekonomije, u radu su kritički preispitani osnovni principi i efekti primene neoliberalnog koncepta u razvijenim zemljama sveta i zemljama u tranziciji kojima pripadaju i zemlje Zapadnog Balkana, gde su na temeljima neoliberalnog pristupa analizirani uzroci nastanka globalne ekonomske krize. U istraživanju je analizirana zavisnost između spoljnog duga i devet pojedinačnih tranzicionih indikatora za navedene zemlje Zapadnog Balkana. Cilj regresione analize je da prikaže oblik veze između zavisne promenljive (spoljni dug) i nezavisne promenljive (tranzicioni indikator), na osnovu čega se utvrđuje veličina uticaja odabranog tranzicionog indikatora na spoljni dug i može se vršiti predviđanje vrednosti zavisne promenljive pri određenim vrednostima nezavisne promenljive. Kvantitativno je dokazano da primena koncepta neoliberalne ekonomije dovodi do veće zavisnosti privrede od inostranog kapitala.
Datum prihvatanja od strane NN veća: DP	
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije (ime i prezime, titula, zvanje, naziv institucije, status): KO	Prof. dr Bojan Dimitrijević, Univerzitet Educons, predsednik Prof. dr Sanja Filipović, Univerzitet Educons, mentor Doc. dr Miroslav Antevski, viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, član komisije

KEY DOCUMENT INFORMATION

Number *consecutive: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code (BA/BSc, MA/MSc, PhD): CC	PhD
Author: AU	Jelena Tošković, master of economy
Mentor (title, name, post): MN	Prof. Dr Sanja Filipović
Document title: TI	Reviewing the application of the neoliberal concept of economy in the Western Balkans
Language of main text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	Language of abstract: Serbian-English
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	AP Vojvodina
Year of publication: PY	2015.
Publisher: PU	Author
Place of publication: PP	Sremska Kamenica
Physical description: PD	Masarikova 69, 15000 Šabac, Srbija
Physical description: PD	(chapter 9, page 303, pictures 2, table 63, figure 77, reference 244, appendix 2)

Scientific field: SF	Economic Theory
Scientific discipline: SD	Macroeconomy
Subject, Key words SKW	The neoliberal concept, implementation, review, the Western Balkans
UC (universal class. code)	
Holding data: HD	Library of Educons University-Faculty of Business Economy Novi Sad - Sremska Kamnenica, Vojvode Putnika 87, Republika Srbija
Note: N	
Abstract: AB	<p>Doctoral thesis examines whether and to what extent the countries of the Western Balkans applied neoliberal concept, what are the consequences of its application and how they manifest in each country individually. Chronological analysis of neoliberal ideas of development economics, the authors critically reviewed the basic principles and the effects of the application of the neoliberal concept in developed countries and countries in transition to which they belong and the countries of the Western Balkans, where the foundations of the neo-liberal approach, analyzed the causes of the global economic crisis. The study analyzes the relationship between foreign debt and nine individual transition indicators for Latin American countries of the Western Balkans. The aim of regression analysis is to show bond formation between a dependent variable (external debt) and independent variables (transition indicator), on the basis of which is determined by the size of the impact of the selected transition indicators on external debt and may be made forecasting the value of the dependent variable at certain values of the independent variables. Quantitative proved that the application of the concept of neo-liberal economics leads to greater dependence of the economy on foreign capital.</p>
Accepted by Sc. Board on: AS	
Defended/Viva voce Ph D exam. on: DE	
PhD Examination Panel: DB	<p>Prof. dr Bojan Dimitrijević, Educons University, Chairperson Prof. dr Sanja Filipović, Educons University, Mentor Doc. dr Miroslav Antevski, Senior Research Fellow, Institute for International Politics and Economy, Member of the Commission</p>

SAŽETAK

Doktorska disertacija „Preispitivanje primene neoliberalnog koncepta ekonomije u zemljama Zapadnog Balkana” utvrđuje da li je i u kojoj meri u zemljama Zapadnog Balkana primenjen neoliberalni koncept, koje su posledice njegove primene i kako su se manifestovale u svakoj zemlji ponaosob. Naime, 1980-ih godina na temeljima liberalne ekonomije, razvio se neoliberalni koncept ekonomije koji je bio baziran na tri osnovna principa: liberalizaciji, privatizaciji i makroekonomskoj stabilnosti, a koji je bio primenjen i u zemljama Zapadnog Balkana. Nakon više od tri decenije primene ovog koncepta ukazalo se na potrebu za preispitivanjem njegove primene, uzrocima i posledicama koje su naročite bile aktuelne nakon nastanka globalne ekonomske krize. Tokom 1990-ih godina, zemlje Zapadnog Balkana su sprovele privredno-sistemske reforme prihvatanjem neoliberalnog koncepta, što je iniciralo kandidata da se u doktorskoj disertaciji bavi istraživanjem primene koncepta neoliberalne ekonomije u zemljama Zapadnog Balkana, odnosno da utvrdi njegov doprinos ekonomskom rastu i uspostavljanju spoljno-ekonomske ravnoteže ovih privreda. Hronološkom analizom razvoja neoliberalne ideje ekonomije, u radu su kritički preispitani osnovni principi i efekti primene neoliberalnog koncepta u razvijenim zemljama sveta i zemljama u tranziciji kojima pripadaju i zemlje Zapadnog Balkana, gde su na temeljima neoliberalnog pristupa analizirani uzroci nastanka globalne ekonomske krize. Na osnovu razvijenog metodološkog okvira i primene naučnih metoda, formirano je kritičko mišljenje o efektima primene preporuka neoliberalne ekonomije. Metodološki okvir rada baziran je na koeficijentu korelacije i linearnoj regresionoj analizi u periodu 2000–2012. godine na uzorku pet zemalja Zapadnog Balkana (Albanija, BiH, Makedonija, Crna Gora i Srbija). Korelacionom analizom ispitano je postojanje zavisnosti između spoljnog duga (zavisna promenljiva-regresanda) i izabranih tranzicionih indikatora (nezavisne promenljive- regresora). Naime, analizirana je zavisnost između spoljnog duga i svakog tranzicionih indikatora (privatizacija velikih preduzeća, privatizacija malih preduzeća, restrukturiranje preduzeća, liberalizacija cena, liberalizacija spoljne trgovine, politika konkurencije, reforma bankarskog sektora, reforma nebankarskih finansijskih institucija, reforma infrastrukture) pojedinačno za navedene zemlje Zapadnog Balkana.

Na osnovu toga se utvrđuje veličina uticaja odabranog tranzicionog indikatora na spoljni dug i može se vršiti predviđanje vrednosti zavisne promenljive pri određenim vrednostima nezavisne promenljive. Kvantitativno je dokazano da primena koncepta neoliberalne ekonomije dovodi do veće zavisnosti privrede od inostranog kapitala.

Ključne reči: Preispitivanje, neoliberalni koncept, tranzicija, Zapadni Balkan

ABSTRACT

A doctoral thesis „A review of application of the neoliberal concept of economy in the Western Balkans“ examines whether and to what extent the countries of the Western Balkans applied neoliberal concept, what are the consequences of its implementation and how they manifest in each country individually. In fact, in the 1980s on the foundations of a liberal economy, has developed a neo-liberal concept of economics, which was based on three basic principles of liberalization, privatization and macroeconomic stability, which has been applied in the countries of the Western Balkans. After more than three decades of implementation of this concept pointed to the need for reconsideration of his application, causes and effects that are specific to the current after the onset of the global economic crisis. 1990s, the Western Balkan countries have carried out economic and systemic reforms by accepting the neoliberal concept, which was initiated by the aim of the dissertation and to determine whether the application of the concept of neo-liberal economics in the countries of the Western Balkans contributed to achieving economic growth and the establishment of foreign-economic equilibrium of the economy. Chronological analysis of neoliberal ideas of development economics, the authors critically reviewed the basic principles and the effects of the application of the neoliberal concept in developed countries and countries in transition to which belongs and Western Balkans countries, where the foundations of the neo-liberal approach, analyzed the causes of the global economic crisis. On the basis of the developed methodological framework and the application of scientific methods, was formed a critical opinion on the effects of implementation of the recommendations of neoliberal economics. The methodological framework is based on the coefficient of correlation and linear regression analysis for the period 2000–2012. on a sample of five countries of the Western Balkans (Albania, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Montenegro and Serbia). Correlation analysis examined the existence of dependencies between external debt (dependent variable) and selected transition indicators (independent variable). Specifically, we analyzed the relationship between external debt and each transition indicators (privatization of large enterprises, small-scale privatization, enterprise reform, price liberalization, liberalization of external trade, competition policy, banking sector reform, reform of non-bank financial institutions, the reform of infrastructure) individually for specified countries of the Western Balkans.

Based on that, determines the size of the impact of the selected transition indicators on external debt and may be made forecasting the value of the dependent variable at certain values of the independent variables. Quantitative proved that the application of the concept of neo-liberal economics leads to greater dependence of the economy on foreign capital.

Keywords: *Review, the neoliberal concept, transition, the Western Balkans*

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	6
ABSTRACT.....	8
SADRŽAJ.....	10
SKRAĆENICE.....	14
SPISAK SLIKA, TABELA I GRAFIKONA.....	17
UVOD.....	23

I DEO

RAZVOJ NEOLIBERALNOG KONCEPTA EKONOMIJE

1. LIBERALNA EKONOMSKA TEORIJA.....	31
1.1. Razvoje ideje ekonomskog liberalizma.....	34
1.2. Osnovni principi i načela liberalnog koncepta.....	41
1.3. Razvoj neoklasične ekonomske škole.....	44
1.4. Velika depresija 1929. godine.....	46
2. NEOLIBERALNI KONCEPT EKONOMIJE.....	49
2.1. Razvoj ekonomske misli Miliona Friedman-a.....	52
2.2. Razvoj neoliberalnog koncepta ekonomije.....	55
2.3. Politika Vašingtonskog koncenzusa.....	57
2.4. Tržišni fundamentalizam.....	60

II DEO

PRIMENA NEOLIBERALNOG KONCEPTA EKONOMIJE

3. ANALIZA PRIMENE NEOLIBERALNOG KONCEPTA U SVETU.....	64
3.1. Analiza primene neoliberalnog koncepta u izabranim zemljama Latinske Amerike..	67
3.1.1. Primena neoliberalnog koncepta u Čileu.....	68
3.1.2. Primena neoliberalnog koncepta u Brazilu.....	72
3.1.3. Primena neoliberalnog koncepta u Argentini.....	74
3.2. Analiza primene neoliberalnog koncepta u izabranim zemljama u tranziciji.....	77
3.2.1. Primena neoliberalnog koncepta u Poljskoj.....	79
3.2.2. Primena neoliberalnog koncepta u Mađarskoj.....	81
3.2.3. Primena neoliberalnog koncepta u Rusiji.....	84
3.2.4. Primena neoliberalnog koncepta u Sloveniji.....	87
4. ANALIZA PRIMENE NEOLIBERALNOG KONCEPTA U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA	90
4.1. Politika evropskih integracija u zemljama Zapadnog Balkana.....	91
4.2. Ocena izabranih makroekonomskih indikatora u zemljama Zapadnog Balkana.....	94
4.3. Nejednakost, raspodela, standard i kvalitet života.....	105
4.3.1. Životni standard i kvalitet života.....	106
4.3.2. Životni vek.....	109
4.4. Sprovođenje privredno-sistemskih reformi.....	110

III DEO
SVETSKA EKONOMSKA KRIZA IZ UGLA NEOLIBERALNOG KONCEPTA
PRIVREDE

5. RAZLIČITI PRISTUPI FENOMENU SVETSKE EKONOMSKE KRIZE.....	124
5.1. Uzroci nastanka svetske ekonomske krize.....	126
5.1.1. Svetska ekonomske kriza sa aspekta neoliberalnog pristupa.....	128
5.1.2. Kritičari neoliberalnog koncepta o nastanku svetske ekonomske krize.....	129
5.2. Analiza efekata svetske ekonomske krize.....	133
5.2.1. Efekti svetske ekonomske krize na realni sektor ekonomije.....	135
5.2.2. Posledice svetske ekonomske krize na privredu evropskih zemalja.....	137
5.3. Modeli ekonomske politike za izlazak iz krize.....	139
5.3.1. Politika štednje u Grčkoj i Španiji.....	140
5.3.2. Visoka javna potrošnja u Skandinaviji i na Zapadnom Balkanu.....	146
5.3.2.1. Javna potrošnja u zemljama Skandinavije.....	147
5.3.2.2. Javna potrošnja u zemljama Zapadnog Balkana.....	151

IV DEO
SDI I POSLEDICE KRIZE U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

6. STRANE DIREKTNE INVESTICIJE U ZEMLJAMA ZAPADNOG	
BALKANA.....	156
6.1. Analiza SDI u zemljama Zapadnog Balkana.....	157
6.1.1. Tokovi stranih direktnih investicija	158
6.1.2. Stanje direktnih stranih investicija.....	163
6.1.3. Strana direktna ulaganja u Srbiji.....	170
6.2. Investicioni ambijent u ekonomijama Zapadnog Balkana i preporuke.....	173
7. POSLEDICE SVETSKE EKONOMSKE KRIZE U ZEMLJAMA ZAPADNOG	
BALKANA.....	183
7.1. Problem rasta spoljnog duga	186
7.2. Politika MMF-a na Zapadnom Balkanu.....	191

V DEO
OCENA EFEKATA PRIMENE NEOLIBERALNOG KONCEPTA U ZEMLJAMA
ZAPADNOG BALKANA

8. KVANTITATIVNA ANALIZA.....	197
8.1. Teorijske osnove izabrane metode kvantitativnog istraživanja.....	197
8.2. Tranzicioni indikatori EBRD.....	198
8.3. Testiranje hipoteza.....	210
9. ANALIZA UTICAJA TRANZICIONIH REFORMI NA SPOLJNI DUG.....	211
9.1. Prikaz i analiza rezultata.....	211
9.2. Diskusija.....	226
ZAKLJUČAK.....	240
LITERATURA.....	258
PRILOG 1.....	280
PRILOG 2.....	286
BIOGRAFIJA KANDIDATA.....	303

SKRAĆENICE

BDP	-Bruto domaći proizvod (<i>engl. Gross domestic product</i>)
BDP per capita	-Bruto domaći proizvod po glavi stanovnika (<i>engl. Gross domestic product per capita</i>)
BiH	- Bosna i Hercegovina (<i>engl. Bosnia and Herzegovina</i>)
CB	- Centralna banka (<i>engl. Central Bank</i>)
CEFTA	- Sporazum o slobodnoj trgovini zemalja Centralne Evrope (<i>engl. Central European Free Trade Agreement</i>)
EBRD	- Evropska banka za obnovu i razvoj (<i>engl. European Bank for Reconstruction and Development</i>)
SDI	-Strane direktne investicije (<i>engl. Foreign direct investment</i>)
FED	- Federalne Rezerve (<i>engl. Federal Reserve</i>)
EFSSF	- Postrojenje evropske finansijske stabilnosti (<i>engl. European Financial Stability Facility</i>)
EFTA	- Evropska asocijacija za slobodnu trgovinu (<i>engl. European Free Trade Association</i>)
EU	- Evropska unija (<i>engl. European Union</i>)
EK	- Evropska komisija (<i>engl. European Commission</i>)
EMU	- Evropska monetarna unija (<i>eng. European monetary union</i>)
HDI	-Indeks ljudskog razvoja (<i>eng. Human Development Index</i>)

HoV	-Hartije od vrednosti (<i>engl. Securities</i>)
M&As	- Spajanje i preuzimanje (<i>engl. Cross-border mergers and acquisitions</i>)
MMF	- Međunarodni monetarni fond (<i>engl. The International Monetary Fund</i>)
NATO	- Organizacija severnoatlantskog saveza (<i>engl. North Atlantic Treaty Organisation</i>)
NAFTA	- Severno Američki sporazum o slobodnoj trgovini (<i>engl. North American Free Trade Agreement</i>)
NINJA	- Drugorazredni subprime krediti (<i>engl. A second-rate subprime loans</i>)
OPEC	- Organizacija zemalja izvoznica nafte (<i>engl. Organization of Petroleum Exporting Countries</i>)
PPP	- Paritet kupovne moći (<i>engl. Purchasing power parity</i>)
PDV	- Porez na dodatnu vrednost (<i>engl. Value added tax</i>)
R&D	- Istraživanje i razvoj (<i>engl. Research and development</i>)
JIE	- Jugoistočna Evropa (<i>engl. Southeast Europe</i>)
KOSMET	- Pokrajina Kosovo i Metohija (<i>engl. Province of Kosovo and Metohija</i>)
SAD	- Sjedinjene Američke Države (<i>engl. United States</i>)
SB	- Svetska Banka (<i>engl. The World Bank</i>)
SBA	- Stand by aranžmani (<i>engl. Stand-by Arrangements</i>)

SFRJ	- Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija <i>(engl. The Socialist Federal Republic of Yugoslavia)</i>
SSP	- Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju <i>(engl. Stabilisation and Association Process)</i>
STO	- Svetska trgovinska organizacija <i>(engl. World Trade Organization)</i>
UN	- Ujedinjene nacije <i>(engl. United nations)</i>
UNCTAD	- Konferencija Ujedinjenih Nacija za trgovinu i razvoj <i>(engl. United Nations Conference on Trade and Development)</i>
UNMNIK	- Uprava Organizacije Ujedinjenih nacija <i>(engl. United Nations Organization)</i>
USD	- Američki dolar <i>(engl. US Dollar)</i>
VK	-Vašingtonski konsenzus <i>(engl. Washington Consensus)</i>

SPISAK SLIKA, TABELA I GRAFIKONA

SLIKE

Slika 1. Zapadni Balkan

Slika 2. Mehanizam preliivanja globalne ekonomske krize

TABELE

Tabela 1. Preporuke za VK i prošireni VK

Tabela 2. Makroekonomski agregati Čilea u periodu 2000–2012. godine

Tabela 3. Makroekonomski agregati Brazila u periodu 2000–2012. godine

Tabela 4. Makroekonomski agregati Argentine u periodu 2000–2012. godine

Tabela 5. Makroekonomski agregati Poljske u periodu 2000–2012. godine

Tabela 6. Makroekonomski agregati Mađarske u periodu 2000–2012. godine

Tabela 7. Makroekonomski agregati Rusije u periodu 2000–2012. godine

Tabela 8. Makroekonomski agregati Slovenije u periodu 2000–2012. godine

Tabela 9. Napredak u EU integracionom procesu

Tabela 10. BDP u zemljama Zapadnog Balkana 2000–2012. godine u mlrd.USD

Tabela 11. BDP per capita u zemljama Zapadnog Balkana (USD) 2000–2012. godine

Tabela 12. Inflacija (%) u zemljama Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Tabela 13. Nezaposlenost (%) u zemljama Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Tabela 14. Uvoz (u mlrd. USD) u zemljama Zapadnog Balkana 2005–2012. godine

Tabela 15. Izvoz (u mlrd. USD) u zemljama Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Tabela 16. Devizne rezerve (u mlrd. USD) u zemljama Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Tabela 17: Budžetski deficit % BDP u zemljama Zapadnog Balkana 2004–2012. godine

Tabela 18. GINI koeficijnt u zemljama Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Tabela 19. Faktori koji utiču na životni standard i kvalitet života

Tabela 20. Populacija, BDP per capita i HDI u zemljama Zapadnog Balkana, 2000–2012. godine

Tabela 21. Životni vek stanovnika u zemljama Zapadnog Balkana, 2000–2012. godine

Tabela 22. Makroekonomski indikatori Grčke u periodu 2000–2012. godine

Tabela 23. Makroekonomski indikatori Španije u periodu 2000–2012. godine

Tabela 24. Podaci o javnoj potrošnji Švedske, % BDP, 2007–2012. godine

Tabela 25. Podaci o javnoj potrošnji Danske, % BDP-a, 2007–2012. godine

Tabela 26. Prava radnika u Danskoj i Srbiji

Tabela 27. Javna potrošnja u zemljama Zapadnog Balkana, % BDP, 2012. godine

Tabela 28. Uporedne prosečne vrednosti javne potrošnje odabranih zemalja, % BDP, 2007–2012. godine

Tabela 29. Trend kretanja ulaznih tokova (ulaz) SDI u regionu, 2000–2012. godine (u mln.USD)

Table 30. Trend kretanja izlaznih tokova (odliva) SDI u regionu 2004–2013. godine (u mln. USD)

Tabela 31. Trend kretanja ulaznih tokova SDI kao % BDP-a u regionu 2000–2013. godine (u mln. USD)

Tabela 32. Trend kretanja izlaznih tokova SDI kao % BDP-a u regionu, 2000–2013. godine (u mln. USD)

Tabela 33. Ukupno ulazno stanje SDI prema regionu 2000–2013. godine (mln.USD)

Tabela 34. Ukupno izlazno stanje SDI prema regionu 2000–2013. godine (mln. USD)

Tabela 35. Ulazno stanje SDI kao % BDP-a 2000–2013. godine (mln. USD)

Tabela 36. Izlazno stanje SDI kao % BDP-a 2000–2013. godine (mln. USD)

Tabela 37. Ukupne SDI u milijardi USD

Tabela 38. SDI u Srbiji, neto u periodu 2005–2013.godine po zemljama porekla (mln.)

Tabela 39. Rang zemalja Zapadnog Balkana u Indexu globalne konkurentnosti 2005–2012. godine

Tabela 40. Kompletan GCI skor zemalja Zapadnog Balkana 2005–2012. godine

Tabela 41. Doing Business Report, 2015

Tabela 42. Spoljni dug privatnog sektora u milijardama USD

Tabela 43. Spoljni dug javnog sektora u milijardama USD

Tabela 44. Ukupan spoljni dug u milijardama USD

Tabela 45. Bilans tekućeg računa u periodu 2000–2012. godine u milijardama USD

Tabela 46. Tranzicioni indikatori u zemljama Zapadnog Balkana

Tabela 47. Rezultati regresione analize – uticaj privatizacije velikih preduzeća (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tabela 48. Rezultati regresione analize – uticaj privatizacije malih preduzeća (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tabela 49. Rezultati regresione analize – uticaj reforme preduzeća (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tabela 50. Rezultati regresione analize – uticaj liberalizacije cena (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tabela 51. Rezultati regresione analize – uticaj liberalizacije spoljne trgovine (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tabela 52. Rezultati regresione analize – uticaj politike konkurencije (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tabela 53. Rezultati regresione analize – uticaj reforme bankarskog sektora (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tabela 54. Rezultati regresione analize – uticaj reforme nebankarskih finansijskih institucija (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tabela 55. Rezultati regresione analize – uticaj reforme infrastrukture (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tabela 56. Uticaj tranzicionog indikatora na spoljni dug

Tabela 57. Rezultati regresione analize – uticaj prosečnog tranzicionog indikatora na spoljni dug

Tabela 58. Platni bilans Republike Srbije, mil. EUR

Tabela 59. Stopa rasta spoljnog duga Albanije

Tabela 60. Stopa rasta spoljnog duga Bosne i Hercegovine

Tabela 61. Stopa rasta spoljnog duga Crne Gore

Tabela 62. Stopa rasta spoljnog duga Makedonije

Tabela 63. Stopa rasta spoljnog duga Srbije

GRAFIKONI

Grafikon 1. Kretanje privrednog rasta u (%) 2000–2012. godine

Grafikon 2. Kretanje BDP per capita u % 2000–2012. godine.

Grafikon 3. Prosečna inflacije za zemlje Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Grafikon 4. Prosečna stopa rasta za zemlje Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Grafikon 5. Kretanje uvoza u % BDP, 2000–2012. godine.

Grafikon 6. Kretanje izvoza u % BDP, 2000–2012. godine

Grafikon 7. Kretanje deviznih rezervi u regionu, 2000–2012. godine

Grafikon 8: Kretanje budžetskog deficita u regionu, 2000–2012. godine

Grafikon 9. Prosek vrednosti indikatora privazacije velikih preduzeća u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 10. Prosek vrednosti indikatora privazacije malih preduzeća u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 11. Prosek vrednosti indikatora restrukturiranje preduzeća i upravljanje u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 12. Prosek vrednosti indikatora liberalizacije cena u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 13. Prosek vrednosti indikatora liberalizacija spoljne trgovine u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 14. Prosek vrednosti indikatora politika konkurencije u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 15. Prosečna vrednost indikatora reforme bankarskog sektora u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 16. Prosečna vrednost reforme nebankarskih finansijskih institucija u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 17. Prosečna vrednost reforme infrastrukture u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 18. Prosečna tranzicioni indikator zemalja Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Grafikon 19. Ukupan prosek individualnih indikatora

Grafikon 20. Vrednost ulaznih tokova SDI u mln. USD u region (2000–2012)

Grafikon 21. Vrednost izlaznih tokova SDI u mln. USD u region

Grafikon 22. Vrednost ulaznih tokova SDI kao % BDP-a

Grafikon 23. Vrednost izlaznih tokova SDI kao % BDP-a

Grafikon 24. Vrednost ulaznog stanja SDI u milionima USD

Grafikon 25. Vrednost izlaznog stanja SDI u milionima USD

Grafikon 26. Vrednost ulaznog stanja SDI kao % BDP-a

Grafikon 27. Vrednost izlaznog stanja SDI kao % BDP-a

Grafikon 29. SDI kao % BDP-a

Grafikon 30. Struktura SDI prema ino kompanijama 2001–2011. godine

Grafikon 31. Najveće SDI u sektorima 2001–2011. godine

Grafikon 32. Prosečna stopa rasta spoljnog duga u zemljama Zapadnog Balkana u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 33. Kretanje spoljnog duga privatnog sektora kao % BDP-a

Grafikon 34. Kretanje spoljnog duga javnog sektora u % BDP-a

Grafikon 35. Kretanje spoljnog duga kao % BDP-a

Grafikon 36. Kretanje privrednog rasta % u periodu 1991–1999. godine

Grafikon 37. Pad privrednog rasta i povećanje nezaposlenosti u %, 2000–2012. godine

Grafikon 38. Pad privrednog rasta i povećanje nezaposlenosti u %, 2000–2012. godine

Grafikon 39. Kretanje industrije u % u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 40. Spoljnotrgovinski deficit u milionima USD, 2000–2012. godine

Grafikon 41. Broj privatizovanih preduzeća 2000–2012. godine

Grafikon 42. Vrednost M&As u Srbiji u mln. USD 2006–2012. godine

Grafikon 43. Kretanje SDI u milijardama USD u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 44. Spoljni dug privatnog i javnog sektora u zemaljama Zapadnog Balkana

Grafikon 45. Kretanje spoljnog duga u milijardama USD u periodu 2000–2012. godine

Grafikon 46. Uticaj privatizacije velikih preduzeća na spoljni dug

Grafikon 47. Uticaj restrukturiranja preduzeća na spoljni dug

Grafikon 48. Uticaj politike konkurencije na spoljni dug

Grafikon 49. Uticaj reforme bankarskog sektora na spoljni dug

Grafikon 50. Uticaj reforme nebankarskih finansijskih institucija na spoljni dug

Grafikon 51. Uticaj reforme infrastrukture na spoljni dug

Grafikon 52. Uticaj privatizacije velikih preduzeća na spoljni dug

Grafikon 53. Uticaj privatizacije malih preduzeća na spoljni dug

Grafikon 54. Uticaj reforme preduzeća na spoljni dug

Grafikon 55. Uticaj liberalizacije spoljne trgovine na spoljni dug

Grafikon 56. Uticaj politike konkurencije na spoljni dug

Grafikon 57. Uticaj reforme bankarskog sektora na spoljni dug

Grafikon 58. Uticaj reforme nebankarskih finansijskih institucija na spoljni dug

Grafikon 59. Uticaj reforme infrastrukture na spoljni dug

Grafikon 60. Uticaj liberalizacije spoljne trgovine na spoljni dug

Grafikon 61. Uticaj politike konkurencije na spoljni dug

- Grafikon 62. Uticaj reforme infrastrukture na spoljni dug
- Grafikon 63. Uticaj privatizacije velikih preduzeća na spoljni dug
- Grafikon 64. Uticaj reforme preduzeća na spoljni dug
- Grafikon 65. Uticaj liberalizacije cena na spoljni dug
- Grafikon 66. Uticaj liberalizacije spoljne trgovine na spoljni dug
- Grafikon 67. Uticaj politike konkurencije na spoljni dug
- Grafikon 68. Uticaj reforme bankarskog sektora na spoljni dug
- Grafikon 69. Uticaj reforme nebankarskih finansijskih institucija na spoljni dug
- Grafikon 70. Uticaj reforme infrastrukture na spoljni dug
- Grafikon 71. Uticaj privatizacije velikih preduzeća na spoljni dug
- Grafikon 72. Uticaj privatizacije malih preduzeća na spoljni dug
- Grafikon 73. Uticaj reforme preduzeća na spoljni dug
- Grafikon 74. Uticaj liberalizacije spoljne trgovine na spoljni dug
- Grafikon 75. Uticaj politike konkurencije na spoljni dug
- Grafikon 76. Uticaj reforme bankarskog sektora na spoljni dug
- Grafikon 77. Uticaj reforme nebankarskih finansijskih institucija na spoljni dug

UVOD

Neoliberalni koncept privrede, razvio se 1980-ih godina na temeljima liberalne ekonomije, baziran na tri osnovna principa, koji zagovaraju liberalizaciju, privatizaciju i uspostavljanje makroekonomske stabilnosti. Uz snažnu podršku međunarodnih finansijskih institucija i procesa globalizacije svetske privrede, neoliberalni koncept razvoja ekonomije postao je vrlo brzo dominantan i primenjen u mnogim zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji kojima pripadaju i zemlje Zapadnog Balkana.

Danas se, nakon više od tri decenije primene neoliberalnog koncepta u svetu, ukazala potreba za preispitivanjem njegove suštine, dok se debata o teorijskim osnovama modernog kapitalizma i posledicama koje ima na društveno-ekonomsko blagostanje, rasplamsala naročito nakon nastanka globalne ekonomske krize. Nastankom globalne ekonomske krize u zamahu neoliberalnog kapitalizma, koji počiva na osnovama liberalne ekonomije, u akademskim krugovima su se pojavila različita stanovišta gledanja na uzroke nastanka globalne ekonomske krize i njene komparacije sa Velikom depresijom iz 1930-ih godina. Kako primena modernog kapitalizma nije zaobišla zemlje Zapadnog Balkana, predmet rada je da preispita da li je i u kojoj meri u navedenim zemljama Zapadnog Balkana primenjen neoliberalni koncept, odnosno šta su posledice njegove primene i na koji način su se manifestovale u svakoj zemlji ponaosob. Istraživanjem su analizirani osnovni principi neoliberalnog koncepta ekonomije i sagledani efekti njegove primene, sa posebnim fokusom na zemlje Zapadnog Balkana.

Početkom 1990-ih godina, zemlje Zapadnog Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Srbija) su ušle u period koji je podrazumevao ne samo prelazak na tržišni kapitalizam nego i sproviđenje privredno-sistemskih reformi prihvatanjem neoliberalnog koncepta razvoja privrede koji zagovara privatizaciju, deregulaciju ekonomskih aktivnosti, liberalizaciju međunarodnih ekonomskih tokova i sistematsko smanjivanje državnih funkcija u oblasti ekonomije. To je iniciralo osnovni cilj rada koji utvrđuje da li je primena koncepta neoliberalne ekonomije u zemljama Zapadnog Balkana doprinela ostvarivanju ekonomskog rasta i uspostavljanja spoljno-ekonomske ravnoteže ovih privreda.

Pri definisanju osnovnog cilja istraživanja, pošlo se od činjenice da se zemlje koje imaju deficit tekućeg bilansa u poslednje tri decenije najčešće odlučuju da deficit pokriju na osnovu priliva stranih direktnih investicija. Zemlje Zapadnog Balkana su u proteklom periodu privukle

značajan iznos stranih direktnih investicija, pre svega zahvaljujući liberalizaciji međunarodnih ekonomskih tokova i masovnoj privatizaciji. Međutim, ovi procesi su u isto vreme značili rast zavisnosti od inostranog kapitala, uključivanje ovih privreda u globalne ekonomske tokove i samim tim, izloženost eksternim šokovima. Tako je u uslovima globalne ekonomske krize, ne samo došlo do manjeg priliva inostranog kapitala nego je doveden u pitanje ceo neoliberalni koncept razvoja privrede. Stari problem kontinuiranog deficita tekućeg bilansa doveo je do rasta spoljnog duga koga čine javni i privatni dug zemlje prema inostranim kreditorima, pa se u isto vreme postavlja pitanje opravdanosti preporuka međunarodnih finansijskih institucija koje su glavni nosioci aktuelnog koncepta ekonomskog razvoja.

U radu se polazi od sledeće opšte hipoteze, kao i dve posebne hipoteze:

Opšta hipoteza: Primena neoliberalnog koncepta (liberalizuj-privatizuj-stabilizuj) u zemljama Zapadnog Balkana nije dovela do održivog ekonomskog rasta i makroekonomske stabilnosti, a nedostaci koncepta i sve slabosti analiziranih privreda su naročito došle do izražaja u uslovima globalne ekonomske krize.

Posebne hipoteze:

- Liberalizacija međunarodnih ekonomskih tokova omogućila je zemljama Zapadnog Balkana da dođu do priliva stranog kapitala u vidu stranih direktnih investicija, ali je njihove privrede učinila zavisnim od inostranog kapitala.
- Postoji direktna veza između primene preporuke neoliberalnog koncepta razvoja privrede (privatizuj-liberalizuj-stabilizuj) sa rastom nivoa spoljnog duga u zemljama Zapadnog Balkana.

Testiranjem postavljenih hipoteza pružen je odgovor na pitanja koja su postavljena kao ciljevi istraživanja, dok su rezultati testiranja polaznih hipoteza poslužili kao osnova za razvoj diskusije na osnovu koje su definisane osnovne poruke i zaključci istraživanja. Zadatak disertacije je da se istraživanjem ukaže na potrebu promene aktuelnog koncepta razvoja privrede, odnosno da se definišu preporuke koje bi zemljama Zapadnog Balkana trebalo da obezbede ekonomski rast i opravak.

Naučni doprinos koji se želi postići izradom ove doktorske disertacije je sledeći:

Svetska ekonomska kriza intenzivirala je akademsku raspravu o teorijskim osnovama tržišnog kapitalizma zasnovanog na ideji samoregulišućeg *laissez-faire* tržišta. Zahvaljujući hronološkoj analizi razvoja neoliberalne ideje ekonomije, u radu su kritički preispitani osnovni

principi i efekti primene neoliberalnog koncepta u svetu, gde su na temeljima ovog pristupa analizirani uzroci nastanka globalne ekonomske krize i paralele sa Velikom ekonomskom depresijom obzirom da su obe krize nastale na temeljima istog koncepta (prva u vreme liberalne ekonomije, a aktuelna svetska kriza u periodu dominacije neoliberalne ekonomije).

Na osnovu razvijenog metodološkog okvira i primene naučnih metoda, u radu je formirano određeno kritičko mišljenje o efektima primene preporuka neoliberalne ekonomije. Sistematizacijom teorijskih znanja i kvalitativnom analizom prikupljenih empirijskih podataka, rad postavlja osnove za kritičko sagledavanje samih postulata, ali i efekata njihove primene u izabranim zemljama. Primenom kvantitativne analize, pronađena je veza između izabranih promenljivih (izabrani pokazatelji uspešnosti sprovođenja tranzicionih reformi i spoljnog duga) i time kvantitativno dokazano da primena koncepta neoliberalne ekonomije dovodi do veće zavisnosti privrede od inostranog kapitala.

Naučni doprinos ovog rada se može svesti na sledeće:

- sistematizacija postojećih znanja na osnovu analize obimne domaće i strane literature,
- objašnjavanje savremenih ekonomskih pojava na osnovu sagledavanja uzročno-posledičnih veza i komparativnih istraživanja,
- preispitivanje principa neoliberalne ekonomije na bazi empirijske provere rezultata u izabranim zemljama,
- utvrđivanje postojanja veze i njene kvantifikacije između izabranih promenljivih i
- definisanje zaključaka na bazi dobijenih rezultata i predlozi novih rešenja.

Sadržaj disertacije koncipiran je u četiri dela i devet funkcionalno povezanih glava, odnosno:

I DEO- RAZVOJ NEOLIBERALNOG KONCEPTA EKONOMIJE

GLAVA I - Liberalna ekonomska teorija

GLAVA II - Neoliberalni koncept ekonomije

II DEO - POSLEDICE PRIMENE NEOLIBERALNOG KONCEPTA EKONOMIJE

GLAVA III – Analiza primene neoliberalnog koncepta u svetu

GLAVA IV – Primena neoliberalnog koncepta u zemljama Zapadnog Balkana

III DEO - SVETSKA EKONOMSKA KRIZA IZ UGLA NEOLIBERALNOG KONCEPTA PRIVREDE

GLAVA V – Različiti pristupi fenomenu svetske ekonomske krize

IV DEO - SDI I POSLEDICE KRIZE U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

GLAVA VI – Strane direktne investicije u zemljama Zapadnog Balkana

GLAVA VII – Posledice globalne ekonomske krize u zemljama Zapadnog Balkana

V DEO- OCENA EFEKATA PRIMENE NEOLIBERALNOG KONCEPTA U ZEMLJAMA

ZAPADNOG BALKANA

GLAVA VIII – Kvantitativna analiza

GLAVA IX – Analiza uticaja tranzicionih reformi na spoljni dug

Prvi deo rada posvećen je nastanku i razvoju neoliberalnog koncepta ekonomije, gde je analizirana liberalna ekonomija koja se nalazi u korenu neoliberalnog koncepta. Iako je liberalni koncept u svom izvornom obliku politička teorija, ideološki savez sa ekonomskom teorijom nastao je tokom XVIII veka i autorizovan je u radovima A. Smita (*Adam Smith*) (1723–1790), D. Rikarda (*David Ricardo*) (1772–1823), Mila (*John Stuart Mill*) (1806–1873) i mnogih drugih autora. U ovom delu ukazano je na hronološki razvoj ideje i doprinos ključnih autora kao što su Žan Žak Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*), Fransoa Volter, Didro (*Denis Diderot*), Šarl Monteskje (*Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu*), Džon Lok (*John Locke*), Jozefa Aloisa Šumpetera (*Joseph Alois Schumpeter*) i drugi. Nakon toga, ukazano je na okolnosti nastanka neoliberalnog koncepta koji nastaje u uslovima jačanja protekcionističkih mera, fiskalne krize zemlje i dr., kroz naučni doprinos Čikaške škole i njenih učenika Bekera (*Gary Stanley Becker*), Bjukenana (*James McGill Buchanan*) i Fridmana. Analizirani su principi neoliberalnog koncepta privrede koji su formalizovani Vašingtonskim konsenzusom, a ukazano je i na faze razvoja prelaskom sa tržišnog na institucionalni fundamentalizam.

Drugi deo rada posvećen je analizi efekata primene neoliberalnog koncepta u svetu i razvoja razvojne ekonomske škole čiji su tvorci Gunder Frank i Raul Prebiš (*Raúl Prebisch*). Analizirana je primena neoliberalnog koncepta u izabranim zemljama Latinske Amerike (Čile, Brazil i Argentina) i zemljama u tranziciji (Poljska, Mađarska, Rusija i Slovenija). Ovde je u svakoj zemlji ponaosob analiziran tok primene neoliberalnog koncepta i sagledana je dinamika trenda kretanja osnovnih makroekonomskih pokazatelja u periodu 2000–2012. godine.

Takođe, u ovom delu su analizirane su socioekonomske karakteristike u zemljama Zapadnog Balkana, sa posebnim naglaskom na njihove sličnosti i specifičnosti. Fokus istraživanja je na analizi primene preporuka neoliberalnog koncepta, koji će se pratiti putem analize tranzicionih indikatora koji predstavljaju kvantitativnu ocenu procesa sprovođenja privredno-sistemskih reformi od strane

Evropske banke za obnovu i razvoj. Osnovni cilj je da se utvrdi koji su bili generatori ekonomskog rasta u ovim zemljama i da li je ostvareni ekonomski rast bio posledica primene neoliberalnog koncepta. Objasnjen je fenomen nejednakosti kroz raspodelu i životni standard, dok je analizirana je i makroekonomska stabilnost ovih privreda, sa posebnim fokusom na nivo spoljnoekonomske ravnoteže.

Treći deo rada posvećen je analizi nastanka i eskalaciji globalne ekonomske krize koja se često dovodi u kontekst važećeg neoliberalnog koncepta. U ovom delu rada posebna pažnja je posvećena tumačenju uzroka nastanka globalne ekonomske krize i sve glasnije kritike neoliberalnog koncepta, kako su svetu, tako i u zemljama Zapadnog Balkana. Analizirani su efekti krize na realni sektor i privredu Evrope, kao i modeli izlaska iz krize koji su bazirani na politici štednje na primerima Grčke i Španije i visokoj javnoj potrošnji u Skandinavskom zemljama sa posebnim osvrtom na zemlje Zapadnog Balkana.

U četvrtom delu posebna pažnja je poklonjena testiranju hipoteza H1 i H2, koje se odnose na potrebu za stranim direktnim investicijama i analizu spoljnog zaduživanja. Analizirane su strane direktne investicije u zemljama Zapadnog Balkana kroz tokove i stanje stranih direktnih investicija, sa posebnim naglaskom na investicije u Srbiji. Takođe, u fokusu su i posledice svetske ekonomske krize na zemlje regiona, koje su objašnjene kroz problem rasta spoljnog duga, ali i politiku MMF-a sa osnovnim preporukama za zemlje Zapadnog Balkana.

U petom delu rada ispitana je hipoteza da li postoji direktna veza između primene preporuka neoliberalnog koncepta i spoljnog duga, odnosno, koji je intenzitet te veze. Za testiranje te hipoteze korišćen je koeficijent korelacija i linearna regresiona analiza. Korelacionom analizom je ispitano postojanje zavisnosti između spoljnog duga (zavisna promenljiva) i izabranih tranzicionih indikatora (nezavisne promenljive) za izabrane zemlje. Na osnovu regresione analize je definisan matematički oblik veze između zavisne promenljive i promene vrednosti izabranih nezavisnih promenljivih (tranzicioni indikatori o napretku sprovođenja procesa privatizacije preduzeća, liberalizacije trgovine, liberalizacije cena, reforme bankarskog sektora i dr).

Na ovaj način utvrđen je uticaj svakog tranzicionog indikatora na spoljni dug date zemlje, odnosno, kako promena vrednosti tranzicionog indikatora utiče na iznos spoljnog duga. Uzorak je obuhvatio podatke za pet zemalja Zapadnog Balkana (Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju) za vremenski period 2000–2012. godine.

U skladu sa definisanim predmetom istraživanja, u radu su primenjene sledeće naučno-istraživačke metode:

- deskriptivni metod za sveobuhvatni prikaz podataka na osnovu prikupljene literature i za opis uzročno-posledičnih veza između analiziranih pojava,
- komparativna analiza za upoređivanje i analizu primene koncepta neoliberalne ekonomije u izabranim zemljama Latinske Amerike, Centralne i Istočne Evrope i Zapadnog Balkana,
- analitičko-sintetički metod za raščlanjavanje i povezivanje najvažnijih iskaza formiranih na osnovu prikupljenih i obrađenih podataka,
- induktivno-deduktivni metod za povezivanje prikupljenih podataka i na bazi toga uspostavljanje uopštenih zaključaka,
- kvantitativne metode za formiranje zaključaka na bazi ocene koeficijenta korelacije, kako bi se utvrdilo postojanje zavisnosti između posmatranih promenljivih, i linearne regresije, kako bi se utvrdila jačina uticaja između promenljivih,
- obradu i predstavljanje podatka i dobijenih rezultata u vidu tabela, grafikona i slika.

Polaznu tačku istraživanja čini primena osnovnih naučnih metoda i analize koja se bazira na principima logike i empirijske provere. Analizom prikupljene literature, pre svega ključnih autora, koji su u svojim radovima proklamovali ideje na kojima će se kasnije razviti koncept neoliberalne ekonomije, izvršen je kritički osvrt na teorijske postulate neoliberalnog koncepta ekonomije. Preispitivanje predloženog koncepta vršeno je na bazi analize njegove empirijske primene u svetu, počev od zemalja Latinske Amerike i zemalja u tranziciji, sa posebnim fokusom na zemlje Zapadnog Balkana.

Pored bogate literalne građe koja je navedena u okviru poglavlja 7, pristupljeno je prikupljanju i sistematizaciji statističkih baza podataka za zemlje Zapadnog Balkana u vremenskom periodu 2000–2012. godine. Ove baze podataka podrazumevaju izabrane makroekonomske pokazatelje i indikatore uspešnosti sprovođenja privredno-sistemskih reformi (tranzicioni indikatori).

Podaci su pojedinačno analizirani, međutim, oni čine smernice za utvrđivanje koeficijenta korelacije i modela linearne regresione analize kojoj je cilj da za svaku zemlju Zapadnog Balkana ponaosob utvrdi postojanje direktne veze između primene preporuka neoliberalne ekonomije, koji su kvantitativno prikazani tranzicionim indikatorima (uspešnost u sprovođenju procesa privatizacije, liberalizacije, itd.), i nivoa spoljnog duga.

Kao izvori za ove podatke korišćene su reprezentativne međunarodne baze podataka kao što su: Međunarodni monetarni fond (MMF), Svetska banka (SB), Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD), Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), itd. Pored toga, u analizi su korišćeni podaci i specijalizovani izveštaji nacionalnih institucija izabranih zemalja (npr. centralne banke, ministarstva finansija i dr).

I DEO

**RAZVOJ NEOLIBERALNOG
KONCEPTA EKONOMIJE**

1. LIBERALNA EKONOMSKA TEORIJA

Sredinom XVII veka javilo se nastojanje za redukovanjem uticaja crkve, revitalizacijom i potiskivanjem religioznog pogleda na svet, koje je rezultiralo nastankom nove liberalne teorije. Liberalna teorija zasnivala se na pretpostavkama koje su se odnosile na ljudsku prirodu, vrednosti i institucije, pri čemu je čovek smatran kao individua, njegova želja za slobodom prirodnom, a ljudski racionalizam i lični interesi su bili poštovani. Termin liberalizam nastao je od latinske reči *liber* („slobodan” ili „nije rob”) i reči *liberalis* („slobodnjački”). Prema ovoj teoriji tržišta (mesto gde kupci i prodavci međusobnim delovanjem određuju cenu nekog proizvoda ili robe, dok svaka roba ima cenu koja čini njenu vrednost) nastaju spontano i prirodno kako bi se zadovoljile ljudske potrebe. Tržište se definisalo i kao društveni aranžman koji učesnicima u trgovini omogućava da sprovedu slobodnu, dobrovoljnu i neiznuđenu razmenu dobara. Pretpostavljalo se da uslove razmene određuju ponuda (količina neke robe koja je proizvedena i ponuđena u određeno vreme, na određenom mestu i po određenoj ceni) i tražnja (količina roba i usluga koje kupci žele da kupe po tržišnoj ceni, dok smanjenjem količine robe dolazi do porasta cene istih), koji su sastavni elementi tržišta bez uplitanja vlasti i same ponude. To je značilo da dobrovoljnom razmenom obe strane imaju korist i stvaraju podelu rada koja je takođe korisna. Smatralo se da za dobru razmenu mora postojati privatno vlasništvo jer se ne može razmenjivati nešto što se ne poseduje. U ovakvoj razmeni čini se lična a ne korist za vlast ili nekog drugog, pa se na tržištu rada moglo razmenjivati ono što se lično poseduje za određenu cenu koja se smatrala platom. Pretpostavka liberalne teorije bila je da sloboda razmene zahteva političku slobodu bez prinude. Ipak iz toga je usledilo mišljenje da stvaranje tržišta ne osigurava prihod za svakog pojedinca, što znači nejednakost u prihodima i bogatstvu čime je stavljen naglasak na društvene odnose. Prema liberalnoj teoriji nejednakost treba tolerisati jer bi rast koji je trebalo da usledi uz efikasnu alokaciju resursa sigurno bio više povećan nego što bi bio u odsustvu tržišta.

Liberalna politička filozofija zalagala se za individualnu slobodu, smatrajući je najvišim političkim ciljem, naglašavajući individualna prava i jednake mogućnosti i ističući maksimiziranje ličnog profita i blagostanje. Pored toga liberalizam se zalagao za slobodno tržište i trgovinu, smanjenu ulogu države i jednakost (Milardović, 2005). Razvoj liberalne filozofske politike tekao je u zavisnosti od dve glavne struje mišljenja, socijalnog i klasičnog liberalizma.

Socijalni liberalizam propagirao je mišljenje da vlade moraju preuzeti aktivnu ulogu u promovisanju slobode građana, kao i da istinska sloboda može postojati samo kada su građani zdravi, obrazovani i nisu siromašni. Osnovni cilj socijalnog liberalizma bila je garancija vlade na pravo na obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i zaradu, zakone protiv diskriminacije u stanovanju i zaposlenju ali i zakon protiv zagađenja životne sredine i drugo. Klasični liberalizam podržao je tezu da je jedina sloboda u ponudi i da je državna intervencija u privredi prinudna moć, što ograničava ekonomsku moć pojedinca, čime je minimiziran uticaj zemlje blagostanja a podrška data *laissez-faire* ekonomskoj politici.

Laissez-faire ekonomska politika propagirala je nemešanje države u privredni život, vladavinu prirodnog poretka u društvu, vladavinu prirode¹ i vladavinu prava. Ova ekonomska politika predstavljala je ekonomsko okruženje u kojem su transakcije između privatnih lica oslobođene carina, državnih subvencija, prisilnih monopola, sa minimumom državne regulative, dovoljne da zaštiti imovinska prava. Uporedo sa razvojem *laissez-faire*-a metafora „nevidljiva ruka” tržišta, odnosno samoregulišuća priroda tržišta osmišljena od Adama Smita, proglašena je za vrhovni autoritet, što je shvatano na različite teološke i ekonomske načine. Smatralo se da „nevidljiva ruka” tržišta omogućava povećanje koristi kako pojedinca tako i društva, bez učešća državne intervencije, kao i da je to najbolji način da se kontrolišu osnovni ljudski instinkti (pohlepa, želja za moći i bogatstvom) i da se kanališu za opšte dobro. Verovalo se u apsolutnu efikasnost samoregulišućeg *laissez-faire* tržišta pošto „nevidljiva ruka” sve postavlja na svoje mesto i dovodi do toga da svaki pojedinac, vodeći računa o svojim interesima, u isto vreme doprinosi blagostanju svih (Scottish Philosophy, 2001). Kako se u prvi plan stavljala sloboda pojedinca i zaštita prava privatne svojine, kao glavna prepreka se pojavila država koja je trebalo da vodi računa o opštim i nacionalnim interesima koji se realizuju u korist velike većine građana.

Cilj *laissez-faire* ekonomske politike bio je radikalno ograničavanje uloge države u privredi i isticanje obezbeđenja slobodne trgovine i principa slobodnog tržišta koji su formulisani u radovima Smita (1723), Rikarda (1772), Mila (1806). Može se zaključiti da su pobornici klasične ekonomske misli, Smit, Rikardo, Sej (*Jean-Baptiste Say*), Mil, pisali o načelima političke ekonomije, dok su u objašnjavanju ekonomskih pojava polazili od podele društva na klase, teorije radne vrednosti i ekonomskog liberalizma.

¹ Vladavina prirode je podrazumevala tezu u kojoj stvari idu svojim tokom.

Prema njihovom mišljenju uloga zemlje treba da bude u obezbeđenju uspešne tržišne privrede kroz punu zaštitu svojinskih prava i ugovora, punu slobodu, ravnopravnost i jednostavnost u formiranju biznisa u svim sektorima, stabilnu valutu i efikasan sistem platnog prometa, javnu kontrolu prirodnih monopola i zaštitu konkurencije, raspoloživost informacija u vezi ponude i tražnje za proizvodima i uslugama, efikasnu socijalnu zaštitu i drugo (Baletić, 2005). Smanjenjem uticaja pristalica klasičnog liberalizma smanjila se snaga liberalnog koncepta što je dovelo do stvaranja novih pravaca političke ekonomije (nemački i američki protestantizam, historicizam, socijalizam). Tada je jačanje radničkog pokreta dovelo do dva osnovna pravca:

- socijaldemokratsko učenje, čije je stavove zastupao Sismondi² koji se smatra ocem moderne socijaldemokratije, razvijalo se kroz kapitalizam, radničku i političku akciju;
- marksizam koji se razvijao revolucionarnom teorijom koja je u kapitalizmu videla osnovu ali i dužnost revolucije i ukidanje privatnosti.

Ipak ekonomski liberalizam nakon toga nije skroz nestao sa scene jer je Velika Britanija ostala glavni temelj ideja a pridružile su joj se i Sjedinjene Američke Države (SAD). Njihov savez se zalagao za slobodnu trgovinu i kretanje finansijskog kapitala a svet su prikazivali kao zatvoreni sastav povezanih tržišta sprovodeći Smitovu „nevidljivu ruku“ ali bez raspodele resursa i socijalne integracije. Predstojeći ratovi i neprijateljstva svakako su narušila slobodnu trgovinu i slobodu pojedinca.

²Žan Šarl Leonard de Sismondi (*Jean Charles Léonard de Sismondi*) (1773–1842) rođen je u Ženevi a bio je pisac poznat po radovima francuske i italijanske istorije, ali i radovima u političkoj ekonomiji. Kao ekonomista, Sismondi se bavio humanitarnim protestom protiv religioznog pravoslavlja svog vremena. U svojoj prvoj knjizi, pratio je delo Adama Smita, ali je u kasnijem ekonomskom radu, insistirao na činjenici da ekonomska nauka previše proučava sredstva za povećanje bogatstva, a da se premalo bavi korišćenjem bogatstva za proizvodnju. Njegovim najvažnijim doprinosom smatra se njegovo otkriće ekonomskih ciklusa. Baveći se pobijanjem ideja drugih mislilaca u to vreme (Sej i Rikardo), Sismondi je osporio ideju da ekonomska ravnoteža odmah dovodi do pune zaposlenosti. Nije bio socijalista ali je u znak protesta protiv *laissez-faire-a* prozivao i državu da reguliše napredak bogatstva. Sismondijevo učenje takođe je u velikoj meri doprinelo razvoju ekonomije sa svojim definisanjem agregatne tražnje. Posmatrajući kapitalistički sistem u Engleskoj, Sismondi je zaključio da je nekontrolisana konkurencija dovela do veće individualne proizvodnje što je video kao prisiljavanje poslodavaca da smanje cene čime su žrtvovane plate radnika. To je po njegovom mišljenju dovelo do hiperprodukcije u Engleskoj.

Na osporavanju liberalnog koncepta nastali su mnogi alternativni pravci a *laissez-faire* je doživeo krah sa Kejnsovim (*John Maynard Keynes*) „Krajem *laissez-faire-a*“ uoči Velike ekonomske krize 1929. godine. Krajem XX veka, kapitalizam je preporučen ekonomskom politikom kao praktični ekonomski sistem ponovo ponudio široku afirmaciju neoliberalne paradigme (Jovanović, Eškinja, 2008).

1.1. Razvoj ideje ekonomskog liberalizma

Ideje ekonomskog liberalizma prema pobornicima liberalizma, sežu još od humanizma i renesanse odnosno revolucije u Velikoj Britaniji 1688. godine. Međutim prvi liberalni pokreti nalaze se u prosvetiteljstvu, posebno u Engleskoj i Francuskoj (Žan Žak Ruso, Volter, Didro, Monteskje) ali i u pokretu za nezavisnost u američkim kolonijama. U eri prosvetiteljstva počeci liberalizma postavili su liberalnu filozofiju kao jasnu suprotnost feudalizmu i merkantilizmu, koja je bila suprotstavljena apsolutnoj monarhiji i raznim oblicima religijskog pravoverja. Liberali su tada prvi put ustanovili koncepte prava pojedinaca i vladavine prava, kao i važnost upravljanja državom ali i započeli svoje propagiranje slobode, ne kao dodatka, već kao fundamentalne osnove unutar političkog entiteta, kao odgovor apsolutizmu u Ujedinjenom Kraljevstvu. Prvi put ovaj koncept se nalazi u radovima Džona Loka (1632–1704) gde je u svom delu „Dve rasprave o vladi“ ustanovio dve fundamentalne liberalne ideje: ekonomsku slobodu, odnosno pravo na posedovanje i korišćenje imovine, i intelektualne slobode koja je uključila i slobodu savesti a koju je izneo u „Pismu o toleranciji“ (1689). Lokova dalja učenja odnosila su se na razradu ideje o prirodnom pravu, gde je insistirao na isticanju boljeg života, slobode i imovine, kroz koje je zasnovao koncept ljudskih prava. U isto vreme u Francuskoj, baron de Monteskje i drugi, izložili su koncept o ograničavanju vlasti monaha koji su imali apsolutnu moć. Monteskje je smatrao da će najbolje vladati vlada koja se najbolje bude uklopila u narav i humor naroda, što je naveo u svom delu „O duhu zakona“. Razvoj ovog koncepta nastavili su Žan Baptist, de Trasi (*Destit de Trasi*) i drugi filozofi.

U XVIII veku došlo je do dve velike buržoaske revolucije (francuske i američke). U Americi se propagiranje liberalizma odvijalo u cilju obezbeđenja boljeg životnog standarda, slobode i sreće koje su inicirali Franklin (*Benjamin Franklin*), Džeferson (*Thomas Jefferson*) i Adams (*John Adams*). U Francuskoj je, sa druge strane, sa revolucijom došlo do odbacivanja ustavne monarhije i proglašenja trećeg staleža za članove narodne skupštine. Za razliku od Amerike, kojoj je to pošlo za rukom, u Francuskoj je neuspešno prebrođen proces tranzicije od pobune do stabilnosti.

Zajedničko za obe revolucije je da su uz pomoć liberalnog koncepta uvele demokratiju, kao i zasnivanje političkog suvereniteta na „pravima čoveka“ (Stanford, 2002). U ovom veku javile su se dve škole mišljenja koje su imale veliki značaj za kasniji razvoj liberalne misli. Prva škola se vezuje za „škotsko prosvetiteljstvo“ koje su propagirali britanski filozofi Hjum (*David Hume*) i Smit, kao i nemački filozof Kant (*Immanuel Kant*). Prvenstveno je Hjum inicirao mišljenje da će osnovna pravila ljudskog ponašanja nadjačati sva moguća njihova ograničenja. Smit je smatrao da bi pojedinac mogao oblikovati moralni sistem i ekonomski život (visok životni standard), bez uplitanja zemlje i zalagao se za propagiranje *laissez-faire* principa ili tzv. minimalnog uplitanja države u rad slobodnog tržišta. A Kant je, pod uticajem Hjumovog racionalizma, razvio etički kodeks u kome je pisao da su usvojeni sistemi razuma i morala podređeni prirodnim i moralnim zakonitostima. Drugi pravac mišljenja razvio je Žan Žak Ruso koji je propagirao tvrdnju da se čovek rađa slobodan ali je obrazovanje dovoljno da ga unutar društva ograniči. Njegova teza je volju nacije vezivala za princip samoopredeljenja naroda, što je odstupalo od politike toga vremena a što je potreslo monarhijske vlasti tog doba.

U periodu krupnih promena (druga polovina XVIII veka), industrijske revolucije, brzog razvoja saobraćaja (železnice), ubrzanog razvoja prirodnih nauka, javila se klasična škola ekonomije. Ovaj pravac upućivao je na *laissez-faire* ekonomsku politiku koja je podržavala nemešanje države u privredni život i popropagirala stav da je privreda sposobna da se sama oporavi i na taj način obezbedi punu zaposlenost. Model koji su zastupali Smit, Rikardo i drugi, polazio je od nivoa pune zaposlenosti a isključivao je postojanje nevoljne zaposlenosti.

Na osnovu toga je osnovnim uzrokom nezaposlenosti smatrano odbijanje radnika da pristanu na sniženje nominalne zarade a društveni intervencionizam se smatrao štetnim jer su ga koristile samo uske društvene grupe. Smatrali su da je svako kršenje prirodnih sloboda moralno pogrešno i ekonomski štetno ali nisu negirali sve funkcije zemlje, već su smatrali da ih samo treba ograničavati. Prema njima je libero-kapitalistički sistem idealan a puna zaposlenost normalna stvar.

Ovaj stav klasične teorije preovladavao je sve do pojave Velike ekonomske krize 1929. godine i pojave Kejnsovog modela.

Za XIX vek se vezuje odustajanje od feudalizma (najduže je trajao u Rusiji), postavljanje standardizacije, internacionalizacije (merenje vremena, težine i druge mere), stvaranje novčanog sistema a sa njim i međunarodnih transakcija. Za ovaj period vezuje se i razvoj modernog mišljenja koji je prezentovao Džon Stjuart Mil (1806–1873) koji se zalagao za kvalitet života pojedinca ali i unapređenje prava žena.

U cilju boljeg razumevanja razvoja ekonomske misli XVIII i XIX veka pažnja se obraća na ideje poznatih filozofa toga vremena, Adama Smita, Davida Rikarda, Džona Stjuarta Mila, Jozefa Aloisa Šumpetera i Džona Mejnarda Kejnsa.

Adam Smit (1723–1790), škotski filozof i ekonomista, ekonomskom problematikom počeo se baviti 1860-ih godina. U svom radu odbacivao je merkantilističke ideje³, ali i stav fiziokrata⁴ čije je mišljenje visoko uvažavao. Smatrao je da se za zaradu novca u sopstvenom interesu na konkurentskom tržištu mora ponuditi ono što potpomaže interese drugih, a da će pojedinac, polazeći od svog interesa, znati šta može da proda a samim tim i da proizvede, u zavisnosti od cene i količine (Baltić, 2005). Smatrao je da je svrha privrede sigurnost i dopušteni interes svih (Quesnay, 1952). Njegovo delo „Istraživanje prirode i uzroka bogatstava naroda“ 1776. godine, dovelo je do neočekivane radikalizacije u razvoju ekonomske misli ali i zaokreta u evropskoj ekonomiji. Ovo delo smatrano je rođenjem ekonomske nauke, na čelu sa Smitom kao utemeljivačem i revolucionarom, dok su sva ranija istraživanja, razvoj i ideje, proglašeni nevažnim i pogrešnim. „Istraživanje prirode i uzroka bogatstava naroda“ predstavljala je tadašnju sliku politike Velike Britanije, u poslednjoj trećini XVIII veka, odnosno u vreme velikih političkih i ideoloških sukoba Velike Britanije i Francuske. Američki građanski rat za nezavisnost, stavljajući u pitanje položaj cele zemlje, snažno je uticao na Veliku Britaniju a samim tim i na celu Evropu. Završetkom rata i slomom Francuske, Britanija je povratila svoju trgovinsku, finansijsku i geografsku dominaciju, ali je insistirala na modernizaciji na osnovu koje bi učvrstila svoje pozicije u Evropi. Tadašnja započeta reforma, bazirala se na Smitovom mišljenju i njegovoj politici kao jedinom ispravnom pravcu. „Bogatstvo naroda“, najpoznatije Smitovo delo, smatra se osnovnim delom klasične ekonomije i

³ Merkantilističke ideje podrazumevale su da je najvažnija stvar za jednu zemlju količina zlata kojom raspolaže, gde je zemlja dužna da popravi trgovinski bilans širokim intervencijama.

⁴ Stav fiziokrata bio je da samo poljoprivredna delatnost može da ostvari višak proizvoda.

pripada grupi knjiga sa najvećim uticajem u istoriji. Ovo delo predstavljalo je prvi pokušaj da se naučnom metodom istraži razvitak industrije i trgovine u Evropi i smatra se temeljom modernog kapitalizma i slobodne trgovine. Osnovna ideja „Bogatstvo naroda“ jeste da rad pojedinca u vlastitom interesu u slobodnoj ekonomiji vodi ka povećanju blagostanja svih, što je predstavilo temelj tržišne privrede, odnosno pokoravanje „nevidljivoj ruci“ (samoregulaciji) tržišta. U javnosti je njegovo delo prihvaćeno sa oduševljenjem. Smatrano je političko-ekonomskom reformom i osnovom za prekid neprijateljstva, odnosno za stvaranje mira u vreme kada je Britanija radila sve kako bi sprečila nezavisnost severnoameričkih kolonija. Ipak gubljenjem kolonija i poglašenjem nezavisnosti SAD, oduševljenje „Bogatstvom naroda“ trajalo je kratko. Oporavak od šoka prekinut je uspehom industrijske revolucije i ponovnim oživljavanjem slobodne trgovine i liberalnih reformi 1783. godine nakon potpisivanja mira sa SAD. To je iniciralo hvaljenje Smita od strane radikalnih liberala i vlade, što je činilo podlogu za radikalnu liberalnu reformu britanskih institucija i ekspanziju kapitala kao novog oblika društvene moći. Na Smitov rad uticalo je druženje sa francuskim fiziokratama, posebno sa njegovim prijateljem Davidom Hjumom koji je uticao na formiranje njegovih ekonomskih i filozofskih stavova. Razlike u njihovim mišljenjima su postojale jer Hjum nije verovao u idealan prirodni poredak, koji bi prema Smitovom mišljenju osigurao ekonomski i civilizacijski napredak i upozoravao je na opasnost od vladavine bogatstva koja državom nije ograničena. Smit je, suprotno tome, zagovarao politiku slobodne trgovine, *laissez-faire* i njihov pozitivan uticaj na tadašnje britanske kolonije. Krajem XVIII i početkom XIX veka, Smitova ekonomska misao naišla je na snažan otpor ekonomista koji nisu prihvatili liberalni koncept smatrajući ga asocijalnim i aristokratskim iako je liberalna reforma bila na početku. Oni su poricali stav prema kome bi liberalni poredak bio uzrok ekonomskog napretka, pa su u prvi plan ponovo istakli važnost države kao koristi svih, jer država mora ispasti slaba i loša, ako pojedinci ostvaruju ličnu korist i bogatstvo. U XX veku, širenjem državnog intervencionizma i komunizma, Smitov liberalni koncept je stavljen u drugi plan ali je 1980-ih godina, širenjem liberalnih ideja na zapadu i padom komunizma na istoku, ponovo zaživeo.

David Rikardo (1772–1823) bio je britanski ekonomista jevrejskog porekla. Smatra se jednim od najuticajnijih klasičnih ekonomista koji se za ekonomiju zainteresovao nakon čitanja Smitovog „Bogatstva naroda“ (1799) (Sraffa, Piero, Ricardo, 1955). Njegovo učenje, kao i Smitovo, bilo je utemeljeno na ideji ekonomskog liberalizma (Sowell, Tomas, 2006), a verovao je

i u kvantitativne teorije novca ili današnji monetarizam. Često mu je pripisivana zasluga da je sistematizovao ekonomiku, a najvažnija dela koja je napisao su (Encyclopedia, Ricardo, 2014):

- „Visoka cena zlata, dokaz o depresiranju banknote“ (1810) u kojoj je objasnio zalaganje za usvajanje metalne valute;
- „Esej o uticaju niske cene žita na profitne akcije“ (1815) u kojoj je razmatrao žitne zakone;
- „Principi političke ekonomije i oporezivanja“ (1817) u kojoj je izneo stav da rastom stanovništva raste i zemljišna renta i gde je zastupao koristi slobodne trgovine. Smatrao je da zemlja koja trguje proizvodima te iste proizvode može jeftinije dobiti od neke druge zemlje, što je bolje nego da sama proizvodi (Ricardo, 1817).

Rikardova teorija radne vrednosti prvenstveno je pretpostavljala da sektori imaju istu stopu plata i istu profitnu stopu, a da kapital zaposlenih čine plate. Vremenom je njegova teorija napredovala i razvila se pa je prezentovao mišljenje da se periodi proizvodnje mogu razlikovati, zatim da proizvodni procesi mogu zaposliti opremu i instrumente u smislu kapitala (a ne samo zaradu, kako je ranije smatrao) u različitim proporcijama. Smatrao je da je osnovni zadatak političke ekonomije da odredi „zakone koji upravljaju podelom“ (Ricardo, 1983) stvorenog bogatstva, ali bez državnog uticaja, a podržao je Sejov stav da proizvodnja stvara tražnju za proizvodima (Say, 1855). Verovao je da postoji obostrana nacionalna korist od trgovine, čak i ako je jedna zemlja više konkurentna u svim oblastima od svog trgovinskog pandana, i da narod treba da se koncentriše samo na sredstva u industrijama gde je imala komparativnu prednost (Roberts, Paul Craig, 2003). Rikardo je bio blizak prijatelj Džejsa Mila (*James Mill*) koji ga je ohrabrivao u političkim ambicijama i pisanju o ekonomiji, a pored njega prijatelji su mu bili Tomas Maltus (*Thomas Robert Malthus*), čije je ideje o rastu stanovništva prihvatio, i Džeremi Bentam (*Jeremy Bentham*). Na svojim teorijama Rikardo je radio celog života.

Džon Stjuart Mil (1806–1873) je najuticajniji filozof XIX veka u Britaniji, jedan od najistaknutijih liberalista i socijalni reformator. Bio je zagovarač britanskog utilitarizma⁵ (Audi, 1999), bavio se hemijom, logikom i političkom ekonomijom a široko je bio poznat po unapređenju

⁵Britanski utilitarizam predstavlja ekonomske i psihološke teorije koje ističu vladavinu principa korisnosti kao vrhunsku vrednost ljudskog ponašanja. Prema Bentamovskom utilitarizmu koje je zastupao Mil, pretpostavljalo se da postoji neko objektivno društveno dobro (O tome više u: Vujanić I. (2007), „Liberalni revizionizam Džona Stjuarta Mila”, Godišnjak 2007, Fakultet političkih nauka, Beograd, str.9–28).

položaja radničke klase i objavljenim esejima „O slobodi”(1859), „Utilitarizam” i „O predstavničkoj vladi” (oba iz 1861). Cilj njegovog učenja bio je da se spase utilitarizam Bentama i Džejmsa Mila (njegovog oca) od optužbi koje su protiv njega izneli njihovi neistomišljenici, dok je prema Milovoj definiciji zadovoljstvo vrhovno dobro, odnosno ono ne predstavlja sredstvo za bilo koji drugi cilj osim za samog sebe (Mill, 1861). Prema njegovom mišljenju zadovoljstvo je bilo vrhunski poželjan cilj. Esej „O slobodi” izazvao je burne reakcije za vreme Milovog života i predstavljao je opšte prihvaćeno delo kao jedno od klasičnih stanovišta o liberalnom individualizmu. Sloboda će prema Milu kasnije biti nazvana kao „negativna” sloboda, a jedina sloboda zapravo jeste traganje za sopstvenim dobrom na svoj sopstveni način, pod uslovom da se ne sprečavaju napori drugih da čine to isto (Mill, 1988). Smatrao je da niko nema pravo da ograniči nečije ponašanje, osim da spreči nanošenje štete, i da svima treba da bude omogućeno da razviju svoju individualnost do maksimuma tako što bi živeli bez ičijeg uplitanja, odnosno na način koji se samo njima dopada. U njegovom eseju „Razmišljanja o predstavničkoj vladi” prikazao je nepoverenje u većinu, gde je tvrdio da je predstavnička vlada najbolji tip vlade za ljude koji su dovoljno civilizovani i prosvetljeni da mogu da preuzmu odgovornost za svoje sopstvene stvari (Vujanić, 2007). Verovao je da osim nekoliko posebnih izuzetaka (nepismenih, kriminalaca i onih koji nisu sposobni da se staraju o sebi) svaka odrasla osoba treba da ima bar jedno pravo glasa, kao i da je predstavnička vlada najbolja jer podstiče kritičko razmatranje, odgovornost i učešće običnog građanina, ali i da je takva vlada podložna slabostima i opasnostima. U eseju „O podređenosti žena” (1869) u saradnji sa svojom počerkom Helen Tejlor (*Helen Taylor*), predstavio je rani zahtev za pravima žena. Njegova „Autobiografija” opisuje njegovu mentalnu konstituciju u periodu nakon detinjstva i njegovo intelektualno funkcionisanje (Mill, 1873).

Jozef Alois Šumpeter (1883–1950) smatra se jednim od najuticajnijih neoklasičnih ekonomista XX veka. Bio je austrijanac koji se bavio političkom ekonomijom, istorijom ekonomske misli, teorijom inovacija, teorijom privrednog razvitka i dr. Najpoznatije Šumpeterovo delo je „Istorija ekonomske analize“ u kome objašnjava da se istorija ekonomske analize razlikuje od istorije ekonomske misli i istorije političke ekonomije. Smatrao je da se, prema neoklasičnom konceptu, ekonomija treba baviti tehnikama analize ali ne i vrednostima i ciljevima. Njegova osnovna polazna tačka je ekonomska misao iz koje izdvaja osnovne elemente tj. ekonomsku istoriju, ekonomsku sociologiju i statistiku i teoriju a koje je definisao pojmom ekonomska analiza. Za njega je ekonomska analiza skup svih mišljenja i želja koje se tiču, ekonomskih predmeta,

posebno javne politike u vezi sa tim predmetima a koja u određenom trenutku i mestu kolaju u javnoj svesti, odnosno, koja je rezultat podele određene zajednice na grupe ili klase različitog karaktera (Medić, 2000). Smatrao je da je nauka svaka vrsta znanja koja je predmet istorijskih napora za njegovo poboljšanje, pri čemu takvi napori dovode do navika uma (metoda i tehnika) i vladanja činjenicama koje su izdvojene pomoću tih tehnika, dok su te navike iznad nivoa mentalnih navika i poznavanja života (Schumpeter, 1975). Pod pojmom političke ekonomije podrazumeva izlaganje sveobuhvatnog sistema ekonomskih politika koje autori zastupaju na temeljima zajedničkih načela, kao što su načela ekonomskog liberalizma, socijalizma i dr. Šumpeter smatra da termin „teorija“ označava hipoteze, aksiome, teoreme i zakone koje su dobijene na osnovu specijalnih tehnika analize i racionalnog zaključivanja, dok se ekonomska analiza bavi pitanjem ponašanja ljudi u bilo kom trenutku vremena i definisanjem posledica koje rezultiraju takvim načinom ponašanja. Za njega je istorija ekonomske analize u stvari istorija intelektualnih napora ljudi da shvate ekonomske pojave, dok je osnovna svrha istraživanja da se opiše ono što se može nazvati procesnom genezom naučnih ideja ili procesom ljudskih napora da shvate ekonomske pojave (Schumpeter, 1975).

Početak XX veka obeležili su **Džon Mejnard Kejns**, njegovi sledbenici i njihova intervencionistička teorija, kojom su vladali do 1960. godine. Kejnsova revolucija dovela je do konsenzusa u ekonomskoj teoriji 1960-ih godina (Cohn, Steven Mark, 2009) i smatra se jednom od najmarkantnijih epizoda u istoriji ekonomske misli. Postoje mišljenja da nikada ranije ekonomisti nisu tako brzo i tako masovno prihvatili novu ekonomsku teoriju (Blaug, 1991). To je bio period privrednog rasta na Zapadu, velikog poverenja u državu blagostanja ali i period velike inflacije i sve većeg državnog zaduživanja. Razvoj kejnzijanske ekonomije je u prvi plan istakao probleme nezaposlenosti i fiskalne politike, nakon Velike krize iz 1929. godine koja je, vođena klasičnom teorijom, pokazala nespornost tržišta da se samoreguliše i nije imala objašnjenje za pad proizvodnje i zaposlenosti. Kejns se klasičnoj teoriji suprostavio uvođenjem koncepta nevoljne zaposlenosti i stavom da je klasična teorija primenljiva isključivo za posebne situacije i krajnju privrednu ravnotežu. Odbacio je stavove da su previsoki dohoci radnika uzrok nezaposlenosti kao i da obaranje realnih dohodaka radnika dovodi do produbljivanja krize jer se smanjuje tražnja. Na taj način je kejnzijanskom politikom uloga zemlje ponovo oživela, a *laissez-faire* i „nevidljiva ruka“ tržišta proglašeni nevažećom. Pored toga, Kejns je smatrao da krize i depresije nastaju zbog slobodnog tržišta, dok je zadatak vlada da iste eliminišu. Njegov predlog bio je da se u trenucima

krize državna potrošnja poveća, i to kroz javne radove ili širenjem sistema socijalnog osiguranja, što će ljudima dati više novca na osnovu zakonskih prava na nadnice ili beneficije. Na taj način bi se višak tražnje pretvorio u višu potrošnju domaćinstva, pa bi se podstakao rast industrije pri čemu ekonomski sistem povećava produktivnost a privreda izlazi iz recesije (Keynes, 1980). Najpopularnije, a ujedno i najproblematičnije mesto u ovoj teoriji, bila je njegova tvrdnja da državni izdaci u vreme recesije moraju biti takvi da ne zadovoljavaju nikakvu realnu potrebu tržišta.

Međutim krajem XX veka su na mesto razvijenih kejnzijanskih modela, koji su u prvi plan isticali probleme nezaposlenosti i fiskalne politike, postavljeni monetaristički modeli koji ističu problem inflacije, ali i monetarne politike. *Laissez-faire* je početkom trećeg milenijuma ponovo započeo svoju vladavinu političkom i ekonomskom scenom, stvaranjem novog liberalnog koncepta, neoliberalizma, čemu su doprinela učenja Hajeka (*Friedrich August von Hayek*) i Fridmana koji su na osnovu toga i dobili Nobelove nagrade, dok je kejnzijanski konsenzus napušten.

Ulaskom u XXI vek, društvo se ponovo susrelo sa Svetskom ekonomskom krizom 2007. godine, kada je došlo do velikog jaza između bogatih i siromašnih, rasta nezaposlenosti i velikih deficita što je dovelo do preispitivanja neoliberalnog koncepta.

1.2. Osnovni principi i načela liberalnog koncepta u ekonomiji

Osnovo načelo liberalizma je poštovanje individualne slobode (ili individualizma), pri čemu svaki čovek/individua ima pravo da živi. Ovo načelo vezivalo se za odnos između pojedinca, društva i države, odnosno za način kojim sloboda pojedinca treba da bude izgrađena u društvu u odnosu na državu. Država se smatrala „nužnim zlom” čija ovlašćenja treba da budu minimalno korišćena, odnosno samo onoliko koliko su potrebna. Zaključuje se da je liberalizam društveno uređenje u čijem je središtu lična sloboda pojedinca i shvatanje o društvu bez zemlje, u kome se odvija trgovina vlasničkim pravima (Prokopijević, 2014). Liberalizam se, naime, suprotstavlja shvatanju da državi treba dodeliti odlučujuću ulogu u alokaciji privrednih resursa i preterano uplitanje u procese preraspodele, koji sistematski odvajaju privredne aktere od njihovih doprinosa društvenom proizvodu (Madžar, 2014). Prema liberalizmu zemlja treba da se angažuje na relativno uskom, primerenom području, što je suština liberalnog koncepta minimalne države. Pitanje neprihvatanja dominacije državne intervencije i subvencija, često se postavlja, pa pobornici liberalizma smatraju da zemlja krši princip maksimiziranja proizvodnje i blagostanja, princip

pravde, narušavanje prirodnih prava čoveka i narušavanje ljudskosti, odnosno, ona krši najmanje dva životna principa svake individue: princip lične slobode i princip individualne odgovornosti, koji su temelj ekonomije slobodnog tržišta (Vukotić, 2014).

Svi oblici liberalnih ideja ujedinjeni su u nekoliko principa koji uključuju slobodu misli, slobodu govora, primenu vladavine prava, tržišnu ekonomiju i demokratski sistem vlasti. Tako su osnovni principi liberalizma podrazumevali da liberali (Mijatović, 2012):

- zasnivaju svoje poglede na filozofiji individualizma gde se najviša vrednost pridaje pojedincu i teži se odbrani njegovih sloboda u ekonomskim i moralnim pitanjima;
- veruju da su ljudi u osnovi racionalni i da čine najbolje što mogu u okviru datih ograničenja, ali da država ne bi trebalo da ih štiti od sopstvenih grešaka;
- veruju da je konkurencija dominantan oblik ekonomskog života a tržišna moć ograničena i privremena;
- misle da postojanje eksternalija jeste razlog za državnu intervenciju ali da su one retke u tržišnoj ekonomiji koja vodi efikasnim alokacionim ishodima;
- znaju da tržište može da pogreši ali veruju da to nije dovoljan razlog za državnu intervenciju jer je greška zemlje, zbog neznanja i neizvesnosti interesnih grupa i korupcije, često veća nego greška tržišta;
- smatraju da je tržišno sticanje dohotka u osnovi i pravedno i efikasno;
- na ekonomiju gledaju očima modela opšte ravnoteže i veruju u međuzavisnost i prilagođavanje ponašanja ekonomskih aktera izmenjenim okolnostima;
- preferiraju analizu mera ekonomske politike na dugoročni rok;
- veruju u korist međunarodne trgovine i saradnje, uopšteno za sve narode i na osnovu toga se zalažu za ekonomsko povezivanje sveta.

Iz osnovnih principa liberalnog koncepta razvili su se principi ekonomskog liberalizma, koji su se odnosili na individualna prava vlasništva utemeljena dogovorom, slobodni privredni sastav bez uplitanja zemlje, minimalno ili nikakvo uplitanje države (vlade) u privredi, slobodno tržište, slobodno kretanje rada, kapitala i ljudi bez ograničenja i stvaranja granica. Kako je slobodno tržište postalo jedno od osnovnih principa ekonomskog liberalizma osnova stvaranja slobodnog tržišta odnosi se na četiri najznačajnija načela:

- načelo slobode trgovine (sloboda kretanja robe) – eliminisane granične kontrole,
- načelo slobode kretanja lica – sloboda zapošljavanja i nastanjivanja,

- načelo slobode vršenja usluga – uspostavljanje zajedničkog tržišta usluga,
- načelo slobode kretanja kapitala – najvažnija odredba za integraciju i konkurentnost tržišta.

Sa druge strane, zemlja i njene funkcije kritikovane su od strane pristalica liberalne ekonomske politike, koji su inicirali stavove da (Ognjanović, 2013):

- pojedinac zna više o sopstvenim preferencijama i okolnostima nego država,
- država može da poveća rizik usmeravajući sve učesnike u istom pravcu i time da napravi veće greške od tržišta gde su rizici greške individualni,
- država nije u stanju da administrira detaljnu razvojnu politiku,
- državna kontrola može da blokira privatnu inicijativu preteranim administriranjem,
- odluke države u praksi mogu doneti suprotne rezultate od željenih,
- javna predzeća nemaju kontrolu u rasipanju sredstava pa su zato često neefikasna,
- postoji opasnost slabe koordinacije unutar države i konflikt interesa između grupa i regiona,
- postoji opasnost od korupcije i traženja rentnog položaja za pojedine grupe i sektore,
- uske interesne grupe mogu da utiču na donošenje državnih odluka koje nisu u javnom interesu.

Ekonomski liberalizam razlikuje apsolutne i komparativne prednosti pod kojim se zemlja specijalizuje za proizvodnju. Apsolutne prednosti (koje je Adam Smit opisao u knjizi „Bogatstvo naroda“) podrazumevaju da zemlja treba da se specijalizuje za proizvodnju i izvoz proizvoda kod kojih ima najniže troškove radne snage. Komparativne prednosti, koje je David Rikardo opisao u svojoj knjizi „Principles of Political Economy and Taxatio“ (1817), podrazumevaju da zemlja treba da se specijalizuje za proizvodnju i izvoz proizvoda kod kojih ima najniže relativne troškove u odnosu na ostale učesnike u međunarodnoj razmeni (Veselinović, 2010).

1.3. Razvoj neoklasične ekonomske škole

Kao reakcija na nastanak marksizma, 1871. godine se javila neoklasična ekonomska škola, koja se smatra razdobljem obnove klasične ekonomske misli. Osnivači ovog pravca bili su Leon Valras (*Marie-Esprit-Léon Walras*), Vilijam Stenli Dževons (*William Stanley Jevons*), Karl Menger i Alfred Maršal (*Alfred Marshall*), koji su se zalagali za odbacivanje radne teorije vrednosti i prihvatanje subjektivne teorije, u kojoj je vrednost i cena dobra zavisila od njene granične

korisnosti. Neoklasična škola je ekonomske procese posmatrala iz perspektive ekonomičnog čoveka (*homo economicus*) čiji je cilj bio maksimiziranje koristi, dok su faktori proizvodnje smatrani produktivnim (kroz dobijanje nagrade vlasnika prema vrednosti graničnog proizvoda). Za pobornike neoklasične ekonomske škole osnovne društvene vrednosti su privatno vlasništvo i preduzetništvo, slobodna konkurencija, ekonomski liberalizam i primena matematike u ekonomskoj analizi. Kao i liberalisti i oni su imali negativan stav prema zemlji.

Leon Valras (1834–1910) je bio francuski ekonomista koji je prihvatio subjektivnu teoriju vrednosti i primenu matematike u ekonomiji. Svojim delom „Elementi čiste ekonomije“ smatra se jednim od osnivača marginalističke revolucije pored Mengera i Dževonsa. Najveći doprinos Valrasa je teorija opšte ravnoteže koja se odnosila na ispitivanje međuzavisnosti roba i tržišta a koja se i danas izučava. Kako nije živio u žiži ekonomskih zbivanja niti u popularnim ekonomskim centrima i kako su njegova dela bila napisana na francuskom a ne engleskom jeziku, njegovo učenje doživelo je vrhunac i bilo je prihvaćeno tek u XX veku.

Vilijam Stenli Dževons (1835–1882) bio je britanski ekonomista i logičar koji je označio otvaranje novog perioda u istoriji ekonomske misli ostvarivši reputaciju velikog logičara i političkog ekonomiste. Zalagao se za ideju da roba uvek pruža korist ali i primenu matematike u ekonomiji, koju je opisao u svome delu „Generalna matematička teorija političke ekonomije“ (Fister, 1892). Dževons je zastupao tezu da je ekonomija nauka koja se bavi isključivo matematičkim količinama (Jevons, 1871).

Karl Menger (1840–1921) je osnivač austrijske ekonomske škole koja se smatrala zagovaračem metodološkog individualizma, *laissez-faire-a* i teorije da novac nije neutralan. Njegovo učenje vezuje se za doprinos u razvoju teorije marginalizma ili marginalne koristi koja je odbijala teoriju proizvodne vrednosti. Menger je svoje učenje iskoristio za razvoj „subjektivne teorije vrednosti“ gde je inicirao da kupac i prodavac imaju korist od razmene. Smatrao je da je roba dragocena jer poseduje različite mogućnosti čija se vrednost razlikuje (Economic encyclopedia, 2008).

Alfred Maršal (1842–1924) smatra se najpoznatijim britanskim ekonomistom koji je zastupao marginalistički pravac (teorija vrednosti) razvoja ekonomske misli. Jedan od njegovih učenika bio je i Džon Mejnard Kejns. Najpoznatije delo koje je napisao „Principi ekonomike“ iz (1890) a koristi se i danas kao osnova analiza cene i raspodele odnosno mikroekonomske analize. Maršalova škola se naziva maršalijanskom i neoklasičnom školom ekonomske misli zbog

prihvatanja stavova klasične ekonomske škole ekonomske. Maršal je u svom učenju sjedinio teoriju troškova proizvodnje koju je zastupao Džon Stjuart Mil sa teorijom marginalne korisnosti gde je analizom porekla robe povezo faktore koji utiču na vrednost robe na strani ponude sa faktorima koji utiču na vrednost robe na strani tražnje (Ekonomija, 2015). Zakon tražnje je ujedno i najvažniji zakon Maršalov zakon u kome je krenuo od stanja slobodne konkurencije. Prema ovom zakonu „tražnja za nekim ekonomskim dobrom raste sa svakim padom cena, a smanju je se sa svakim porastom cena“ (Marshall, 1891). Pored zakona tražnje, Maršal je definisao i termin potrošački višak koji predstavlja razliku između iznosa koji je potrošač spreman da plati i tržišne cene proizvoda. U teoriji vrednosti prihvatio je stavove klasične škole po pitanju vrednosti, u kojoj tražnja (korisnost) i ponuda (troškovi proizvodnje) zajedno određuju vrednost odnosno cenu koštanja robe.

Austrijska škola ekonomske misli vezuje se za kraj XIX i početak XX veka. Iako je nastala u Beču, naziv ove škole se ne odnosi na geografski položaj, nego na ideje koje dele pripadnici iste rodnom austrijanci. Pobornici austrijske škole smatrali su da ova škola nije akademska institucija nego način razmišljanja odnosno specifična tehnika ekonomske analize, iako su se popularnost škole i njen uticaj na ekonomsku nauku menjali kroz vreme. Promovisali su slobodno tržište (*laissez-faire*), zastupali metodološki individualizam interpretirajući ekonomski razvoj kroz mehanizam cena, ali su zastupali i stav da treba smanjiti mešanje države u tržišne procese, kao i da država predstavlja osnovni uzrok ekonomskih problema. Najpoznatiji pobornici austrijske škole koji su kritikovali socijalizam, kapitalizam i funkcionisanje centralne banke u kapitalizmu bili su Fridrih August fon Hajek (*Friedrich August von Hayek*), Ludvig fon Mizes (*Ludwig von Mises*) i drugi. **Fridrih August fon Hajek** je bio kritičar socijalizma koji se zalagao za individualizam i slobodno tržište kao i za pitanja u političkoj ekonomiji.

Najpoznatija dela koja su obeležila njegovu ekonomsku misao su „Poreske slobode i Pravo, zakonodavstvo i sloboda“. Hajek je 1974. godine dobio i Nobelovu nagradu za doprinose u oblasti teorije novca i ekonomskih fluktuacija i dubinsko sagledavanje međuzavisnosti ekonomskih, društvenih i institucionalnih pojava. **Ludvig fon Mizes** (1881–1973) je bio poznati austrijski filozof, sociolog i zagovornik klasične liberalne ekonomske misli. Njegovo učenje vezivalo se za studije ljudskog izbora i delovanja ali i slobodnog pokreta, najpre na teritoriji SAD u koju je emigrirao usled nacističkih pokreta i preuzimanja Švajcarske u kojoj je živeo pre emigracije. Ovoj školi

pripadao je i *Ojgen fon Bum-Baverk* (Eugen Böhm Ritter von Bawerk) (1851–1914) koji je ostao upamćen po svojoj oštroj kritici marksizma.

1.4. Velika depresija 1929. godine

Pre Prvog svetskog rata Evropa je bila svetski centar kapitala i industrije. Sa početkom rata, velikim borbama na njenom tlu i velikim razaranjima, evropske privrede su pustošene a štete koje su nastale nisu se mogle sanirati niti oporaviti tokom međuratnog perioda. Na taj način je došlo do promene pozicije svetske moći i kapitala, a SAD su postale glavni svetski snabdevač novcem i industrijom. Uspon SAD privrede smatra se klasičnim cikličnim usponom koji se odnosio na rast svih makroekonomskih agregata koji je trajao sve do 1929. godine. U tom periodu zabeležena je i velika kreditna ekspanzija koja je bila praćena povećanom tražnjom za kapitalom, a odnosila se na kreditiranje američke privrede i na plasiranje sredstava među druge privrede, uglavnom Nemačkom kao najvećim zajmodavcem. Velika Britanija je, za razliku od SAD, zbog gubitka tržišta širom sveta i grešaka u vođenju monetarne politike (odbijanje devalvacije funte) patila od hroničnog ekonomskog pada. Tako se suočila sa poremećajima u funkcionisanju privrednog sistema i velikom nezaposlenošću, koja u periodu 1923–1929. godine nije bila manja od million ljudi.

Pojavi Velike ekonomske krize prethodio je period Zlatnog standarda na koji se Velika Britanija vratila 1925. godine a Francuska 1928. godine. Velika ekonomska kriza nastala je u SAD-u i čak 80% krize se odnosi na krizu u SAD, iako su ekonomska kretanja koja su prethodila krizi bila značajno različita među zemljama. Za nastanak Velike ekonomske krize ili Velike depresije kako se drugačije naziva u ekonomskoj literaturi, optužuju se nejednaka raspodela bogatstva na svim nivoima i berzanske špekulacije. Naime, novac je nejednako raspodeljen između bogatih i radničke klase, privrede i industrije, ali i SAD i Evrope, što je rezultiralo nestabilnom ekonomijom. U tom periodu došlo je naglog povećanja produktivnosti proizvoda (višak ponude dobara) dok su nadnice rasle po četiri puta manjoj stopi od produktivnosti proizvoda što znači da su nadnice sporo rasle, troškovi proizvodnje brzo padali a cene su, zahvaljujući Zlatnom standardu, držale nivo tj. bile konstantne. Tako se višak vrednosti slivao u kase bogatih industrijalaca čije su potrebe i zahtevi bili favorizovani, a nesklad i jaz između bogatih industrijalaca i radničke klase, koja je siromašila, doveo je do nestabilnosti SAD privrede.

Kriza je trajala u periodu 1929–1933. godine i smatra se pokretačem makroekonomije i kejnzijanske ekonomije koja je bila usmerena na podsticanje agregatne tražnje. Postojao je i veliki broj događaja koji su uz ekonomska kretanja doveli do stvaranja kanala, kojim su se depresioni pritisci i kretanja širili među privredama. Postoji više razloga zbog čega se kriza naziva velikom (Dimitrijević, Fabris, 2009):

- to je najveća kriza koja je postojala u ekonomskoj istoriji sa najrazornijim posledicama po svetsku privredu;
- smatra se jednom od najdužih kriza u svetu;
- zahvatila je gotovo čitav svet.

U SAD je Velika ekonomska kriza dovela do pada BDP-a za oko 30%, pada investicija za 75% i lične potrošnje za 20%. Naime, došlo je do smanjenja infrastrukturnih i građevinskih investicija, pada cena poljoprivrednih proizvoda što je dovelo do gomilanja zaliha usled loše trgovine (razmene) i povećane nezaposlenosti (sa 3% na 25%). Ukupan uvoz u SAD je bio smanjen za jednu trećinu, što je dalje pogodilo i manje zemlje koje su izvozile svoja dobra u SAD i koje su smanjile tražnju za evropskim proizvodima.

Za otpočinjanje i za produblјivanje krize uloga šokova agregatne tražnje bila je odlučujuća, dok su banke bile primorane da menjaju svoje monetarne politike i da obustave davanje kredita. Povećanjem recesije došlo je do nelikvidnosti banaka, kao i do zatvaranja i bankrotstva određenog broja istih jer je, usled bankrotstva određenih banaka koje su zatvarane zbog nemogućnosti da isplate klijente kojima je bila potrebna gotovina, došlo do smanjenja novčane mase gde su preostale banke bile prinuđene da povećaju lične rezerve. To je dovelo do nedostatka novca i pada kursa. Mnogi ekonomisti složili su se u činjenici da je monetarna politika SAD i njena bankarska panika, koja se širila velikom brzinom, bila jedan od ključnih faktora za otpočinjanje krize.

Recesija iz 1929. godine u SAD se 1930. godine pretvorila u depresiju usled bankarske panike, koja je nastupila zbog nedovoljno agresivne monetarne politike Federalnih rezervi (FED) koja nije uspela da onemogući smanjenje novčane mase. Samo smanjenje novčane mase je kroz smanjenje agregatne tražnje, nelikvidnost i bankrotstvo, dovelo do smanjenja dohotka i lošeg funkcionisanja finansijskog sistema, deflacije cena aktive i deflacije od strane prezaduženosti.

Depresiju je svakako produbilo bankrotstvo malih, lokalnih banaka, gde je čak 9.000 banaka u SAD bilo zatvoreno u periodu od četiri godine (pad banaka na 40%) (Praščević, 2011). Šok od

zatvaranja banaka ostavio je velike posledice po ekonomiju pa se pad od 10% BDP-a tokom krize može pripisati kolapsu bankarskog sistema.

Zbog prelaska na Zlatni standard na svetskom nivou bila je stvorena monetarna kontrakcija koju su usvojile vlade mnogih zemalja (1929) kao opšteprihvaćenu monetarnu politiku. Iako je uveden kao način da se povрати stabilnost, Zlatni standard je već tokom 1931. godine, usled krize i panike, bio odbačen a njegovo odbacivanje bilo je ključno za izlazak iz krize. Činilo se da je krizom iz 1930. godine završena iluzija liberalnog kapitalizma o funkcionisanju „nevidljive ruke“ tržišta.

Za krizu iz 1930-ih godina danas se ne smatra da je odgovoran liberalni kapitalizam sa finansijskim spekulacijama privatnog sektora, nego se kriza objašnjava pogrešnom politikom centralne banke koja nije štampala dovoljno novca i obezbedila potrebnu likvidnost privrede (Munitlak Ivanović, 2014). Za veliki broj ekonomista ova kriza predstavlja intelektualni izazov, a danas ga nazivaju i „svetim gralom“ (Bernake, 2004). Ona je svakako imala dve bitne posledice, a to su: intelektualni napredak u okviru razvoja makroekonomije i promene ekonomskog sistema i ekonomska politika zemlje koje su trajale sve do 1970. godine.

2. NEOLIBERALNI KONCEPT EKONOMIJE

Sredinom XX veka osnovano je društvo Mont Pelerin u cilju revidiranja državne moći čime su postavljeni temelji neoliberalizma. Društvo Mont Pelerin (*The Mont Pelerin Society*) osnovano je 10. aprila 1947. godine na konferenciji ekonomista koju je organizovao Fridrih Hajek. Prvobitni naziv ovog društva je trebalo biti Akton Tokvil (*Acton-Tocqueville*) međutim nakon određenih protesta doneta je odluka da se nazove po mestu Mont Pelerin u Švajcarskoj gde je konferencija i održana. Hajek je na konferenciju pozvao trideset šest naučnika (ekonomista, istoričara i filozofa) u cilju razgovora o zemlji i mogućoj sudbini klasičnog liberalizma, odnosno o načinu borbe protiv državne moći i temeljima neoliberalizma. Napomenuo je da je da su Henri Simons (*Henry Simons*) učitelj Milтона, Fridmana i ser Džon Klafam (*Sir John Clapham*), britanski ekonomski istoričar, zajedno sa njim razradili plan društva i konferencije, iako ga nisu doživeli. Tokom vremena društvo je postala međunarodna organizacija koju čine ekonomisti, filozofi, istoričari, intelektualci, poslovni lideri i drugi koji su se borili za razumevanje ličnih i političkih sloboda. Osnivačima društva smatraju se Fridrih Hajek, Frank Najt (*Frank Knight*), Karl Poper (*Karl Popper*), Ludvig fon Mizes, Džordž Stigler (*George Stigler*) i Milton Fridman koji su se zalagali za slobodu izražavanja, ekonomsku politiku slobodno tržište i političke vrednosti otvorenog društva koji su utemeljeni u klasičnom liberalizmu. Društvo je imalo za cilj da se olakša razmena stavova i ideja istomišljenika, čime će se doprineti očuvanju i unapređenju slobodnog društva. Hajek je naglasio da društvo treba da bude naučna zajednica protiv kolektivizma, a ne da se bavi odnosima s javnošću.

Pored toga, društvo je istaklo da je „teško zamisliti društvo u kome sloboda može biti efikasno očuvana“ bez „rasprostranjivanja snage i inicijative“ u vezi sa „privatnim vlasništvom i konkurentnim tržištem“. U fokusu interesovanja pripadnika ovog društva bili su (Mont Pelerin, 2015):

- analiza i istraživanje prirode sadašnje krize bazirane na osnovnim moralnim obavezama i ekonomskom poretku;
- redefinisanje funkcija zemlje kako bi se jasnije napravila razlika između totalitarnog i liberalnog poretka;
- metode ponovnog uspostavljanja vladavine prava na takav način da pojedinci i grupe nisu u poziciji da zadiru u slobode drugih;

- mogućnost uspostavljanja minimalnih standarda koji nisu u suprotnosti sa inicijativom i funkcionisanjem tržišta;
- metode suzbijanja zloupotrebe istorije za podsticanje veroispovesti koje neprijateljski utiču na slobodu;
- stvaranje međunarodnog poretka pogoduje očuvanju mira i slobode i dozvoljava uspostavljanje skladnih međunarodnih ekonomskih odnosa.

Čak osam dobitnika Nobelove nagrade za ekonomske nauke bili su članovi društva Mont Pelerin. To su bili Fridrih Hajek, Milton Fridman, Džordž Stigler, Moris Alais (*Maurice Allais*), Džejms Makgil Bjukenan, Ronald Koas (*Ronald Coase*), Gari S. Beker i Vernon Smit (*Vernon Smith*). Ipak za širenje ideje neoliberalizma zaslužan je bio poznati marksistički društveni teoretičar Dejvid Harvi (*David Harvey*).

Ekonomski fakultet Univerziteta u Čikagu smatra se jednim od najistaknutijih ekonomskih odeljenja u svetu, koji je iznedrio najviše Nobelovih nagrada u ekonomiji nego bilo koji drugi univerzitet u svetu. Čikaška škola ekonomije je neoklasična škola ekonomske misli koja je nastala na Univerzitetu u Čikagu. Do sredine 1970-ih godina ova makroekonomska škola odbacila je kejnzijanizam u korist monetarizma kada je postalo jasno da se nova klasična makroekonomija zasniva na konceptu racionalnih očekivanja. Prvenstveno su napustili uticaj u teoriji javnog izbora, prava i ekonomije koji su doveli do revoluciji u istraživanju političkih nauka i prava, ali i napravili uticaj u oblasti socijalne ekonomije i ekonomske istorije. Na taj način se čikaška škola karakteriše dubokom posvećenošću rigorozne stipendije i otvorene akademske debate, beskompromisnog verovanja u korisnost i uvida u neoklasičnu teoriju cene, i normativni položaj koji favorizuje i promoviše ekonomski liberalizam i slobodno tržište (Kaufman, 2010). Samo neki od poznatih pobornika čikaške škole su Gari Beker, Džejms Makgil Bjukenan i dr.

Gari Beker (1930–2014) je dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju iz 1992. godine i bio je poznat u svom radu za primenu ekonomskih metoda razmišljanja u oblastima kao što su kriminal, seksualni odnosi, ropstvo i droga, pod pretpostavkom da se ljudi ponašaju racionalno. Njegov rad je prvobitno fokusiran na ekonomiji rada i delimično je inspirisan popularnom knjigom „Nakazna ekonomija“.

Džejms Makgil Bjukenan (1919–2013), američki ekonomista poznat po radu na teoriji javnog izbora za koju je i dobio Nobelovu nagradu 1986. godine. Bio je član Upravnog odbora Nezavisnog Instituta, član društva Mont Pelerin i profesor na Univerzitetu Džordž Mejson (engl.

George Mason). Bjukenan je naglasio da se javna politika ne može posmatrati u pogledu distribucije, ali je umesto toga uvek pitanje izbora u pravilima igre koje izazivaju obrazac razmenu i distribuciju. Njegov rad u teoriji javnog izbora se često tumači kao suštinsko u slučaju ekonomskog imperijalizma. Smatrao je da su pitanja o dobrim pravilima igre u domenu socijalne filozofije dok su pitanja strategije igrača u domenu ekonomije, što čini igru pravila socijalne filozofije i strategije u ekonomiji, što u suštini čini ustavnu političku ekonomiju. Doprinos Bjukenanovog konstitucionalizma je u razvoju ustavnih poddisciplina ekonomije jer je prema njegovom mišljenju etika konstitucionalizma ključ za ustavni poredak gde pojedinac zajedno sa svim bližnjima, donosi moralni zakon kao opšte pravilo za ponašanje (Buchanan, 1999a). Bjukenan odbacuje bilo kakvu organsku koncepciju zemlje kao superiorne u mudrosti, čime ova filozofska pozicija čini osnovu ustavne ekonomije. Smatrao je da je svaki ustav stvoren za najmanje nekoliko generacija građana, pa on mora biti u stanju da izbalansira interese zemlje, društva i svakog pojedinca (Buchanan, 1999b).

Načelo ekonomskog liberalizma zajednička je ideja neoklasičnoj i klasičnoj liberalnoj ekonomiji. Neoklasična ekonomija je smeštala pojedinca, njegove motive i odlučivanje u središte istraživanja, što je suprotno modelu društvenih klasa o kojima je govorila klasična ekonomska misao. Zasnivala se na teoriji korisnosti koja je predstavljala razmatranje cene i razmene kao i marginalnoj analizi, kojom je odbačena klasična teorija troškova proizvodnje⁶, teorija radne vrednosti⁷ i stav nemešanja zemlje u privredni život. Ova škola je podržavala tezu da tržišni mehanizam ima nedostatke, koje zemlja merama ekonomske politike može neutralisati, što je suprotno idejama klasične liberalne škole. Neoklasični modeli rasta ignorisali su značaj neizvesnosti i zastupali tezu povećanja ekonomskih rezultata ako se poveća korišćenje resursa.

Neoklasična ekonomija je zasnovana na tri teorijska stuba ili tri hipoteze: hipoteza o racionalnim očekivanjima, teorija o realnim privrednim ciklusima i teorija o efikasnim finansijskim tržištima (Katić, 2014):

- **Hipoteza o racionalnim očekivanjima** počiva na predvidivosti budućnosti, odnosno na pretpostavci da se sve što će se desiti u budućnosti već jednom dogodilo u prošlosti, gde se događaji ponavljaju na isti ili sličan način. Takođe se smatra da se verovatnoća svakog od

⁶ Klasična teorija proizvodnje podrazumeva da svakoj klasi pripada dohodak na osnovu doprinosa u proizvodnji.

⁷ Teorija radne vrednosti koju je prezentovao Adam Smit podrazumeva da je cena sveke robe primarno određena kvantitetom i kvalitetom utrošenog rada.

mogućih ishoda može izračunati, jer svi učesnici na tržištu uvek imaju sve potrebne informacije na osnovu kojih mogu doneti racionalne odluke o budućnosti. Tako se efikasnost tržišne ekonomije bazira na informisanosti i racionalnom ponašanju njenih učesnika.

- **Teorija o realnim privrednim ciklusima** se bazira na Sejovom zakonu gde ponuda uvek kreira tražnju. Ponuda i tražnja su u ravnoteži pa nema hiperprodukcije a ni privrednih ciklusa. Ukoliko na tržištu dođe do poremećaja ponude (povećanja ili smanjenja), ravnoteža će se brzo uspostaviti jer će se cene i nadnice prilagoditi novoj situaciji. Ključno je da niko ne otežava proces prilagođavanja. U ovom konceptu nema nezaposlenosti i svako može naći posao.
- **Teorija o efikasnim finansijskim tržištima** ima mnogo sličnosti sa teorijom o racionalnim očekivanjima. Bazni koncept podrazumeva da su cene svih finansijskih instrumenata uvek objektivne i da su sva tržišta uvek u ravnoteži.

U daljoj analizi razvoja ekonomske misli XX i XXI veka analiziraćemo ideje jednog od najpoznatijih ekonomista toga vremena, Miliona Fridmana.

2.1. Razvoj ekonomske misli Miliona Fridmana

Milton Fridman (1912–2006) je osnivač teze monetarizma koja se na ekonomskoj sceni pojavila krajem 1940-ih godina. Uz Kejnso, Fridman se smatra najznačajnijim i najuticajnijim makroekonomistom. Jedan je od osnivača društva Mont Pelerin, osnovanog na inicijativu Fridriha fon Hajeka sa ciljem da se jača i širi ideja liberalizma. Napisao je mnoga dela a neka od njih su: „Eseji o pozitivnoj ekonomiji“ (1953), „Studije o kvantitativnoj teoriji novca“ (1956), „Teorija funkcije potrošnje“ (1957), „Monetarna istorija Sjedinjenih Država“ (1867.godine, sa Anom Švarc), „Kapital i sloboda“ (1962) i druge. Nobelovu nagradu za ekonomiju dobio je 1976. godine za doprinos monetarističkoj teoriji i stabilizaciji ekonomske politike.

U delu „Kapitalizam i sloboda“ objasnio je da sistem zasnovan na slobodama daje najbolje rezultate. Njegovo zalaganje odnosilo se na aktivnu ulogu monetarne politike, slobodnu trgovinu, slobodno formiranje cena, negativan porez na dohodak, fluktuirajuće kurseve, ukidanje licenciranja za lekare, zalaganje za dobrovoljnu vojsku i drugo. Fridmanov stav bio je da tržište mora biti zasnovano na dobrovoljnim transakcijama (Boetsch, 2005). Smatrao je da prevelika državna

intervencija nije produktivna, da je slobodna tržišna konkurencija delotvornija od državne intervencije, na osnovu čega se zalagao za ograničenje moći vlade sa jedne strane i isticanje prednosti privatne svojine, sa druge strane. Na osnovu saznanja koje je započeo sa Marksom a razvio sa Kejnson, postavio je koncepcije posmatranja novca u okviru teorije novca gde je odbijen transakcioni pristup posmatranja novca kao kapitala ili ukupne imovine (Komazec, Ristić, 2011).

U mnogim radovima Fridman je isticao da je Velika kriza (1929–1939), nastala kao posledica vođenja pogrešne monetarne politike. Iako je pozemljao monetarnu ekspanziju, smatrao je da je restriktivna politika FED u SAD izazvala krizu, jer se odnosila na štednju zemlje i smanjenje javne potrošnje, što je dovelo do usporavanja rasta BDP-a, rasta javnog duga u odnosu na BDP i povećanja nezaposlenosti. To je bilo suprotno Kejnsovom mišljenju da se javna potrošnja ne smanjuje u recesiji, ne ignoriše nezaposlenost i da treba stimulisati tražnju kroz investiranje zemlje. Kao spasonosno rešenje Fridman je ponudio ekspanzivnu politiku sa niskim kamatnim stopama što, prema mišljenju pripadnika Austrijske škole, dovodi do neproporcijalno male potrošnje.

Poslednjih decenija XX veka, monetarizam je izvršio jak uticaj ne samo u oblasti makroekonomije, nego i u oblasti politike i definisanja socijalne uloge zemlje (Pjević, 2010). Uticaj monetarista se nije odnosio samo na smanjenje socijalnih izdataka već i na smanjenje troškova radne snage, ukupnih davanja za nezaposlene i uopšteno poboljšanje uslova na tržištu rada. Monetarizam, uz kejnzijanizam i novu klasičnu makroekonomiju, predstavlja jednu od najuticajnijih makroekonomskih škola i modernu verziju neoklasične ekonomske škole, koja je nastala kao odgovor na kejnzijanizam. U monetarizmu XX veka razlikujemo 5 etapa razvoja (Jakšić, Dimitrijević. Fabris, Praščević, 2000):

- **I etapa** karakteriše se nastanakom teorije permanentnog dohotka i tražnje za novcem i ona se vezuje za period 1950-ih godina,
- **II etapa** karakteriše radove koji su isticali značaj monetarne politike, tokom 1960-ih godina,
- **III etapa** podrazumeva uvođenjem adaptivnih inflatornih očekivanja i prirodne stope nezaposlenosti i vezuje se za period od 1967. godine,
- **IV etapa** smatra se periodom posle 1973. godine, kada je monetarizam uzeo maha i počeo žestoko da se razvija,
- **V etapa** se vezuje za period tokom 1970-ih godina i smatra se novim monetarizmom tj. novom klasičnom makroekonomijom.

Monetarizam je okupljao veliki broj pristalica (britanski monetaristi, američki monetaristi na čelu sa Fridmanom), a karakteristike ovog pravca se mogu objasniti kroz sledeće odredbe (Dimitrijević, Fabris, 2009):

- teorijski, monetarizam je moderna verzija kvantitativne teorije novca, formulisane kao stabilna funkcija tražnje za novcem;
- filozofski, monetarizam dosledno nastavlja Smitov koncept ekonomskog liberalizma i vere u stabilnost privrede kao njeno prirodno svojstvo;
- metodološki, monetarizam insistira na pozitivnoj ekonomiji, bez etičkih kriterijuma, vrednosnih sudova i empirijske verifikacije teorije (Friedman, 1953);
- politički, naglasak se stavlja na stabilno i dugoročno upravljanje ponudom novca dok se prednost daje pravilima u odnosu na diskrecionu politiku vlade.

Može se zaključiti da monetaristi polaze od ideje da je privreda uvek u ravnoteži, odnosno, da postoji stabilnost privrede zahvaljujući fleksibilnim cenama, slobodnoj tržišnoj igri i liberalnoj politici. Oni podržavaju mišljenje da slobodna ekonomska politika znači drugačiju ulogu zemlje (suprotno kejnzijanskim stavovima) gde zemlja neće u potpunosti regulisati i određivati pravila igre jer je preterana državna intervencija neefikasna i štetna, što je jedno od ranijih pravila liberalizma. Takođe su zastupali i stav da je fiskalna politika neefikasna jer omogućava rast inflacije i budžetskog deficita, odnosno, njome se ostvaruje efekat istiskivanja privatnog sektora. Pored toga, monetaristi su imali stav da je jedan od glavnih problema privrede inflacija (koja je monetarni fenomen) a ne nezaposlenost koju je u prvu plan istakla kejnzijanska ekonomska škola.

Naime, inflacija je uvek monetarni fenomen i posledica je prekomerne novčane ekspanzije. Za njih je monetarna politika prioritet u odnosu na fiskalnu gde je glavni instrument upravljanje ponudom novca a ne kamatnom stopom, dok aktivna ekonomska politika nije efikasna ako se posmatra na dugi rok.

2.2. Razvoj neoliberalnog koncepta ekonomije

Tokom 1980-ih godina, došlo je do napuštanja kenzijskog koncepta ekonomije, koji je zamenjen novom varijantom ekonomskog liberalizma, neoliberalizmom. Centar neoliberalnog kapitalističkog pravca bio je u SAD, odakle je krenula njegova primena, državnim udarima u Latinskoj Americi (Čileu i Argentini). Na svetsku scenu ušao je pobedom Margaret Tačer na izborima u Velikoj Britaniji 1979. godine i pobedom Ronalda Regana u SAD 1981. godine, nakon čega se uticaj neoliberalizma proširio po čitavom svetu (Kapović, 2008). Ovaj koncept se nametnuo kao ekonomsko-politička doktrina društvenog razvoja, osmišljen iz ugla interesa i slobode delovanja privatno vlasničkog kapitala (Baletić, 2005). Istorijski gledano, koncept se nije razlikovao od korena Smitovog liberalizma, i inicirao je poništenje ranijih kenzijskih ekonomskih postignuća, a sve druge istorijske pravce proglasio je nevažnim. Utemeljen je na pretpostavci da slobodno tržište, kao samoregulišući sistem, snagom „nevidljive ruke“ tržišta, efikasno raspodeljuje resurse i osigurava blagostanje i mir u svetu (Anufijev, 2002). Zagovarao je privatizaciju, deregulaciju ekonomskih aktivnosti, liberalizaciju međunarodnih ekonomskih tokova i sistematsko smanjivanje državnih funkcija u oblasti ekonomije. Njegova suština je u tržišnim slobodama pojedinca, zasnovanim na privatnoj svojini i svetskoj ekspanziji kapitala. U akademskom smislu, on nema jednostavnu prihvaćenu definiciju i bio je predmet istraživanja više različitih škola, koje su više verovala u tržišta nego u državu. Načelno, on se određivao kao jedinstvo jedne složene stvarnosti i složenog simboličkog sveta koji racionalizuje tu stvarnost (Nešković, 2000), sa ciljem prava na privatno preduzetništvo i privatno-ličnu slobodu (Golubović, 2012). Sa neoliberalnim nastankom, vratilo se i staro uverenje Džona Stjuarta Mila da je slobodna svetska trgovina dovoljna garancija za očuvanje svetskog mira, sigurnosti i napretka (Baletić, 2005). Neoliberalnu politiku načelno karakterišu:

- deregulacija – smanjenje poslovnih propisa radi postizanja bolje „preduzetničke klime“, lakši protok kapitala;
- liberalizacija – otvaranje granica, ukidanje zaštitnih mera tj. carina;
- privatizacija – pretvaranje društvenog i državnog kapitala u privatno vlasništvo, po načelu da je privatno vlasništvo uvek uspešnije i bolje nego društveno;

- smanjenje javne potrošnje i socijalne sigurnosti – smanjivanje finansiranja zdravstva, školstva, početak naplaćivanja nekih usluga koje se pre nisu naplaćivale – školarine na fakultetima, participacije u zdravstvu, parkiranje;
- smanjivanje radničkih prava radi lakšeg stvaranja profita – pritisci na sindikate ili zabrana istih, službeno ili neslužbeno;
- veća „fleksibilnost“ radne snage – što zapravo znači lakše otpuštanje radnika, povećanje rada na određeno itd.

Godine 1990. formulisan je program ekonomske stabilizacije, poznatiji kao Vašingtonski konsenzus koji je predstavljao model za sprovođenje seta neoliberalnih reformi. Novi koncept ekonomije i njena razvijena forma društvenog razvoja, su u prvi plan istakle vlasničke interese, jačanje i zaštitu ekonomskog položaja i smanjenje državnih funkcija. Zemlja je imala zadatak da sprovede reforme, a kako državne institucije nisu samostalno sprovodile ekonomsku i društvenu strategiju, otvorena je mogućnost širenja neoliberalizma, čime je uloga zemlje dovedena u pitanje. Tako je neoliberalizam preuzeo liberalni stav državne uloge, poštujući Bentanov liberalni stav da je svaka državna uloga koruptivno zlo jer je sklona korupciji, monopolu, ograničenjima i zloupotrebi, pa je potrebna njena minimalna uloga i kontrola javnog mnjenja (Bentam, 1952).

Sredstvo za primenu neoliberalizma činila je globalizacija, koja je predstavljala proces transformacije lokalnih ili regionalnih fenomena u globalne. Procesi globalizacije su predstavljali rezultat promocije geoekonomskih interesa najmoćnijih zemlja (Balažić, 2006) i šire se mogu shvatiti, kao evolutivni tok u razvoju čovečanstva kojim se približavaju različiti narodi, odnosno, harmonizacijom kulturnih, religijskih, tradicionalnih i drugih razlika (Radonjić, 2005). Zahvatila je mnoga preduzeća sveta (Porter, 2000), pa je nastankom recesija označila promene u vođenju ekonomske politike za većinu privreda (Praščević, 2008).

Svojim gusto isprepletanim tokovima međusobnih povezanosti, globalizacija je velike neravnoteže prenela na ceo svet (Veselinović, 2012), putem velikih transfera kapitala između zemalja, multinacionalnih kompanija i finansijskih institucija (Marković, Tošković, Gačić, 2013). Tako je kao teorijska kontroverza otvorila pitanje da li je ona istorijski nužna ili je samo jedan veliki svetski mit, jer ukoliko je svet postavio, on treba i da je kontroliše (Ajvaz, Ristić, 2014). Pored toga, liberalizacija tržišta kapitala predstavljala je slobodan ulazak stranog kapitala i preuzimanje domaćeg finansijskog sektora, zajedno sa štednjom domaćeg stanovništva, nakon čega je usledilo ubrzano kreditiranje domaće potražnje za uvoznim proizvodima iz drugih zemalja sa inostranim

finansijskim kapitalom. Naime, liberalizacija je bez podsticaja domaće proizvodnje obezvređila domaće raspoložive resurse čime je uvoz postao uslov egzistencije stanovništva (Marković, Tošković, 2013). Ipak zajedničkim širenjem globalnih i liberalnih preporuka, formirale su se glavne tačaka neoliberalnog koncepta (Vasiljević, 2012):

- oslobađanje privatnih kompanija od bilo kakvih državnih ograničenja nametnutih od strane zemlje, bez obzira na socijalnu štetu;
- veće slobode za međunarodnu trgovinu i investicije;
- smanjenje plata i ukidanje radničkih prava stečenih posle mnogogodišnjih borbi;
- ukidanje kontrole cena;
- totalna sloboda za kretanje kapitala, dobara i usluga;
- smanjenje javnih troškova za socijalne usluge kao što su obrazovanje i zdravstvene usluge;
- smanjenje pomoći za siromašne slojeve populacije, pa čak i smanjenje troškova za održavanje puteva, mostova i vodosnabdevanja, a sve u ime marginalizovanja uloge države;
- smanjenje državne regulacije svih elemenata koji bi mogli da umanje profit, uključivši i zaštitu životne sredine;
- prodaja državnih preduzeća privatnim investitorima, uključujući banke, ključne industrijske kapacitete, železnicu, autoputeve, proizvođače električne energije, škole, bolnice, pa čak i vodu za piće;
- eliminacija koncepta „javnih dobara“ i „zajedničkog interesa“, koji su zamenjeni sintagmom „individualna odgovornost“.

2.3. Politika Vašingtonskog konsenzusa

Novi pravac ekonomske politike neoliberalizma, predstavljao je VK, 1990. godine iz Vašingtona, koji je formulisao Džon Vilijamson (*John Williamson*). Preporuke su prvenstveno prihvaćene od strane međunarodnih institucija: SB, MMF-a i Ministarstva finansija SAD (1989), koje se i same nalaze u Vašingtonu. Osnovni slogan VK, bio je: „Liberalizujte što više možete, privatizujte što brže i budite čvrsti u fiskalnoj i monetarnoj politici“.

VK je neoliberalizam definisao kao program ekonomske stabilizacije kroz institucionalno prilagođavanje normama slobodnog tržišta, sa ciljem kontrole inflacije, racionalizacije proizvodnje i potrošnje, kao i podizanje stupnja efikasnosti i fleksibilnosti poslovanja.

Smatra se da je došlo do izjednačavanja efikasnosti sa maksimiranjem vlasničkih profita, a fleksibilnosti sa smanjenjem zaposlenosti i dohodaka radnika, uz sužavanje radničkih prava i sve veću nesigurnost njihovih radnih mesta (Baletić, 2005). Od zemlje se zahtevalo da ograniči svoje okvire, kao i da se povuče iz regulacije i upravljanja privredom, jer je u prvi plan istaknuto potenciranje na vlasničkim interesima i jačanju njihovog položaja, gašenjem državnih aktivnosti i prebacivanjem na lične. Zemlja je sa svojim institucijama morala da se transformiše i prilagodi novim uslovima, a njena uloga je neprocenljivo smanjena, čime je otvoren prostor za delovanje neoliberalne nadmoći. Uporedo sa tim monetarna politika je, kao značajno sredstvo za regulisanje ekonomske aktivnosti i reakcije na privredne poremećaje, sve više sledila smernice postavljene u okviru novog konsenzusa u makroekonomiji (Marjanović, Mihajlović, 2012).

Ovaj konsenzus je proklamovao model kapitalističnog neoliberalizma koji su prihvatile sve velike zemlje u razvoju, sem Kine i Indije (Anufijev, 2002). Prvenstveno je bio prihvaćen od strane Velike Britanije, SAD i Latinske Amerike, a kasnije je proširen i na zemlje Jugoistočne Azije i evropske zemlje u tranziciji. Njegova primena u zemljama u tranziciji, dogodila tokom 1990-ih godina, kada je Vilijamson definisao deset preporuka procesa tranzicije, koji se nazivaju programom ekonomske stabilizacije (Wiliamson, 1990):

- uspostavljanje fiskalne discipline;
- preusmerenje javnih rashoda (zdravstvo, obrazovanje, infrastruktura);
- poreska reforma (širenje poreske baze uz umerene poreske stope)
- konkurentan devizni kurs;
- zaštita vlasničkih prava;
- tržišna deregulacija;
- liberalizacija kamatnih stopa;
- privatizacija javnih preduzeća,
- podsticanje stranih direktnih investicija i
- liberalizacija spoljne trgovine.

Navedenih deset preporuka bilo je uprošćeno i sažeto u tri: makroekonomska stabilizacija, liberalizacija cena, masovna privatizacija. Vremenom su uočeni nedostaci osnovnog paketa preporuka, pa je originalni Vašingtonski konsenzus proširen setom novih, koji se nazivaju Prošireni Vašingtonski konsenzus. Tabela 1 predstavlja komparaciju seta preporuka.

Tabela 1. Preporuke za VK i prošireni VK

Originalni Vašingtonski konsenzus	Prošireni Vašingtonski konsenzus (prethodnih deset plus)
1. Fiskalna disciplina	11. Korporativno upravljanje
2. Preusmerenje javne potrošnje	12. Borba protiv korupcije
3. Poreska reforma	13. Fleksibilna tržišta rada
4. Finansijska stabilizacija	14. Pristupanje svetskoj trgovinskoj organizaciji
5. Ujedinjen i konkurentan devizni kurs	15. Finansijski standardi
6. Liberalizacija režima trgovine	16. Liberalizacija kapitalnog bilansa
7. Otvorenost za SDI	17. Potpuno fiksni ili fleksibilan devizni kurs
8. Privatizacija	18. Nezavisna centralna banka (CB)/ciljanje inflacije
9. Deregulacija	19. Sistem socijane zaštite
10. Zaštita svojinskih prava	20. Ciljne mere za smanjenje siromaštva

Izvor: Rodrik, 2008.

Nakon primene proširenog konsenzusa, koji se bazirao na korporativnom upravljanju, fleksibilnosti tržišta rada, nezavisnoj Centralnoj banci (CB) i drugim, VK se zamerio nedostatak društvene jednakosti i institucionalnog razvoja. Vilijamson je nakon toga, napravio proširenje u vidu post proširenog Vašingtonskog konsenzusa (Wiliamson, 2004) u okviru koga se:

1. razvoj mora zasnivati na tržišnoj privredi, iako postoje veliki tržišni promašaji koji se ne mogu ignorisati;
2. zemlja ne bi trebalo da se neposredno uključuje u proces proizvodnje (kao opšte pravilo);
3. napravio širi prostor za delovanje zemlje (javnog sektora), koji se odnosio na (Filipović, 2014):
 - ostvarivanje makroekonomske stabilnosti;
 - infrastruktura (ne isključujući paritet kupovne moći-PPP);
 - transfer tehnologije i početak sopstvenog istraživanja i razvoja (R&D);
 - ekološki održiv razvoj;
 - pomoć privatnom sektoru da prevaziđe manjkavosti koordinacije;
 - obezbeđenje izvoznih podsticaja;
 - smanjenje siromaštva i nejednakosti u raspodeli dohotka;
 - stroga supervizija i regulacija finansijskog sektora;

- obezbeđenja osnovnih javnih dobara, uključujući institucije za zaštitu svojinskih prava i ravnopravne šanse za svakog učesnika i drugo.

Sličnosti i razlike originalnog i post proširenog konsezusa ogledaju se u većem uvažavanju finalnih razvojnih ciljeva (ne samo insistiranje na privrednom rastu), većoj ulozi zemlje u korigovanju tržišnih promašaja (ne direktno učešće u proizvodnji) i stvaranju institucionalnih pretpostavki za funkcionalnu tržišnu privredu. Kroz vreme su se definisale dileme koje se odnose na pitanje da li je VK potrebno samo proširivanje spiska preporuka ili je u suštini potrebna promena pristupa. Samo neki od stavova su da se:

- uspešna razvojna strategija ne može definisati u Vašingtonskom konsenzusu već se mora prilagoditi specifičnostima svake zemlje;
- ne mogu primenjivati iste preporuke, strategije i politike za sve zemlje: „Nema jedinstvene formule i najbolje prakse i istovetne reforme, već traganje za rešenjima u skladu sa konkretnim situacijama”; (Rodrik, 2008)
- uspesi jednih ne mogu transferisati u druge zemlje;
- nisu pronašli odgovarajući i ubedljivi odgovori, za konstataciju da potpuna liberalizacija vodi boljoj upotrebi resursa i bržem privrednom rastu;
- postavi pitanja, da li ulogu međunarodnih finansijskih institucija (SB, MMF, STO) treba menjati.

2.4. Tržišni fundamentalizam

Preokret u ekonomskoj teoriji i politici dogodio se pod uticajem naftne krize iz 1973. godine i naftnog šoka 1979. godine. Naftna kriza uslovlila je povećanje cena sirove nafte, izazvana od strane Organizacije zemalja izvoznica nafte (OPEC), dok je naftni šok podigao cene nafte sa 12.70 USD, na 28.76 USD po barelu. Ovi faktori su u SAD-u i drugim Zapadnim zemljama rezultirali povećanjem inflacije, padom proizvodnje i porastom nezaposlenosti.

Takav sled događaja, podstakao je zagovornike tržišnog fundamentalizma ili *laissez-faire-a* (kako se nazivao u XIX veku), da proglase povratak slobodnog tržišta, bez upitanja zemlje, smatrajući da će deregulacija, liberalizacija i privatizacija državne imovine rešiti probleme (Anufijev, 2002).

Naime, prema Sorosu, „usvojeno je verovanje kako se tržišta mogu samokorigovati, a globalna ekonomija može napredovati bez ikakve potrebe za globalnim društvom. Tvrdi se da je zajednički interes na najbolji način zadovoljen ako je svima dozvoljeno da se brinu o svojim interesima i da se zaštitom zajedničkih interesa putem kolektivnog odlučivanja, narušava funkcionisanje tržišnog mehanizma” (Soros, 2000). Ovakav tržišni mehanizam je postao dominantan dolaskom Margaret Tačer i Ronalda Regana na vlast u UK i SAD. Međutim, u literaturi postoje indicije da je on postojao već u XIX veku u Engleskoj u vreme Adama Smita.

Sa završetkom Drugog svetskog rata došlo je do formiranja NATO pakta nakon čega je izvršena podela sveta na blokove. Sa jedne strane, pod patronatom SAD, Zapadna Evropa se uspešno oporavljala od posledica rata, dok je sa druge strane razvoj Istočne Evrope nazadovao pod kontrolom SSSR-a. Sve do 1989. godine uspeh i nazadovanje ova dva bloka odvijali su se paralelno, kada je došlo do početka tranzicionih procesa koji su podrazumevali sprovođenje privredno-sistemskih reformi u cilju tržišno orijentisane privrede i neoliberalni koncept ekonomije. To je svakako uslovlilo napuštanje socijalističkog režima koji je u ovim zemljama sproveden i prelazak na novi kapitalistički režim. Nakon 1990. godine, u svetu su potpisani i prvi globalni sporazumi: sporazum NAFTA (North American Free Trade Agreement; Severnoamerički sporazum o slobodnoj trgovini) iz 1994. godine koji je činio prvi veliki sporazum slobodne trgovine između SAD, Kanade i Meksika, zatim i ugovor Urugvajaska runda iz 1995. godine čime je oformljena Svetska trgovinska organizacija (STO), 1995. godine.

Jedinstveno tržište koje je obezbedilo slobodu kretanja ljudi, novca, roba i usuga doveo je do potpuno slobodne trgovine, koja je putem globalizacije bila osnovni koncept funkcionisanja. Na taj način zemlje su morale da se otvore za međunarodnu trgovinu i investicije, zatim da liberalizuju domaću privredu a uz to i pokrenu proces privatizacije. Ipak prva prepreka daljem razvoju neoliberalnog koncepta bila je finansijska kriza u Meksiku, nakon čega su reagovali SAD i Kanada (NAFTA partneri), ali i MMF koji je sprovodio istu politiku preporuka u svim zemljama.

Dve godine kasnije, došlo je do novog udara finansijske krize ali u najuspešnijim zemljama Azije, Maleziji, Tajlandu, Indoneziji i Južnoj Koreji, koje su liberalizaciju tržišta uspostavile 1990. godina, a koje su se po niskim kamatnim stopama zaduživale kod vodećih svetskih zemalja. Prelivanjem velike količine stranog kapitala došlo je do naglog rasta cena aktive iznad realnog nivoa, što je postalo neodrživo i rezultiralo povlačenjem novca vodećih sila i finansijskom krizom.

Rezultat krize bio je pad proizvodnje, nezaposlenost i novčana pomoć od strane MMF-a i vodećih svetskih sila koje su za uzvrat nametnule liberalizaciju finansijskog tržišta u azijskim zemljama.

Džordž Soros je kao kritičar tržišnog fundamentalizma 1998. godine, nakon Tajlandske krize, počeo da upozorava na nesposobnost međunarodnog slobodnog finansijskog tržišta i njegov uticaj na stvaranje nestabilnosti i naveo da *laissez-faire* uzrokuje preterane nejednakosti u raspodeli dohotka. Tako se zaključuje da je osnovni problem „tržišnog fundamentalizma” nejednakost u raspodeli dohotka, gde dolazi do kratkoročnog dobitka manjine, umesto dugoročnog dobitka većine.

II DEO
POSLEDICE PRIMENE
NEOLIBERALNOG KONCEPTA
EKONOMIJE

3. ANALIZA PRIMENE NEOLIBERALNOG KONCEPTA U SVETU

Neoliberalni koncept prihvaćen je prvenstveno u Velikoj Britaniji i SAD, 1980-ih godina, odakle se uz pomoć strategija finansijskih institucija MMF-a i SB proširio na ceo svet. Ove finansijske institucije trebalo je da budu zadužene za pružanje finansijske pomoći zemljama kojima je pomoć neophodna, što je dovedeno u pitanje propisivanjem gotovo istog tipa seta finansijskih i privrednih reformi u svim zemljama, bez obzira na njihove specifičnosti i ogromne razvojne, socijalne i tradicionalne razlike.

Primena neoliberalnog koncepta inicirana je u zemljama Južne Amerike koja je služila kao okruženje za testiranje efekata neoliberalnih mera, koje su se nakon toga primenile u evropskim zemljama u tranziciji i zemljama Jugoistočne Azije. Ipak u prvoj fazi primena paketa mera u navedenim zemljama dovela je do velikog pada životnog standarda i dohotka. Nakon rušenja Berlinskog zida 1989. godine, u Evropi je prevladalo uverenje da je propao ne samo sastav „realnog socijalizma”, nego i koncept socijalizma (Mesarić, 2011).

U periodu 1960–1980. godine, koji se smatra periodom ekonomskog intervencionalizma, razvijene zemlje sveta zabeležile su rast dohotka po glavi stanovnika 3,2%, dok je u periodu neoliberalizma 1980–1999. godine, stopa rasta po glavi iznosila 2,2%. Zemlje u razvoju su u prvom navedenom periodu (1960–1980) zabeležile 3,0 % rasta po stanovniku, da bi se u periodu neoliberalizma (1980–1999) taj učinak prepolovile na 1,5%, iako su procenat činile Indija i Kina, koje nisu prihvatile neoliberalnu primenu. U istom periodu u Latinskoj Americi je stopa rasta pala sa 3,1% na 0,6% (Svetska Banka, 2005).

Primenjivanje definisanih neoliberalnih pravila, propisanih od Milтона Fridmana i ostalih pobornika čikaške škole, a koji su uključivali smanjenje javne potrošnje, privatizaciju i liberalizaciju, bez pristanka naroda, uslovalo je „šok terapiju” koja je ubrzo dovela do nezaposlenosti i siromaštva velikog broja ljudi i bogaćenja manjeg broja elite (Klein, 2007).

MMF i SB su kao zagovornici neoliberalnog koncepta zasnovanom na ekonomskoj teoriji neoklasične ekonomske misli, neoliberalnoj strategiji (šok terapiji) i Vašingtonskom konsenzusu u cilju uspostavljanja slobodnog tržišta nametali svoje mere i ukidali dotadašnje ekonomske politike zemalja čime je došlo do deregulacije i neuspeha u skoro svim zemljama u kojim je primenjivan (Dušanić, 2010). Nametanje neoliberalnih mera i politika u mnogim zemljama je uspostavljeno kroz državne udare, ratove i slom dotadašnjeg tržišta što je impliciralo stanje šoka. Celokupan splet događaja iniciran neoliberalnom primenom doveo je do imovinske nejednakosti u celom svetu, koja predstavlja veliki izazov. Prevelika raspodela dohotka i koncentracija bogatstva dovela je do negativnih ekonomskih i socijalnih posledica u kojima kapitalizam ne može da funkcioniše (Pikkety, 2014).

Razvojna ekonomska škola (*The economic development school*). Protivnici marksizma, pod čijim okriljem se uspešno odvijala ekonomska politika zemalja Južne Amerike i Azije, su pripadnici razvojne škole koji su popularno nazivani „developmentisti”. Razvojna ekonomska škola je ekonomski pravac koji se temelji na kejnzijanskom razvoju ekonomske misli, što je suprotno razvoju neoliberalne ekonomske misli, ali u prvi plan ističe faktore razvoja koje je kejnzijanska škola zanemarila. Naime, developmentizam je zastupao stav da sva prirodna dobra jedne zajednice pripadaju svim njenim stanovnicima, odnosno korisnicima i da na osnovu toga moraju biti ravnomerno podeljena. To je bilo vezano za nekontrolisano ispumpavanje prirodnih bogatstava na teritoriji Južne Amerike gde je došlo do rasta nezaposlenosti i bogaćenja manjeg broja pojedinaca (Bulatović, 2011). Razvojna developemnistička politika posebno je bila uspešna u zemljama Azijskih tigrova⁸.

Prema Brese-Perejra (*Bresser-Pereira*), osnovnih sedam principa ovog pravca ekonomskog razvoja, a koji su suprotni neoliberalnom konceptu su (Bresser- Pereira, 2009):

- nacionalnu strategiju razvoja uspostavlja država;
- ojačavanje države i regulacija tržišta uspostavlja se reformama;
- nacionalana strategija razvoja ključna je za privredni rast;
- država ima usmeravajuću ulogu u politici industrijskog razvoja, investicionoj politici, kao i ulogu u registraciji dohotka;

⁸ Azijski tigrovi su nove industrijske sile na azijskom kontinentu i uključuju: Singpur, Japan, Tajvan, Južnu Koreju i Hong Kong

- precenjivanje nacionalne valute i politike rastućih zarada, ali ne brže od rasta produktivnosti;
- kontrola ne precenjenog deviznog kursa, na način da bude usmeravan i plivajući;
- investiranje stranog kapitala ne utiče na precenjivanje nacionalne valute, što stvara potrebu domaće štednje.

Najpoznatiji predstavnici ove ekonomske škole su Andre Gunder Frank i Raul Prebiš.

Andre Gunder Frank (1929–2005) je nemačko-američki ekonomski historičar i sociolog koji je promovisao teoriju zavisnosti nakon 1970. godine i teoriju svetskih sistema nakon 1984. godine. Zastupao je i neke marksističke koncepte o političkoj ekonomiji ali je odbacio Marksove faze istorije i ekonomske istorije uopšte. Frank je pisao o ekonomskoj, društvenoj i političkoj istoriji i savremenom razvoju svetskog sistema, industrijski razvijenim zemljama, a posebno zemljama Trećeg sveta i Latinske Amerike. Njegov rad fokusiran je i na svetskoj istoriji i analizi globalne političke ekonomije u novom milenijumu, a široko je bio poznat po radovima objavljenim u političkoj ekonomiji, ekonomskoj istoriji, međunarodnim odnosima, istorijskoj sociologiji i svetskoj istoriji. Najpoznatiji rad mu je „Kapitalizam i nerazvijenost u Latinskoj Americi“ (1967), vezan za teoriju zavisnosti. Centar njegove teorije bio je baziran na ideji da je ekonomsku snagu jedne nacije, u velikoj meri određuju istorijske okolnosti, kao i geografski položaj koji diktira svoju globalnu moć. Frank je napravio značajan doprinos teoriji svetskih sistema, gde je tvrdio da je svetski sistem formiran najkasnije u 4. milenijumu pre nove ere, kao i da ideja o brojnim „svetskim sistemima“ nema mnogo smisla i da radije treba govoriti o jednom svetskom sistemu.

Raul Prebiš (1901–1986) koji se ponekad smatra nemarksističkim ekonomistom, bio je argentinski ekonomista poznat po Prebiš–Singerovoj hipotezi, koja je bila osnov teorije ekonomske zavisnosti. Njegovo učenje prvenstveno je bilo okrenuto poštovanju ideje o slobodnoj trgovini, ali su se njegove ideje pod uticajem Velike depresije iz 1930. godine, okrenule protekcionizmu. Prvenstveno su ideje o slobodnoj trgovini bile su podržane od strane Argentine (1860–1920), kao zemlje koja je izvozila najveću količinu govedine i pšenice u Veliku Britaniju. Međutim, nastankom Velike depresije došlo je do rasta ekonomske dominacije SAD, koje su i same započele izvoz govedine i žita, čime je znatno smanjen argentinski izvoz u Veliku Britaniju.

Rezultati toga doveli su do podele sveta u ekonomskim „centrima“, koji se sastoje od industrijskih zemalja (SAD) i „periferije“, a koji su uglavnom proizvođači primarnih proizvoda. Prebiš je tako zaključio da su tokom Velike depresije cene primarnih (poljoprivrednih) proizvoda,

pale mnogo više od cena industrijskih proizvoda. Prebiš je 1950. godine objavio studiju ekonomskog razvoja Latinske Amerike i njenih glavnih problema. Ukazao je na pad u odnosu na trgovinu između industrijalizovanih i ne-industrijski razvijenih zemalja, što je značilo da periferne nacije moraju da izvoze više da bi dobili istu vrednost industrijskog izvoza.

Dalja analiza primene neoliberalnog koncepta usmerena je na izabrane zemlje Latinske Amerike (Čile, Brazil i Argentina), kao i na izabrane zemlje u tranziciji (Poljska, Mađarska, Rusija i Slovenija).

3.1. Analiza primene neoliberalnog koncepta u izabranim zemljama Latinske Amerike

Testiranje neoliberalnog koncepta prvo je sprovedeno u zemljama Latinske Amerike, gde je neoliberalizam uveden preko vojnih državnih udara uz ogromne žrtve i torture. Ovaj koncept bio je nametnut vojnom silom, ubistvima ogromnog broja ljudi i stravičnim mučenjima više od 150.000 lica (Kovačević, 2013b), a u vreme njegove primene pogoršane su ekonomske i socijalne prilike u tim zemljama. U skoro svim zemljama Latinske Amerike sprovedena je ekonomska politika u kojoj uvoz zamenjuje indistralizaciju, čija je uloga bila da se izvozno zavisne ekonomije zaštite od ranjivosti koje su usledile promenama u međunarodnoj trgovini.

Time je došlo do ograničavanja obima domaće proizvodnje čime su se javili problemi na domaćem tržištu, što je iniciralo kritike industrijalizacije, koje su se odosile na mišljenja da je ova strategija (Filho, 2010):

1. protiv primarne proizvodnje čime se sprečavaju komparativnih prednosti i konkurencija; takođe dovodi do nepravilnih resursa i niske stope privrednog rasta;
2. stvara neefikasan industrijski sektor koji postaje međunarodno ne konkurentan;
3. dovodi do ekspanzije zemlje i zaposlenosti u javnom sektoru čime dolazi do fiskalnog deficita;
4. zasnovana je na podršci stranoj tehnologiji čime se smanjuje broj domaćih radnih mesta zbog nekvalifikovane radne snage;
5. inicira prenošenje resursa od ekonomije poljoprivrede na urabanu ekonomiju što nije realno jer većina stanovništva živi u ruralnoj i siromašnoj sredini.

Definisanjem Vilijamsonovih preporuka, koji je inspirisao talas reformi, u Južnoj Americi tokom 1990-ih godina sprovedeno je najviše privatizacija, deregulacija i liberalizacija. Ipak finansijska liberalizacija i otvaranje prema međunarodnim tokovima kapitala otišli su mnogo dalje nego što je Vilijamson predvideo. U Južnoj Americi se, nakon sprovođenja ovih preporuka, javilo nekoliko valutnih kriza, prvenstveno u Meksiku (1994), Brazilu (1999), Ekvadoru (2000) i Argentini i Urugvaju (2001) (Namaguchi, 2005).

Nastankom krize u ovim zemljama i padom privredne aktivnosti, ni ekstremni neoliberali nisu reagovali protiv državne injekcije sredstava i njenog uplitanja u ekonomske tokove što je u neskladu sa pojmom neoliberalizma, odnosno slobodnim tržištem. Podstaknuti velikim nezadovoljstvom, stanovnici Brazila, Argentine, Čilea i Rusije su pravili proteste i pobune kako bi inicirali napuštanje neoliberalizma. Na taj način su vladajuće partije navedenih zemlja bile prinuđene da napuste vlast ili da napuste sprovođenje neoliberalnog koncepta i na taj način ožive privredni razvoj, poboljšaju životni standard i smanje nezaposlenost. Tako su napuštanjem neoliberalnog koncepta južnoameričke zemalje, a posebno Čile, Brazil i Argentina, postigle solidne privredne performanse.

U cilju sagledavanja primene neoliberalnog koncepta u zemljama Latinske Amerike, analizirane su makroekonomske performanse (BDP, BDP per capita, inflacija, nezaposlenost, uvoz, izvoz, bilans tekućeg računa, spoljni dug, SDI i devizne rezerve) u Čileu, Argentini i Meksiku.

3.2.1. Primena neoliberalnog koncepta u Čileu

Primena neoliberalnog koncepta u Čileu predstavlja jedan od prvih i „najvažnijih eksperimenata“ u neoliberalnoj istoriji. Nakon Drugog svetskog rata, Čile je kao i druge zemlje Južne Amerike započeo izgradnju „socijalne zemlje“, koja je bila bazirana na levičarskim idejama. To je bilo suprotno politici SAD koja je socijalističko nacionalizovanje prirodnih bogatstava smatrala otimanjem profita međunarodnih kompanija (Klein, 2007). U to vreme na čelu čileanske zemlje nalazio se Salvadore Aljende, pod čijom vlašću se Čile uspešno razvijao, ali se naišlo na problem destabilizacije usled ugrožavanja američkog privatnog interesa.

Narušavanjem privatnih interesa američkih kapitalista, 1973. godine u Čileu je vojnim državnim udarom svrgnut dotadašnji režim, dok su Aljende i veliki broj žrtava pogubljeni. U tom trenutku je čileansku vojsku predvodio poznati general Pinoče, koji je uz potporu i podršku SAD vojnim udarom zbacio sa vlasti Aljendea i postojeći režim. Ovim prevratom pokrenuto je sprovođenje neregulisanog kapitalizma, odnosno, neoliberalnog seta reformi, čime je započeta primena neoliberalnog koncepta. Neoliberalne reforme sprovela je grupa čileanskih ekonomista poznatih kao *Chicago boys*, koji su svoje studentsko znanje stekli na Čikaškom univerzitetu pod vođstvom Milтона Fridmana i njegove ekonomske misli. Postoje određena mišljenja da su ovi studenti bili stipendirani od strane američke vlade, koja je zauzvrat tražila da studenti u svojim zemljama, po povratku sa studija, zagovaraju ideje čikaške škole (Klein, 2007). U istom periodu je Fridman u svojoj knjizi „Čileansko čudo“ naveo da je specifičnost čileanske reforme u ostvarenju slobodnog tržišta i slobodnog društva, što i jeste bila osnovna teza njegove ekonomske škole.

Šok terapija je u Čileu sprovedena 1980-ih godina i podrazumevala je privatizaciju, deregulaciju i maksimalno korišćenje slobodnog tržišta. Nosioi globalizacije su bile čileanske kompanije koje su bile povezane sa američkim transnacionalnim kompanijama, a proces je bio potpomognut liberalizacijom tržišta. Nakon toga je došlo do smanjenja privrednog rasta, povećanja nestabilnosti, ali i nezaposlenosti za šta su optužene te iste transnacionalne američke kompanije. Ogromno nezadovoljstvo stanovništva dovelo je do velikih protesta širom zemlje, ali i ozbiljne ekonomske krize i ljudskih žrtava, što je za zemlje pobornike neoliberalnog koncepta označavalo slučajnost i jednu prelaznu fazu koja neće dugo trajati.

Pre nego što je Pinoče došao na vlast, jezgro uspeha čileanske privrede je bio u industrijskom sektoru. Pobornici neoliberalnog koncepta smatrali su da strategija ekonomskog razvoja industrijalizacije nije dovoljna da bi se poboljšala zaposlenost, iako je dotadašnji fokus čileanske privrede bio u tradicionalnom razvoju oblasti poljoprivrede, šumarstva i ribarstva. Primenom neoliberalnog koncepta, koji je podržavao tezu da su privrede uspešne ukoliko se isključi državna kontrola, sprovede privatizacija i smanji javna potrošnja, u Čileu je odmah nakon dve godine od primene neoliberalnih mera, došlo do povećanja nezaposlnosti i inflacije. To je pobornike ovih mera podstaklo da se javna potrošnja još više smanji a privatizacija ubrza. Već je 1982. godine, usled sloma čileanske privrede, došlo do nacionalizacije pojedinih čileanskih kompanija.

Prema mišljenju Edvardsa (*Sebastian Edwards*) i Ledermana (*Daniel Lederman*), trgovinska liberalizacija u Čileu sastojala se iz pet faza (Edwards, Lederman, 1998):

- I faza (1974–1978) se odnosila na sprovođenje procesa stabilizacije kroz smanjenje carina, gde se težilo smanjenju inflacije i pokretanju ekonomskog oporavka;
- II faza (1979–1982) je podrazumevala devalvaciju valute i fiksiranje dolara, čime je trebalo zaustaviti inflaciju, što je dovelo do apresijacije i krize u platnom bilansu;
- III faza (1983–1985) se javila kao odgovor na krizu, gde je došlo do povećanja carinske barijere sa 10% na 35%;
- IV faza (1985–1990) beleži smanjenje carina na 20% ali i pokretanje demokratskih izbora čime je formirana demokratska vlada;
- V faza (1991) podrazumeva smanjenje carina na 11%.

Od pada Pinočea 1990. godine, Čileom su predsedavale tri izabrane vlade koje su činile koaliciju hrišćanske i socijalističke partije, a koje ni u jednom mandatu nisu uspele da raskinu vezu sa prihvaćenim neoliberalnim konceptom. Vlada Čilea je čak dodatno intenzivirala slobodnu trgovinu potpisivanjem slobodno-trgovinskih ugovora sa EU i SAD. Smatralo se da će ovi sporazumi omogućiti izvoz Čilea i tako povećati privredni rast, iako je bilo prostora da se usvoji novi model razvoja ekonomske politike, kroz razvoj domaće industrije i unutrašnje trgovine. Ipak u periodu 1996–1999. godine došlo je do smanjenja privrednog rasta, koji je 1999. godine iznosio minus 0.8% BDP-a (Svetska banka, 2015). Nezadovoljstvo stanovništva, koje je potom usledilo, iniciralo je proteste i pobune koje su dovele do raspuštanja vlade.

Napuštanje neoliberalizma, koje je usledilo, rezultiralo je oživljavanjem, a u nizu južnoameričkih zemalja i znatnim ubrzanjem privrednog rasta i razvoja, rastom životnog standarda, znatnim povećanjem zaposlenosti i postizanjem solidnih privrednih rezultata. Danas u ovoj zemlji sprovođenje socijaldemokratske politike podseća na skandinavske zemlje, a 2013. godine se navršilo četrdeset godina od uvođenja šok terapije (Kovačević, 2013b). Naredna tabela 2. prikazuje osnovne makroekonomske agregate u periodu 2000–2012. godine u Čileu.

Tabela 2. Makroekonomski agregati Čilea u periodu 2000–2012. godine

<i>Čile</i>	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Privredni rast %	4,5	3,3	2,2	4,0	6	5,6	4,4	5,2	3,3	-1	5,8	8,4	0,8
BDP per cap. USD *	5,13	4,62	4,48	4,86	6,22	7,61	9,37	10,383	10,672	10,120	12,685	14,513	15,45
Inflacija% **	4,5	3,5	2,5	2,8	2,4	3,1	2,6	4,4	8,7	1,5	1,7	3,3	3,0
Nezaposlenost % **	9	10,1	9,2	8,5	8,5	8,1	7,8	7	9,6	8,7	6,6	9	/
Uvoz milijardi USD*	/	/	/	/	/	38,247	44,361	53,980	69,517	50,605	68,400	86,556	90,588
Izvoz milijardi USD *	/	/	/	/	/	48,400	66,510	76,933	77,082	63,955	82,257	94,543	90,177
Bilans tekućeg računa milijardi USD *	/	/	/	/	2,185	0,700	5,065	7,200	-3,440	4,217	3,802	-3,231	/
Spoljni dug milijardi USD **	39	39	39,6	40,4	43,15	44,6	47,45	47,6	57,6	64,77	72,76	84,51	99,4
SDI milijardi USD	4,8	4,1	2,5	4,3	7,1	6,9	7,2	12,5	15,1	12,8	15,7	23,4	28,5
Devizne rezerve milijardi USD **	/	/	/	/	16,02	16,93	17,16	16,84	23,07	25,29	27,82	41,94	41,64

Izvor: Svetska banka* <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.LTRM.ZS>Index mundi ** <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=94&c=ci&l=en>

Prosečna stopa rasta 2000. godine u Čileu iznosila je 4,5% BDP-a, da bi 2009. godine upala u recesiju (negativna stopa rast od 1%) iz koje je izašla već naredne godine kada je rast iznosio 5,8% BDP-a. BDP per capita je početkom 2000. godine iznosio 6.674,2 USD, dok je najviša vrednost pre nastanka krize od 8.475,6 USD per capita zabeležena upravo 2008. godine. Najviša stopa inflacije zabeležena je u godini eskalacije krize u iznosu 8,7%. Međutim, smanjenje stope inflacije usledilo je već 2009. godine kada je iznosila 1,5%, a nakon toga je usledio period kontrolisanog rasta. Nezaposlenost je širenjem krize dodatno povećana na 9,6% u 2008 godini, ali je usled perioda oporavka smanjena na 6,6% u 2010. godini. Ipak drugim talasom krize ponovo dolazi do povećanja stope nezaposlenosti na 9% u 2011. U periodu 2006–2011. godine, Čile nije imao spoljnotrgovinski deficit, što znači da je bio više izvozno orijentisan. Međutim, drugim naletom krize uvozna politika je prevagnula pa je spoljnotrgovinski deficit 2012. godine iznosio 411 miliona USD. Liberalizacijom ekonomskih tokova priliv SDI je sa 6,1% BDP-a iz 2000. godine, uvećan na 8,4% BDP-a u 2008. godini, dok je 2012. godine iznosio 10,7% BDP-a.

3.2.2. *Primena neoliberalnog koncepta u Brazilu*

Brazil se smatra najznačajnijim primerom neuspešnog sprovođenja neoliberalne politike. Brazil je nastavkom primene neoliberalnog koncepta i tokom 2000-ih godina doživeo veliku ekonomsku, finansijsku i socijalnu krizu što je između ostalog podrazumevalo visok spoljni dug u iznosu 31% BDP-a, niske devizne reserve 5.1% BDP-a, pri čemu su se javile velike socijalne razlike između bogatih i siromašnih. Kako je sve ukupna ekonomska situacija bila loša, zavisnost Brazila od priliva stranih sredstava postala je ekstremno visoka, a jedini priliv sredstava dolazio je od SB i MMF-a. To je iniciralo sprovođenje Vašingtonskih deset zapovestii, ali i pokrenulo nazadovoljstvo stanovnika i iniciralo proteste protiv nametnutih reformi.

Takav način borbe protiv neoliberalnih mera uslovio je promenu na izborima na kojima je 2002. godine pobedio Luis Injacio Lula da Silva, predsednički kandidat iz redova radničke klase. Pre izbora, a naročito u predizbornoj kampanji, Silva je obećao oživljavanje privrede, privredni rast i smanjenje razlika u životnom standardu između bogatih i siromašnih. Poverenje birača stekao je napisavši „Pismo brazilskom narodu“ u kojem je obećao da će „zemlju izvući iz dužničkog ropstva, poštovati zahteve MMF i zakone tržišta“.

Zahvaljujući takvoj predizbornoj kampanji, pored radnika i siromašnih, iako je bio levičar, stekao je i blagu naklonost biznismena i potencijalnih investitora, međunarodnih finansijskih institucija i SAD, čime je oko sebe okupio uspešne intelektualce, savetnike i stručnjake za marketing, koji su mu pomogli u planiranju i primeni ideja. Prvenstveno su se odlučili za davanje socijalnog programa Bolsa familija za porodice koje školuju decu sa 80 USD mesečno. Programom je bilo obuhvaćeno preko 12 miliona porodica, koje su i deo tih sredstava koristili za pokretanje privatnog, ili porodičnog biznisa, čime je sa ekonomske tačke gledišta potpomognut najugroženiji region. Specifičnost Silvine politike je u iniciranju smanjenja socijalnih razlika, što je svakako bilo suprotno neoliberalizmu. Kao rezultat, za vreme njegovog prvog mandata (2002–2006), broj siromašnih u Brazilu je smanjen za čak 27%, čime je Silva stekao veliku podršku birača. Iako nije bio pobornik slobodnog tržišta, za vreme mandata stekao je poverenje i bankara i potencijalnih investitora pa je, zahvaljujući tome, Brazil privukao investitore iz celog sveta i ostvario od 2002. godine impresivne privredne performanse. Njegov stalni skepticizam prema neoliberalnom kapitalizmu znatno je povećan tokom Svetske ekonomske krize (2007), iako kriza nije značajnije pogodila Brazil.

Naime, kako je došlo do recesije koja je inicirala pad agregatne tražnje i pad izvoznih prihoda, ova zemlja se opredelila za primenu ekspanzivne fiskalne i monetarne politike. Pad BDP-a alarmirao je brazilsku vladu, da smanjenjem poreza pokuša da stimuliše ekonomiju, kako bi se podstakla potrošnja stanovništva, koja je u periodu 2009–2010. godine porasla za 1.8% BDP-a (Filipović, Garić, 2015). Na taj način je Brazil, napuštanjem neoliberalnog koncepta i kreiranjem samostalne politike, postigao zavidne rezultate. Današnja pozicija usmerena je na perspektivu razvoja mnogih privrednih oblasti, dok je Brazil je jedna od vodećih zemalja sve više popularnog BRIKS-a.⁹ U cilju sagledavanja ekonomske situacije u Brazilu, naredna tabela 3. prikazuje kretanje makroekonomskih agregata u ovoj zemlji u periodu 2000–2012. godine.

Tabela 3. Makroekonomski agregati Brazila u periodu 2000–2012. godine

<i>Brazil</i>	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Privredni rast %	0,1	1,3	3,1	1,2	5,7	3,1	4	6	5	-0,2	7,6	3,9	1,8
BDP per cap. USD	3,694	3,128	2,810	3,039	3,607	4,739	5,788	7,193	8,622	8,373	10,978	12,576	11,340
Inflacija% *	7,0	6,8	8,5	14,7	6,6	6,9	4,2	3,6	5,7	4,9	5,0	6,6	5,4
Nezaposlenost %	/	9,3	9,1	9,7	8,9	9,3	8,4	8,1	7,1	8,3	/	6,7	/
Uvoz milijardi USD	/	/	/	/	/	96,610	119,499	157,790	220,247	174,697	224,202	302,394	304,088
Izvoz milijardi USD	/	/	/	/	/	133,005	156,303	184,603	228,393	180,723	233,514	294,249	282,443
Bilans tekućeg računa milijardi USD *	/	/	/	/	8,000	14,190	13,500	1,712	-28,190	-24,300	-47,360	-52,590	/
SDI milijardi USD	32,7	22,4	1,5	10,1	18,1	15,4	19,3	44,5	50,7	31,4	53,3	71,5	76,1
Spoljni dug milijardi USD *	200	232	251	222,4	214,9	219,8	188	176,5	229,4	262,9	273,7	310,8	397,5
Devizne rezerve milijardi USD	33	35	37	49	52	53	85	180	193	238	288	352	373

Izvor: Svetska banka <http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?page=2>

Index mundi* <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=71&c=ar&l=en>

⁹BRIC je ekonomski pojam koji se odnosi na ekonomski savez najbrže rastućih ekonomija kao što su Brazil, Rusija, Indija, Kina (Brazil, Russia, India, China). Zemlje BRIC-a čine 40 % svetskog stanovništva, odnosno 25 % kopnene teritorije. Ovim zemljama se 2011. godine u članstvu priključila Južna Afrika nakon čega je prvenstvenom BRIC-u dodata engleska skraćenica BRICS. Ove zemlje se protive jednostranim ekonomskim i političkim merama MMF i trećih zemalja, dok su 2015. godine osnovale razvojnu banku i rezervni fond. Sedište banke je u Šangaju u Kini, sa jednom ispostavom u Africi, dok je kapital jednako podeljen na zemlje učesnice. Prvi predsednik banke je iz Indije a početno stanje banke iznosi 100 milijardi dolara.

Brazil je početkom 2000. godine imao privredni rast u visini od 0,1%, ali je eskalacijom ekonomske krize 2009. godine zapao u recesiju (0,2%). Nakon toga usledio je period oporavka koji je trajao do 2011. godine kada je rast iznosio 3,9%. Spoljni dug je 2000. godine iznosio čak 31,5% BDP-a, ali je nakon toga usledilo smanjenje duga na 13,8% BDP-a (2008). Nastankom drugog talasa globalne ekonomske krize ponovo je došlo do povećanja spoljnog duga na 17% BDP-a u 2012. godini. Devizne rezerve su početom 2000. godine iznosile tek 1,4% BDP-a, ali su u godini nastanka krize dostigle nivo od 14,1%, koji je do kraja 2012. godine uvećan na 17,6% BDP-a, što znači da kriza nije uticala na smanjenje rezervi. Spoljnotrgovinski suficit zabeležen je u periodu 2006–2009. godine kada je iznosio 21,5 milijarde USD, ali je već 2010. godine ostvaren deficit od 11 milijardi USD, koji je do 2012. godine uvećan na 22 milijarde USD.

3.2.3. Primena neoliberalnog koncepta u Argentini

Početkom 1976-ih godina u Argentini je, kao i u drugim zemljama Latinske Amerike, došlo do vojnog državnog udara kojim je svrgnut dotadašnji režim i započet period sprovođenja neoliberalnih reformi. Reforme su podrazumevale sprovođenje osnovnih neoliberalnih preporuka u vidu sprovođenja deflacije, uravnoteženja deficita, smanjenja javne potrošnje i priliva investicija (Crvena kritika, 2002). Uspeh je ostvaren u prvim godinama primene tako što je smanjena inflacija i ostvaren kratkoročni ekonomski rast koji se temeljio na porastu duga (Paukovic, 2015). Kako je svoj ekonomski razvoj finansirala zaduživanjem kod Međunarodnih finansijskih institucija, u Argentini je do kraja 1980-ih godina došlo do nemogućnosti otplate duga, što je iniciralo prodaju dela industrije transnacionalnim kompanijama u cilju otplate kamata. Kako su transnacionalne kompanije i banke (uglavnom iz SAD i Velike Britanije koje su bile glavni zagovarači neoliberalnog koncepta) postale vlasnici bogatih argentinskih resursa, to je bila osnova za dalje sprovođenje neoliberalnih preporuka i kontrolu argentinske privrede. Tako je na godišnjoj skupštini MMF 2000. godine, njen tadašnji direktor Kemdesi istakao da slučaj Argentine treba da uđe u sve udžbenike makroekonomije, kao ilustrativan primer vrlo uspešnog razvoja privrede.

Ipak Argentina je 2001. godine, prateći instrukcije MMF-a u restrukturiranju privrede, stvorila dug od 57,4% BDP-a (Svetska Banka, 2015), što je iniciralo gašenje industrijskih kapaciteta, dovelo do povećanja nezaposlenosti (6.8%), a samim tim i do velikog nepoverenja i pobuna radnika.

U tom trenutku došlo je do velikog odliva kapitala iz zemlje, koji je bio uložen u inostrane berze, čime je stvoren ogroman pad zaliha CB, a što je rezultiralo bankrotom zemlje. Rastom nezadovoljstva stanovništva, došlo je do revolucije u kojoj su radnici zajedničkim akcijama preuzeli fabrike, stekli pravo nad kontrolom proizvodnog procesa i sopstvnim sredstvima pokrenuli prekinutu proizvodnja, čime je pokrenuto na stotine fabrika. Građani su se protiv neoliberalnog koncepta borili na tradicionalan način ispunjavajući svoju građansku dužnost birajući na izborima levičarske partije koje su im obećale preispitivanje privatizacija argentinskih preduzeća koje su prešle u ruke ino kompanija, jačanje argentinskih sindikata i razvoj međusobne solidarnosti u cilju samostaljenja od međunarodnih finansijskih institucija (Klein, 2007). Ubrzo je prihvatanjem levičarskog plana došlo do nacionalizacije privatizovanih preduzeća koja su korišćenjem prirodnih nacionalnih resursa, stvorili zajedničko tržište i odredili cenu koštanja prema državnim potrebama, čime je onemogućena zavisnost od međunarodnih finansijskih zemlja i razvijenih zemalja. To je uticalo i na makroekonomsku politiku, koja je počela davati rezultate (Ronchi, 2007), a težilo se i uklapanju između ponude i potražnje što je postalo pravi izazov (De Moura, 1998). Napuštanjem neoliberalnog koncepta argentinska privreda se značajno oporavila (Kovačević, 2013b), a kako se ovakav način funkcionisanja nije preneo na ostale zemlje, argentinski primer je jedinstven u svetu. Tako se argentinski slučaj smatra najboljim načinom za sumiranje neoliberalizma, koji je podrazumevao pustošenje ekonomije, nagomilavanje ogromnih nejednakosti, privrednu stagnaciju praćenu depresijom i masovnim osiromašenjem stanovništva (Harvi, 2012).

Argentina je, u cilju smanjenja nejednakosti u svetu i sprečavanju mogućnosti da razvijene zemlje i transnacionalne kompanije putem međunarodnih finansijskih organizacija štete nerazvijenim zemljama, zajedno sa Venecuelom predložila stvaranje Banke za jug (Banco de sur), koja bi predstavljala odgovor zemalja Globalnog juga postojećim međunarodnim finansijskim institucijama. Ova ideja je još uvek u razvoju i predstavlja moguć i potencijalni odgovor zemalja u razvoju. Naredna tabela 4 analizira osnovne makroekonomske pokazatelje Argentine u periodu 2000–2012. godine.

Tabela 4. Makroekonomski agregati Argentine u periodu 2000–2012. godine

<i>Argentina</i>	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Privredni rast %	0,5	-4,4	10,9	8,8	9	9,2	8,4	8	3,1	0,1	9,5	5,8	5,5
BDP per cap. USD	9,329	8,732	3,285	4,134	4,784	5,767	6,783	8,384	10,233	9,456	11,460	13,693	14,679
Inflacija% *	-0,9	4	41	13,4	6,1	9,6	9,8	8,6	7,7	22	-0,9	4	/
Nezaposlenost %	15,0	18,3	17,9	16,1	12,6	10,6	10,1	8,5	7,8	8,6	7,7	7,2	7,2
Uvoz milijardi USD	/	/	/	/	/	34,796	40,973	53,226	67,850	49,227	68,511	88,773	83,304
Izvoz milijardi USD	/	/	/	/	/	46,892	54,431	66,169	81,988	66,468	81,617	99,451	95,388
Bilans tekućeg računa milijardi USD *	/	/	/	/	5,473	5,448	8,053	7,438	7,588	11,290	3,573	18,000	/
Spoljni dug milijardi USD *	149	154	155	155	145,6	157,7	118,2	109	135,8	128,2	118,4	160,9	136,8
SDI milijardi USD	10,4	2,1	2,1	1,6	4,1	5,2	5,5	6,4	9,7	4,0	7,8	10,7	14,9
Devizne reserve milijardi USD	25	14	10	14	19	28	32	46	46	48	52	46	43

Izvor: Svetska banka <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS?page=2>

Index mundi* <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=71&c=ar&l=en>

Privredni rast Argentine 2001. godine je prema podacima Svetske banke iznosio -4,4%, što je značilo ulazak u recesiju iz koje se izašlo 2003. godine kada je rast iznosio 8,8%. Nastankom ekonomske krize došlo je do smanjenja privrednog rasta koji je 2009. godine iznosio tek 0,1%, ali je već naredne godine usledio impresivni oporavak u iznosu 9,5%. Početkom 2000. godine zabeležena je deflacija u iznosu 0,9%, dok je u periodu 2001–2008. godine prosečna inflacija iznosila 12,5%. Eskalacijom krize 2009. godine zabeležen je najviši nivo inflacije od 22%, ali je već 2010. godine ponovo došlo do deflacije. Spoljni dug je početkom 2000. godine iznosio 52,4% BDP-a, dok je najviši dug zabeležen u periodu pre nastanka krize 2005. godine u iznosu 70,7% BDP-a. Širenjem krize 2009. godine dug je iznosio 33,8% BDP-a. U periodu pre nastanka krize, nije zabeležen spoljnotrgovinski deficit, a suficit je 2009. godine iznosio 17 milijardi USD.

3.2. Analiza primene neoliberalnog koncepta u izabranim zemljama u tranziciji

Zemlje u tranziciji ili zemlje centralno-planske privrede su 1980-ih godina, počele da sprovode privredno-sistemske reforme, sa ciljem uspešnijeg i efikasnijeg prelaska sa planske na tržišnu privredu. Razlog za sprovođenje reformi bila je potreba za krupnim strukturnim promenama u ekonomskoj sferi društvenog života, koje su bile izazvane makroekonomskim neravnotežama, neusklađenošću ponude i tražnje, trgovinskim deficitom i visokim spoljnim dugovima (Holscher, 2009), ali i političkom odlukom za napuštanjem socijalizma i prelaskom na kapitalizam. Prelaskom na tržišni sistem, ove zemlje su prihvatile nova tržišna pravila i obavezale se na poštovanje i sprovođenje tržišnih reformi koje su podrazumevale privatizaciju i deregulaciju ekonomskih aktivnosti, liberalizaciju finansijskih tokova i postepeno smanjenje državne ekonomske funkcije (Filipović, 2014). Nastao je period euforije i očekivanja da će doći do brzog privrednog rasta i poboljšanja životnog standarda, ali se nastankom tranzicione krize koja je po svojoj dužini i dubini dugo trajala, pokazalo se da centralno-planski sistem koji je u zemljama bivšeg SSSR-a funkcionisao 70 godina, a u drugim privredama 45 godina, ne može biti uspešno zamenjen u toku noći (Dimitrijević, Fabris, 2009).

Proces ekonomskih reformi u zemljama u tranziciji odvijao se po različitim scenarijima, ali se u svim zemljama bazirao na deset preporuka definisanih u ekonomskom programu koji je formalizovan Vašingtonskim koncenzusom (Williamson, 1990) i bio je podržan od zagovornika neoliberalnog koncepta privrede, a pre svih MMF i SB.

Prvi pristup tranzicionih reformi, koji je prihvatio najveći broj zemalja, podrazumevao je „šok terapiju”, koja je imala za cilj sprovođenje programa privatizacije (stvaranje 50% BDP-a preko privatnog sektora i zaposlenje 2/3 radne snage u istom), liberalizacije spoljne trgovine i finansijskih tokova (Filipović, 2014), koje su bile završene do kraja 1990-ih godina. U tom periodu zagovornici šok terapije isticali su da je za strukturne reforme neophodan određeni vremenski period, ali da se efikasnost reformi pojačava sa bržom i uspešnijom sprovedenom stabilizacijom.

Drugi pristup tranzicionih reformi, koji je nastupio krajem 1990-ih godina, zasnivao se na tzv. „gradualističkom pristupu”. Inicirao je izgradnju institucija i uspostavljanje ravnoteže zemlje i tržišta, koji se odnosio na izgradnju orijentisanog pravnog sistema, institucija, regulative tržišta rada i drugo.

Zagovornici gradualističkog pristupa (gradualisti) isticali su da se strukturne reforme koje su uključivale privatizaciju, reformu bankarskog sistema i sam razvoj finansijskog tržišta ne mogu sprovesti za krako vreme, kao i da su ukupni troškovi tranzicije u procesu šok terapije veći (Dimitrijević, Fabris, 2009). Kako je jedan od osnovnih ciljeva reformi bio dominacija privatnog sektora, 1999. godine je privatni sektor proizvodio manje od polovine BDP-a u većini zemalja, dok je u Mađarskoj i Češkoj iznosio više od 70%.

Duži niz godina vode se debate „šok terapije” i „gradualizma”, no treba imati u vidu da: a) ne postoji precizna definicija šta je šok terapija, a šta gradualizam, kao i koje instrumente podrazumevaju; b) nijedna zemlja na samom početku procesa tranzicije nije želela da prihvati šok terapiju (zbog verovanja da postepeni prelaz bar u prvom trenutku ima manje socijalne i ekonomske troškove), ali su sve zemlje želele da budu tretirane kao da primenjuju šok terapiju; c) podela procesa tranzicije na etape sa stanovišta primenjene strategije (na početku procesa tranzicije Mađarska je smatrana kao primerg „gradualističkog pristupa”, a Poljska kao primer „šok terapije”, međutim danas ne postoje neke bitnije razlike između ove dve zemlje) (Dimitrijević, Fabris, 2009).

Empirija je pokazala da su iz ekonomske recesije prvo izašle zemlje koje su se opredelile za gradualistički pristup reformi koji je podrazumevao izgradnju institucionalnog okvira i kao podrške razvoju novog privatnog sektora, a što je uključivalo: maksimalno uprošćenu proceduru otvaranja novih preduzeća, poreske podsticaje, podršku finansijskog sektora, poboljšanje ukupnog investicionog i poslovnog ambijenta (Filipović, Andrejević, 2013). Ipak Havrylyshyn i Berg smatraju da su zemlje koje su sprovele ambicioznije programe strukturnih reformi ujedno bile najuspešnije u postizanju makroekonomske stabilizacije (Havrylyshyn i ostali, 1999; Berg i ostali, 1999).

Svakako, zaključuje se da je za uspeh tranzicije važnije biti dosledan u sprovođenju izabrane strategije i raditi na njenom brzom sprovođenju, nego se fokusirati na redosled poteza u reformama. Nakon dvadeset godina ekonomske tranzicije, stope rasta u tranzicionim zemljama ostale su skromne (Holcher, 2009). Praksa je prikazala da su zemlje u razvoju tradicionalno doživele mnogo veću makroekonomsku nestabilnost od industrijske ekonomije (Rodrik, 2001a), što je dodatni argument za preispitivanje efikasnosti razvojnih politika koje primenjuju zemlje u tranziciji (Filipović, Raspopović, Tošković, 2015).

U cilju sagledavanja tranzicionih procesa u zemljama u tranziciji, analizirane su privredno-sistemske reforme u Poljskoj, Mađarskoj, Rusiji i Sloveniji, koje se smatraju najuspešnijim zemljama tranzicije. Svakako, svaka od njih je imala svoje specifičnosti.

3.2.1. Primena neoliberalnog koncepta u Poljskoj

Početak sprovođenja tranzicije u Poljskoj započeo je 1987. godine kada je došlo do reforme bankarskog sektora, a samo godinu dana kasnije je započeo proces privatizacije. Poljska je 1990. godine prva sprovela program makroekonomske stabilizacije i cenovne liberalizacije koje su podrazumevale okretanje ka tržišnim zakonitostima primenom šok terapije. Cilj je bio iniciranje strukturnih reformi, smanjenje budžetskog deficita, zaustavljanje hiperinflacije koja je iznosila 78% i privlačenje stranog kapitala koje bi dovele do smanjenja recesije koja je u tom trenutku bila na snazi. Stabilizaciona politika bazirala se na sprovođenju restriktivne ekonomske politike, koja je u prve dve godine napredovala dobro, čime je inflacija smanjena na 36.9%. Međutim, nagli pad proizvodnje, usporenje reformi, pad životnog standarda i povećanje nezaposlenosti na 39,1% u 1993. godini doveli su u pitanje primenu stabilizacionog programa koji u tom periodu nije dao očekivane rezultate. Na taj način je Poljska, kao tržišno orijentisana privreda, prva shvatila da neoliberalni koncept ne dovodi do poboljšanja privredne performansi u toj zemlji, pa je u periodu 1993–1994. godine, napustivši neoliberalnu politiku, kreirala svoj model reformi i ostvarila je znatno više uspeha od zemalja koje su ga potpuno ili u osnovi primenjivale. Vladalo je mišljenje da su najvažniju ulogu za postizanje dobrog rezultata ove zemlje strukturni fondovi EU koji su pomogli značajan rast javnih investicija, čime su privučena privatna ulaganja. Na taj način je Poljska postala jedina članica EU koja nije imala negativni rast BDP-a, koji je 1994. godine iznosio 5,3%. Do 1999. godine inflacija je smanjena na 7,3%, kao i nezaposlenost koja je iznosila 34,8%.

Nastankom svetske ekonomske krize koja nije zaobišla ni Poljsku, usled nedovoljne tražnje došlo je do izvoznih prepreka, jer je većina poljskih partnera bila u dubokoj recesiji. Pored toga, javile su se i finansijske prepreke jer je nacionalni bankarski sistem bio u stranom vlasništvu, pa je globalno smanjenje zaduženosti izazvalo usporavanje kreditnog rizika.

Širenjem krize Poljska je bila u situaciji da zatraži pomoć od MMF-a, koji joj je 2009. godine odobrio kredit od 20.6 milijardi USD, sa ciljem pristupa ka inostranim tržištima kapitala, čime je ova zemlja našla u boljoj poziciji od svojih suseda za vreme ekonomske krize. Sa neravnotežama se Poljska uspela izboriti pravovremenim reagovanjem ekonomske politike (MMF, 2009):

- odlučnim reagovanjem protiv fokusa na inflaciju (veći fokus je bila nezaposlenost),
- iniciranjem vlade za prihvatanje evra,
- ojačanom bankarskom supervizijom,
- nastavkom strukturnih reformi.

U godinama nakon ekonomske krize zemlja je uspela da poveća ekonomski rast uz pomoć podrške visoke domaće tražnje, a bankarski sistem je dobro kapitalizovan. Zahvaljući finansijskoj stabilnosti, 2015. godine Poljska je od MMF-a zatražila smanjenje sredstava koje je uzela 2009. godine, u iznosu od ¼ jer joj ta sredstva više nisu bila potrebna. Tabela 5 prikazuje makroekonomske parametre u periodu 2000–2012. godine.

Tabela 5. Makroekonomske agregati Poljske u periodu 2000–2012. godine

Poljska	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Privredni rast %	3,4	1,2	1,4	3,6	5,1	3,5	6,2	7,2	3,9	2,6	3,7	4,8	1,8
BDP per cap. USD	4,488	4,991	5,196	5,693	6,639	7,976	9,001	11,252	13,906	11,440	12,484	13,607	12,876
Inflacija%	9,8	9,2	5,3	4,6	6,8	2,1	1,1	2,4	4,3	3,8	2,7	4,3	3,6
Uvoz milijardi USD	/	/	/	/	/	115,01	144,69	188,55	239,62	173,89	207,13	241,13	229,45
Izvoz milijardi USD	/	/	/	/	/	112,6	138,0	174,2	213,9	171,0	198,4	232,7	228,7
Bilans tekućeg računa mln. USD	/	/	/	/	41,8	42,5	49,6	65,7	62,1	79,5	99,7	97,8	/
Nezaposlenost % *	/	/	18,1	20	19,5	18,2	14,9	12,8	9,8	1,8	12,4	18,1	/
Spoljni dug milijardi USD *	44	57	64	64	86,82	99,15	101,5	147,3	169,8	243,6	239,6	252,9	320
SDI milijardi USD	9,3	5,7	4,1	4,5	12,7	11	21,5	25,7	15	14,3	17	17,3	6,7
Devizne rezerve milijardi USD*	27	26	29	33	36	42	48	65	62	79	93	97	10

Izvor: Svetska banka <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.LTRM.ZS>

Index mundi * <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=144&c=rs&l=en>

Poljska je 2000. godine imala privredni rast od 3,4%, koji je širenjem krize 2009. godine smanjen na 2,6%, a do kraja 2012. godine je iznosio 1,8%. Inflatorna kretanja su bila umerena, pa je najniža inflacija u periodu pre nastanka krize zabeležena 2006. godine u iznosu 1,1%, ali je nastankom krize 2008. godine uvećana na 4,3%. Najniža nezaposlenost bila je upravo 2008. kada je iznosila 9,8%, ali je eskalacijom krize došlo do povećanja broja nezaposlenih. Rast spoljnotrgovinskog deficita bio je osetan 2008. godine kada je iznosio 25,2 milijarde USD, ali već naredne godine usled oporavka privrede je smanjen na 2,89 milijade USD. Rast spoljnog duga je najviši nivo dostigao 2009. godine kada je iznosio 55,7% BDP-a, što je posledica zaduživanja kod MMF-a. Drugim talasom krize spoljni dug je 2012. godine dostigao nivo od 64,5% BDP-a.

3.2.2. Primena neoliberalnog koncepta u Mađarskoj

Uspeh neoliberalnog koncepta je od strane pristalica istoimenog koncepta naročito istican na primeru Mađarske. Najdužim periodom demokratskog kapitalizma u istoriji Mađarske, smatra se period između 1989. i 1999. godine (Acuna, Smith, 2000) u kome su sprovedene tržišne reforme kroz privatizaciju i deregulaciju ekonomskih aktivnosti, liberalizaciju finansijskih tokova i smanjenje državne funkcije. Naime, Mađarska je, kao i Poljska, reformu bankarskog sektora započela 1987. godine, a godinu dana kasnije je započet program privatizacije. Sprovodeći gradualistički način tranzicije, opredelila se za restriktivnu monetarnu politiku, politiku dohotka i budžetsku politiku 1990. godine. Mađarska je u prvoj polovini 1990-ih godina imala tranzicionu recesiju (-3,1%, 1992. godine), ali je već u drugoj polovini 1990-ih godina (4,6%, 2008. godine) imala značajan rast BDP-a. Problemi sa kojima se susrela mađarska vlada odnosili su se na budžetski deficit, visoku inflaciju, visoku agregatnu tražnju i platno bilansne probleme.

Kasnije je globalna ekonomska kriza dovela do recesije (6,6% u 2009. godini) koja je uticala na nestabilnost Mađarske ekonomije ali je i pokrenula pitanje napuštanja neoliberalnog koncepta. Mađarska je sa pojavom ekonomske krize i bez podrške EU (kapital koji je bio potreban za proizvodnju i modernizaciju više nije bio dostupan), bila prinuđena da ponovo zatraži finansijsku pomoć od MMF-a. Naime, Mađarska je iskoristila 20 milijardi evra pomoći od MMF-a i EU, kako bi izbegla bankrot koji bi zahvatio mađarsko tržište nastankom svetske ekonomske krize iz 2008. godine što je izazvalo sukob MMF-a i nove vlade iz 2010. godine pod vođstvom premijera Viktora Orbana.

Nakon preuzimanja dužnosti 2010. Orban je sa vladom napravio plan otplate kredita kroz koje je vlada sama nastojala da kontroliše finansijsko poslovanje u Mađarskoj, a što se odnosilo na povećanje poreza bankama i dodatke dažbinama na poslu. Na osnovu podataka Agencije za kontrolu duga, Mađarska je u prvom kvartalu 2014. godine isplatila 299 miliona evra, dok je u drugom i trećem kvartalu isplatila 913 miliona evra.

Iako je rok za isplatu duga bio kraj 2014. godine, ona je godinu i četiri meseca pre ugovorenog roka MMF-u isplatila svoj dug i na taj način su spasila 11,7 milijardi evra kamate, što je dokaz da je ekonomska politika pre sve ga nacionalana odgovornost, čak iako ugovor u okviru Saveta EU izjavljuje da je to pitanje zajedničkog interesa.

Pošto je reformama došlo do velike makroekonomske nestabilnosti, Mađarska je svoju ekonomsku politiku sprovodila bez pridržavanja neoliberalnih mera. Premijer Viktor Orban preuzeo je nadzor nad mađarskom centralnom bankom a sredinom 2013. godine odlučio je da preduzme drastične korake protiv neoliberalnih mera. Njegova namera se odnosila na nacionalizovanje preduzeća koja se bave pružanjem komunalnih usluga u energetsom sektoru kako bi se snizile cene energenata za domaćinstva i revitalizovala mađarska privreda. Odluka Mađarske vlade, zemlje članice EU, da nacionalizuje strane privatne kompanije, nije bila prihvaćena od strane pobornika neoliberalnog kapitalizma, koji smatraju da zemlja ne sme biti najveći poslodavac, nego isključivo javni servis građana. Ipak sprovođenjem nacionalne strategije, Mađarska je krenula dobrim putem da u potpunosti povрати nacionalni i ekonomski suverenitet, čime se prva suprotstavila neoliberalnim merama koje su uglavnom nametale prodaju javnih kompanija na štetu svih građana.

Mađarska vlada je takođe inicirala i zatvaranje predstavničke kancelarije MMF-a u Budimpešti, smatrajući je nepotrebnom za dalji period. Nezavisno od toga, analiza MMF-a je prikazala da se Mađarska ekonomija oporavlja od krize, ali je put za poboljšanje privredne aktivnosti i povećanje zaposlenosti u privatnom sektoru i dalje dug. Sprovođenje makroekonomske politike dovelo je do snažnog ekonomskog rasta i smanjenja nezaposlenosti, ali je u cilju zaštite od mogućih ekonomskih šokova potrebna postepena fiskalna konsolidacija u smeru orijentisanje i kontrolisane javne potrošnje i poreske politike. To bi, prema mišljenju MMF-a, trebalo sprovesti u skladu sa strukturnim reformama, što bi ostavarilo potencijal za rast i motivisanje domaćih preduzetnika čime bi se inicirale investicije i povećao broj radnih mesta.

MMF, takođe, preporučuje da je za povećanje ekonomskog rasta od krucijalne važnosti očuvanje stabilnosti cena i oživljavanje finansijskog posredovanja, ali i ambijenta za bankarski sektor. U tabeli 6 dat je prikaz kretanja makroekonomskih agregata u periodu 2000–2012. godine.

Tabela 6. Makroekonomski agregati Mađarska u periodu 2000–2012. godine

Mađarska	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Privredni rast (%)	3,6	3,7	4,5	3,8	4,9	4,3	4	0,5	0,9	-6,6	0,8	1,8	-1,5
BDP per cap. USD	4,613	5,254	6,631	8,365	10,206	11,092	11,342	13,781	15,598	12,906	12,958	13,983	12,784
Inflacija%	10,1	5,5	1,9	0,8	3,6	3,6	3,9	7,9	6,1	4,2	4,9	4,0	5,7
Uvoz milijardi USD*	/	/	/	/	/	72,64	84,91	105,98	125,73	92,58	100,10	113,57	102,28
Izvoz milijardi USD *	/	/	/	/	/	71,2	83,7	106,6	126,3	97,9	107,06	122,25	111,09
Bilans tekućeg računa mln. USD	/	/	/	/	-7,941	-7,963	-8,392	-8,018	-12,980	441,0	2,692	1,929	/
Nezaposlenost % *	9,4	/	5,8	5,9	5,9	7,2	7,4	7,3	7,8	10	10,7	10,9	/
Spoljni dug milijardi USD *	27	29,6	31,5	31,5	42,38	57	66,22	107,3	125,9	212,1	147,5	148,4	184,5
SDI milijardi USD	2,7	3,9	3,0	2,1	4,2	8,5	18,6	70,6	75,0	-2,9	-20,9	10,5	10,5
Devizne reserve milijardi USD*	11	10	10	12	15	18	21	24	33	44	44	48	44

Izvor: Svetska banka <http://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?page=2>
Index mundi * <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=144&c=rs&l=en>

Početkom 2000. godine privredni rast Mađarske iznosio je 4,2%, ali je širenjem krize 2009. godine Mađarska ušla u recesiju koja je iznosila -6,6%. Nakon toga, usledio je blagi oporavak ali je drugim talasom krize 2012. godine smanjen na -1,5%. Najviša inflacija bila je 10,1% 2000. godine, ali je ubrzo postala kontrolisana sve do 2007. godine kada je iznosila 7,9%. U periodu eklacije krize inflacija nije prelazila 6,1%. Nezaposlenost je širenjem krize konstantno rasla do 10,7% u 2011. godini, što je rezultat pada industrijske proizvodnje. Spoljnotrgovinski deficit je 2005. godine iznosio 1,44 milijarde USD, međutim, 2008. godine dolazi do spoljnotrgovinskog suficita i povećane izvozne u politike u iznosu 0,57 milijardi USD, koja je trend suficita nastavila sve do 2012. godine kada je iznosio 8,81 milijardi USD. Spoljni dug je sa 57% BDP-a u 2000. godini nastavio trend rasta do nastanka krize 2008. godine kada je iznosio 82%.

Već je 2009. godine zabeležen najviši spoljni dug ikada od 164% BDP-a, koji je 2012. godine smanjen na 138% BDP-a. Ipak još je relativno visok privatni i javni dug, a potencijalni rast zemlje je i dalje slab, što je nedavno pogoršano nizom nepredvidivih i spornih mera politike (kao što je bilo fiskalno prilagođavanje).

3.2.3. *Primena neoliberalnog koncepta u Rusiji*

Sve zemlje današnje EU i SAD smatraju se liberalnim a u njima vlada rasprostranjeno mišljenje kako liberalna demokratija predstavlja idealno društveno uređenje kome sve zemlje treba da teže. Sa druge strane, nauka je u Rusiji prišla opreznije oceni savremenog društva, u smislu da je građansko društvo u Rusiji moguće i treba ga izgraditi, vodeći računa o osobinama društva gde istorija savremenog ruskog kapitala „ne poznaje nastanak kapitalista, koji su svoju kapitalističku delatnost ostvarili kroz prirodan proces proizvodnje, nego je njihova pojava izazvana čistom preraspodelom bogatstva čitavih pokolenja“ (Avramov, 2005).

Od raspada Sovjetskog Saveza, Rusija je pretrpela značajne promene, gde se krenulo iz globalno izolovane, centralno planske privrede na više tržišnu i globalno integrisanu privredu. Zapravo, tranzicija je u Rusiji 1991. godine sprovedena na osnovi „šok terapije“ koja je u svojoj osnovi imala privatizaciju državne i društvene imovine sprovođenjem neoliberalnog koncepta. Kako je u prvim godinama tranzicije došlo do usporavanja procesa reformi i hiperinflacije koja je 1993. godine iznosila 847,6%, došlo je do izraženih socijalnih nejednakosti i bužetskog deficita. Kao razlog usporenja procesa reformi smatra se pogrešna orijentacija reformske politike M. Gorbačova prema Nemačkoj i SAD, usled čega je usledilo propuštanje strategija modernizacije i demokratizacije Rusije i drugih bivših komunističkih zemalja (Tošković, Adžić, Marković, 2014). Na taj način je propušteno koordiniranje i povezivanje sa razvijenim zemljama čiji ciljevi nisu bili vojna i politička dominacija, već ekonomski i tehnološki razvoj, gde se prvenstveno mislilo na grupu zemalja kao što su Japan, Tajvan, Kina, Koreja i druge.

Kako je odnos preliivanja kapitala nesrazmeran po pitanju geopolitičke i ekonomske moći između država, na korišćenju ovih razlika zasniva se globalni odgovor na krizu kapitalizma, jer kapital teži ka zemljama u kojima je radna snaga jeftinija da bi se podigla stopa profita. U tom smislu, Brazil, Rusija, Indija i Kina su iskoristile liberalizaciju i tako privukle kapital za stvaranje radnih mesta.

Privlačenjem kapitala, pokretanjem industrije i smanjenjem nezaposlenosti privredne performanse Rusije su postale solidne, ali je Ruska ekonomija bila praćena i drugim negativnim porobljenima, kao što je velika demografska kriza, odnosno, opadanje broja stanovnika, širenje bolesti, opadanje fertiliteta, porast mortaliteta i drugo (Bukvić, 2011).

Rusija je jedan od vodećih svetskih proizvođača nafte i prirodnog gasa, a takođe je izvoznik metala, kao što su čelik i primarni aluminijum. Proizvodni sektor Rusije je uglavnom nekonkurentan na svetskom tržištu i usmeren ka domaćoj potrošnji. Privreda, je u proseku rasla oko 7% tokom 1998–2008. godine, kada je cena nafte naglo porasla, iako je bila jedna od najteže pogođenih zemalja globalnom ekonomskom krizom. Nastankom ekonomske krize Rusija se se susrela sa padom BDP-a, valutnom krizom (depresijacijom rublje usled niskih cena energenata i sirovina), visokom inflacijom i rastom nenaplativih kredita (Filipović, Garić, 2015). Usled toga se Rusija, kao i ostale zemlje BRIK-a opredelila za primenu ekspanzivne fiskalne i monetarne politike. Stimulativne mere usvojene 2009. godine i odnosile su se na smanjene poreza u cilju podsticanja javne potrošnje. Pored toga, ruska vlada je smanjenjem kamatnih stopa i povećanjem likvidnosti uspeła da poveća potrošnju domaćinstva. Na taj način je javna potrošnja povećana za 117 mlrd. USD u periodu 2009–2010. godine. Ipak blagi pad cene nafte tokom proteklih nekoliko godina i teškoće privlačenja stranih direktnih investicija, doprineli su primetnom usporavanja stope rasta BDP-a.

Prema pretpostavkama MMF-a jedni od glavnih izazova za Rusiju je upravljanje domaćom tražnjom, sprovođenje fiskalne konsolidacije i poboljšanje investicione klime čime bi došlo do privrednog rasta i smanjenja zavisnost prihoda od nafte (MMF, 2009). Ipak Rusija je napredak postigla u jačanju fiskalnog izveštavanja i budžetiranja. Nastankom geopolitičke krize u Ukrajini, Rusija se susrela sa periodom nestabilnosti koja je nastala usled niske cene energenata, depresijacijom rublje i sankcijama od strane EU i SAD. Prema procenama MMF, Rusku federaciju 2015. godine očekuje borba sa recesijom i minimalnim rastom BDP-a (MMF, 2014). Naredna tabela (tabela 7) predstavlja osnovne makroekonomske performanse Rusije od 2000–2012. godine.

Tabela 7. Makroekonomski agregati Rusija u periodu 2000–2012. godine

Rusija	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Privredni rast (%)	0,6	5,1	4,7	7,3	7,2	6,4	8,2	8,5	5,2	-7,8	4,5	4,3	3,4
BDP per cap. USD	1,771	2,100	2,373	2,974	4,109	5,338	6,947	9,145	11,699	8,615	10,709	13,324	14,090
Inflacija%	20,8	21,5	15,8	13,7	10,9	12,7	9,7	9,0	14,1	11,7	6,9	8,4	5,1
Uvoz milijardi USD*	/	/	/	/	/	164,31	209,46	283,66	366,22	247,32	320,958	410,050	444,698
Izvoz milijardi USD *	/	/	/	/	/	268,8	333,2	390,3	523,4	342,9	441,8	573,4	589,7
Bilans tekućeg računa mln. USD	/	/	/	/	46,0	84,2	105,3	78,3	102,3	48,9	71,1	101,3	/
Nezaposlenost % *	10,5	8	7,9	8,5	8,3	7,6	6,2	6,4	8,4	7,6	6,6	10,5	/
Spoljni dug bill. USD *	166	163	149	15,5	175,9	169,6	215,3	287,4	356,5	483,5	387,7	480,2	519,4
SDI milijardi USD	2,7	2,7	3,4	7,9	15,4	15,5	37,5	55,8	74,7	36,5	43,1	55,0	50,5
Devizne rezerve milijardi USD	27	36	48	78	126	182	303	478	426	439	479	497	537

Izvor: Svetska banka <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.LTRM.ZS>Index mundi <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=144&c=rs&l=en>

Privredni rast u Rusiji je početkom 2000. godine iznosio 0,6%, gde je period uspešnog rasta prekinut 2009. godine kada je privreda ušla u recesiju (- 7,8%). Već je 2010. godine privredni rast oporavljen kada je iznosio 4,5%, ali je drugim talasom krize ponovo došlo do usporenja rasta. Rusija je najviši nivo inflacije dostigla 2002. godine u iznosu 21%, gde je nastankom krize inflacija 2008. godine iznosila 14,1%, nakon čega je usledio pad vrednosti na 5,1% u 2012. godini. U periodu od 2005. godine zabeležen je i konstantan suficit spoljnotrgovinske razmene koji je najviši nivo dostigao 2008. godine u iznosu 257 miliona USD, ali je eksklacijom krize 2009. godine smanjen na 95 miliona USD. Spoljni dug je 2000. godine iznosio 69% BDP-a, gde je u godini nastanka krize beležio 21,9% BDP-a. Usled širenja krize i zaduživanja dug je 2009. godine porastao na 31,6% BDP-a, ali je do 2012. godine smanjen na 25,7% BDP-a.

3.2.4. Primena neoliberalnog koncepta u Sloveniji

Građanski rat tokom 1990-ih godina u SFRJ doveo je do velikog socijalnog i ekonomskog kolapsa u celoj tadašnjoj zemlji uključujući i Sloveniju. Kako je Slovenija lokacijski bila izdvojena iz ratne teritorije ona je jedina zemlja koja je građanski rat iskoristila za ekonomsku tranziciju i 1992. godine započela proces privatizacije i liberalizacije cena. U tom periodu postojala je hitna potreba za uvođenjem novog monetarnog sistema, reorganizacijom bankarskog sektora i finansijskih institucija, kontrolom inflacije i smanjenjem nezaposlenosti. Otcepljenjem od SFRJ, Slovenija se suočila sa gubitkom tržišta na domaćem, jugoslovenskom tržištu ali i na tržištima ostalih zemalja jugoistočne Evrope, što je rezultiralo padom izvoza za 25,9% i hitnim traženjem novih tržišta. Slovenija je jedina bivša jugoslovenska zemlja koja je otvaranje privrede i reformu bankarstva ostvarivala od 1965. godine. Koncept privrede za koji se opredelila 1990-ih godina, bazirao se na kombinaciji šok terapije i gradualističkog pristupa uz primenu restriktivne monetarne politike kao stabilizacione politike. Ovakav sistem poluplanske-polutržišne ekonomije u mnogim zemljama je rezultirao negativnim rezultatima, međutim Slovenija je izbegla negativne rezultate jer je njena makroekonomska situacija podrazumevala liberalniji sistem spoljne trgovine, delimičnu liberalizaciju domaćih cena, razdvojenost centralnog i poslovnog bankarstva i dr.

Empirijski podaci potvrđuju da su zemlje koje su imale odlučniji prilaz procesu tranzicije bliže nivou BDP-a koji su imale pre početka tranzicije, kao i da imaju manju nezaposlenost i nižu stopu inflacije (Dimitrijević, Fabris, 2009). Specifično slovenačkog primera je u tome što je Slovenija, iako pritisnuta od strane Zapadne Evrope da koristi „šok terapiju” kao koncept tranzicije i privuče SDI, zanemarila neoliberalne preporuke i sporijim putem podešavanja socijalističkih samoupravnih institucija, značajno smanjila socijalne probleme (smanjena nejednakost na 28,4% prema Gini koeficijentu) i pad životnog standarda radnika (visok rang HDI u iznosu 0,769). Na taj način je izbegla oslanjanje na strane investiture u privatizovanim preduzećima i odbila spoljno zaduživanje čime bi se dodatno destabilizovala valuta i povećala inflacija.

Nakon jedne decenije tranzicije, samo četiri zemlje (Slovačka, Slovenija, Mađarska i Poljska) su uspele da dostignu nivo proizvodnje pre tranzicije (Fedajev, 2015). Uprkos nepovoljnim uslovima na tržištu, Slovenija je uspešno prošla krizu tranzicije i od tada neprekidno beleži ekonomski rast od 2% evropskog proseka.

Tabela 8. Makroekonomski agregati Slovenije u periodu 2000–2012. godine

Slovenija	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
BDP(PPP) bill USD	2,6	2,9	3,8	2,8	4,4	4	5,7	6,9	3,3	-7,8	1,2	0,6	-2,6
BDP per cap. USD	10,227	10,479	11,814	14,880	17,260	18,169	19,726	23,841	27,501	24,633	23,417	24,964	22,488
Inflacija%	5,4	8,7	7,6	5,7	3,3	1,6	2,2	4,2	4,5	3,4	-1,1	1,2	0,3
Uvoz milijardi USD*	/	/	/	/	/	22	26	33	36	28	30	35	32
Izvoz milijardi USD	/	/	/	/	/	22	26	33	38	27	30	35	31
Bilans tekućeg računa mln. USD	/	/	/	/	/	- 680,500	- 695,961	- 2.015,268	- 3.009,110	- 301,052	- 37,369	118,219	1.222,113
Nezaposlenost %	8,6	6,9	55,6	52,8	51,5	47,3	49,3	45,7	42,2	30,1	43,3	44,2	47,9
Spoljni dug bill. USD *	4,9	6,2	7,9	7,9	11,3	14,65	18,97	29,09	40,42	54,41	55	51,57	61,23
SDI milijardi USD	/	/	/	/	/	88	214	331	-431	910	-564	-890	-211
Devizne * rezerve milijardi USD	/	/	/	/	8	8,1	8,6	5,6	7,5	1,1	/	1	1

Izvor: Svetska banka <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.LTRM.ZS>*Index mundi <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=144&c=rs&l=en>

Privredni rast je u Sloveniji 2000 godine iznosio 2,6%, ali je 2009. godine kao posledica ekonomske krize zabeležena recesija u iznosu 7,8%. Nakon perioda oporavka, već je 2012. godine usled drugog talasa krize ponovo došlo do recesije (minus 2,6%). Inflacija je početkom 2000. godine imala tendenciju rasta, sve do 2005. godine kada je iznosila 1,6%, nakon čega je bila kontrolisana sve do 2010. godine gde je eskalacijom krize zabeležena deflacija od 1,1%. Najviša nezaposlenost zabeležena je 2002. godine kada je za samo godinu dana doživela rast u iznosu 48,7%, ali je u narednom periodu postepeno smanjena sve do 2010. godine kada je širenjem krize ponovo broj nezaposlenih porastao na 43,3%. Uvoz i izvoz su u periodu 2005–2009. godine imali približne vrednosti, gde je 2009. godine zabeležen suficit spoljnotrgovinskog bilansa u iznosu od 1 milijarde USD. Posledicama krize je 2012. godine zabeležen spoljnotrgovinski deficit koji je iznosio 1 milijardu USD.

Spoljni dug je početkom 2000. godine iznosio 44,6% BDP-a, ali je zbog prevelikog zaduživanja u uslovima krize 2008. godine dostigao nivo od 108% BDP-a, koji je do kraja 2012. godine uvećan na 132% BDP-a.

Negativni efekti globalne ekonomske krize su bili evidentni i u Sloveniji koja inače ima najmanju privredu mereno ostvarenim BDP, što je razumljivo obzirom da su velike svetske zemlje bile najviše pogođene krizom.

4. ANALIZA PRIMENE NEOLIBERALNOG KONCEPTA U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

Balkan je istorijski i geografski termin stvoren prema starom otomanskom modelu koji danas opisuje Jugoistočnu Evropu (Bideleux, Jeffries, 2007). Zapadni Balkan je politička kategorija koja označava zemlje Jugoistočne Europe, koje nisu članice Evropske unije, a od početka XXI veka ovaj izraz se u EU koristi kako bi se označile teritorije balkanskih zemalja. Danas Zapadni Balkan (SEE6) čine: Srbija (Kosovo), Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija, Albanija, koje se svakako razlikuju po veličini, populaciji i nivou razvijenosti (slika 1).

Slika 1. Zapadni Balkan

Izvor: www.worldbank.org/eca/seerer

Poznato je da zemlje Zapadnog Balkana imaju dugu i vrlo isprepletanu istoriju, a rušenje Berlinskog zida itekako je uticalo na nastanak turbulencija u ovom delu Evrope. Tokom 1990-ih godina na ovom području su se dogodile drastične geografske promene, sukobi i politička previranja koja su dovela do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), a koju su činile zemlje Zapadnog Balkana (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Srbija), bez Albanije. Decenijskim oružanim sukobima, sam termin „balkanski” dobio je negativan smisao, pa je upotreba termina Jugoistočna Evropa postala popularnija, dok Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD) koristi termin Zapadni Balkan za navedene zemlje bez Hrvatske (Marjola, 2006).

Izgradnja tržišnih institucija i tržišne privrede u ovim zemljama bila je složena, zbog nedostatka strategija i ekonomske politike. Zbog toga su zemlje Zapadnog Balkana bile primorane da prihvate inostrane eksperte i strategije međunarodnih finansijskih institucija (MMF, Svetske banke, i dr.), ali i otvore granice za priliv SDI. Ceo ovaj proces tranzicionih reformi bio je zasnovan na neoliberalnim temeljima, sa ciljem da se napravi najbrža prečica u kapitalizam, odnosno otvorenu tržišnu privredu koja je trebala da dovede do privrednog rasta.

4.1. Politika evropskih integracija u zemljama Zapadnog Balkana

Region Balkana više je politička nego geografska definicija za region Jugoistočne Evrope (JIE) koja još uvek nije u EU. Zemlje JIE prethodne dve decenije prošle su kroz velike sistemsko-privredne reforme, odnosno, neoliberalnu transformaciju, ka tržišnoj privredi. Na osnovu sprovedenih reformi i izgradnje institucija, učinjeni su veliki koraci (politički i nacionalni konsenzus) ka evropskim integracijama za članstvo u EU. Od 2003. godine, kada je održan Samit o stabilizaciji i pridruživanju u Solunu, svaka zemlja kreće korak po korak ka članstvu u EU i ispunjava svoje obaveze u procesu stabilizacije i pridruživanja. Na osnovu toga, u procesu evropskih integracija status kandidata su stekle Makedonija (2005), Crna Gora (2010) i Srbija (2012), dok su Albanija i Bosna i Hercegovina i dalje potencijalni kandidati (tabela 9).

Tabela 9. Napredak u EU integracionom procesu

	Albanija	BiH	Makedonija	Crna Gora	Srbija
Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju	Jun 2006	Jun 2008	April 2001	Oktobar 2007	April 2008
Prelazni sporazum o trgovini stupio na snagu	Decembar 2006	Jul 2008	Jun 2001	Januar 2008	Decembar 2009
Visa sporazum stupio na snagu	Decembar 2010	Decembar 2010	Januar 2008	Decembar 2009	Decembar 2009
Status kandidata	/	/	2005	Decembar 2010	Mart 2012
Status za početak pregovora	/	/	/	/	Jun 2013

Izvor: Autor na bazi Evropske komisije

U aprilu 2009. godine Albanija je podnela zahtev za članstvo u EU, ali je u novembru 2010. godine Evropska komisija objavila mišljenje u kojem joj je status kandidata odbijen. Osnov je bio neispunjavanje kriterijuma za članstvo i nesprovođenje političkih kriterijuma iz Kopenhagena u vezi sa upravljanjem i vladavinom prava, kao i aktuelnih internim političkim sukobima koji su sprečavali zahtevane reforme. Tako je izveštaj o napretku iz 2011. godine istakao potrebu da se ulože značajniji i održiviji naponi u svim oblastima koje su identifikovane u prethodnom mišljenju iz 2010. godine. Marta 2013. godine, Evropski komesar za proširenje Štefan File ukazao je da su reforme u Albaniji dobile novi zamah, otkad je premijer Edi Rama preuzeo vlast, kao i da vlada vodi proaktivnu politiku u reformi policije i pravosudnog sistema.

Bosna i Hercegovina je jedina zemlja Zapadnog Balkana koja nije podnela zahtev za članstvo u EU. Evropska komisija je u najnovijim izveštajima za napredak istakla ograničen napredak koji je BiH postigla u pogledu strukturalne i ekonomske reforme, ali i naglasila da se od BiH zahteva stabilizacija političke situacije i dogovor o ustavnim reformama. Stav delegacije EU je da postoji napredak u BiH, ali je neophodno izvršiti promenu ustava da bi postala funkcionalna zemlja. Da bi se to postiglo, mora se imati jedinstveno tržište i neophodno je sprovesti pravosudne reforme i borbu protiv korupcije. Tranziciona pravda u ovoj zemlji predstavlja krizni model međunarodnog upravljanja koji je izgrađen na proširenju uloge međunarodnog krivičnog prava i usklađivanju politike sa projektom pristupanja EU (Humfrey, 2012). Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) između EU i BiH koji je bio potpisan juna 2008. godine a koji se odnosio na implementaciju pravnih, ekonomskih, institucionalnih i administrativnih reformi, stupio je na snagu juna 2015. godine (http://europa.ba/?page_id=484).

Za BJR Makedoniju postizanje datuma za početak pregovora o pristupanju EU je prioritet. Makedonija je dobila status zemlje kandidata za članstvo u EU 2005. godine, a u februaru 2008. godine Evropski savet je identifikovao osam ključnih prioriteta za napredak u procesu pristupanja. Oni se odnose na (EBRD, 2013):

- primenu svih obaveza preuzetih u okviru SSP;
- dijalog između političkih stranaka;
- sprovođenje zakona o policiji;
- sprovođenje antikorupcijskog zakonodavstva;
- reformu pravosuđa;
- reformu javne uprave;

- mere za politiku zapošljavanja;
- poboljšanje poslovnog okruženja.

Jedno od nerešenih pitanja Makedonije za pristupanje EU je i pitanje imena jer Grčka i EU priznaju Makedoniju jedino pod imenom Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija. To je, između ostalog, i jedan od razloga zbog kojeg Makedonija još uvek nije započela pristupne pregovore sa Unijom.

Crna Gora je postala kandidat za EU u decembru 2010. godine, dok je u oktobru 2011. godine Evropska komisija dala preporuku da treba otvoriti pregovore o pristupanju jer je Crna Gora uspešno sprovela ključne prioritete koji su bili postavljeni u Izveštaju o napretku za 2010. godinu. Ova zemlja je usvojila amandmane na Sudskom savetu, Zakon o javnom tužilaštvu i Zakon o sudovima, ali još nije uspela da usvoji izmene Zakona o radu. Prema izveštaju EK crnogorska vlast bi trebalo da nastavi napredak po pitanju usaglašavanja zakona sa Ustavom, borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala, povećanja slobode medija, saradnje sa civilnim sektorom, sprečavanje diskriminacije i drugo. Juna 2012. godine definisan je početak pregovora o pristupanju.

Za Srbiju je u februaru 2010. godine stupio na snagu Prelazni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima, a u junu je odlučeno da se odmrzne Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), što je vratilo Srbiju na put ka članstvu u EU. Marta 2012. godine Srbija je dobila zvaničan status kandidata za članstvo, iako je imala nerazrešenu situaciju po pitanju Kosova, koja je svakako uticala na status kandidata. Nakon toga, Evropska komisija je poručila da će pregovori o pristupanju EU biti otvoreni čim Srbija ostvari dalji značajan napredak u ispunjavanju daljih koraka ka normalizaciji odnosa sa Kosovom u skladu sa uslovima procesa stabilizacije i pridruživanja. Aprila 2013. godine, posle deset rundi često iscrpljujućih dijaloga u Briselu, postignut je značajan sporazum sa ciljem normalizacije odnosa između Srbije i Kosova (<http://europa.rs/srbija-i-evropska-unija/>). Smatra se da će konkretni rezultati u primeni ovog sporazuma doneti svetliju budućnost i trajnu stabilizaciju u regionu. Srbija je dobila datum za početak pregovora za pristupanje EU 28. juna 2013. godine, pa vlada mišljenje da će sticanje statusa zvaničnog kandidata i izazovi koje proizlaze iz razgovora o pridruživanju dati dodatni podsticaj za sprovođenje reformi u skladu sa EU (Evropska komisija, 2011). Već septembra iste godine SSP između EU i Srbije stupio je na snagu.

Procesi evropskih integracija su doprineli institucionalnom uređivanju Srbije i uvođenju standarda, kao i ekonomskih pravila igre koji su bili zasnovani na više tržišno orjentisanim institucijama nego što su bile ekonomske institucije u Srbiji (Cvetićanin, 2014). U januaru 2014. godine održana je prva Međuvladina konferencija, koja je označavala početak pregovora o pridruživanju Srbije sa EU.

4.2. Ocena izabranih makroekonomskih indikatora u zemljama Zapadnog Balkana

Makroekonomska stabilnost se ostvaruje kroz stabilan privredni rast, stabilnost cena, punu zaposlenost, pozitivan spoljno-trgovinski bilans i drugo. Analiza trenda kretanja pojedinih makroekonomskih pokazatelja je izuzetno značajna za sagledavanje makroekonomske stabilnosti. U ovom radu analizirani su makroekonomski indikatori (BDP, BDP per capita, inflacija, nezaposlenost, devizne rezerve, uvoz i izvoz), kao i budžetski deficit u zemljama Zapadnog Balkana u periodu 2000–2012. godine.

BDP jedne zemlje predstavlja ukupno proizvedene robe i usluge u toku jedne kalendarske godine što uključuje vrednost proizvodnje stranih kompanija u toj zemlji, a isključuje vrednost proizvodnje domaćih kompanija u inostranstvu. BDP zapravo predstavlja ukupno ostvaren domaći dohodak nacionalne ekonomije. Regionalno posmatrano, BDP u zemljama Zapadnog Balkana je u periodu 2000–2010 godine imao tendenciju rasta. Srbija, zemlja sa najvećim brojem stanovnika i sa najvećom teritorijom zabeležila je najviši rast, dok je najmanji rast BDP-a ostvarila Crna Gora (tabela 10).

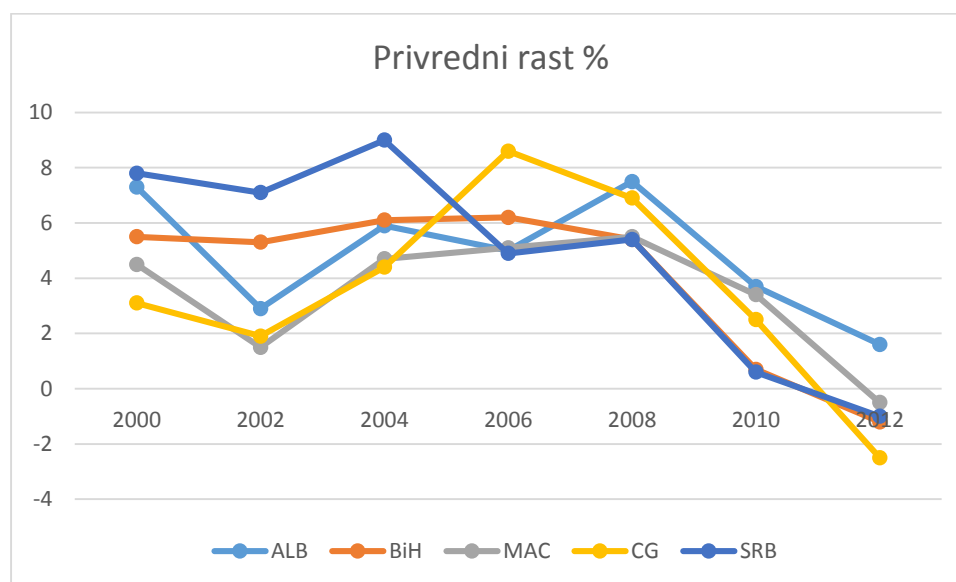
Tabela 10. BDP u zemljama Zapadnog Balkana 2000–2012. godine u mlrd.USD

BDP	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	3,68	4,09	4,44	5,65	7,46	8,37	9,13	10,70	12,88	12,04	11,92	12,89	12,34
BiH	5,50	5,74	6,65	8,37	1,00	10,90	12,55	15,44	18,71	17,26	16,84	18,31	16,90
Makedonija	3,58	3,43	3,79	4,75	5,51	5,98	6,56	8,15	9,83	9,31	9,33	10,39	9,57
Crna Gora	0,98	1,15	1,28	1,70	2,07	2,25	2,69	3,67	4,53	4,15	4,11	4,50	4,04
Srbija	6,54	12,26	16,11	21,18	24,86	26,25	30,60	40,28	49,25	42,61	39,36	46,46	40,79

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=2>

Na osnovu prezentovanih podataka dolazi se do nekoliko zajednickih karakteristika svojstvenih za region Zapadnog Balkana. Svih pet analiziranih zemalja imale su slicnu tendenciju rasta odnosno, pada BDP-a. U periodu 2000–2008. godine sve zemlje su imale stabilnu i kontinuiranu tendenciju rasta BDP-a (izuzev Makedonije 2001. godine), a najviši nivo BDP ostvaren je upravo 2008. godine. Nakon tog perioda, ceo region Zapadnog Balkana snažno je osetio posledice dva talasa svetske ekonomske krize, koji se ogledao u padu BDP-a kao osnovnog makroekonomskog pokazatelja. Najsnažniji pad BDP 2009. godine osetila je Crna Gora 2009. godine u iznosu -5,7%, dok je Srbija bila na drugom mestu sa -3,1%. Jedina država koja je imala pozitivan privredni rast od 3,4% bila je Albanija. Nakon trogodišnjeg oporavka, region se susreo sa drugim talasom ekonomske krize 2012. godine, kada je ponovo došlo do pada BDP-a. Crna Gora je ponovo zabeležila najveći pad u iznosu -2,5%, sledila ju je Makedonija sa -1,2%, dok je Albanija ponovo jedina imala pozitivan rast od 1,6%. U periodu 2008–2012. godine ni jedna zemlja Zapadnog Balkana nije uspjela da povрати nivo iz 2008. godine (grafikon 1).

Grafikon 1. Kretanje privrednog rasta (%) 2000–2012. godine

Izvor: Svetska banka

Tokom analiziranog perioda, najveći prosečni nivo privrednog rasta u periodu 2000–2012. godine postigla je Albanija u iznosu 4,9%. Nakon Albanije, najviši prosek ostvarila je Srbija 4,0% i BiH 3,5%. Najmanji prosečni privredni rast imale su Crna Gora u iznosu 3,1% i Makedonija u iznosu 2,8%.

BDP per capita je pokazatelj životnog standarda, pa se zemlje koje imaju visok BDP po glavi stanovnika smatraju zemljama sa visokim životnim standardom. Ovaj indikator se posebno koristi kod uporednog prikaza performansi zemalja i signalizira aktuelno stanje jedne ekonomije. Tabela 11. prikazuje BDP per capita u region Zapadnog Balkana u periodu 2000–2012. godine.

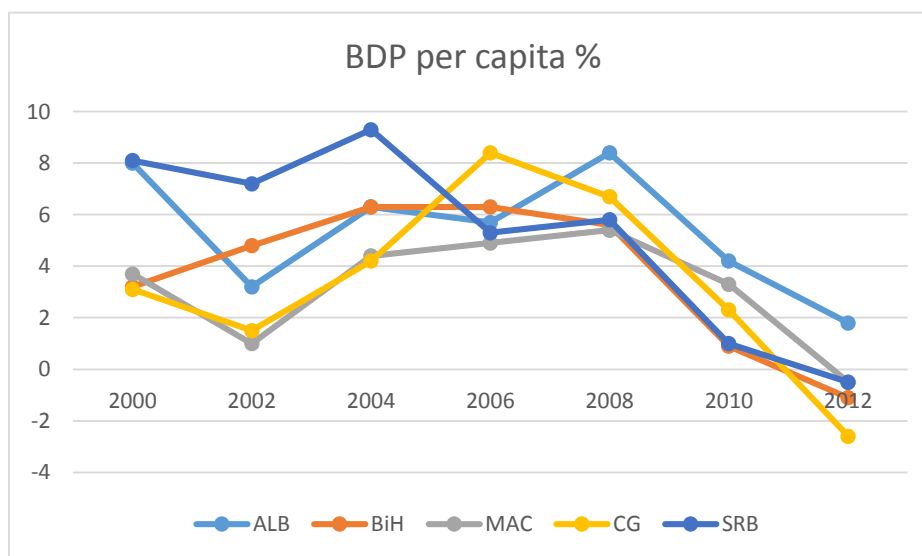
Tabela 11. BDP per capita u zemljama Zapadnog Balkana (USD) 2000–2012. godine

BDP per cap	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	1115	1245	1363	1745	2321	2621	2872	3381	4108	3846	3764	4109	4000
BiH	1436	1482	1707	2148	2579	2822	3200	3950	4802	4433	4362	4754	4556
Makedonija	1748	1664	1828	2286	2644	2864	3133	3892	4686	4434	4442	4962	4565
Crna Gora	1610	1897	2098	2784	3373	3665	4371	5939	7306	6713	6636	7253	7041
Srbija	809	1518	2014	2614	3169	3391	3943	5277	6498	5498	5073	5964	5190

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

Analizom podataka došlo se do zaključka da je BDP per capita u periodu 2000–2008. godine u zemljama regiona beležio rast. Sve zemlje su 2008. godine zabeležile visok nivo BDP per capita, a najveći rast imala je Albanija u iznosu 8,4%, potom Crna Gora 6,7%, dok ostale zemlje nisu prelazile ispod 5,4%. Eskalacijom svetske ekonomske krize sve zemlje Zapadnog Balkana su se suočile sa padom BDP per capita, gde je u svim zemljama regiona sem u Albaniji (4,1%) zabeležen negativan procenat vrednosti. Nakon prvog talasa krize, sve zemlje su imale period oporavka, ali je početkom 2012. godine sa dolaskom drugog talasa krize ponovo usledio pad vrednosti u kome je prednjačila Crna Gora u iznosu -2,6% (grafikon 2)

Grafikon 2. Kretanje BDP per capita u % 2000–2012. godine.

Izvor: Svetska banka

Posmatrajući prosek analiziranih zemalja Zapadnog Balkana najveći rast BDP per capita u nevedenom periodu ostvarila je Albanija 5,4%. Nakon Albanije najviši prosek zabeležila je Srbija 4,4%, a nešto manje proseke zabeležile su BiH 3,3% i Crna Gora 2,9. Najmanji prosečni rast BDP per capita ostvarila je Makedonija 2,5%.

Inflacija predstavlja porast opšteg nivoa cena i ona je jedan od ključnih indikatora makroekonomske stabilnosti. Sama neuravnoteženost ponude i tražnje u nacionalnoj ekonomiji može dovesti do povećanja inflacije, što će se loše odraziti na stabilnost, jer ni jedna zemlja ne može održati stabilnost ukoliko su stope inflacije visoke. Nakon 2000. godine stope inflacije u zemljama Zapadnog Balkana bile su umerene, izuzetak je Srbija čije su inflatorne stope u proseku bile najviše (tabela 12). Danas je inflacija niska u svim zemljama, dok je u Srbiji značajno ispod ciljanog raspona.

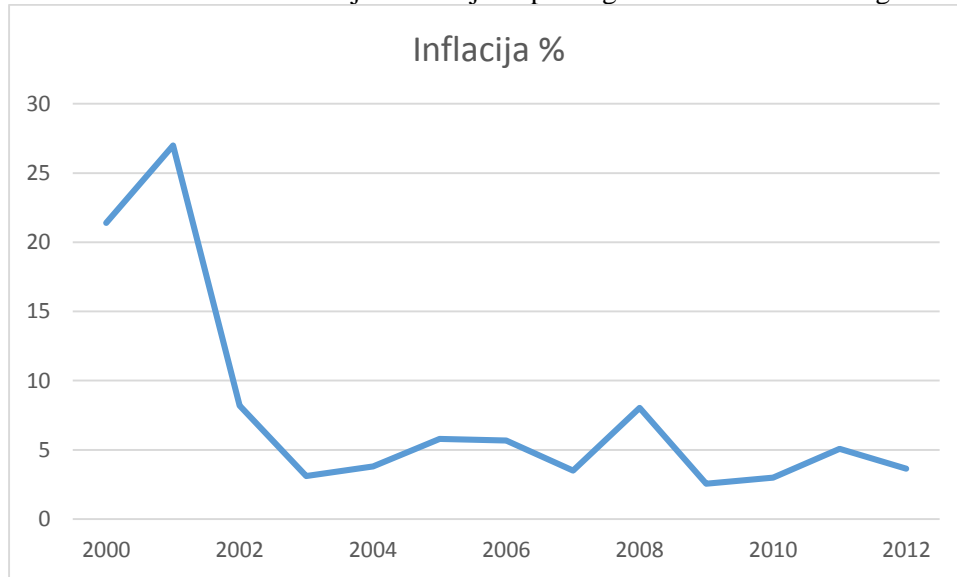
Tabela 12. Inflacija (%) u zemljama Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Inflacija %	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	0,1	3,1	7,8	0,5	2,3	2,4	2,4	2,9	3,4	2,3	3,6	3,5	2
BiH*	8	5	3,5	0,9	1,1	4,4	8,2	1,6	7,3	-0,4	3,1	3,7	2
Makedonija	6,6	5,2	2,3	1,1	0,9	0,2	3,2	2,3	8,3	-0,7	1,5	3,9	3,3
Crna Gora	/	/	/	/	/	/	2,9	4,3	8,8	3,5	0,7	3,2	3,6
Srbija	71,1	95	19,5	9,9	11	16,1	11,7	6,4	12,4	8,1	6,1	11,1	7,3

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>

Prema analiziranim podacima Svetske banke najviši nivo inflacije u periodu 2000–2012. godine imala je Srbija koja je najviši rast inflacije zabeležila 2002. godine u iznosu 95%. Ostale zemlje su u istom periodu beležile kontrolisanu tendenciju rasta, koja je u svim zemljama 2008. godine dostigla najviši nivo (izuzev Srbije), pa je Crna Gora dostigla nivo od 8,8% i Makedonija 8,3%. Već je 2009. godine došlo do smanjenja stope inflacije u svim zemljama regiona, ali je trend rasta ponovo nastavljen 2011. Analizom prosečne vrednosti inflacije u periodu 2000–2012. godine, Srbija je imala drastično najveći nivo inflacije 20,9%, dok sve ostale zemlje nisu prelazile 3,7%, pa je najbliža tom nivou bila Crna Gora sa prosekom 3,6%. Najviši nivo inflacije u regionu postignut je 2001. godine kada je iznosila 27%, nakon čega je došlo do smanjenja i kontrole na oko 3% (grafikon 3).

Grafikon 3. Prosečna inflacije za zemlje Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Izvor: Svetska banka

Nezaposlenost predstavlja stanje pri kome se radno sposobni članovi društva ne mogu zaposliti u skladu sa svojim kvalifikacijama i sposobnostima. Ovaj indikator je jedan od osnovnih ciljeva makroekonomske politike koji teži postizanju pune zaposlenosti. U regionu Zapadnog Balkana nezaposlenost je i dalje visoka i jedan je od najvećih problema ovih zemalja (tabela 13). Nemogućnost zaposlenja mlade tera da napuste region i tako posao zatraže na nekom drugom mestu. Na taj način iseljavanje pogoršava situaciju na tržištu rada, što inicira vođenje orijentisane politike kako bi se osiguralo otvaranja novih radnih mesta.

Tabela 13. Nezaposlenost (%) u zemljama Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

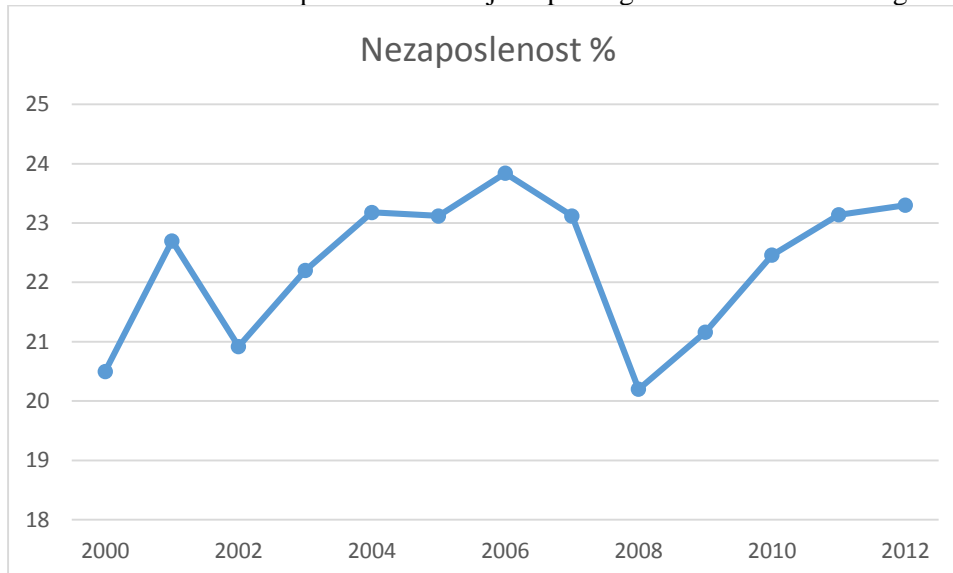
Nezaposlenost %	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	13,5	22,7	13,4	12,7	12,6	12,5	12,4	13,5	13	13,8	14,2	14	13,9
BiH	24,9	26,8	24,5	25,5	28,3	25,6	31,8	29,7	23,9	24,1	27,2	27,6	28,1
Makedonija	32,2	30,5	31,9	36,7	37,2	37,3	36	34,9	33,8	32,2	32	31,4	31
Crna Gora	19,7	21	21	21,1	19,3	19,4	18,2	19,4	16,8	19,1	19,7	19,7	19,6
Srbija	12,6	12,8	13,8	15,2	18,5	20,8	20,8	18,1	13,6	16,6	19,2	23	23,9

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.LTRM.ZS>

Analizirajući podatke u periodu 2000–2012. godine, sve zemlje regiona su zabeležile visok nivo nezaposlenosti. Pre nastanke ekonomske krize najviši trend rasta nezaposlenosti imale su Makedonija, gde je nezaposlenost dostigla 37,2% (2005) i BiH sa 31,8% (2006). Najmanji dug u tom periodu imala je Albanija čiji je maksimum bio 12,5% (2004). Širenjem ekonomske krize sve zemlje regiona susrele su se sa dodatnim povećanjem nezaposlenosti.

Srbija je u periodu 2008–2009. godine uspela da smanji % nezaposlenosti, ali je već 2011. došlo do drastičnog povećanja na 23%, što je povećalo socijalne probleme. Čak ni nakon nastanka drugog talasa krize i perioda oporavka privrednog rasta u regionu stope nezaposlenosti nisu smanjenje. U periodu 2000–2012. godine najveću nezaposlnost ostvarila je Makedonija u iznosu 33,6%, dok je najmanji posmatrani nivo proseka nezaposlenosti zabeležila je Albanija u iznosu 14,0%. Region je najveći nivo zaposlenosti ostvario 2006. godine 23,8%, dok je 2008. godine iznosio 20,2% nakon čega je nastavljen trend rasta (grafikon 4).

Grafikon 4. Prosečna stopa rasta za zemlje Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Izvor: Svetska banka

Uvoz je privredna aktivnost koja podrazumeva nabavku inostranih proizvoda i usluga na teritoriji jedne zemlje i smatra se delom međunarodne trgovine, dok povećan uvoz ukazuje na nedostatak konkurentnosti nacionalne privrede. Početak tranzicije je kroz liberalizaciju, u zemljama Zapadnog Balkana doveo do povećanja uvoza što je iniciralo povećanje spoljnotrgovinskog deficita (tabela 14).

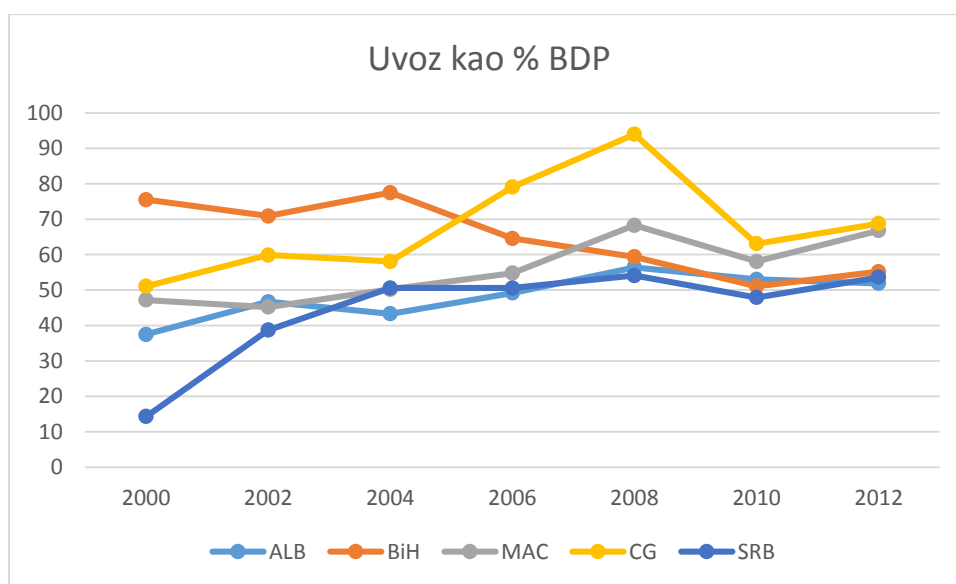
Tabela 14. Uvoz (u mlrd. USD) u zemljama Zapadnog Balkana 2005–2012. godine

UVOZ	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albania	1382	1583	2078	2592	3232	3880	4488	5883	7269	6474	6324	7315	6404
BiH	4157	4365	4717	6961	7767	7039	8107	8708	11112	8443	8605	10131	9330
Macedonia	1781	1568	1817	2147	2850	3193	3757	5166	6772	5111	5464	6993	6513
Montenegro	503	718	569	802	1207	1378	2132	3180	4248	2709	2594	2918	2783
Serbia	936	4630	6241	3380	12588	12374	15487	21217	26668	18216	18909	22942	21836

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD?page=2>

Na osnovu analiziranih podataka, došlo se do zaključka da su sve zemlje regiona imale visok nivo uvoza kao procenta BDP-a. U periodu 2000–2008. godine uvoz svih zemalja regiona imao je tendenciju rasta, pa je 2008. godine zabeležen najviši nivo uvoza koji je predvodila Crna Gora u iznosu 94% BDP-a, dok je nešto manji uvoz imala Makedonija 68,3%. Najmanji uvoz te godine imala je Srbija sa 54,1%. Širenjem krize, 2009. godine došlo je do pada uvoza u svim zemljama Zapadnog Balkana, čiji je oporavak krenuo tek 2010. godine. Drugi talas ekonomske krize 2012. godine, inicirao je ponovni pad uvoza. U tom trenutku najveći uvoz ponovo je beležila Crna Gora u iznosu 68,8%, dok je najmanji nivo imala Albanija sa 51,9% BDP-a (grafikon 5).

Grafikon 5. Kretanje uvoza u % BDP-a 2000–2012. godine.

Izvor: kalkulacija autora na bazi SB

Analizom prosečne vrednosti, najveći nivo uvoza u posmatranom periodu zabeležila je Crna Gora 66,4% BDP-a. Bosna i Hercegovina je ostvarila 65,2%, Makedonija 65,2% i Albanija 48,8%, dok je najmanji prosek uvoza ostvarila Srbija u iznosu 44,5% BDP-a.

Izvoz podrazumeva plasiranje domaće robe i usluga na inostranom tržištu, gde u uslovima većeg izvoza od uvoza dolazi do spoljnotrgovinskog suficita. Naime, povećanom vrednošću izvoza u poređenju sa uvozom stvara se razlika koja dovodi do povećanja BDP-a. Ovaj indikator je ključ za oporavljanje nacionalne ekonomije i ostvarivanje makroekonomske stabilnosti. Najveći izvoz (u apsolutnom iznosu) u posmatranom periodu, u zemljama Zapadnog Balkana ostavaren je u Srbiji (tabela 15).

Ipak Nastankom ekonomske krize došlo je do pada izvozne vrednosti, pa je izvoz iako najveći u regionu doživeo pad za 2,5 milijardi USD. Celokupna situacija uticala je na porast spoljnotrgovinskog deficita.

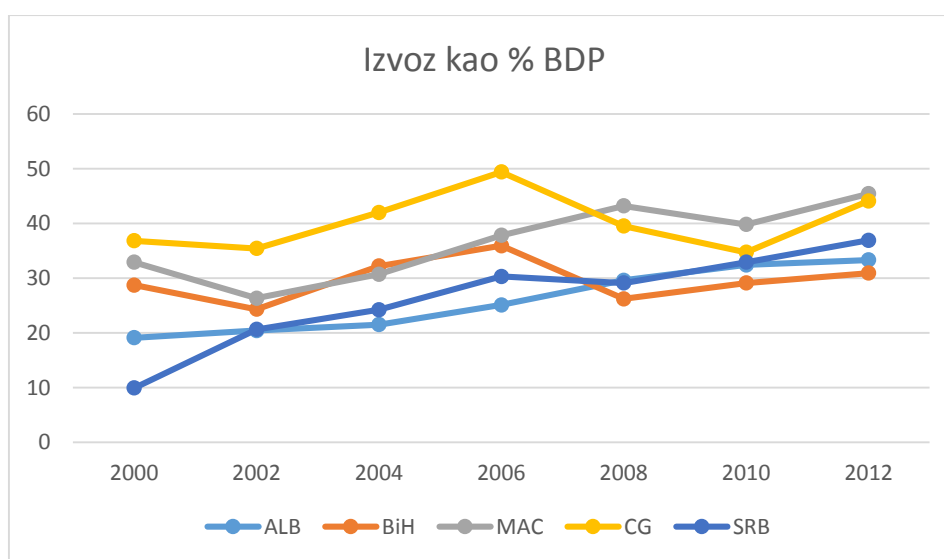
Tabela 15. Izvoz (u mlrd. USD) u zemljama Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

IZVOZ	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albania	705	839	908	1165	1608	1865	2291	3080	3811	3656	3869	4384	4108
BiH	1579	1632	1619	2535	3231	3549	455	4078	4917	4264	4901	5703	5219
Macedonia	1243	1083	1056	1367	1744	2178	2592	3677	4283	3084	3743	4945	4421
Montenegro	362	445	454	522	871	982	1331	1628	1484	1330	1427	1921	1785
Serbia	644	2753	3227	4653	6021	7125	9263	11427	14342	11441	12995	15787	15045

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD>

Analizom prezentovanih podataka izvoza, utvrđuje se da je period 2000–2012. godine bio turbulentan za ceo region. Naime, period pre nastanka krize karakteriše se umerenim rastom i padom izvoza. Početkom 2000. godina najveći nivo izvoza imala je Srbija u iznosu 8,1% BDP-a, a sledila ju je Albanija sa 8%, dok ostale zemlje nisu prelazile 3,7%. Osam godina kasnije ove dve zemlje su zamenile pozicije, pa je Srbija beležila 5,8% BDP-a, Albanija 8,4%, dok ostale zemlje nisu prelazile 6,7%. Eskalacijom krize sve zemlje regiona su 2009. godine doživele drastičan pad izvoza, gde su sve sem Albanije zabeležile minus vrednosti. Oporavak je uspostavljen 2010. ali je već 2012. godine došlo do ponovnog pada vrednosti usled novog talasa krize (grafikon 6).

Grafikon 6. Kretanje izvoza u % BDP-a 2000–2012. godine.

Izvor: kalkulacija autora na bazi SB

Najveći prosek izvoza u navedenim zemljama ostvarila je Crna Gora u iznosu 39,5% BDP-a. Ostale zemlje su ostvarile znatno manje proseke nivoa izvoza pa je Makedonija zabeležila 36,2% i Bosna i Hercegovina 29,2% BDP-a. Najmanji izvoz ostvarile su Srbija 26,5% i Albanija 25,9% BDP-a.

Devizne rezerve predstavljaju devizna potraživanja koja služe za obezbeđenje međunarodne likvidnosti jedne zemlje i lakši pristup međunarodnom tržištu kapitala. One su alat za sprovođenje monetarne politike, a sam nivo deviznih rezervi je pokazatelj kvaliteta ekonomske politike. Od zemalja Zapadnog Balkana, Srbija je imala najveći rast deviznih rezervi u posmatranom periodu (tabela 16).

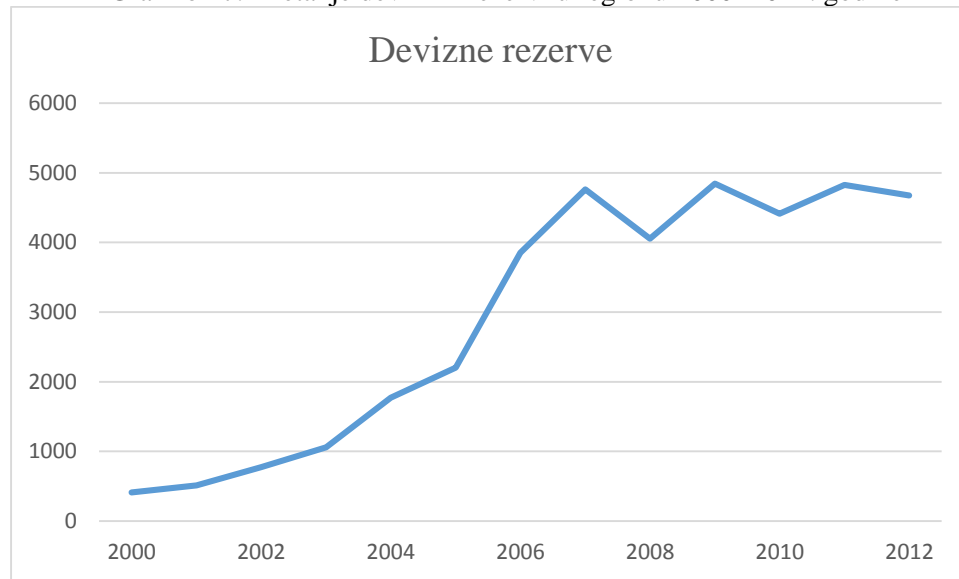
Tabela 16. Devizne rezerve (u mlrd. USD) u zemljama Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Devizne rezerve	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	615	739	838	1009	1357	1404	1768	2104	2319	2313	2469	2393	2515
BiH	452	496	1233	1336	2427	2547	3671	5041	4479	4529	4366	4149	4283
Makedonija	429	429	745	722	904	1228	1750	2082	1920	2050	1970	2331	2528
Crna Gora	/	/	58	63	81	203	432	688	435	572	556	392	458
Srbija	154	391	1004	2165	4095	5627	11647	13892	11122	14769	12714	14877	13584

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.CD>

Najveći nivo deviznih rezervi 2000. godine zabeležila je Albanija 0,615 milijardi USD, dok je najmanji nivo imala Srbija sa 0,154 milijarde. Nakon toga, je došlo do povećanja rezervi u svim zemljama, pa je 2007. godine Srbija ostvarila 13,8 milijardi USD, dok je Crna Gora minimalnih 688 milijardi. Nastankom krize u svim zemljama je usledio pad rezervi, sem u Albaniji. Međutim, 2009. godine je ponovo uspostavljen rast rezervi u kome je prednjačila Srbija sa 14,769 milijardi USD. Posmatrajući prosečnu vrednost deviznih rezervi u periodu 2000–2012. godine najveća je zabeležena u Srbiji 8,1 milijardi USD, dok je u Bosni i Hercegovini iznosila 3 milijardi dolara. Nešto manja vrednost je zabeležena u Albaniji 1,6 milijardi i Makedoniji 1,4 milijarde USD, dok je najmanji prosek zabeležen u Crnoj Gori gde je iznosio 358 miliona USD. Region je najviši nivo deviznih rezervi zabeležio 2007. godine u iznosu 4,761 milijardi USD, ali je nastankom krize usledio pad vrednosti rezervi, koji je rast uspostavio tek 2011. godine u iznosu 4,828 milijardi (grafikon 7).

Grafikon 7. Kretanje deviznih rezervi u regionu 2000–2012. godine

Izvor: Svetska banka

Budžetski deficit se definiše kao pojava u kome su rashodi budžeta veći od prihoda budžeta jedne države. Budžet se smatra uravnoteženim kada ukupni javni rashodi odgovaraju ukupnim javnim приходima. Današnji budžeti su često neuravnoteženi jer su rashodi često veći od prihoda pa se sprovodi politika budžetskog deficita, koja je nastala na bazi Kejnsove knjige „Opšta teorija zapošljavanja kamata i novca“. Politika budžetskog deficita podrazumeva da u periodu depresije i nezaposlenosti država treba da sprovodi politiku budžetskog deficita kroz podsticanje javne potrošnje (povećanje javnih rashoda i finansiranje privrednih projekata dovodi do povećanja potrošnje i proizvodnje), što će dovesti do uspešne stabilizacione politike (Đurić-Kuzmanović, 2007), a što je neophodno za prevazilaženje krize. Prema mišljenju pobornika kenzijske ekonomske politike troškovi privremenog deficita su poželjni kao deo fiskalne politike, kao i da deficit ne treba da bude trajni. To dalje znači da Vlade treba da pokrenu deficit tokom recesije kako bi se nadoknadio manjak agregatne tražnje, odnosno, treba namerno da stimulišu ekonomiju radi deficita. Stav pobornika neoliberalnog koncepta je u odbacivanju kenzijske ekonomije jer po njima vlast treba da vodi uravnotežen budžet (Zlatko pravilo klasične ekonomske teorije), dok je podizanje javne potrošnje pogrešna politika. Danas se budžetski deficit finansira kreditima ili spoljnim dugom u cilju podizanja tražnje i ostvarenja ravnoteže privrede.

U zemljama Zapadnog Balkana u periodu 2004–2012. godine najviši nivo budžetskog deficita zabeležila je Albanija u iznosu -4.1% BDP-a (tabela 17).

Tabela 17: Budžetski deficit % BDP u zemljama Zapadnog Balkana 2004–2012. godine

Budžetski deficit	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	/	-3,5	-3,3	-3,5	-5,6	-7,1	-3,1	-3,5	-3,7
BiH	0,79	2,4	2,8	1,2	-2,2	-4,4	-2,5	-1,3	-2
Makedonija	/	0,2	-0,5	0,6	-0,9	-2,6	-2,4	-2,5	-3,8
Crna Gora	/	/	2,9	6,6	0,5	-4,4	-3,6	-4,2	-5,9
Srbija	0,80	0,47	-1,73	-1,62	-1,85	-3,14	3,27	-3,89	-5,37

Izvor: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/government-budget>

Period pre nastanka ekonomske krize karakteriše se budžetskim suficitom (u kome je prednjačila Crna Gora sa 6,6% BDP, 2007. godine) i deficitom (u kome je 2008. godine prednjačila Albanija, u iznosu -5,5% BDP). Srbija je budžetski suficit imala sve do 2006. godine, kada je zabeležen deficit. Eskalacijom krize došlo je do rasta budžetskog deficita u svim zemljama Zapadnog Balkana, gde je Albanija zabeležila deficit od -7,1%, dok su BiH i Crna Gora imale -4,4% BDP-a. Nakon kratkog oporavka i smanjenja budžetskog deficita, drugi talas ekonomske krize doneo je drastično povećanje deficita u Crnoj Gori -5,9% i Srbiji -5,3% BDP-a. Posmatranjem prosečnog rasta deficita najviši nivo zabeležen je u Albaniji -4,6%, Makedoniji -1,48%, Srbiji -1,45%, Crnoj Gori -1,15% i BiH -0,77% BDP-a. Najviši nivo budžetskog deficita u zemljama regiona zabeležen je 2009. godine kada je iznosio -4,3% BDP, ali i nastankom drugog talasa krize 2012. godine u iznosu -4,15% BDP-a (grafikon 8).

Grafikon 8: Kretanje budžetskog deficita u regionu, 2000–2012. godine

Izvor: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/government-budget>

4.3. *Nejednakost, raspodela, standard i kvalitet života*

Ekonomska nejednakost je razlika u ekonomskim prihodima koja postoji oduvek i razlikuje se od termina siromaštva. Dosadašnja slika nejednakosti i raspodele, dovela je do zaključka da današnja ekonomska politika vodi sve većem rastu nejednakosti i bogaćenju samo onih na vrhu piramide, što nas vraća nazad u XIX vek u kome je dominiralo nasledno bogatstvo bogatih dinastija koje su imale ključne pozicije u ekonomskoj, socijalnoj i političkoj strukturi društva (Piketty, 2014). Piketty takođe ističe da tri puta bržim bogaćenjem lidera od ostalih, njihova koncentracija kapitala može dostići od 90-100% nacionalnog kapitala, pri čemu srednjoj klasi ništa ne ostaje i ona nestaje sa društvene lestvice (Katić, 2014).

Kroz vreme su se definisala dva shvatanja nejednakosti. Prema starom shvatanju nejednakost se određuje nivoom ekonomske razvijenosti, dok je novije shvatanje da je upravo nejednakost ta koja određuje dohodak i ekonomski rast (Rakić, 2015). Naime, ekonomska nejednakost podrazumeva nejednakost u prihodima ili raspodeli dohodka na jednoj teritoriji i može nastati usled razlika u zanimanju jednog pojedinca, njegovoj sposobnosti, različitim investicijama u ljudski kapital i drugo. Nejednakost u raspodeli ne zavisi od procenta siromašnih jer jedno društvo može imati isti nivo siromaštva i različite nivoe nejednakosti (Slovenija i Austrija imaju isti nivo siromaštva, a različit nivo nejednakosti, dok Malta i Austrija imaju isti nivo nejednakosti a različit procenat siromašnih) (Milićević, 2012).

Gini koeficijent je najčešće korišćena mera za merenje ekonomske nejednakosti, koju je definisao italijanski sociolog i statističar Džini Korado (*Gini Corrado*) 1912. godine u svom delu „Varijabilnost i promenljivost“. Džini je preko ovog koeficijenta definisao merenje preko kog se meri raspodela prihoda ili rashoda za potrošnju između domaćinstva odnosno, pojedinca koja u okviru jedne privrede odstupa od podjednake raspodele, a koji je baziran na Lorencovoj krivi. Maks Lorenc (*Max O. Lorenz*) je bio američki ekonomista koji je 1905. godine razvio grafički prikaz raspodele bogatstva u kojoj ravna linije predstavlja savršenu grafičku jednakost u raspodeli, a zakrivljena linija ili Lorencova kriva ukazuje na realnu raspodelu bogatstva počev od najsiromašnijih domaćinstava i pojedinca. Tako je razlika ravne linije ili savršena grafička jednakost i zakrivljene linije ili realne raspodele bogatstva predstavlja Gini koeficijent koji meri oblast između Lorencove krive i hipotetičke linije apsolutne jednakosti u procentima, gde Gini indeks 0 predstavlja savršenu jednakost a Gini index 100 savršenu nejednakost. Lorencova kriva se

koristi da prikaže koliki procenat bogatstva imaju stanovnici jedne zemlje, odnosno može prikazati da najsiromašnijih 10% stanovnika jedne zemlje poseduje 2% bogatstva.

Prema podacima Svetske banke, nejednakost je u regionu Zapadnog Balkana bila smanjena u periodu 2005–2008. godine sa procenjenih 38,9% na 36,6%, ali je nastankom ekonomske krize i pojavom recesije 2008. godine, došlo je do povećanja nejednakosti koja je iznosila 37,7%. (Svetska Banka, 2013). Nejednakost je doprinela povećanju siromaštva gde je siromašno stanovništvo više bilo pogođeno recesijom nego bogato. Tabela 18 predstavlja Gini koeficijent u zemljama Zapadnog Balkana.

Tabela 18. GINI koeficijnt u zemljama Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

GINI koeficijent	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	/	/	31,7	/	/	31,7	/	/	30,0	/	/	/	29,0
BiH	/	30,0	/	/	34,0	/	/	33,0	/	/	/	/	/
Makedonija	34,4	/	38,8	39,0	38,9	39,1	42,8	/	44,2	/	/	/	/
Crna Gora	/	/	/	/	/	30,1	29,4	30,8	30,0	30,3	28,6	30,6	/
Srbija	/	/	32,7	32,8	33,0	33,4	29,7	29,4	28,2	28,7	29,7	/	/

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>

Dinamika kretanja nejednakosti razlikuje se od zemlje do zemlje. U Srbiji je usled pada privrednog rasta došlo do porasta nejednakosti što je uticalo na porast siromaštva, dok u Crnoj Gori nejednakost nije uticala na povećanje siromaštva usled povećanja BDP po glavi stanovnika. U svim zemljama Zapadnog Balkana, izuzev Crne Gore i BJR Makedonije, u kojima postoji veća ravnoteža u raspodeli dohotka, rasprostranjenost siromaštva je veća u seoskim područjima. Pojednostavljene projekcije Svetske banke za period 2011–2015. ukazuju na smanjenje siromaštva u zemljama Zapadnog Balkana na 5% (Svetska banka, 2013).

4.3.1. Životni standard i kvalitet života

Životni standard predstavlja materijalne, društvene i socijalne uslove života kroz zadovoljenje potreba stanovništva jedne zemlje u određenom vremensko periodu. Životni standard je povezan sa kvalitetom života i kroz vreme dosta napredovao u smislu poboljšanja standarda i kvaliteta, ali i dostupnosti roba i usluga. Vremenom su ljudi počeli manje da rade i imaju više

slobodnog vremena, a životni vek je produžen. Životni standard se koristi za uporedne preglede i poređenja geografskih oblasti, određeni broj dana godišnjih odmora, zatim za upoređivanje različitih perioda u istoriji i drugo. Praksa je dokazala da je životni standard u poređenju sa prethodnim vekom u Evropi znatno poboljššan, da ista količina rada kupuje veću količinu robe, kao i da sve što je nekada bilo nedostupno za jedno domaćinstvo danas je vrlo lako dostupno.

Svakako važno je napraviti razliku između termina životni standard i kvalitet života jer je kvalitet života nematerijalna teza, koja je 1948. godine definisana Univerzalnom deklaracijom Ujedinjenih nacija kojoj su obuhvaćeni faktori procene kvaliteta života, ali koji i dalje u svim zemljama sveta nisu u potpunosti prihvaćeni. To dalje znači da postoje razlike u broju, značenju i nazivu indikatora kvaliteta života u različitim zemljama sveta. Najčešći indikatori kvaliteta života koji se mogu pronaći u literaturi su: zaposlenost, dohodak, zdravlje, obrazovanje, nauka, energija, znanje i tehnologija, životna sredina, ljudska prava, rekreacija i zaštita, infrastruktura, nacionalna bezbednost, javna bezbednost. Samo zadovoljstvo kvalitetom života meri se ličnim vrednovanjem svega onoga što posedujemo, volimo i stvaramo (posao, obrazovanje, porodica, deca, prijatelji, karijera, itd.), ali i drugih faktora kao što su zdravlje, materijalno bogatstvo, organizacija i kvalitet zemlje, itd. (Milivojević i ostali, 2006). Praksa je pokazala da uspešnost i unapređenje svih ovih faktora zajedno dovode do poboljšanja kvaliteta života.

Razlika između životnog standarda i kvaliteta života je u faktorima kojima se mere (tabela 19). Faktori životnog standarda kao što su BDP, stopa siromaštva i kvaliteta životne sredine mogu se definisati i meriti, dok se faktori kvaliteta života kao podjednaka zaštita zakonom, sloboda od diskriminacije i sloboda veroispovesti mogu teže meriti. Svakako oba agregata imaju svoje mane, ali mogu biti smernica za definisanje i istraživanje života na određenoj lokaciji u određenom trenutku.

Tabela 19. Faktori koji utiču na životni standard i kvalitet života

	Životni standard	Kvalitet života
1.	Prihod	Sloboda od ropstva i mučenja
2.	Kvalitet i dostupnost zaposlenja	Jednaka prava zaštite
3.	Klasa dispariteta	Sloboda od diskriminacije
4.	Stopa siromaštva	Sloboda kretanja
5.	Kvalitet i dostupnost stanovanja	Sloboda stanovanja u pojedinim zemljama
6.	Obavezni sati rada za kupovinu namirnica	Pretpostavka nevinosti, sem dokazane krivice
7.	BDP	Pravo na sklapanje braka
8.	Stopa inflacije	Pravo na porodicu
9.	Broj plaćenih dana godišnjeg odmora	Pravo na ravnomerno tretiranje bez obzira na pol, rasu, jezik, veroispovest, nacionalnost,.
10.	Pristupačna kvalitetna zdravstv.zaštita	Pravo na privatnost
11.	Kvalitet i dostupnost obrazovanja	Sloboda misli
12.	Životni vek	Sloboda veroispovesti
13.	Učestalost bolesti	Slobodan izbor zaposlenja
14.	Cene robai usluga	Pravo na pravičnu platu
15.	Infrastruktura	Jednake plate za jednaki rad
16.	Nacionalni ekonomski rast	Pravo na odmor i razonodu
17.	Ekonomska i politička stabilnost	Pravo na obrazovanje
18.	Politička i verska sloboda	Pravo na ljudsko dostojanstvo
19.	Kvalitet životne sredine	
20.	Klima	
21.	Bezbednost	

Izvor: <http://www.investopedia.com/articles/financial-theory/08/standard-of-living-quality-of-life.asp>

Kao jedna od mera kvaliteta života i samog životnog standarda koristi se indeks humanog razvoja (HDI), koji je razvijen od strane Ujedinjenih nacija (UN) 1990. godine, a koji za merenje razvoja jedne zemlje životni vek po rođenju, stopu pismenosti i BDP po glavi stanovnika (BDP per capita). Nivoi indeksa humanog razvoja uključuju:

- vrlo visok humani razvoj;
- visoki humani razvoj;
- srednji humani razvoj;
- niski humani razvoj.

Na Zapadnom Balkanu je došlo do poboljšanja životnog standarda i kvaliteta života ali ne u meri u koji se to poboljšalo u drugim zapadnoevropskim zemljama. Jedan od problema u regionu je i smanjenje nataliteta, kao i smanjenje BDP po glavi stanovnika (tabela 20).

Tabela 20. Populacija, BDP per capita i HDI u zemljama Zapadnog Balkana, 2000–2012. godine

Zemlja	Populacija 2000. *	Populacija 2012. *	BDP per capita* 2000.	BDP per capita* 2012.	HDI 2000	HDI 2005	HDI 2006	HDI 2007	HDI 2008	HDI 2009	HDI 2010	HDI 2011	HDI 2012	HDI rang 2012.
ALB	3,089	2,900	1,193	4,256	0,655	0,689	0,694	0,699	0,703	0,705	0,708	0,714	0,714	97
BiH	3,792	3,828	1,451	4,415	/	0,716	0,719	0,722	0,727	0,725	0,726	0,729	0,729	86
MAK	2,012	2,069	1,875	4,709	/	0,699	0,705	0,708	0,724	0,725	0,728	0,730	0,730	85
CG	604,950	620,601	1,627	5,519	0,713	0,750	0,760	0,771	0,780	0,780	0,784	0,787	0,787	52
SRB	7,516	7,199	870	5,659	0,713	0,732	0,735	0,739	0,743	0,742	0,743	0,744	0,743	78

Napomena: * Prema podacima Svetske banke populacija je data u mln., dok je BDP per capita data u USD, <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi-table>

U periodu 2000–2012. godine u zemljama Zapadnog Balkana došlo do smanjenja populacije (Albaniji za 188,538, Makedoniji 57,213 i najviše u Srbiji 317,269 stanovnika). Makedonija i Crna Gora su jedine zemlje koje su zabeležile rast populacije u iznosu 57,212, odnosno 15,651 stanovnika. Posmatrajući indikator BDP per capita, u istom vremenskom periodu, sve zemlje regiona su zabeležile rast i to Albanija 3,063 USD, BiH 2,964 USD, Makedonija 2,834 USD, Crna Gora 3,892 USD i Srbija 4,789 USD. Ipak sve zemlje u tom periodu zabeležile su stepen visokog humanog razvoja, što je drugi stepen od četiri na lestvici indeksa humanog razvoja.

4.3.2. Životni vek

Životni vek širom sveta se iz godine u godinu povećava, što je direktno povezano sa kvalitetom života. U bogatim zemljama život žena je u proseku za šest godina duži nego život muškaraca, dok je u siromašnim zemljama život žena duži u proseku za tri godine. U svetu su najstariji stanovnici Japana i Islanda. U zemljama Zapadnog Balkana (tabela 21), nakon stagnacije koja se javila krajem 1990-ih godina, došlo je do povećanja prosečnog životnog veka, gde je životni vek stanovništva povećavan iz godine u godinu.

Tabela 21. Životni vek stanovnika u zemljama Zapadnog Balkana, 2000–2012. godine

Životni vek	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	74	75	75	76	76	76	76	76	77	77	77	77	77
BiH	75	75	75	75	75	75	75	75	76	76	76	76	76
Makedonija	73	73	74	74	74	74	74	74	74	75	75	75	75
Crna Gora	74	74	74	73	73	74	74	74	74	74	74	75	75
Srbija	72	72	72	72	73	73	73	74	74	74	74	75	75

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN>

Prema podacima Svetske banke životni vek u zemljama Zapadnog Balkana u periodu 2000–2012. godine je povećan u svim zemljama sem u Crnoj Gori gde je pad od jedne godine usledio u periodu 2002–2005. godine. Prosečni životni vek stanovnika Zapadnog Balkana 2000. godine je iznosio 73,6 godina, 2005. godine je povećan na 74,4, 2008. godine je iznosio 75 godina, dok je 2012. godine prosek povećan na 75,6 godina starosti. U periodu 2000–2012. godine najveći prosek zabeležila je Albanija 76 godina starosti, BiH 75, Makedonija 74, Crna Gora 74, dok je Srbija zabeležila najmanji životni vek u iznosu 73 godine starosti.

4.4. Sprovođenje privredno- sistemskih reformi

Privredno-sistemske reforme u zemljama Zapadnog Balkana su se kao i u drugim zemljama u tranziciji dogodile s ciljem izgradnje tržišne privrede. Proces reformi odvijao se po različitim scenarijima u skladu sa specifičnostima svake zemlje. EBRD je pratila tranzicione reforme u svim zemljama u tranziciji, a u skladu sa tim i u zemljama Zapadnog Balkana. Prvih deset godina tranzicije u ovim zemljama prema EBRD analizirano je hronološki:

Početak tranzicionih reformi, 1990-ih godina u SFRJ inicirao je donošenje određenog broja restriktivnih zakona i privatizaciju velikog broja kompanija, dok je Albanija početak reformi bazirala na privatizaciji malih preduzeća.

Ipak ovaj period vezivao se za političke i socijalne nemire u SFRJ, koji su podrazumevali otcepljenje i dobijanje nezavisnosti Makedonije¹⁰, kao i početak rata na teritoriji BiH koji je zaoštrio odnose na Balkanu. Celokupna atmosfera regiona dovela je do usporenja u napretku reformi.

Albanija je 1992. godine nastavila proces reformi kroz ujedinjenje konvertibilnosti, liberalizaciju cena i uklanjanje barijera za slobodnu trgovinu. Makedonija je dobijanjem nezavisnosti predstavila novu valutu denar, dok se SFRJ susrela sa najvećom inflacijom ikada u iznosu 19.810,2%. U ovoj zemlji, u tom trenutku, najveći problem bio je strah od izbijanja rata, dok je BiH, iako razorena unutrašnjim nemirima dobila nezavisnost.

U Makedoniji je 1993. godine usvojen Zakon o privatizaciji, a Centralna banka (CB) je sprovela prvu kreditnu akciju. Iste godine je u Albaniji usvojen Zakon o restituciji ne privrednog zemljišta i osnovana Agencija za privatizaciju, dok se SFRJ i dalje borila sa visokom stopom rasta inflacije.

U SFRJ je 1994. godine, uprkos odsustvu finansijske podrške banaka, u prvom planu bila izražena profitabilnost malih i srednjih preduzeća. Iste godine, Makedonija je bila pod embargom od strane Grčke, što je usporilo započete tranzicione reforme, dok je Albanija proces reformi nastavila kroz modernizaciju poreske uprave i privatizacija malih preduzeća.

Albanija je 1995. godine uvela Zakon o vlasništvu zemljišta. Rat u BiH je završen, a Grčka je ukinula embargo Makedoniji, dok je privatizacija u ovoj zemlji i dalje bila u zastoju.

BiH je 1996. godine usvojila Zakon o agenciji za privatizaciju, dok je Albanija usvojila Zakon o nezavisnosti CB i Zakon o porezu dodatne vrednosti (PDV). Makedonija je uvela poreske reforme, sprovela privatizaciju privrednih preduzeća i eliminisala ograničenje uvoza, a SRJ¹¹ je boreći se sa unutrašnjim nemirima usporila privatizaciju.

Jedna od mera albanske vlade protiv deficita koji je nastao 1997. godine bilo je povećanje PDV-a, kao i inicijalno hitnog paketa pomoći od MMF-a. Iste godine u BiH osnovana je CB i valutni odbor. Makedonija se susrela sa devalvacijom valute, a pored toga je usvojen nov Zakon o zemljištu, dok je SRJ nastavila proces privatizacije (najveća privatizacija bila je prodaja dela Telekoma Srbije italijanskom STET-u i grčkom OTE-u).

¹⁰ Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (SFRJ) činile su Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Makedonija, Crna Gora, Slovenija i Srbija. Slovenija i Hrvatska su prve napustile SFRJ, a nakon njih su to učinile Makedonija, Bosna i Hercegovina a na kraju i Crna Gora 2006. godine.

¹¹ Savezna Republika Jugoslavija (SRJ) - zajednička država Republike Srbije i Republike Crne Gore.

Već naredne godine (1998), Albanija je dogovorila trogodišnji aranžman sa MMF-om. BiH je uvela novčanice konvertibilne marke, dok je Republika Srpska (RS) usvojila Zakon o privatizaciji preduzeća i uvela PDV. U tom periodu, Makedonija je sklopila sporazum o partnerstvu i saradnji sa EU. SRJ se susrela sa rastom spoljnog duga u iznosu od 14 milijardi dolara, što je iniciralo sporazum sa Pariskim klubom o reprogramu duga a što je zavisilo od ukidanja sankcija od strane EU, kao i sporazuma sa MMF-om.

U Srbiji je 1999. godine tadašnji socijalistički režim gubio podršku nakon ratova u BiH i Hrvatskoj, bombardovanja (koje se te godine dogodilo) i sve lošijih odnosa na Kosovu. Usled toga, Albanija i Makedonija su bile u situaciji da prime veliki broj izbeglica sa Kosova koje je započelo otcepljenje od Srbije. BiH je taj period iskoristila za okretanje EU, što je uticalo na prihvatanje konvertibilnosti njihove valute u inostranstvu. Takođe je ukinut preferencijalni trgovinski režim sa Hrvatskom i SRJ, a započeta je i privatizacija malih preduzeća.

Albanija je 2000. godine pristupila Svetskoj trgovinskoj organizaciji (STO), a Makedonija je uvela PDV i započela pregovore po pitanju sporazuma stabilizacije sa EU. U SRJ došlo je do odbacivanja socijalističkog režima čime je 5. oktobra iste godine došlo do prevrata čime je započela primena neoliberalnog kapitalizma.

Kako su tranzicioni indikatori pokazatelji strukturnih promena, EBRD je 1994. godine definisala metodologiju koja je merila napredak tranzicionih reformi. Indikatori pružaju kvantitativnu osnovu za analizu tranzicionog napretka u pet osnovnih sektora: preduzeća, tržište i trgovina, finansijski sektor i infrastruktura (EBRD, 2015):

Analiza sektora preduzeća uključuje: prihode od privatizacije procenta BDP-a, veličinu privatnog sektora u procentu BDP-a i procenat zaposlenosti, budžetske subvencije u procentu BDP-a, veličinu industrije u procentima zaposlenosti, produktivnost rada u industriji u procentima procene, investicije u procentu BDP-a.

Analiza sektora tržišta i trgovine uključuje: učešće administrativnih cena u procentu CPI, količinu robe sa regulisanim cenama, procentima udela trgovine sa netranzicionim zemljama, udeo trgovine u BDP-a, tarifne prihode u procentima uvoza.

Analiza finansijskog sektora uključuje: broj banka u stranom vlasništvu, procenat udela u imovini državnih banaka, procenat udela sredstava od stranih banaka, procenat nekvalitetnih kredita (od ukupnih kredita), domaće kredite privatnog sektora u procentu BDP-a, domaće kredite stanovništva u procentu BDP-a, hipotekarne kredite u procentu BDP-a, kapitalizaciju berze u

procentu BDP-a, obim trgovine deonicama u procentu tržišne kapitalizacije¹², izdavanje evroobveznica u procentu BDP-a.

Sektor infrastrukture se analizira na osnovu sledećih pokazatelja: broj priključaka na fiskani na 100 stanovnika, broj korisnika interneta na 100 stanovnika, železničke produktivnosti rada (1989=100), stambene tarife električne energije, prosečne stope naplate, procentima struje, BDP-a po jedinici korišćene energije.

Merenje napretka tranzicionih reformi bazira se na devet tranzicionih indikatora (EBRD, 2013):

- privatizacija velikih preduzeća,
- privatizacija malih preduzeća,
- restrukturiranje preduzeća,
- liberalizacija cena,
- liberalizacija spoljne trgovine,
- politika konkurencije,
- reforma bankarskog sektora,
- reforma nebankarskih finansijskih institucija i
- reforma infrastrukture (električna energija, železnica, putevi, telekomunikacije, voda i otpadne vode).

Metodologija tranzicionih indikatora podrazumeva kvantitativnu ocenu procesa ostvarenih reformi po zadatim kriterijumima. Vrednovanje indikatora i raspon vrednosti indikatora detaljnije je objašnjeno u metodološkom delu disertacije odnosno u osmom poglavlju.

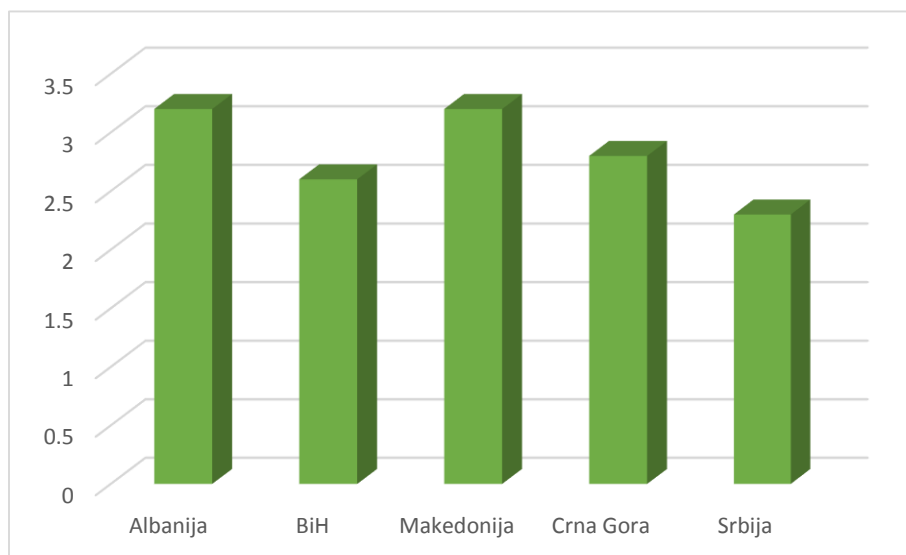
U ovom radu proces tranzicionih reformi kroz tranzicione indikatore u zemljama Zapadnog Balkana analiziran je u periodu 2000–2012. godine. U nastavku je dat kratak opis tranzicionih indikatora i analiza vrednosti u periodu 2000–2012. godine.

Indikator privatizacija velikih preduzeća pokazuje napredak u privatizaciji velikih preduzeća. Sve zemlje regiona su napravile pomak u privatizaciji velikih preduzeća u periodu 2000–2012. godine. Najviše su napredovale Albanija i Makedonija, dok je Srbija imala najmanji

¹² Tržišna kapitalizacija je parameter koji se koristi za sagledavanja kapaciteta, odnosno performansi nekog tržišta i daje podatak od veličini i potencijalu istog, na određenoj lokaciji. Još se naziva i indikatorom veličine i obima prometa na berzi.

napredak. Prosečna vrednost indikatora privatizacija velikih preduzeća u periodu 2000–2012. godine u Albaniji i Makedoniji znosila je 3,2 (ujedno i najviša skala od svih pomatranih zemalja), BiH 2,6, Crnoj Gori 2,8 i Srbiji 2,3. Grafikon 8 predstavlja prosek vrednosti indikatora privatizacije velikih preduzeća u periodu 2000–2012. godine.

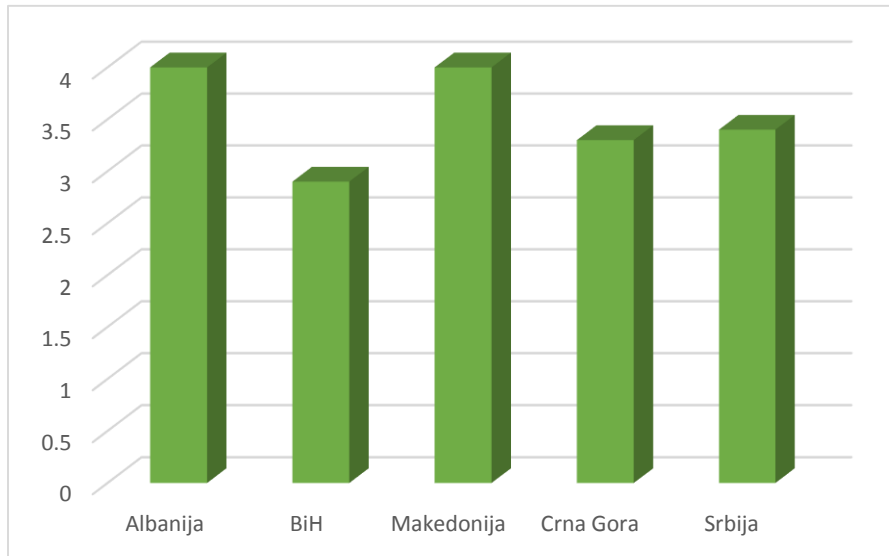
Grafikon 9. Prosek vrednosti indikatora privatizacije velikih preduzeća u periodu 2000–2012. godine

Izvor: Kalkulacija autora na bazi EBRD podataka

Indikator privatizacije malih preduzeća pokazuje napredak u privatizaciji malih preduzeća. Vrednost ovog indikatora prikazuje napredak u reformi orivatizacije malih preduzeća u kojoj su prednjačile Albanija i Makedonija, dok je BiH najmanje napredovala što je rezultat sporih reformi. Prosečna vrednost indikatora privatizacije malih preduzeća u periodu 2000–2012. godine u Albaniji i Makedoniji dostigla je do podeljka 4 (ujedno i najviša vrednost od svih pomatranih zemalja), BiH 2,9 (najmanja vrednost), Crnoj Gori 3,3 i Srbiji 3,4. Grafikon 10 predstavlja prosek vrednosti indikatora privatizacije malih preduzeća u periodu 2000–2012.

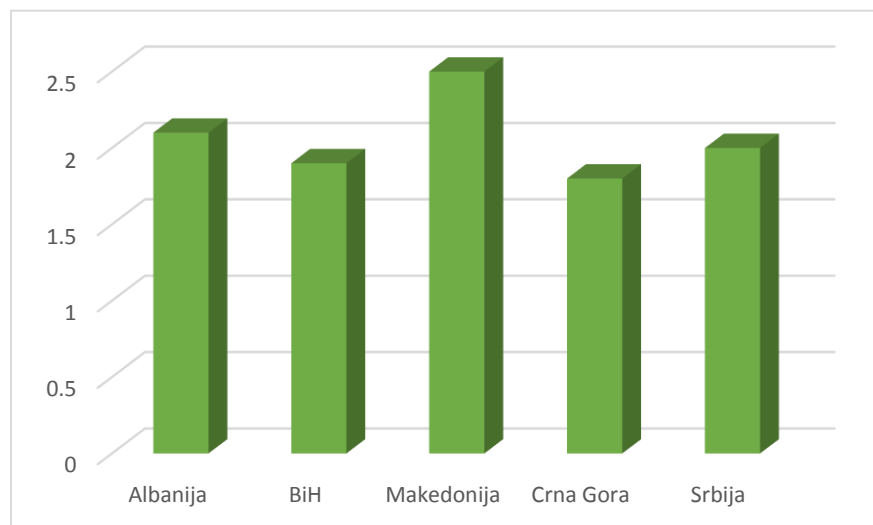
Grafikon 10. Prosek vrednosti indikatora privazacije malih preduzeća u periodu 2000–2012. godine

Izvor: Kalkulacija autora na bazi EBRD podataka

Indikator restrukturiranja preduzeća meri uspešnost reformi u reorganizaciji preduzeća. Reforma reorganizacije preduzeća je jedan od najslabije pozicioniranih indikatora jer vrednost u napretku nije prelazila podeljak 2,5. U zemljama regiona najviši napredak zabeležila je Makedonija, dok je BiH ostala u zoni slabih reformi. Prosečna vrednost indikatora restrukturiranja preduzeća u periodu 2000–2012.godine, najmanja je bila u Crnoj Gori gde je iznosila 1,8, zatim u BiH 1,9, dok je u Albaniji zabeležila vrednost 2,1, Srbiji 2,0 i Makedoniji 2,5. Grafikon 11 predstavlja prosek vrednosti indikatora restrukturiranja preduzeća u periodu 2000–2012. godine.

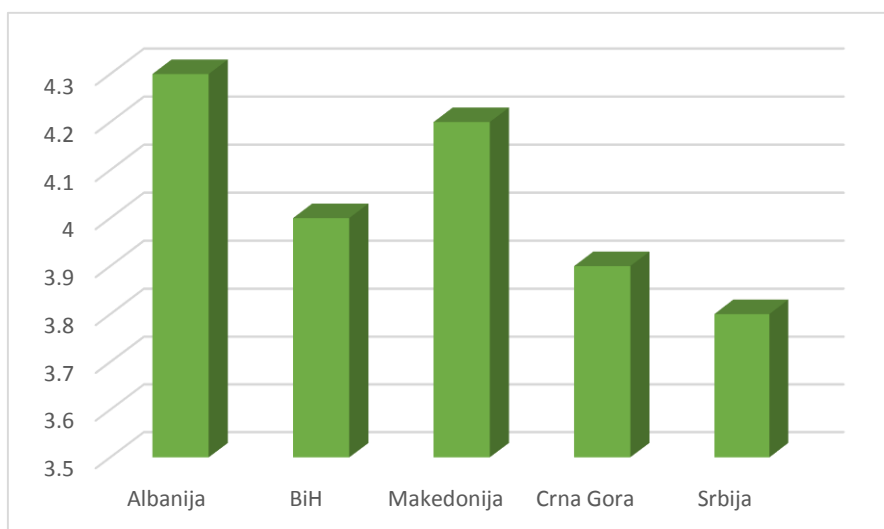
Grafikon 11. Prosek vrednosti indikatora restrukturiranja preduzeća u periodu 2000–2012. godine

Izvor: Kalkulacija autora na bazi EBRD podataka

Indikator liberalizacije cena meri napredak u reformi liberalizacije cena. U posmatranom periodu liberalizacija cena je jedan od najbrže rastućih reformi, gde je najviša vrednost regiona iznosila do podeljka 4,3. Najveći progres u ovoj reformi ostvarila je Albanija. Prosečna vrednost indikatora liberalizacija cena u periodu 2000–2012. godine u Albaniji gde je iznosila 4,3, Makedoniji 4,0, BiH 4,0, Crnoj Gori 3,9 i Srbiji 3,8. Grafikon 12 predstavlja proseku vrednosti indikatora liberalizacije cena u periodu 2000–2012. godine.

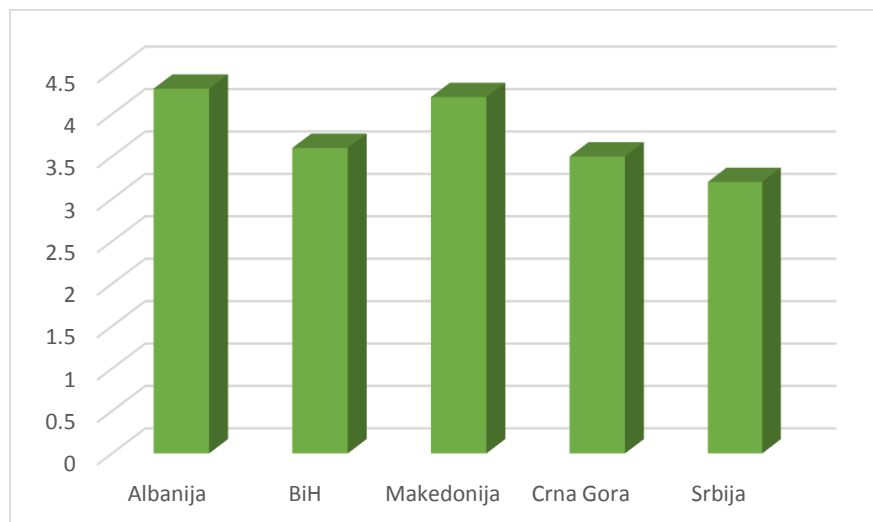
Grafikon 12. Prosek vrednosti indikatora liberalizacija cena u periodu 2000–2012. godine

Izvor: Kalkulacija autora na bazi EBRD podataka

Indikator liberalizacije spoljne trgovine podrazumeva merenje napretka u sprovođenju novih pravnih propisa u spoljnoj trgovini. Za dvanaest analiziranih godina u zemljama regiona ostvaren je veliki napredak u reformi liberalizacije spoljne trgovine. U ovoj reformi prednjačile su Albanija i Makedonija, dok je najviša vrednost iznosila 4,3. Prosečna vrednost indikatora liberalizacija spoljne trgovine u periodu 2000–2012. godine iznosila je: u Albaniji 4,3, Makedoniji 4,2, Crnoj Gori 3,9, BiH 3,6, dok je najmanja vrednost bila u Srbiji 3,2. Grafikon 13 predstavlja proseku vrednosti indikatora liberalizacije spoljne trgovine u periodu 2000–2012. godine.

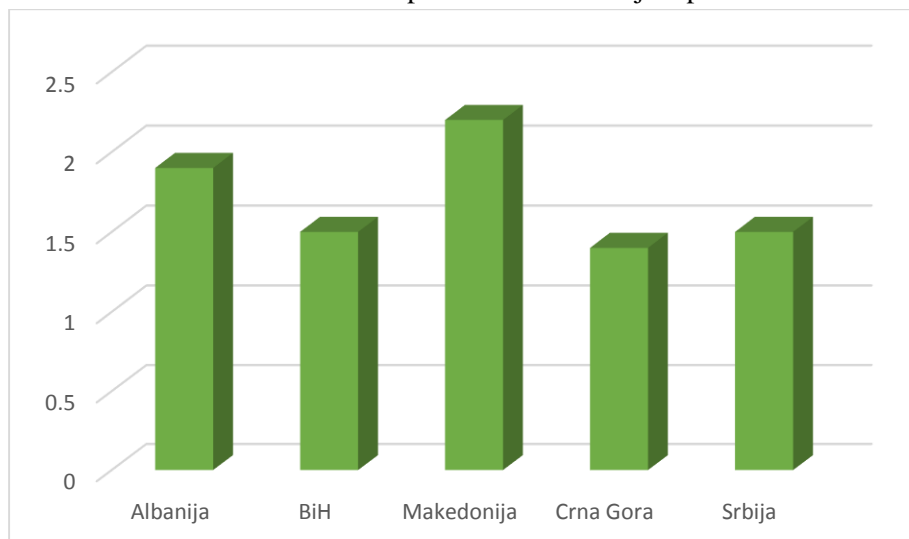
Grafikon 13. Prosek vrednosti indikatora liberalizacija spoljne trgovine u periodu 2000–2012. godine

Izvor: Kalkulacija autora na bazi EBRD podataka

Indikator politika konkurencije meri napredak u reformi politike konkurencije. Napredak u reformi politike konkurencije u zemljama Zapadnog Balkana nije bio uspešan. Najviša vrednost nije prelazila podeljak 2,2 koji je ostvarila Makedonija. Prosečna vrednost indikatora politika konkurencije u periodu 2000–2012. godine u Makedoniji je iznosila 2,2, dok su ostale zemlje zabeležile niske vrednosti Albanija 1,9, BiH i Srbija 1,5 a Crna Gora vrednost 1,4. Grafikon 14 predstavlja prosek vrednosti indikatora politika konkurencije u periodu 2000–2012. godine.

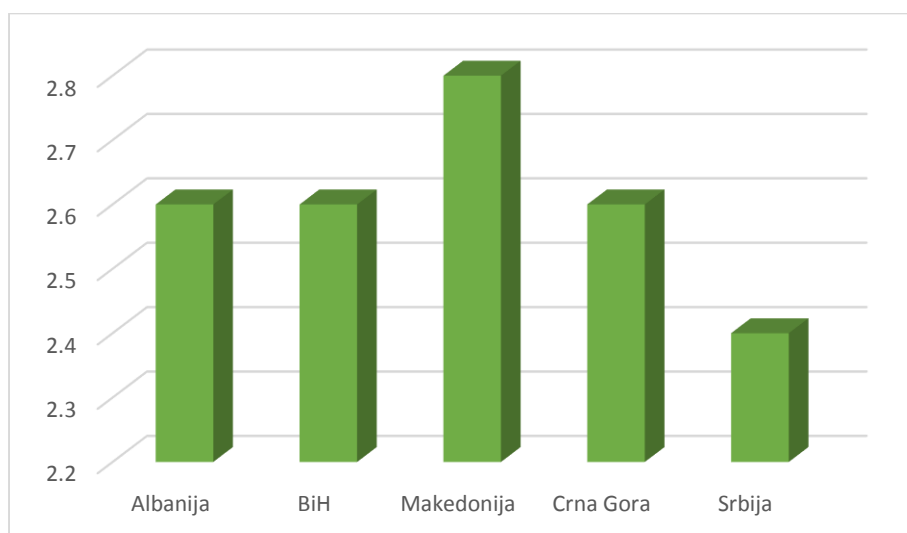
Grafikon 14. Prosek vrednosti indikatora politika konkurencije u periodu 2000–2012. godine

Izvor: Kalkulacija autora na bazi EBRD podataka

Indikator reforma bankarskog sektora podrazumeva merenje napretka u reformi bankarskog sektora. U periodu 2000–2012. godine zemlje regiona zabeležile su srednji napredak u reformi bankarskog sektora. Najviša vrednost posmatranog perioda nije prelazila 2,8, dok najmanja vrednost nije išla ispod 2,4. Najslabiji napredak u reformi bankarskog sektora imala je Srbija. Prosečna vrednost indikatora reforme bankarskog sektora u periodu 2000–2012. godine bila je: u Makedoniji 2,8, Albaniji, Crnoj Gori i BiH 2,6, dok je Srbija imala najmanji prosek 2,4 (grafikon 15).

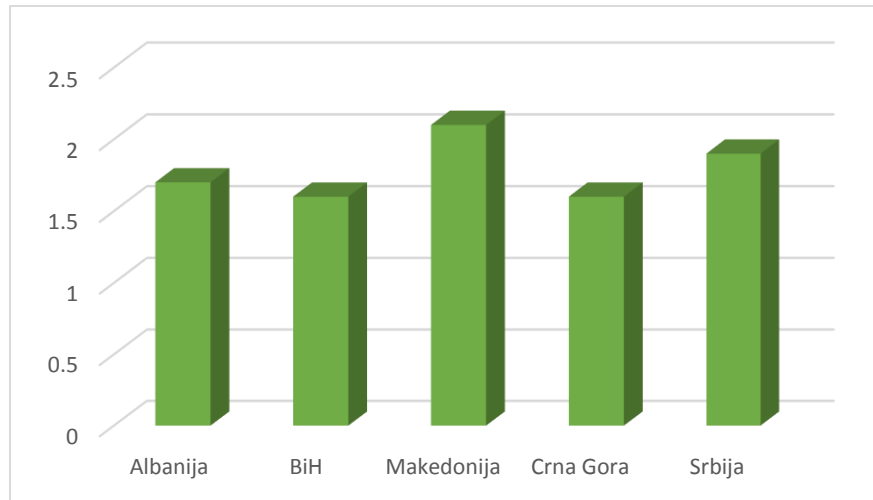
Grafikon 15. Prosečna vrednost indikatora reforma bankarskog sektora u periodu 2000–2012. godine

Izvor: Kalkulacija autora na bazi EBRD podataka

Indikator reforma nebankarskih finansijskih institucija se odnosi na merenje napretka promene načina funkcionisanja nebankarskih finansijskih institucija. Prema analiziranom podacima zaključuje se da reforma nebankarskih finansijskih institucija nije bila uspešna, odnosno ostala je bliže nivou planske privrede. To govori i najviši ostvareni nivo vrednosti koji je ostvarila Makedonija, a koji nije prelazio 2,1. Tako je prosečna vrednost indikatora reforme nebankarskih finansijskih institucija u periodu 2000–2012. godine najviša zabeležena u Makedoniji 2,1, Srbiji 1,9, dok je nešto niža vrednost bia u Albaniji 1,7, BiH i Crnoj Gori 1,6 (grafikon 16).

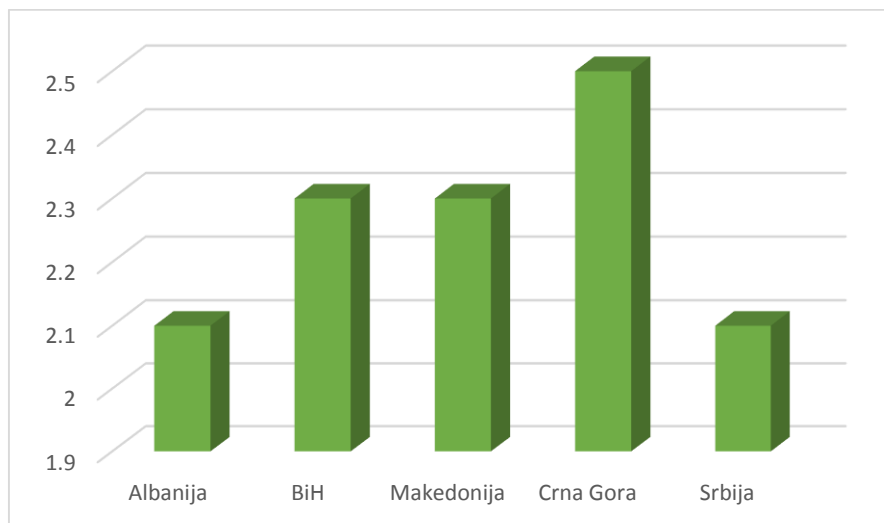
Grafikon 16. Prosečna vrednost indikatora reforma nebankarskih finansijskih institucija u periodu 2000–2012. godine

Izvor: Kalkulacija autora na bazi EBRD podataka

Indikator reforma infrastrukture se bazira na oceni nepretka reforme infrastrukture koja uključuje reformu telekomunikacija, železnica, puteva, energetskog sektora, vodovoda i kanalizacije. Prema posmatranom periodu reforma infrastrukture nije imala veliki napredak. Najviši nivo zabeležila je Crna Gora koja je dostigla podeljak 2,5, što je bio rezultat velikog priliva SDI. Najmanji napredak u reformi imala je Srbija, koja nije investirala u infrastrukturne projekte. Najviša prosečna vrednost indikatora reforma infrastrukture u periodu 2000–2012. godine zabeležena je u Crnoj Gori 2,5. BiH i Makedoniji 2,3, Albaniji i Srbiji 2,1, što je predstavljeno na Grafiku 17.

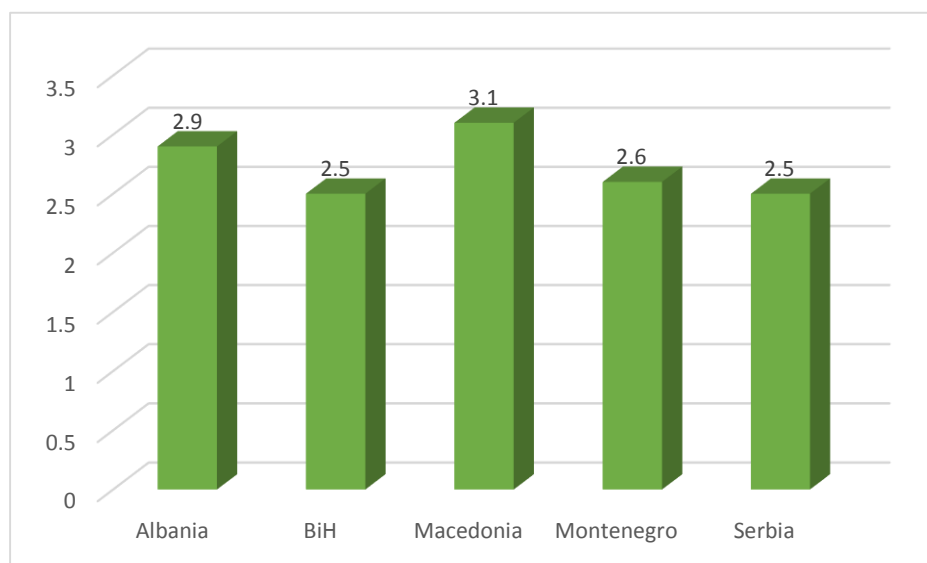
Grafikon 17. Prosečna vrednost indikatora reforma infrastrukture u periodu 2000–2012. godine

Izvor: Kalkulacija autora na bazi EBRD podataka

Proces sprovođenja privredno-sistemskih reformi u Srbiji ukazuje na trend rasta vrednosti u periodu od 2000. godine kada je iznosio 1,5 na 3 u godini eskalacije ekonomske krize. U periodu nakon toga ostvaren je rast vrednosti tako da prosečna vrednost indikatora za 2012. godinu iznosila 3,1. Autor je istraživanjem došao do zaključka da je najviša ukupna vrednost prosečnog tranzicionog indikatora u zemljama Zapadnog Balkana u periodu 2000–2012. zabeležena u Makedoniji 3,1, Albaniji 2,9, Crnoj Gori 2,6, dok su BiH i Srbija zabeležile 2,5. Grafikon 18 predstavlja vrednost prosečnog tranzicionog indikatora zemalja Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

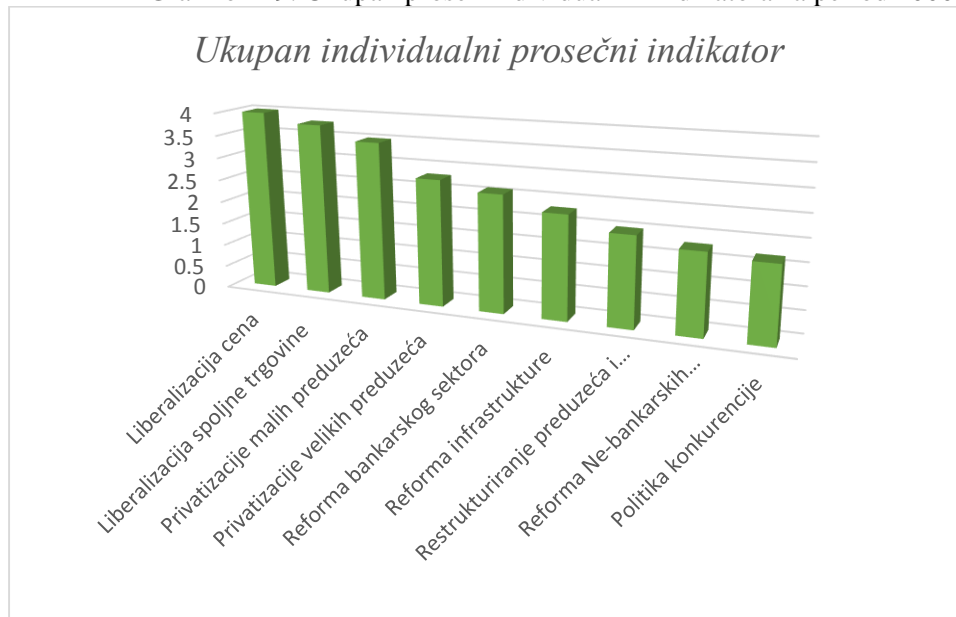
Grafikon 18. Prosečni tranzicioni indikator zemalja Zapadnog Balkana 2000–2012. godine

Izvor: Kalkulacija autora na bazi EBRD podataka

Na osnovu vrednosti prosečnog indikatora za svaku pojedinačnu zemlju može se doći i do vrednosti ukupnog prosečnog indikatora za sve posmatrane zemlje Zapadnog Balkana u periodu od 2000–2012. godine. Vrednost ukupnog prosečnog indikatora za sve posmatrane zemlje iznosila bi 2,72 (odnosno srednja vrednost), što dalje ukazuje na prosečnu dinamiku napretka i uspešnost sprovođenja tranzicionih reformi. Ukupnim izračunavanjem prosečne vrednosti za svaki indikator za sve zemlje, možemo zaključiti nivo uspešnosti pojedinih privrednih segmenata koji su obuhvaćeni tranzicionim indikatorima na nivou regiona odnosno na nivou zemalja Zapadnog Balkana (grafikon 19).

Grafikon 19. Ukupan prosek individualnih indikatora za period 2000-2012

Izvor: Kalkulacija autora na bazi EBRD podataka

Proračunom prezentovanom da predhodnom grafiku 19 doslo se do sledećih prosečnih vrednosti tranzicionih indikatora: Liberalizacija cena 4,0, Liberalizacija spoljne trgovine 3,8, Privatizacija malih preduzeća 3,5, Privatizacije velikih preduzeća 2,8, Reforma bankarskog sektora 2,6, Reforma infrastrukture 2,3, Restrukturiranje preduzeća 2,0, Reforma nebankarskih finansijskih institucija 1,8, Politika konkurencije 1,7.

Prema većini prosečnih vrednosti pojedinačnih tranzicionih indikatora u posmatranom period, Makedonija je najuspešnija zemlja, što se posebno ističe u pogledu vrednosti tranzicionih indikatora restrukturiranja preduzeća, politike konkurencije i nebankarskog sektora gde je ostvarila najbolje rezultate. To je na kraju potvrđeno najvišom vrednosti prosečnog tranzicionog indikatora među posmatranim zemljama. Pored Makedonije, višu vrednost pojedinačnih tranzicionih indikatora u poređenju sa ostalim zemljama ima Albanija, koja se posebno ističe u analizi liberalizacije spoljne trgovine i liberalizacije cena. Ostale zemlje Srbija, BiH i Montenegro, prema ovim proračunima imaju niže vrednosti, što ukazuje da sporije i neuspešnije sprovode tranzicione reforme u poređenju sa Albanijom a posebno Makedonijom. U skoro svim posmatranim segmentima praćenja procesa tranzicije preko indikatora, najlošije je pozicionirana Srbija, dok se po pozitivnom rezultatu posebno ističe Crna Gora u pogledu infrastrukture.

Prema ukupnim prosečnim vrednostima pojedinačnih indikatora, izvodi se više zaključaka i preporuka. U pogledu liberalizacije cena, liberalizacije spoljne trgovine i privatizacije malih preduzeća, analizirane zemlje Zapadnog Balkana su ostvarile najbolje rezultate u periodu 2000–2012. godine i može se reći da su rezultati zadovoljavajući. Tranzicioni indikatori u segmentima privatizacije velikih preduzeća, reforme bankarskog sektora i reforme infrastrukture ukazuju na srednji nivo uspešnosti, gde se zaključuje da postoji prostor za postizanje boljih rezultata u tranzicionom napretku. Na kraju, restrukturiranje preduzeća, reforma nebankarskih finansijskih institucija i politika konkurencije imaju veoma niske vrednosti indikatora, što u kazuje na poražavajuće rezultate. Na osnovu izračunatih vrednosti, većina tranzicionih indikatora za zemlje Zapadnog Balkana ima prostora za napredak, koji se može i mora sprovesti sto pre i na sto efikasniji način. Ovo se pogotovo odnosi na BiH i Srbiju koje su najlošije pozicionirane u ovoj analizi i veoma kasne u odnosu na ostale zemlje u tranziciji u regionu Zapadnog Balkana. Sa druge strane, reforma nebankarskih finansijskih institucija i politika konkurencije su oblasti u kojima sve zemlje zaostaju, što predstavlja prostor za pronalaženje boljih rešenja.

Tranzicioni indikatori za posmatrani period daju nam presek trenda tretanja u periodu od 2000–2012. godine što nas dovodi do trenutnog stanja, koje je početna pozicija i ima svoje implikacije na budući razvoj. Analizom je zaključeno da su dobijeni rezultati značajni jer ukazuju na lose stanje i spor napredak pojedinih oblasti u pojedinim zemljama Zapadnog Balkana, što nameće potrebu za hitnim delovanjem koje ce dovesti do unapređenja makroekonomskih performansi.

III DEO
SVETSKA EKONOMSKA KRIZA IZ
UGLA NEOLIBERALNOG
KONCEPTA PRIVREDE

5. RAZLIČITI PRISTUPI FENOMENU SVETSKE EKONOMSKE KRIZE

Svetska ekonomska kriza počela je 2007. godine u SAD odakle se proširila na ceo svet. Pokrenuta je kolapsom tržišta nekretnina a ubrzo je zahvatila finansijski i realni sektor razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Pogodila je sve zemlje sveta, privredne sektore i dovela do pada makroekonomskih indikatora. Svetska ekonomska kriza smatra se fenomenom koji je jedino uporediv sa krizom iz 1929. godine.

Period pre nastavka krize 2007. godine obeležila je velika vera u sprovođenje tržišnog mehanizma. Došlo je do velikog napretka tehnologije, posebno informacione, velikog međunarodnog kretanja kapitala kroz SDI i povećane produktivnosti rada, što je dovodilo do velikih korporativnih profita u mnogim velikim svetskim korporacijama (Marjanović, 2010). Zbog očekivanja da će doći do visokih stopa rasta novih privreda, sredinom XIX veka došlo je do značajnog rasta cena akcija železničkih kompanija (ali i cena zemljišta na kome se očekivala gradnja železničkih pruga), dok su krajem XX veka porasle cene akcija IT kompanija. U isto vreme, stanovništvo se finansiralo zaduživanjem i tako stvaralo profit sektoru finansija.

Kako tržište novca nije bilo interesantno za investitore, zbog kontrolisane inflacije i niskih kamatnih stopa, investitori su svoj kapital ulagali u hipotekarno tržište, što je dovelo do sve većih špekulativnih procesa stvaranja velikog rizika pri čemu se ostvariye i veliki profit. U isto vreme u SAD se javilo veliko interesovanje za kupovinu nekretnina, kako domaćih tako i stranih investitora, uglavnom iz razvijenih Evropskih zemalja, Indije, Kine i zemalja koje su izvozile naftu, koji su svoj kapital usmerili na hipotekarno tržište. Bum na tržištu nekretnina u SAD, bio je omogućen finansijskim inovacijama koje nisu predstavljale realnu vrednost za ekonomiju, već špekulativni balon, dok su istorijske činjenice utvrdile da cene ne mogu beskonačno da rastu i da balon, pre ili kasnije mora pući (Jeremić, 2012). Do tržišne ekspanzije u sektoru nekretnina došlo je usled prekomernog rasta kredita koji je na lak način bio dostupan velikom broju klijenata. Naime, banke su klijentima omogućavale kredite u trenutku lošeg kreditnog rejtinga, što je podstaklo povećanje mase hipotekarnih kredita (koja se naglo povećavala), ali i trenutku smanjenja kamatnih stopa. Na taj način je 2006. godine u SAD oko 70% populacije imalo vlasništvo nad nekretninama.

Nakon perioda smanjenja kamatnih stopa, na tržištu je došlo do značajnog rasta kamata koje su na hipotekarne kredite krajem 2007. godine ponovo iznosile 20%, dok je povećanje kamatnih stopa, u uslovima stagnacije plata u SAD i značajnog porasta cena na hranu i naftu, dovelo do ozbiljnih poteškoća pri otplati velikog broja hipotekarnih kredita (Dušanić, 2012).

Kako nisu bili u mogućnosti da otplate kredite, hipotekarni dužnici su bili u situaciji da se iseljavaju iz kuća i stanova koje su nudili na prodaju, što je za rezultat imalo pad cena nekretnina. U isto vreme, špekulanti su masovno napustili tržište SAD, što je dodatno oborilo cene nekretnina, gde su za samo nekoliko meseci cene kuća i stanova pale za 17,5%, a u nekim saveznm zemljama (Florida) čak 50%. Naredni problem sa kojim su se SAD susrele bila je sekjuritizacija stambenih kredita, kao jedna od najznačajnijih finansijskih inovacija kojima je nelikvidna aktiva pretvarana u likvidnu aktivu kojom se trgovalo na finansijskom tržištu. Naime, ovde su potraživanja po dugoročnim hipotekarnim kreditima pretvarana u hartije od vrednosti (HoV) emitovane na bazi nelikvidne aktive, a banke su prodajom kredita odmah dobijale novac za odobrene kredite i na bazi tog priliva bile u mogućnosti da plasiraju nove kredite.

Otkupom novih kredita došlo je do uvećanja mase HoV emitovanim na bazi hipotekarnih kredita (Dušanić, 2009). Prodajom hipotekarnih kredita banke su se oslobađale kreditnog rizika i nisu morale da vode računa o bonitetu klijenata na koje su prenele rizik naplate. Kupci su zahvaljujući liberalizaciji i globalizaciji finansijskog sistema, preneli rizik po celom svetu, a samim tim i ogromnu masu „zaraženih“ HoV. Na taj način je došlo do uništenje hipotekarnog tržišta koje je najveće američke kompanije dovelo pred bankrot:

- pet investicionih banaka – „Goldman Sachs”, „Morgan Stanley”, „Lehman Brothers”, „Merrill Lynch”, „Bear Stearns”;
- dva finansijska konglomerata – „Citi Group, „JP Morgan Chase”;
- tri osiguranja - AIG, MBIA, AMBAC;
- tri rejting agencije za procenu rizika – „Moody’s”, „Standard & Poor’s”, „Fitch” i
- dve velike hipotekarne korporacije – „Fannie Mae”, „Freddie Mac”.

Naravno, kriza na tržištu nekretnina bila je samo katalizator a ne osnovni uzrok aktuelne globalne krize.

5.1. Uzroci nastanka svetske ekonomske krize

Početku svetske ekonomske krize su prethodile liberalizacija i deregulacija finansijskog tržišta. Pojavom krize pod znak pitanja su stavljena i osnovna načela neoliberalnog koncepta, odnosno načela Vašingtonskog konsenzusa:

- izbalansiran budžet, odnosno nepostojanje većeg javnog duga. Primer su Velika Britanija i SAD, koje se smatraju najrazvijenijim zemljama a kod kojih je budžetski deficit veliki (odnos javnog duga i BDP-a je porastao);
- slobodna spoljna trgovina je takođe dovedena pod znak pitanja zbog pojave vancarinskih prepreka, privatnih standarda, smanjene cenovne konkurentnosti strane robe;
- eliminisanje državnih preduzeća i stvaranje privatnih bilo je jedno od načela ovog koncepta. Sa pojavom krize, u nekim zemljama (Mađarska, Poljska itd.) koje su bile neoliberalno orijentisane, došlo je do nacionalizacije određenog broja preduzeća, gde vraćanje na državnu svojinu ponovo potvrđuje važnost zemlje. Ipak postoje naznake da će nakon krize ponovo doći do reprivatizacije, ali je problem što se kraj krize ne vidi.

U literaturi se prikazuje da su zemlje koje nisu prihvatile koncept neoliberalizma ostvarile prosečne stope rasta BDP-a od 7% i više, u periodu od 1950. do 2005. godine i da je u svakoj od njih prisutna velika uloga države, kao u Kini i Indiji (UN, 2008). SAD i Velika Britanija, kao zemlje koje su bile prvi zagovarači neoliberalizma, prve su bile zahvaćene ekonomskom krizom. SAD su imale javni dug koji prevazilazi iznos godišnjeg BDP, ali su uz pomoć emitovanja državnih obveznica ostvarile rast uz previsoku nezaposlenost, dok je Velika Britanija imala problem sa praznim budžetom (Kovačević, 2013b).

Na skupu političara, ekonomista i privrednika koji se održao januara 2013. godine u Davosu, izneti su podaci da u dvadeset najjačih zemalja u svetu raste jaz između bogatih i siromašnih, koji se u uslovima krize povećao usled sprovođenja neoliberalnog koncepta. Mnogi ekonomisti su naveli da kriza može dovesti do totalnog bankrotstva, a samim tim i do rata klasa, najpre u SAD-u, kao i do gubitka poverenja budućih generacija (Kovačević, 2012). To je potvrdilo stav skupa u Davosu da je trenutno stanje ekonomije i društva posledica neoliberalizma, ali nije istaknuto da se razvijene zemlje, kao i zemlje u tranziciji, pored ekonomske nalaze i u društvenoj krizi.

Još jedna dimenzija sistemskog rizika koja se pojavila poslednjih godina je kriza prevelikih dugova (Ivanić, Grubišić, 2012). Početkom ekonomske krize definisana su dva pravca ekonomske

politike između ekonomista koji su za štednju i onih koji su za stimulisanje javne potrošnje, na kojoj se nalaze ekonomisti poput Krugmana i političari koji žele da povećaju vladinu potrošnju sa ciljem prevazilaženja ekonomske slabosti u privatnom sektoru, čime bi se smanjila zaposlenost i povećao ekonomski rast dok se privatni sektor ne oporavi. Sa druge strane su ekonomisti i političari koji žele da smanje javnu potrošnju i tako smanje deficite državnih budžeta. Ovde se promovise stav da će povećanje potrošnje samo podići dug koji je u crvenoj zoni, pa bi povećanjem troškova došlo do prekoračenja koje određuje odnos duga i BDP-a nakon čega je ekonomski rast teško ostvariti. Takođe se smatra da bi te zemlje bile zahvaćene hiperinflacijom jer će investitori u državne obveznice biti uplašeni i zahtevaće više kamate.

Februara 2009. godine, američka administracija je usvojila program fiskalne intervencije od 787 milijardi dolara koji se odnosio na smanjenje poreza, direktno državno investiranje u javne radove, posebno u oblasti obrazovanja i popravku puteva, novu genetsku tehnologiju, istraživanje i razvoj, kao i direktne transfere siromašnim stanovnicima i saveznom zemljama. Program je bio najveća fiskalna intervencija u istoriji, dok je postojeći izuzetno visok budžetski deficit dodatno porastao dostižući istorijski najviši nivo od 10% BDP-a. Javni dug je u periodu krize porastao sa 40% na 60% BDP-a (SB 2011). Smatra se da bi bez pomenute intervencije, ali i mnogih drugih intervencija u Evropi koje su imale za cilj spasavanje velikih banaka, došlo do neminovnog sloma bankarskog sistema. Međutim velika ulaganja zemlja dovela su do toga da su mnoge zemlje na ivici bankrota (Grčka, Španija, Slovenija i dr). U nekim zemljama kriza je kraće trajala i bila manje destruktivna, pa je u SAD dovela do političke neizvesnosti, dok je u EU dovela do teškoća u upravljanju krizom spoljnog duga koja je zahvatila i njenu periferiju (Udovički, 2013).

Kako bi se sprečio finansijski kolaps, i danas većina zemalja pomaže privatnim firmama u problemima ali i ljudima koji su ostali bez posla, pružajući im finansijsku pomoć. Zaključuje se da zemlje same treba da postavljaju ciljeve koje će tržišta moći da realizuju jer se ona ne mogu oslanjati samo na svoje snage, pa je stoga potrebno investirati u javni sektor ali i formirati delotvornu politiku. To znači da bi svaka zemlja trebalo da formuliše, usvoji i dosledno sprovodi strategiju privrednog razvoja koja bi uvažavala njene ekonomske i društvene specifičnosti.

5.1.1. Svetska ekonomska kriza sa aspekta neoliberalala

Nastanak svetske ekonomske krize vezuje se za dva aspekta i dve sfere mišljenja. Sa jedne strane se nalaze pobornici neoliberalnog koncepta dok je s druge strane mišljenje kritičara neoliberalizma. Prema mišljenju pobornika neoliberalnog koncepta odgovornost za nastanak krize prepisuje se vladama i njihovim ekonomskim politikama, odnosno institucionalnoj manjkavosti. Smatra se da ukoliko se institucionalni sistem usavrši ne može dovesti do ublažavanja narušenog ekonomskog sistema jer je za njegovo usavršavanje sa ekonomskom politikom neophodno mnogo vremena. Takođe vlada mišljenje da za nastanak krize nisu odgovorne međunarodne finansijske institucije koje regulišu funkciju velikih sistema, kao i da one svojim uticajem ne utiču na privrede zemalja. Nastankom krize je, prema njihovom mišljenju, samo privremeno poljuljana fiskalna disciplina dok dominacija privatnih preduzeća u poređenju sa državnim nije zapala u krizu. Kako su od strane kritičara okrivljeni za rast bogatstva superbogatih kao direktan rezultat neoliberalne potike, pristalice koncepta tvrdile su da se manjim oporezivanjem bogatih, brane radnici i preraspodeljuje bogatstvo, što će dovesti do prosperiteta svih. U 2012. godini je sto najbogatijih ljudi u svetu postalo bogatije za 241 milion dolara i svoje bogatstvo uvećalo na 1,9 hiljada milijardi dolara (manje od godišnjeg BDP-a Velike Britanije) (Pikkety, 2014). Do ovakog naglog bogaćenja je došlo usled smanjenja poreskih stopa i nametnutih poreza, vladinog odbijanja da nadoknadi pristojan deo prihoda od rudnih bogatstava i zemljišta, privatizacije javne imovine i stvaranja „ekonomije naplatne rampe“, liberalizacije zarada i uništenja kolektivnog pregovaranja. Pobornici neoliberalnog koncepta tvrde da je neophodno povećati ekonomsku efikasnost i investicije, što bi svima donelo bogatstvo, dok kritičari neoliberalizma tvrde suprotno.

Smanjivanjem poreza bogatima i preduzećima, opadala je kupovna moć zemlje i siromašnijih građana a sa njom i potražnja, kao i nivo investicija i očekivani privredni rast. Zagovarači neoliberalizma takođe su insistirali da će nekontrolisana nejednakost prihoda i fleksibilne zarade smanjiti nezaposlenost, iako je u bogatim zemljama došlo do veće nejednakosti i nezaposlenosti. Nedavnom skoku nezaposlenosti, sa pojavom ekonomske krize u većini razvijenih zemalja, prethodio je najniži nivo zarada čak od Drugog svetskog rata što je dokazalo da niže zarade smanjuju potražnju što povećava nezaposlenost. Kako su same zarade stagnirale, ljudi su svoje prihode dopunjavali zaduživanjem a rastući dug je odgovarao deregulisanim bankama. To je u zemljama u tranziciji, kao i u ostalim zemljama, dovelo do izražene nejednakosti, manje stabilne ekonomije i nižih stopa rasta.

Kako svetska ekonomska kriza i dalje traje, neoliberali ipak traže da zemlja sanira banke i velika preduzeća kada dospeju u gubitke, tako da dobitke iz privatnih preduzeća privatiziraju, a gubitke prebacuju na državu odnosno, na sve građane i poreske obveznike, što je sprovedno u rešavanju recesije u SAD-u od 2008. godine. George Soros, pobornik neoliberalizma i učesnik u uvođenju šok terapije u Poljskoj, od kraja prošlog veka postao je jedan od najžešćih kritičara samog neoliberalizma-a nakon toga kreirao je sintagmu *tržišni fundamentalizam*. Tako je 2012. godine naveo da se „suočavamo sa izuzetno teškim dobom, umnogome uporedivim sa 1930-im godinama prošlog veka u vreme Velike depresije. Razvijenom svetu predstoji drastična štednja, što pretili da dovede do stagnacije koja će potrajati čitavu deceniju. Najgore što može da nas snađe je kolaps kompletnog finansijskog sistema. Neobuzdana konkurencija može da natera ljude da urade nešto što inače ne bi. Zato je potrebna dovoljno intezivna motivacija subjekta odlučivanja da dostignu što veće vrednosti svojih funkcija cilja, kao i njihova sposobnost da biraju odluke i formulišu politiku koja je najviše na liniji takve optimizacije“ (Madžar, 2010).

5.1.2. Kritičari neoliberalnog koncepta o nastanku svetske ekonomske krize

Od 2008. godine do danas sumnja o tome da je neoliberalizam glavni uzrok svetske ekonomske krize bivala je sve prisutnija. Kritičari smatraju da je kriza prikazala nemoć ekonomske nauke jer nije previdela krizu, a samim tim nije ni prognozirala naredne događaje sa jedne strane, dok je sa druge strane pokazala nemoć na polju ekonomske politike jer nije prikazala instrumente kojim bi se iz krize izašlo (Krugman, 2010).

Osnovna kritika stručne i intelektualne javnosti, odnosi se na liberalni, neoklasični model ekonomije i politiku koja proizlazi iz neoliberalizma, pa se prigovori mogu grupisati u nekoliko ključnih (Dimitrijević, Đošević, 2013):

- Ekonomska nauka postala je deduktivno-aksiomatska i pretpostavke njenih modela ne odnose se na realni svet, već na zamišljeni, idealizovani i ideologizovani svet, koji postoji samo u stručnim člancima, udžbenicima i profesorskim kabinetima;
- Reprezentativni ekonomski subjekt nije racionalan, niti potpuno informisan i vrlo često daje odgovore koji stvaraju kaos, paniku i neravnotežu, tako da uslovima krize mnogo više odgovaraju neravnotežni nego modelu idealne tržišne ravnoteže;

- Mehanizam „nevidljive ruke tržišta“ često ne dovodi do povoljnih ishoda po privredu i društvo u celini, jer je tržište neefikasno i u neravnoteži, pa nedostaje proces „čišćenja“ tržišta, a dogma o slobodnom tržištu dovodi do divljeg stanja u kome nema automatskog uravnoteženja i balansa;
- U poslednjih dvadeset godina, većina nobelovaca-ekonomista bila je nagrađena za radove koji nisu empirijski testirani i naučnom verifikacijom potvrđeni u praksi kao istiniti.

Kao odgovor na pitanje “zašto je do prskanja mehura došlo iznenada”, Kejnsov stav¹³ je da kriza nastaje naglom smenom optimizma pesimizmom, zbog toga što su predviđanja zasnovana na promenljivim i nepouzdanim činionicima, a samim tim su podložna iznenadnim i velikim promenama (Keynes, 1980).

¹³**Džon Majnard Kejns** (John Maynard Keynes) (1883–1946) bio je jedna od centralnih ličnosti ekonomske teorije i politike XX veka. Bio je član tzv. Apostola, polutajnog društva intelektualaca sa Kembridža, koji su postali najmoćnije udruženje koje je vladalo Engleskom, a koji su verovali da njima pripada mesijanska uloga u vođenju politike. Bertrand Rasel, jedan od Apostola, je u svojoj biografiji naveo da je Kejns ceo spoljni svet doživljavao kao neprijateljsku teritoriju ili, u najboljem slučaju, kao teritoriju na kojoj žive divljaci i pagani koje on treba da preobrati, kao biskup sekte (Autobiografija, 2014), što je igralo važnu ulogu u formiranju njegovih političkih stavova i njegove ekonomske teorije. Najpoznatije delo koje je napisao, a koje se smatra prekretnicom u teorijskoj i praktičnoj analizi, naziva se „Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca” (1936) nastalo je kao rezultat Velike ekonomske krize (1926) i označavalo je revoluciju u ekonomskoj teoriji i početak moderne makroekonomije. Ono se smatra najznačajnijim događajem u ekonomskoj nauci u XX veku, sa kojim je Kejns napravio radikalni zaokret i zastupao tezu da u vremenima ekonomskih turbulencija jedino zemlja ima kapacitet da zaustavi krah i usmeri ekonomiju ka prosperitetu. „Opšta teorija” objašnjava da se privredni ciklus posmatra kao nešto što može da se reguliše i da monetarna i fiskalna politika treba da se koriste kao instrumenti za promenu agregatne tražnje, kako bi se osiguralo postojanje visoke zaposlenosti, visok ekonomski rast i stabilnost cena (Dimitrijević, Fabris, 2009).

Kejns je smatrao da izlazak iz krize treba sprovoditi radikalnim povećavanjem javne potrošnje, kojom se utiče na porast zaposlenosti, smanjivanjem poreza kako bi građani mogli više da troše i povećavanjem poreza za bogate, jer se povećanjem agregatne tražnje, sa glavnim instrumentom tkz. deficitarnim planiranjem, svesno može napraviti budžetski deficit i javni dug. Kejns je smatrao da tako pojačana tražnja pokreće industriju i druge sektore i uspostavlja nove cikluse prosperiteta, jer se takva formula pokazala uspešnom u savladavanju ekonomske krize, ali i upravljanju ekonomskim bumom Evrope nakon II svetskog rata. Takođe je smatrao je da recesiju stvara manjak tražnje (novca) u odnosu na ponudu dobara (hiperprodukcija), pa je državnom politikom trebalo izjednačiti ponudu i tražnju. Najpopularnije, a ujedno i najproblematičnije mesto u celoj njegovoj teoriji, bila je njegova tvrdnja da državni izdaci u vreme recesije moraju biti takvi da ne zadovoljavaju nikakvu realnu potrebu tržišta.

Značajnu ulogu Kejns je imao i u osnivanju Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) i Svetske banke (SB), koji su bili proizvod hladnoratovskog, socijalističkog nepoverenja u slobodna tržišta i želje da se ona svesno regulišu. Oni su prvenstveno bili zamišljene kao regulatori globalnog tržišta, gde je MMF je trebalo da brine o monetarnoj stabilnosti u sistemu fiksnih deviznih kurseva, dok je SB bila zamišljena kao fond za ekonomsku preraspodelu u korist siromašnijih zemalja.

Kritičari neoliberalnog koncepta bazirani na Kejnsovom mišljenju smatraju da je slom kreditnog sistema, koji je otkrio nedostatak investicione tražnje i slom finansijskog tržišta prouzrokovao pad potrošačke tražnje, ukazao na potrebu intervencije zemlje radi stimulacije agregatne tražnje kroz fiskalni sistem. Oni takođe propagiraju mišljenje da je zemlja ta koja treba da upravlja privrednim ciklusima, koristeći fiskalnu politiku kao sredstvo njihovog ublažavanja, ali bez kreiranja strukturnog budžetskog deficita i da treba da ispravlja nedostatke tržišta, ali i stimuliše socijalno odgovorno ponašanje.

Čuveni ekonomista i dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 1970, Pol Samjuelson (*Paul Samuelson*)¹⁴, pobornik kejnzijanske makroekonomske politike, početkom globalne ekonomske krize istakao je da je kriza prikazala da se tržište ne može samo regulisati bez uticaja zemlje i da je sprovođenje neoliberalnog koncepta pogrešno. Postojalo je mišljenje da će štednja oboriti plate i cene, potrošnja će opasti, kompanije će morati da smanje broj zaposlenih, što će onda još više smanjiti tražnju i još više oboriti životni standard, a političke posledice ovakvog stanja biće jačanje represivnih mera usled straha od pobune siromašnih. SAD će se, pre nego drugi, suočiti sa rizikom ne samo građanskih nereda, već pravog rata klasa.

Indijski ekonomista i filozof Amarta Sen (*Amartya Sen*), dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 1998. godine, profesor na Harvardu i savetnik niza zemalja i institucija u cilju minimiziranja negativnih efekata svetske ekonomske krize, početkom 2009. godine izjavio je (Kovačević, 2012):

- neophodan je dobar savez države i tržišta,
- ne možemo isključivo da zavisimo od tržišne ekonomije,
- država takođe ima ulogu koju treba da dobro odigra,
- poreklo krize je u eliminisanju regulative pod predsednikom Reganom, Bušom i Klintonom,
- u toku tih godina eliminisani su mehanizmi kontrole koji bi ograničavali stvaranje prljavih aktiva poput onih koji su urušili bankarski sistem,

¹⁴*Pol Samjuelson (1915-2009)* bio je utemeljivač neoklasične sinteze i vodeća ličnost glavnog toka ekonomske misli u navedenom periodu. Njegovo najčuvenije delo pod nazivom „Osnove ekonomske analize“ objavljeno je 1947. godine, čime je pomogao ponovno učvršćivanje neoklasične ekonomije koja je bila znatno uzdrmana radom Kejnsova i njegovih sledbenika a koje je označilo početak matematičke ere u ekonomiji. Samjuelson je i autor udžbenika „Ekonomija“ iz 1948. godine koji je preveden na 40 jezika, a koje danas predstavlja najuspešniji osnovni udžbenik iz ekonomije. Nobelovu nagradu dobio je 1970. godine za razvoj statičke i dinamičke ekonomske teorije, što je iniciralo podizanje nivoa analize u ekonomskoj nauci.

- bilo je ogromnih nedostataka odgovornosti i neophodno je da zemlja uspostavi potrebne regulative,
- tržište može da bude dinamičan instrument ekonomskog napretka, to treba priznati i nema razloga da se odbaci ali treba regulisati njegovo funkcionisanje,
- tržišnoj ekonomiji je neophodno uzajamno poverenje, a kada se ono uništi, kao što je slučaj sada, veoma ga je teško obnoviti,
- ono što je počelo kao mala kriza, uvećalo se zbog dubokog nepoverenja finansijskih institucija prema ostatku privrede,
- MMF-u, Svetskoj banci i ostalim institucijama, potrebna je duboka revizija,
- sve je više jasno da je finansijska stabilnost zajedničko dobro i da, prema tome, treba da uložimo veliki koordinirani napor da bismo to postigli.

Seulski konsenzus (2010. godine) bio je prvo javno odbacivanje neoliberalizma, koji se održao u trenutku kada su se pojavile naznake da su određene zemlje i njihove privrede počele da izlaze iz krize. To je bio peti samit u Seulu, gde su se sastale najmoćnije zemlje sveta (G20). Poenta ovog konsenzusa bila je potpuno odbacivanje neoliberalnog koncepta. Konsenzus je bio protiv slobodnog tržišta i neoliberalizma i njegova poruka svetu je da bi svaka zemlja trebalo toga da se pridržava. Konkretno je prezentovan stav da svaka zemlja treba da formuliše i usvoji lične strategije privrednog razvoja. Bitna razlika između Vašingtonskog i Seuskog sporazuma je u tome što se u prvom insistiralo na povlačenju države iz privredne aktivnosti, dok Seulski podrazumeva značajnu ulogu i njenih institucija. Ipak Seulski konsenzus nije precizirao tačno trajanje svetske ekonomske krize.

Određeni broj ekonomista smatra da je svaka zemlja koja je prihvatila koncept neoliberalizma, zapala u ekonomsku krizu, dok su zemlje koje su ga napustile (Rusija, Južna Amerika) ili koje ga nikada nisu ni prihvatile postigle odlične rezultate. Iako su SAD i Velika Britanija najveće pristalice neoliberalizma, ekonomisti koji su protivnici ovog koncepta smatraju da su baš usled neoliberalizma ove zemlje upale u ekonomsku krizu. S druge strane, Kina i Indija nisu primenjivale VK ali ostvaruju odlične rezultate (relativno zatvorene privrede, malo privatizacije, dirigovana industrijska politika, slabija fiskalna disciplina, relativno finansijski zatvorene).

Tržišni slučajevi (Južna Koreja, Tajvan) primenili su samo deo preporuka VK-a (fiskalna disciplina, preusmeravanje javnih rashoda u zdravstvo, obrazovanje i infrastrukturu, poreska

reforma širenjem poreske baze, konkurentski devizni kurs, sigurnost svojinskih prava), dok je primena ostalih prepuka bila vrlo ograničena (deregulacija, potpuna tržišna liberalizacija, privatizacija, pristup SDI, finansijska liberalizacija). Azijski tigrovi su državnim politikom obezbedili važne razvojne ciljeve, dok je Kina kombinovala podsticaje privatnom preduzetništvu uz aktivnu industrijsku i razvojnu politiku koja nema veze sa većinom pravila VK-a.

Kako su efekti ove krize vidljiviji na strani zaposlenosti, nego na strani BDP-a, smatra se da kriza i dalje traje, a njene konačne efekte i račun videćemo tek u godinama koje dolaze (Katić, 2013). Najvažnije je da se uspostavi skup principa za praćenje kako bi se sprečile pogrešne akcije i intervencije u budućnosti (Taylor, 2009).

5.2. Analiza efekata svetske ekonomske krize

Kako je već ranije navedeno, svetska ekonomska kriza nastala je pojavom niskih kamatnih stopa u SAD, gde je došlo do buma tržišta nekretnina. Zapravo, visokim prilivom jeftinog novca iz inostranstva došlo je do viškova izvora sredstava banaka u SAD, gde su banke bile prinuđene da plasiraju slobodna novčana sredstva kako bi ostvarile profit. U tom periodu je hipotekarno tržište SAD slovalo za jedno od najrazvijenijih i najsigurnijih tržišta koje je garantovalo skoro sigurnu zaradu uz mali rizik, što je na tržištu uslovalo pojavu dve vrste hipotekarnih kredita (Veselinović, 2012):

- *prime* hipotekarni krediti koji su se odobravali poveriocima koji su kreditno sposobni da otplate uzeti hipotekarni kredit i
- *sub-prime* hipotekarni krediti koji su se odobravali poveriocima koji nisu ispunjavali uslove za dobijanje ove vrste kredita. Banke su bile prilično lagodne kod odobravanja ove vrste kredita jer je rast cena nekretnina u SAD iz godine u godinu uvećavao vrednost kolaterala, te je posle samo nekoliko godina vrednost hipoteke prevazilazila iznos uzetog kredita (drugorazredni sub-prime krediti se još popularno nazivaju i *NINJA* krediti).

Kako je veliki broj poverioca mogao da dobije hipotekarne kredite od banaka, došlo je do rasta tražnje za nekretninama, a usled ograničene ponude i do samog rasta cena nekretnina u SAD. Posledica ovakvih tržišnih procesa je visoka svetska tražnja za sigurnim plasmanima i loša regulacija. Finansijske institucije koje su odobravale ovakve rizične plasmane karakterisao je nizak nivo likvidnosti i visok nivo leveridža (korišćenje pozajmljenih sredstava za unapređenje svog

poslovanja i ukupne konkurentske sposobnosti). Problem je nastao onog trenutka kada veći broj poverioca nije bio u situaciji da otplaćuje svoje rate hipotekarnih kredita, pa je povećanjem hipoteka na strani ponude i zasićenjem na strani tražnje, došlo do kretanja cena nekretnina u suprotnom smeru, tj. do pada cena nekretnina. U skladu sa tim se javilo nekoliko razloga zbog kojih su se investitori povukli sa tržišta (Tošković, Marković, Gačić, 2011):

- loša aktiva u bilansima stanja banaka;
- rast rizika;
- prodaja imovine finansijskih institucija usled likvidnosti;
- nedostatak investitora koji žele da kupuju imovinu;
- smanjenje cena (usled niske tražnje). Banke su primorane da prodaju imovinu po ceni koja je niža od kupovne cene, što dovodi do generisanja gubitaka. Time dolazi do pogoršanja bilansa stanja banaka, što predstavlja dodatni podsticaj za povlačenje sredstava investitora.

Kako kapital u ekonomiji predstavlja vrednost koja se ulaže u proizvodnju ili neku drugu ekonomsku delatnost sa osnovnom namerom da se uveća dobit, njegova namena je uvećanje osnovne vrednosti ili proizvodnja drugih dobara. Razlozi zbog kojih dolazi do povlačenja kapitala u uslovima krize jesu (SEF, 2014):

- loša aktiva u bilansu stanja banaka,
- veliki plasmani poveriocima i odsustvo regulacije (banke imaju mali kapital racio odnosno imaju visok leveridž),
- krize banaka (banke su primorane da prodaju imovinu (smanjenje leveridža)),
- nedovoljan broj investitora koji žele da kupe imovinu,
- pad cena nekretnina (banke prodaju nekretnine ispod cene),
- prodaja imovine ispod cene.

Ipak neoliberalni koncept je uzrocima krize prišao sa tri različita mišljenja (Gajić, 2012):

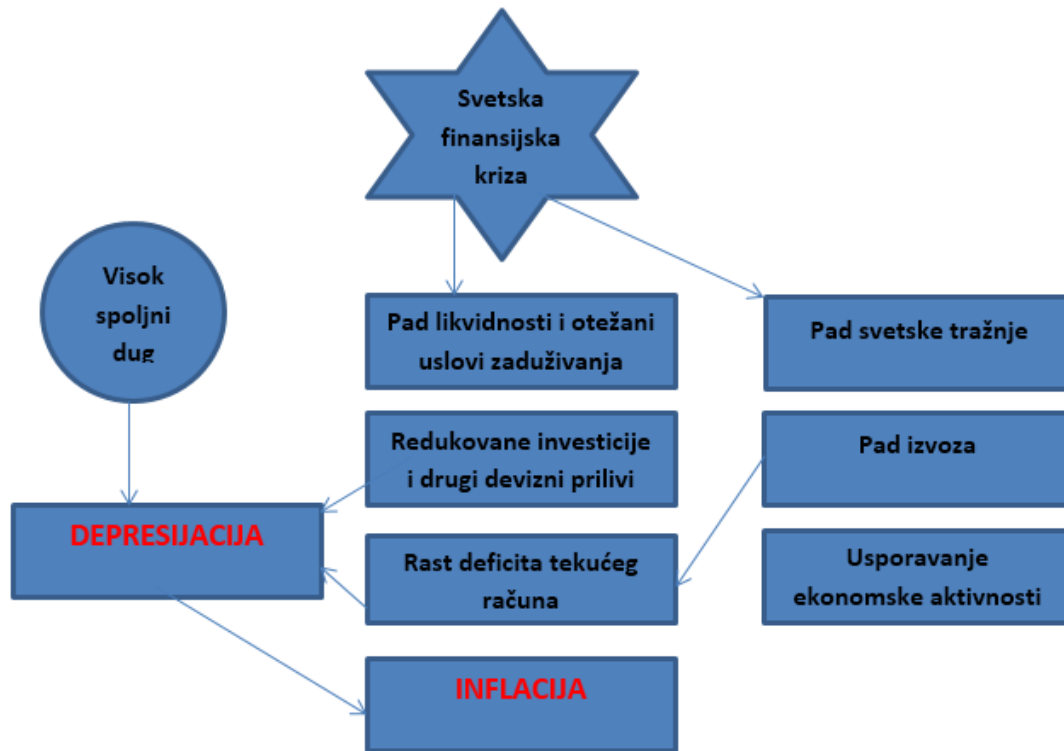
- Prvo mišljenje odnosi se na uzroke ekonomske krize koji su vezani za ponašanje pojedinih ekonomskih subjekata;
- Drugo mišljenje se odnosi na neadekvatno vođenje ekonomske politike, kao pogrešnom sistemu upravljanja;
- Treće mišljenje uzroka krize odnosi se na sam sistem, odnosno inherentu nestabilnost privreda, koje privrednim ciklusima osciluju usponima i padovima. To dalje znači da je globalne ekonomska kriza posledica systemske krize samog kapitalizma.

Naime, pobornici neoliberalnog koncepta smatraju da je izbijanje krize posledica uplitanja zemlje i centralnih banaka koje svojom monetarnom ekspanzijom narušavaju tržišne odnose i tržišni mehanizam i dovode do neravnoteže perfektnog tržišnog modela.

5.2.1. Efekti svetske ekonomske krize na realni sektor ekonomije

Kriza se prvenstveno pojavila na malom segmentu bankarskih usluga ali se nakon intervencije zemalja primirila. Međutim efekti su se brzo prelili iz bankarskog sektora na berze i dalje na sektor privrede. Velikim uticajem finansijske krize došlo je do poskupljenja bankarskih kredita, što je dovelo do porasta troškova poslovanja preduzeća, dok je sa druge strane usled smanjenja obima kreditiranja, došlo do smanjenja likvidnosti preduzeća. Tako se kao posledica globalne krize javio gubitak poverenja, koje se lako gubi, a teško stiče. Kao posledica smanjenja obima kreditiranja, došlo je do smanjenja potrošnje, što je dovelo do smanjenja ukupne agregatne tražnje, a samim tim i do smanjenja tražnje preduzeća, koja su primorana da smanjuju svoju proizvodnju, što se manifestuje smanjenjem prodaje a samim tim i prihoda (Dragutinović, 2009). Naredni korak koji su preduzeća učinila jeste otpuštanje radnika kako bi se umanjili troškovi do čijeg je rasta došlo rastom troškova finansiranja. Tako su nastale ključne posledice krize u vidu nelikvidnosti, pada proizvodnje i izvoza, smanjenje zaposlenosti, pada životnog standarda i rasta siromaštva.

Usled pogoršanja uslova poslovanja preduzeća, smanjenjem prihoda i porastom rashoda, došlo je do bankrota velikog broja, pre svega, malih i srednjih preduzeća i nemogućnosti preduzeća da servisiraju svoje obaveze po kreditima prema bankama, što je uticalo na pogoršanje bilansa banaka i pogoršanje poljuljanog poverenja. Naredna slika (slika 2) predstavlja mehanizam preliivanja globalne ekonomske krize.

Slika 2. Mehanizam preliivanja globalne ekonomske krize

Izvor: Filipović S., Andrejević A. (2012), Druga epizoda ekonomske krize u zemljama regiona, Educons Univerzitet, Sremska Kamenica.

U SAD je vladalo mišljenje da su najjače privatne finansijske firme prevelike da bi zemlja mogla do dopusti njihov bankrot, jer bi to dovelo do sloma ekonomije SAD kao najsuperiornije svetske privrede. Ta konstatacija ubzo je oborena činjenicom da je banka „Lehman Brothers” 2008. godine otišla u bankrot, a sa njom je došlo do stvaranja straha od daljih bankrota. Sve ranije navedene velike finansijske firme, izuzev „Lehman Brothers”, preživjele su krizu 2008. godine upumpavanjem finansijske pomoći od strane vlade SAD. Pored velikih privatnih finansijskih firmi (banaka), kapital su dobile i velike (privatne) proizvodne kompanije („General Motors”, „Chrysler” i druge) a „Goldman Sachs”, osnovan 1869. godine, je početkom 2010. godine ostvario rekordan profit za svu svoju istoriju i menadžerima isplatio ogromne bonuse, što je bio slučaj i pre krize. Na taj način je i većina drugih zemalja, sledeći SAD, pružila finansijsku pomoć preduzećima, kako bi se izbegla depresija. Poremećaji na finansijskim tržištima (slika 4), zajedno sa padom eksterne potražnja, takođe su doveli do velikog uticaja na realnu ekonomiju (Gardo, Reiner, 2010), dok su uprkos toj činjenici, pobornici neoliberalizma i dalje bili dosledni polaznoj ideji da potrošnju privatnog sektora ne treba kontrolisati jer se taj sektor uvek racionalno ponaša.

Kriza je 2009. godine ušla u novu fazu, u kojoj je pad poverenja doveo do pada tražnje i recesije, što je u tom trenutku dovelo do pokretanja niza novih pitanja, od opasnosti koje proističu iz interakcije između duboke recesije i oslabljenog finansijskog sistema, opasnosti od deflacije i zamke likvidnosti, daljeg odliva kapitala iz zemalja u razvoju, do povećanog rizika od trgovinskih ratova (Blanchard, 2009). Zaključuje se da su se posledice krize ogledale u uništenju velikog broja kompanija, povećanju nezaposlenosti i budžetskim deficitom. Tako se, prelivanjem finansijske krize na javni sektor, javila kriza javnih dugova, dok je u skoro svim evropskim zemljama spoljni dug premašio vrednost BDP-a. Kriza je napravila veliku štetu uništivši kapital i cele grane industrije, povećanjem nezaposlenosti, povećanjem budžetskih deficita i javnih dugova mnogih zemalja u SAD, ali i drugima zemljama sveta.

5.2.2. Posledice svetske ekonomske krize na privredu evropskih zemalja

Dužnička kriza je u Evropi nastala usled činjenice da su evropske banke držale velika sredstva u problematičnim američkim bankama (Dželetović, Milošević, 2012), gde je usled burnog i problematičnog spasavanja istih u SAD a samim tim i banaka u Evropi, došlo do produbljenja budžetskih deficita zemlja.

Državni dugovi prvenstveno su rasli u nekoliko zemlja Evrozone, dok su krajem 2009. godine postali problem za čitavu Evropu. Veličina budžetskih deficita je uplašila investitore, koji su tada zahtevali veće kamatne stope od Vlada, što je otežalo svako dalje servisiranje budžetskih deficita, posebno tamo gde su budžetski deficit i državni dugovi drastično povećani. Visoki rast cena sirovina uticao je na rast troškova privatnog sektora i pad realnih plata radnika, smanjujući agregatnu tražnju i podižući kratko inflaciju na oko 4%, dok su cene nafte skočile sa 40 na 90 evra po barelu, a energenti porasli za oko 10% tokom 2008. godine.

U tom periodu evro je postao konkurentan dolaru kao vodećoj svetskoj valuti, baš kao što je dolar pretekao britansku funtu pre 70 godina (Chinn, Frankel, 2008). Naime, došlo je do jake apresijacije evra prema dolaru (za oko 33% u periodu od početka 2006. godine do leta 2008. godine) i evra prema jenu. Jačanje evra je oslabilo profite privatnog sektora u sektoru razmenjivih dobara, što je dovelo do pada neto izvoza tako da se prešlo iz blagog suficita u deficit. Takav pad izvoza nije zabeležen još od recesije iz 1990. godine.

Svetska ekonomska kriza obelodanila je pomeranje glavnog tržišta globalne ekonomije iz sektora proizvodnje u sektor finansija (Ristić, 2014). U Evropi se kriza prvenstveno javila u zemljama PIIGS-a, odnosno članicama Evrozone kao što su Portugalija, Italija, Irska, Grčka, Španija, iako su problemi sa stabilnošću evra postojali i ranije (Prokopijević, 2010). Zbog jake finansijske integracije Evrozone, odnosno mogućnosti lakog prenošenja krize iz jedne zemlje u ostale, bilo je neophodno izgraditi sistem za osiguravanje finansijske stabilnosti u Evrozoni i odgovoriti adekvatnom politikom. Ta politika obuhvatila je sistemske mere koje su osiguravale fiskalnu održivost, dugotrajni rast, monetarnu ravnotežu, revitalizaciju, jačanje finansijskog sistema, kao i osiguravanje pomoći najranjivijim članicama. Cilj je bio spasavanje bankarskog sistema na teret svih ostalih sektora, što je pokrenulo pitanje da li im monetarna unija donosi više štete nego koristi (Rebelo, Barbosa, 2011). Tako je kriza suverenog duga u EU utvrdila potrebu za reformom održivosti javnih finansija (Socol, 2013). Svetka ekonomska kriza nije zaobišla ni Srbiju, kao ni ceo region Zapadnog Balkana, gde su posledice krize ostavile veliko siromaštvo zbog nemogućnosti da se zadovolje osnovne egzistencione potrebe (Dušanić, 2009). Posle debakla na finansijskim tržištima tokom 2007. i 2008. godine, a posebno od 2010. godine, javila se velika zabrinutosti oko boniteta nekih evropskih zemlja (Abel, Mota, 2011). Tako su u maju 2010. godine, ministri finansija EU odobrili finansijski paket od 750 mlrd. EUR i kreirali Evropski fond za spasavanje (EFSF). Zatim je novembra iste godine zabrinutost ponovo počela da raste povodom finansijske stabilnosti Irske, Grčke i Portugala, te je predloženo uspostavljanje jedinstvenog organa za poresku politiku i budžetsku potrošnju zemalja članica EU, koji je privremeno nazvan Evropski trezor.

Oktobra 2011. godine, usvojen je Briselski paket mera za sprečavanje spiralnog duga, čime je otpisano 50% Grčkog duga koji poseduju privatni kreditori, zatim povećan budžet Evropskog fonda za spasavanje na trilion EUR i 9% kapitalizacije evropskih banaka.

5.3. Modeli ekonomske politike za izlazak iz krize

Kroz vreme su se definisala dva osnovna tipa ekonomske politike. Prvi tip je liberalna ekonomska politika koja se javlja u vidu neoklasične ekonomske politike, odnosno politike smanjivanja realnih nadnica, kao i monetarističke ekonomske politike, odnosno ekspanzivne monetarne politike koja privredu pokreće za kratko vreme. Drugi tip ekonomske politike je intervencijalistička ekonomska politika koja je zasnovana na Kejnzijizmu.

Neoklasična ekonomska škola bazirana je na liberalizmu, sa osnovnom verom u samoregulišući mehanizam tržišta. Ova škola tvrdi da će u uslovima recesije i nezaposlenosti, sama recesija i nezaposlenost prouzrokovati prilagođavanje tržištu radne snage kroz pad realnih nadnica koje će dovesti do rasta ponude radne snage i same zaposlenosti, što će zauzvrat povećati nivo dohodka i obezbediti izlazak iz krize. Naime, niske realne nadnice će motivisati investitore i vlasnike kapitala da povećaju proizvodnju, čime se povećava broj zaposlenih i samim tim ostavaruje privredni rast. Na osnovu ove teorije, Kejns je postavio pitanje da li nadnice mogu biti oborene na dole iz razloga što se radnici opiru smanjenju nominalnih plata?

Intervencijalistička ekonomska politika bazirana je na kejnzijanskoj politici rasta agregatne tražnje i fiskalnoj ekspanziji, gde je osnovni instrument za izlazak iz krize povećanje agregatne tražnje čijim je podsticanjem kroz investicije, lične potrošnje, državne izdatke i izvoz, moguće povećati zaposlenost i nivo dohodka. Intervencijalistička ekonomska politika zastupa stav da je agregatnu tražnju moguće povećati državnim intervencijom koja će uticati na javne izdatke tj. fiskalnu politiku i ponudu novca tj. kamatne stope.

Monetaristička ekonomska politika smatra se neoliberalnom vezijom klasične škole koja je nastala na kritici kejnzijizma. Ona je zasnovana na politici štednje i ekspanzivnoj monetarnoj politici. Prema ovoj politici rast agregatne tražnje moguće je ostvariti monetarnom ekspanzijom i smanjenjem kamatnih stopa, što je manje bolno nego obaranje nominalnih i realnih nadnica, čime monetarna politika postaje efikasna u kratkom vremenskom periodu.

Razlike klasične škole i kejnzijizma su sledeće (Dimitrijević, Lovre, 2015):

Klasična škola:

- Smanjivanje realnih nadnica;
- Monetarna ekspanzija i transmisija novca putem banaka i finansijskih institucija;
- Smanjivanje kamatnih stopa;

- Budžetska disciplina, smanjenje javne potrošnje i povećanje štednje u javnim sektoru;
- Privatizacija javnog sektora;
- SDI usled liberalizacije;

Kejnzijanizam:

- Povećanje agregatne tražnje;
- Rast javne potrošnje i direktne investicije zemlje u cilju povećanja agregatne tražnje (infrastrukturalna ulaganja, druge državne intervencije);
- Javni radovi i rast nominalnih plata;
- Porast javne potrošnje i preraspodela dohodka za zaposlene sa nižim dohodkom;
- Smanjenje poreza u korist siromašnih slojeva društva;
- Ekspanzivna monetarna politika koja vodi ka blagoj inflaciji;
- Devalvacija domaće valute koja može biti primenjena i kod monetarističke ekonomske politike;
- Jaka intervencija države u finansijskom sektoru, regulacija i delimična nacionalizacija preduzeća i banaka;

U cilju sagledavanja ekonomskih politika i njihovog uticaja u zemljama Evrope, analizirani su primeri politike štednje u Grčkoj i Španiji, kao i primeri politike visoke javne potrošnje u Danskoj i Švedskoj pa posebnim osvrtom na zemlje Zapadnog Balkana.

5.3.1. Politika štednje u Grčkoj i Španiji

Kako su se, u uslovima globalne ekonomske krize, zemlje suočavale sa recesijom, visokim javnim i spoljnim dugovima, visokom nezaposlenosti, kao osnovni model ekonomske politike za izlazak iz ekonomske krize nametnut je porast štednje u javnom sektoru, smanjenje lične potrošnje kroz smanjenje plata i penzija, reforma javnog sektora kroz privatizaciju, smanjenje broja zaposlenih u javnom sektoru, privatizacija preduzeća koja nisu ranije privatizovana i privlačenje inostranog kapitala kroz investicije. Došlo je do pomeranja fokusa sa nezaposlenosti na pitanje deficita i dugova (Ristić, 2015), čime je došlo do fiskalne štednje i smanjenja javne potrošnje, gde je bilo važno postaviti fiskalna pravila odgovorne države u cilju limitiranja budžetskog deficita i javnog duga u odnosu na BDP (Ristić, 2013). Na taj način su zemlje koje su imale visok budžetski deficit prisiljene na duboku štednju.

MMF je u svim zemljama zahvaćenim krizom propagirao politiku štednje kao osnovnu ekonomsku politiku, međutim praksa je dokazala da se ova ekonomska politika ne može primeniti na svim zemljama, već da mora biti definisana prema specifičnosti određene zemlje, individualno. Tako su ekonomskom krizom najviše bile pogođene zemlje PIGS-a (Portugal, Irska, Grčka i Španija) u kojima je kriza sprečavana merama neoliberalnog koncepta putem spašavanja privatnih banaka što je dovelo do rasta javnog duga koji sve do trenutka izbijanja krize nije bio veliki.

U zemljama Zapadnog Balkana politika štednje se takođe u uslovima ekonomske krize pokazala kao pogrešna, a kao potencijano rešenje moguće je primeniti politiku podsticanja agregatne tražnje koja je model Kejnzijske ekonomske politike (Dimitrijević, Lovre, 2015).

Politika štednje u Grčkoj i Grčka kriza

Međunarodnim akcijama spašavanja finansijskog sektora, koje su usledile kao instrument za izlazak iz krize, putem upumpavanja novca u ugrožene banke i korporacije (vidi Dimitrijević), ogromni dugovi banaka i privatnog sektora prebačeni su na javni sektor. Isti scenario se odigrao i u Grčkoj gde je globalna ekonomska kriza imala najizraženije posledice.

Naime, kriza u Grčkoj je bazirana je na turbulencijama njene ekonomije, koje su se događale poslednjih deset godina. Kao periferna članica EU, Grčka je prelaskom sa drahme na evro smanjila razliku kamata na državne obveznice ali i ino obveznice, uglavnom Nemačke, čime joj je omogućeno da pozajmljuje novac po nižim cenama. To je za posledicu imalo veliku zaduženost domaćinstava i mogućnost za potrošačke bumove, sličnu stambenim balonima u SAD, Irskoj i Španiji, koji su na taj način Nemačkoj obezbedili novo izvozno tržište, a Grčkoj deficit platnog bilansa. S obzirom na to da je takva politika bila za Grčku neodrživa, došlo je do pucanja balona u kome se Grčka suočila sa problemom javnog duga koji je porastao na 160% BDP-a. Na taj način su finansijska tržišta povećala cene svojih pozajmica za Grčku vladu, uz šta se povećala obazrivost za pozajmice i počelo gubljenje poverenja u Grčku. Kamata na grčki dug je 2010. godine iznosila 38%, čime je procenjeno da Grčka nije sposobna da vrati dugove. Grčka je potom usvojila neoliberalni program za rezanjejavne potrošnje i plata, kao i privatizaciju javnog sektora, kako bi ubedila tržišta da postoji volja i spremnost da se obaveze dugovanja ispune. Pod znak pitanja, usled otpora radničke klase, dovedna je u pitanje trogodišnja politika oštrih mera štednje i smanjenja životnog standarda čime su se tržišta zabrinula da Grčka vlada neće moći da isplati dug a da poverioci nikada neće dobiti svoj novac. To je sa jedne strane dovelo Grčku u situaciju da ne može da otplati dugove i pokrene mogućnost bankrota, dok je sa druge strane stvorilo pretnju da se i

druge teško zadužene zemlje ne nađu u istoj situaciji i stvore talas za nemogućnost otplate pozajmljeni dugova. Time je stavljen ogroman pritisak na na evro i samu Ekonomsku monetarnu uniju (EMU).

Na taj način su se Grčkoj pridružile Španija i Portugal u kojima je takođe došlo do srozavanja kreditnog rejtinga, što je uticalo i na pad evra u odnosu na dolar i kineski jen. Prvenstveno su zemlje osnivači EU odbijale pomoć Grčkoj, međutim nastao je strah od napuštanja Evrozone od strane Grčke kojim bi se direktno udarilo na neoliberalni koncept, a putem koga bi i druge zemlje istupile iz Evrozone sa zahtevima za odbijanje dugova. To je kod međunarodnih banaka i investitora dovelo do velike zabrinutosti jer bi Grčka mogla da dospe i u stanje nemogućnosti otplate duga, pa su Grčkoj vladi nametnuli da saseče javne plate i penzije 30%, kao i da poveća PDV koji je najviše pogodio obične radnike. Pored toga, Nemačka je tražila i čvrste garancije da će proces reformi u trajanju od tri godine biti sproveden i da bez toga neće odobriti nikakav paket pomoći Grčkoj. Takav stav Nemačke kod ostalih zemalja EU stvorilo je strah od mogućeg širenja grčke krize na ostale zemlje Evrozone.

Današnja kriza u Grčkoj prikazala je krizu neoliberalnog koncepta koja pretila da dovede do većeg finansijskog kolapsa nego onog iz 2008. godine. Tabela 22 prikazuje kretanje makroekonomskih indikatora Grčke u periodu 2000–2012. godine.

Tabela 22. Makroekonomski indikatori Grčke u periodu 2000–2012. godine

Grčka	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
BDP mld. USD	131	136	152	201	240	248	273	319	355	330	300	289	249
Inflacija	3,2	3,4	3,6	3,5	2,9	3,5	3,2	2,9	4,2	1,2	4,7	3,3	1,5
Nezaposlenost	56,4	52,8	51,3	54,9	53,1	52,1	54,3	50,0	47,5	40,8	45,0	49,6	59,3
Javni dug mld. USD *	/	/	/	/	/	106,8	104,6	89,5	97,4	113,4	144	161,7	156,9
Spoljni dug mld. USD*	41,9	57	63,4	63,4	65,51	67,23	75,18	301,9	86,72	504,6	552,8	532,9	583,3
Bilans tekućeg računa % BDP	/	/	/	/	/	-7,4	-10,8	-14,0	-14,5	-10,9	-10,1	-9,9	-2,5

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.GD.ZS?page=1>

* <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=143&c=gr&l=en>

Grčka je 2000. godine imala prosečnu stopu rasta BDP-a od 4%, da bi 2008. godine upala u recesiju (negativna stopa rast od 0,4%), koja je nastavljena i 2012. godine kada je iznosila 6.6%. BDP per capita je 2000. godine iznosio 18.773,4 USD, da bi nakon krize (2012) bio smanjen na 18.744,2 USD per capita. Najniža inflacija zabeležena je 2009. godine u iznosu 1,2%, ali je već 2010. godine zabeležila rast za 3,5%, što je ujedno i najviši nivo inflacije u analiziranom periodu. Grčka je jedina od analiziranih zemalja čija nezaposlenost nije prelazila ispod 45%, dok je najviša spoljna zaduženost bila 2012. godine kada je iznosila neverovatnih 156,6% BDP-a. Bilans tekućeg računa kao procenta BDP-a u trenutku nastanka krize beležio je minus od 14,5 % BDP-a, da bi četiri godine kasnije iznosio minus 2,5% BDP-a, što govori da se zemlja borila sa mogućim bankrotom. Uvoz je 2000. godine iznosio 34,6%, ali je nastankom krize došlo do povećanja na 44,5%. Ipak do 2012. godine uvoz je smanjen na 32,7%. Izvoz, u periodu 2000–2008. godine nije imao značajnije turbulencije, pa je u proseku iznosio 23,5% BDP-a, dok je 2012. godine zabeležio rast na 30,3%.

Celokupna situacija grčke ekonomije navela je ostale zemlje EU da od Grčke zahtevaju smanjenje rastućeg budžetskog deficita za 6,5 % BDP-a u 2015. godini i smanjenje potrošnje za 11% BDP-a do 2018. godine, pri čemu će penzije i plate biti zamrznute i bez ikakvih bonusa, povećani porezi i pomerena starosna granica za odlazak u penziju. To dalje znači otpuštanje radnika u javnom sektoru i ponovnu privatizaciju, što postavlja pitanje da li će doći do nove recesije sprovođenjem neoliberalnih mera?

Politika štednje u Španiji i Španska kriza

Problemi španske privrede bili su evidentirani 2004. godine, kada je ova zemlja imala problem neodrživog rasta i trgovinskog deficita (Abellan, 2008). Pored toga, javio se problem gubitka konkurentnosti sa glavnim trgovinskim partnerima, povećana inflacija i rast zaduženosti stanovništva. Sve to je prethodilo još većem produblјivanju globalne ekonomske krize iz 2008. godine, kada je BDP doživeo pad i kada je Španija zvanično ušla u recesiju. Već naredne godine BDP je smanjen za 3,7 %, a u 2010. za 0,1%, da bi 2011. godine usledio rast BDP-a za 0,7%, ali je već 2012. ponovo zabeležen pad od 1,7% (Meyer, 2012).

Celokupan period od početka ekonomske krize 2008. godine u Španiji, naziva se Španskom krizom ili velikom Španskom depresijom. Glavnim uzrokom krize u Španiji smatra se pucanje balona koji je nastao veštačkom, visokom i neodrživom stopom BDP-a, kao i skrivenim

poreskim prihodima i rashodima. Naime, Španska vlada je smanjila kontrolu finansijskog sektora, čime je bankama omogućeno da ne poštuju međunarodna revizorska pravila (npr. sakrivanje gubitaka i nestabilnosti zarada, dovođenje u zabludu analitičara i investitora) i na taj način finansiraju španski špekulativnog balona nekretnina (Weil, 2012). To je dovelo do velike ekonomske krize, bankrotstva velikih preduzeća, povećanja spoljnog duga, pada BDP-a i velike nezaposlenosti, što je stavilo Španiju u grupu najteže pogođenih zemalja.

U periodu 2007–2008. godine, Španija je zabeležila najviši pad prodaje nekretnina, koji je iznosio oko 25,3%. Postojale su indicije da će padom cena nekretnina porodicama sa nižim primanjima biti omogućena kupovina nekretnina, međutim cene nisu bile snižene i od kraja 2008. godine nisu bile ispod 2,095 evra za kvadratni metar. Zabrinutost je bila na strani inflacije koja je 2008. godine dostigla maksimum 4,1 % ali je, padom nafte i eksplozijom balona nekretnina, prenet na rizik od deflacije. Nakon toga, 2009. godine, javila se zabrinutost usled smanjenja stope inflacije koja je iznosila -0,3%, što je prva negativna stopa inflacije ikada.

Rast cena, koji se javio usled sprovedenih mera štednje, visoke stope nezaposlenosti, smanjene zarade i kupovne moći, uticao je na pogoršanje životnog standarda španaca koji su pokrenuli radničke demonstracije. Celokupna ekonomska i politička situacija koje je uključivala izmene zakona o radu, smanjenje plata i otpuštanje radnika naveli su veliki broj radnika da posao potraže u drugim zemljama, a sindikate da pokrenu štrajkove i proteste.

Do 2012. godine Španija nije uspela da smanji spoljni dug, niti da potpomogne spašavanje svog finansijskog sektora čime bi obezbedila i državnu i evropsku stabilnost koja je bila važna zbog čuvanja valute evra. Zato je bio potreban ekonomski program za oporavak koji je bio baziran na dodatnim kreditima ECB. Iste godine, cene nekretnina su počele ubrzano da padaju. Kao u Grčkoj i u Španiji je smanjen kreditni rejting pojedinih banaka koje su bile otpisane, nakon čega su se ministri finansija Evrozone složili oko pomoći spašavanja španskih banaka sa oko 100 miliona evra čime će biti sprovedeno restrukturiranje istih. Tabela 23 prikazuje kretanje makroekonomskih indikatora Španije u periodu 2000–2012. godine.

Tabela 23. Makroekonomski indikatori Španije u periodu 2000–2012. godine

Španija	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
BDP mlrd. USD	595	625	705	907	1,069	1,157	1,264	1,479	1,635	1,499	1,431	1,494	1,355
Inflacija	3,4	3.,6	3,1	3,0	3,0	3,4	3,5	2,8	4,1	-0,3	1,8	3,2	2,4
Nezaposlenost	42,4	36,9	33,7	33,6	32,0	24,5	21,7	20,4	17,9	23,7	36,6	41,6	44,5
Javni dug mlrd. USD *	/	/	/	/	53,2	42,9	39,9	36,2	40,3	53,2	63,4	68,1	84,1
Spoljni dug mlrd. USD*	90	90	90	90	718	771	970	1,591	1,084	2,313	2,410	2,166	2,570
Bilans tekućeg računa kao % BDP	/	/	/	/	/	-7,2	-8,8	-9,8	-9,5	-4,7	-4,4	-3,6	-1,2

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.GD.ZS?page=1>*<http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=143&c=gr&l=en>

Privredni rast Španije 2000. godine iznosio je 5,3%, ali je nastankom krize 2008. godine zabeležen rast u iznosu 1,1%. Povećanjem inflacije, nezaposlenosti i spoljnog duga, privredni rast je 2012. godine usporen, odnosno privreda je bila u recesiji (2,1%). BDP per capita je početkom 2000. godine iznosio 24.328,7 USD, nakon čega je 2008. godine dostigao visokih 27.527 USD per capita, međutim, širenjem krize vrednost je smanjena na 25.379,6 USD per capita u 2012. godini.

Deflacija ja zabeležena 2009. godine u iznosu -0,3%, gde je već 2010. godine zabeležila rast od 1,5%, koji je i nakon toga nastavljen. Španija je najnižu nezaposlenost ostvarila 2008. godine u iznosu 17,9%, dok je spoljni dug sa 39,4% iz 2008. godine, porastao na 84,4% BDP-a u 2012. Bilans tekućeg računa kao procenta BDP-a u trenutku nastanka krize beležio je minus od 9,5 %, koji je nakon toga usporen, pa 2012. godine zabeležio deficit u iznosu -1,2% BDP-a. Uvoz je početkom 2000. godine iznosio 31,6% BDP-a, ali je nastankom krize smanjen za 1,2%. Ipak trend pada uvoza nastavljen je i 2012. godine kada je iznosio 28,8%. Izvoz se sa nivoa od 28,6% iz 2000. smanjio nastankom krize na 25,3%, međutim do 2012. godine izvoz je povećan na 30,3%.

Španija je sredinom 2013. godine započela izlazak iz recesije uz postepeno povećanje privrednog rasta. Jedni od najvećih problema su izuzetno visoka stopa nezaposlenosti, visoka nejednakost i velika stopa siromaštva (veliki broj ljudi je na rubu egzistencije). Tako je prvi korak u smanjenju siromaštva u jačanju socijalne zaštite.

5.3.2. Visoka javna potrošnja u Skandinaviji i na Zapadnom Balkanu

Javna potrošnja se finansira iz budžeta i osigurava prava građana kao što su zdravstvo, penzije, obrazovanje, socijalne naknade i pomaže privredi pružajući potporu i subvencije poljoprivredi, brodogradnji i javnim poduzećima. Povećana javna potrošnja kao jedan od uzroka nastanka svetske ekonomske krize neretko je bila tema debata velikog broja ekonomista. Pobornici neoliberalnog koncepta mišljenja su da je povećanje javne potrošnje u cilju pokretanja privrede politika suprotna njihovim načelima i da su posledice rasta javne potrošnje često mnogobrojne i različitog karaktera, što sigurno ima uticaj na ekonomsko stanje i ekonomski rast zemlje. Prema njihovom mišljenju preterana ekspanzija javne potrošnje u svakoj zemlji ima za posledicu makroekonomsku nestabilnost, usporen rast proizvodnje i BDP-a, zaduživanje i izostanak ekonomskog rasta. Sa druge strane, kritičari implementiranog neoliberalnog koncepta mišljenja su da će povećanje javne potrošnje pokrenuti industriju, a samim tim i privredu, i na taj način dovesti do makroekonomske stabilnosti, ekonomskog rasta, veće zaposlenosti i manje zaduženosti. Kritičari smatraju da svako smanjivanje javne potrošnje vodi u neoliberalni društveni model. Najbolji primer su stabilne skandinavske ekonomije koje imaju povećanu javnu potrošnju i do 60% BDP-a, dok je ukupna javna potrošnja u zemljama EU 51% BDP-a.

Udeo javnih rashoda u BDP-u kreće se od maksimalnih 58,4% u Švedskoj do minimalnih 33,3% u Irskoj (Tošković, Adžić, Marković, 2015). Najveći deo javne potrošnje u BDP-u imaju Danska i Švedska oko 55,5% i 58,4%, te Francuska 53,5%, dok najmanji udeo imaju Irska 33,3% i Španija 39,8%. Upoređujući zemlje vidljive su sličnosti u strukturi javnih rashoda ali i poprilične razlike u visini pojedinih kategorija javnih rashoda. Najviši udeo socijalnih troškova u BDP-u imaju Danska 24,2% i Švedska 23,9%, dok su na drugom kraju lestvice Irska sa 9,7%, Portugal 13,4% i Španija sa 13,5% BDP-a. Izdaci obrazovanja u strukturi ukupnih izdataka najviši su u Danskoj i iznose 15%, a najmanji u Grčkoj i čine 7,9% ukupnih izdataka.

U zemljama Zapadnog Balkana, koje su prihvatile neoliberalni koncept, neki delovi javne potrošnje su među najvećim u Evropi (poljoprivreda i zdravstvo), a neki su među manjima (obrazovanje). Činjenica je da se u ovim zemljama regiona određeni delovi javnih dobara troše na neodgovoran način, pa se na osnovu toga zaključuje da javnu potrošnju treba restrukturirati na način da se sredstva umesto u neproduktivno trošenje usmere u obrazovanje i potporu inovativnoj, odnosno, proizvodnji namenjenoj izvozu.

Danas se i dalje postavlja pitanje da li je javna ili privatna potrošnja odgovorna za izbijanje globalne krize. Pobornici neoliberalizma se i dalje drže svoje parole da privatna potrošnja nikada nije izvor krize, a ograničavanje i kontrola javne potrošnje odnosno javnog duga, pretpostavka je uspešne ekonomije, što je nepogrešiva istina MMF-a koju primenjuje u svim zemljama (Dušanić, 2014). Sa druge strane kritičari neoliberalizma podržavaju tezu da je privatna javna potrošnja izazvala krizu, koja je kasnije dovela do rasta javnog duga a tim i prevelike spoljne zaduženosti, najpre kod međunarodnih finansijskih institucija. Kako je za njih visoka javna potrošnja način borbe sa posledicama globalne ekonomske krize, u daljoj analizi ćemo posmatrati javnu potrošnju u zemljama Skandinavije, kao i u zemljama Zapadnog Balkana.

5.3.2.1. Javna potrošnja u zemljama Skandinavije

Švedski model zemlje blagostanja karakterističan je i za ostale skandinavske zemlje, pa se zato naziva skandinavskim modelom, gde predstavlja uspešan kompromis između kapitalizma i socijalizma, odnosno spoj socijalne zemlje i stalnog rasta švedske ekonomije. Početak švedskog sistema socijalne zaštite vezuje se za organizaciju crkve, što je postalo obavezano od 1734. godine, kada je svaka provincija morala imati dom za starije osobe.

U XIX veku otvarane su privatne dobrotvorne organizacije za bolesnike, da bi u XX veku Vlada Liberalne stranke donela Nacionalni penzioni Zakon 1913. godine koji je pružao sigurnost za starije osobe, dok se od 1934. godine pomaže nezaposlenim licima. Švedska socijaldemokratska partija često se naziva jednom od najuspešnijih socijaldemokratskih stranaka na svetu, jer je još 1933. godine, kada je došla na vlast, primenila socijaldemokratska načela u borbi protiv velike ekonomske krize. Ovaj model se kasnije uspešno iskoristio kao neutralnost u Drugom svetkom ratu i Hladnom ratu, tako da se stvori jedan od najboljih sistema blagostanja i omogući rast ekonomije kojim se nastojalo da se vlast i odlučivanje prebaci sa elite na radnike. Švedske socijalističke vođe odabrale su umeren, reformistički, politički smer, pa je Švedska izbegla ozbiljne ekstremističke izazove, političku i klasnu podelu i ratne sukobe.

U ovoj zemlji se sve do danas neguje socijalna zemlja i široka zaštita građanskih sloboda, gde se temelj švedske politike nalazi u snazi naroda. Švedska se EU pridružila 1995. godine, ali je odbila usvajanje evra 2003. godine i ostala vezana za nacionalnu valutu krunu, dok je javnost ostala neprijateljski nastrojena prema članstvu u Evrozoni. Prema Indeksu ekonomskih sloboda za 2014. godinu, Švedska je ostvarila najveći rezultat ekonomske slobode ikada od 73,1, što njenu ekonomiju

čini dvadesetom i najslobodnijom državom u 2014. godini (Ekonomске slobode, 2014). Rangirana je na 10. mestu od 43 zemlje u Evropi, a ukupna ocena je iznad regionalnog proseka. Ostvarila je značajan porast osam od deset ekonomskih sloboda, uključujući finansijske slobode, upravljanje javne potrošnje, poslovne slobode i slobodu investicija, koje su omogućile da se unapredi privreda od „umereno“ slobodne do „uglavnom“ slobodne. Javni rashodi čine oko polovine BDP-a a javni dug ispod 40% BDP-a (tabela 24). Švedska vlada i dalje pokušava da proširi investicije u infrastrukturu i istraživanja, dok se socijalna zaštita u Švedskoj uglavnom finansira porezima, pa se o njoj brinu Ministarstvo zdravstva i socijalne nege, Ministarstvo prosvete i nauke i Ministarstvo zaposlenosti. Ministarstvo zdravstva i socijalne nege odgovorno je za dobrobit građana i blagostanje, koje se definiše kao finansijska sigurnost u vreme bolesti, starosti i kao pomoć za porodicu, socijalne usluge, zdravstvena zaštita, unapređenje zdravlja i prava dece. Celokupno stanovništvo ima jednak pristup javnim zdravstvenim uslugama, zdravstveni sistem je javno finansiran, a obrazovanje je besplatno. Takođe je jaka uloga sindikata sa velikim brojem članova.

Skandinavski model obračuna sa mitom i korupcijom je nemilosrdan, tako da ni kralj nema ekonomski imunitet, što znači da niko nije nedodirljiv i izuzet. Nezaobilazno je reći da je snaga naroda neprikosnovenena, pa švedski birači ne trpe političare, a kriterijumi koje birači postavljaju su veoma visoki, dok su kazne za prekršioce veoma stroge.

Tabela 24. Podaci o javnoj potrošnji Švedske % BDP 2007–2012. godine

Švedska	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bruto nacionalna potrošnja ¹⁵	93	94	94	95	95	95
Potrošnja zemlje	24,1	24,6	26,2	25,2	25,2	25,9
Zdravstvo	8,9	9,2	3,62	3,39	3,39	3,41
Istraživanje i razvoj	3,43	3,7	3,62	3,39	3,39	3,41
Vojska	1,4	1,2	1,2	1,3	1,2	1,2
Obrazovanje	6,6	6,8	7,3	7	/	/

Izvor: World bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.ADJ.AEDU.CD?page=1>

¹⁵Svetska Banka, kao korišćeni izvor podataka u ovom radu, bruto nacionalnu potrošnju (gross national expenditure) posmatra kao ukupne nacionalne izdatke odnosno ukupnu domaću absorbciju koja obuhvata javnu potrošnju, privatnu potrošnju i bruto domaće investicije. Javnu potrošnju čine izdaci zemlje, zdravstvo, vojska, obrazovanje i istraživanje i razvoj.

Prema podacima Svetske banke u periodu 2007–2012. godine, u Švedskoj je prosečna bruto nacionalna potrošnja iznosila 94,3% BDP-a. U strukturi iste dominira potrošnja zemlje u proseku 25,2% BDP-a, dok se za zdravstvo i vojsku u proseku izdvaja 9,9%, odnosno 1,25% BDP-a tokom analiziranog perioda. Po pitanju obrazovanja javna potrošnja je za 8 milijardi bila veća od Danske javne potrošnje, a čak za 19 milijardi od Finske. Istraživanje i razvoj su važan segment strukture javne potrošnje za koji se u proseku izdvajalo 3,5% švedskog BDP-a.

Od evropskih zemalja, Danska ima najveću javnu potrošnju merenu kao procenat BDP-a. Poređenja radi, javna potrošnja je 2012. godine iznosila čak 59.5% BDP-a, dok je u Srbiji istovremeno bila 45.2% BDP-a (procene MMF-a). Mnoga su mišljenja da će, dok je Danska socijalna zemlja, ishodi za nju biti dobri, i to za povećanje efikasnosti pojedinih usluga javnog sektora, posebno za obrazovanje i zdravstvo. Najveći deo danskih rashoda je koncentrisan u vladinoj potrošnji, što odražava visok stepen javnog zapošljavanja (stabilan na oko $\frac{1}{3}$ od ukupne zaposlenosti tokom poslednje tri decenije). Iznos povećanih rashoda socijalne zaštite nastao je zahvaljujući danskom velikodušnom sistemu zaštite, koji podrazumeva velike javne izdatke za invalide, porodična davanja i tržište rada.

Tokom protekle dve decenije Danska javna potrošnja bila je usmerena u smeru obezbeđivanja niske nejednakosti i visokog nivoa blagostanja. Tri reforme usmerene na kontrolisanje javne potrošnje od 2008. godine su: uvođenje strožijih propisa o javnoj potrošnji, reforma osiguranja i reforma penzionog sistema. Od reformi se očekivalo da smanji potrošnju na dugi rok, za 2-4 % BDP-a. U 2009. godini vlada je uvela ograničenja potrošnje za lokalnu upravu, dok je dve godine kasnije javna potrošnja predstavljala 52% BDP-a. U pogledu veličine socijalne zaštite merene u procentima BDP-a, 2008. godine, Danska je bila šesta od zemalja OECD¹⁶-a. U periodu 2007–2012. godine, Danska prosečna nacionalna potrošnja je iznosila 95,5% BDP-a, dok je javni sektor potrošio u proseku 26,4% BDP-a (tabela 25).

¹⁶OECD-Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (*Organisation for Economic Cooperation and Development*)

Tabela 25. Podaci o javnoj potrošnji Danske % BDP-a 2007–2012. godine

Danska	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bruto nacionalna potrošnja	97	97	96	94	94	95
Potrošnja zemlje	24,3	25,2	28,1	27,6	26,	26,9
Zdravstvo	10	10,2	11,5	11,1	10,9	11,2
Istraživanje i razvoj	2,58	2,85	3,16	3	2,98	2,98
Vojska	1,3	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Obrazovanje	7,8	7,7	8,7	/	/	/

Izvor: World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.ADJ.AEDU.CD?page=1>

U periodu 2007–2012. godine, prosečno izdvajanje za obrazovanje u Danskoj iznosilo je oko 8% BDP-a, što je za oko 20% više nego u zemljama OECD-a. Izdvajanje za istraživanje i razvoj iznosilo je skoro 3% BDP-a. U pogledu veličine socijalne zaštite, 2008. godine Danska je bila šesta po veličini (u poređenju sa članicama OECD-a), jer je potrošnja za stariju populaciju i nezaposlene iznosila 10-15% BDP-a. Glavne razlike u potrošnji socijalne zaštite između Danske i proseka zemalja OECD-a odnose se na potrošnju nezaposlenih, aktivne programe tržišta rada, isplate za pomoć porodicima i drugo.

Zaštita radnika u skandinavskim zemljama nije tako visoka kao što se misli. Danska kao zemlja gde javni sektor troši nezamislivo visoke sume novostvorene vrednosti, ima jako liberalan zakon o radu, gde su prava radnika mnogo niža nego u Srbiji. Neophodno je navesti da je stopa nezaposlenosti u Danskoj u oktobru 2013. godine iznosila 6.7%. Tabela 26 prikazuje razliku u pravima radnika u Danskoj i Srbiji.

Tabela 26. Prava radnika preme Zakonu o radu u Danskoj i Srbiji

	Srbija	Danska
Zabrana rada na određeno za stalne poslove	da	ne
Maksimalna dužina ugovora na određeno	24 meseca	bez ograničenja
Mogućnost produženog radnog vremena od 50 h nedeljno	da	da
Maksimum radnih dana u nedelji	6	6
Naknada za noćni rad	26% od osnovice	0%
Broj plaćenih dana godišnjeg odmora	20 minimum	25
Zakonska mogućnost proglašavanja radnika tehnološkim viškom	da	da
Obaveza premeštanja radnika na novo radno mesto ili prekvalifikacije	da	ne
Obaveza prioritenog zapošljavanja	da	ne
Naknada za otpuštanje (prosečna za radnike sa 1, 5 i 10 godina staža)	2 mesečne plate	0

Izvor: <http://clubvonneumann.blogspot.com/2013/12/radno-zakonodavstvo-danska-vs-srbija.html>

5.3.2.2. Javna potrošnja u zemljama Zapadnog Balkana

Razlike u javnoj potrošnji između Skandinavskih zemalja i Zapadno Balkanskih zemalja su suštinske, što potvrđuje različitost u pogledu vođenja politike, dok su sličnosti između zemalja u našem regionu i načinu vođenja ekonomske politike tolike da se mogu nazvati karakteristikama, što je jedan od razloga regionalne pozicioniranosti.

Za zemlje Zapadnog Balkana koje imaju slične karakteristike, procesi kroz koje prolaze, ekonomski probleme koji imaju, kao i izazovi sa kojima se suočavaju skoro su isti. Ipak pojedine zemalje su u nekim oblastima naprednije (prema trenutnoj situaciji i stepenu napredovanja), ali su te različitosti zanemarljive.

Prema podacima Svetske Banke o javnoj potrošnji zemalja Zapadnog Balkana za 2012. godinu (tabela 27), bruto nacionalna potrošnja u izabranim zemljama regiona izuzetno je visoka i u svim navedenim zemljama je iznad visine BDP-a, što ukazuje na to da nivo zaduženosti raste.

Tabela 27. Javna potrošnja u zemljama Zapadnog Balkana, % BDP-a, 2012. godina

2012	Albanija	BiH	Makedonija	Crna Gora	Srbija
Bruto nacionalna potrošnja	119	124	123	125	117
Potrošnja zemlje	10,9	23,4	18,5	21,6	19,6
Zdravstvo	6	9,9	7,1	7,6	10,5
Istraživanje i razvoj	/	/	/	/	0,99
Vojska	1,5	1,2	1,2	1,7	2,2
Obrazovanje	/	/	/	/	/

Izvor: World bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.ADJ.AEDU.CD?page=1>

Po pitanju javne potrošnje i njenih segmenata za koje postoje podaci, izuzetak je Albanija koja je državnu potrošnju svela na 11% BDP-a, dok je u ostalim zemljama na nivou oko 20% BDP-a. Kada je reč o izdvajanju za sektor zdravstva, u zemljama regiona ono iznosi od 5–10% BDP-a, dok na vojsku troše oko 1,5% BDP-a. Za obrazovanje, kao i za istraživanje i razvoj od 2012. godine ne postoje podaci, a prethodnih godina se za obrazovanje izdvajalo oko 5% odnosno 1% BDP-a manje za istraživanje i razvoj. Možemo zaključiti da su među pojedinim zemljama vidljive sličnosti u strukturi javnih rashoda ali i poprilične razlike u visini pojedinih kategorija javnih rashoda.

Karakteristično za izabrane zemlje je da se sistemske promene veoma teško i sporo sprovode, pogotovo reforme koje se tiču javne potrošnje. Proces tranzicije predugo traje i teško se postižu pozitivni rezultati koji bi obezbedili ekonomski napredak. Sindikati zemalja regiona ne prihvataju promene Zakona o radu koje bi olakšale otpuštanja, iako bi se uvela tzv. fleksigurnost (fleksibilnost i sigurnost) po uzoru na skandinavski model. Skandinavski model podrazumeva i da se ljudi mogu lakše otpuštati, ali da oni u periodu bez posla ne gube ništa bitno od životnog standarda jer dobijaju visoke naknade za nezaposlenost.

U Srbiji su neki delovi javne potrošnje među najvećim u Evropi (poljoprivreda i zdravstvo), a neki su među manjima (obrazovanje i istraživanje i razvoj), pa je činjenica da se određeni delovi troše neodgovorno. Kratkoročnim merama vlade za smanjenje budžetskog deficita, smatra se da postoji rizik da mere koje se odnose na povećanu naplatu poreza i smanjenje sive ekonomije ne daju očekivani efekat, što može inicirati i neke dodatne mere. Sa druge strane, kritičari

neoliberalizma ukazuju da je problem Srbije u niskom privrednom rasu i BDP-a a ne i visini javne potrošnje. Izračunate prosečne vrednosti nivoa javne potrošnje izražene kao procentualni udeo BDP-a u periodu 2007–2012. godine za zemlje koje su predmet analize ovog rada prikazan je u tabeli 28.

Tabela 28. Uporedne prosečne vrednosti javne potrošnje odabranih zemalja % BDP-a 2007–2012. godine

	ŠVEDSKA	DANSKA	SRBIJA
Bruto nacionalna potrošnja	94,3	95,5	118,7
Potrošnja zemlje	25,2	26,5	19,9
Zdravstvo	9,9	10,8	10,5
Istraživanje i razvoj	3,49	2,9	0,7
Vojska	1,25	1,4	2,3
Obrazovanje	6,9	8,1	4,9

Izvor: kalkulacija autora na osnovu podataka Svetske banke

Bruto nacionalna potrošnja Srbije posmatrana kao procentualni udeo BDP-a je na izuzetno visokom nivou u poređenju sa nivoom skandinavskih zemalja, koji je za preko 20% niži u istom vremenskom periodu. Nivo potrošnje javnog sektora je čak i na nižem nivou u poređenju sa skandinavskim zemljama, dok je zdravstvo na približno istom.

Kada je odbrana (vojska) u pitanju, Srbija ima daleko najviša izdvajanja u regionu, ali i u poređenju sa izabranim nordijskim zemljama, procenat BDP-a koji odlazi na vojsku je dosta viši. Paradoksa u Srbiji je mnogo a potvrda tome je izdvajanje Srbije za obrazovanje i istraživanje i razvoj za koje Srbija izdvaja samo 0,7% BDP-a (2012). Zbog toga je neophodno strateško planiranje i upravljanje privrednim razvojem, osmišljavanje mehanizama za selektivno finansiranje i podsticanje razvoja, kao i načina zaštite i stimulisanja domaćih grana i preduzeća koja imaju perspektivu odnosno izvozni kapacitet na kojima će razvoj počivati.

Potrebno je pojačati državnu javnu potrošnju, odnosno, bez osvrtnja na deficite budžeta, pokrenuti ciklus investiranja (Stiglic, 2006), pre svega u infrastrukturu i energetiku, što ne bi prouzrokovalo pad ekonomske aktivnosti i rast nezaposlenosti.

Smanjenjem javne potrošnje se dodatno smanjuje broj zaposlenih i kompanija koje pune budžet pa se kao posledica smanjenja tražnje i pada zaposlenosti, javlja i tendencija pada BDP, dok se stepen zaduženosti značajno ne smanjuje, što je suprotno neoliberalnom stavu da se ekonomija

može oporaviti i bez državne intervencije (Katić, 2012). Ozdravljenje budžeta je moguće samo kroz porast zaposlenosti, porast BDP-a i fiskalnih prihoda, dok zemlja u kratkom roku mora podržati, ulaganja u infrastrukturne projekte, obnovu gradova čime bi se pokrenuo privredni ciklus, podržala dobra preduzeća i dao podsticaj da se brže razvijaju.

IV DEO

SDI I POSLEDICE KRIZE U

ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

6. STRANE DIREKTNE INVESTICIJE U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

SDI su dugoročno, međunarodno kretanje kapitala, koje posmatrano sa vremenskog aspekta predstavlja najrizičniji oblik investiranja i ulaganje koje donosi najveći prinos sa osnovnom svrhom stvaranja transnacionalnih organizacija i ostvarivanja visokih profita (Krugman, Obsfeld, 2009). Motivi za dolazak SDI jesu lokacija (blizina resursa, smanjenje transportnih troškova i prilagođavanje proizvoda i usluga), internalizacija (tehnološki transfer, vertikalna integracija, itd.), izbegavanje carina, primamljive subvencije, preuzimanje oligopola i druge.

U današnje vreme otvorene ekonomije sa kvalifikovanom radnom snagom i dobrim izgledima za rast, privlače veći stepen SDI, dok inostrane kompanije ulažu svoju investiciju osnivanjem filijala te kompanije u stranoj zemlji, najčešće kupovinom akcija kompanija, spajanjem ili zajedničkim ulaganjem. Na taj način kompanije premeštaju svoje proizvodne sisteme i ostale poslovne funkcije u globalnim razmerama nastojeći da obezbede najpovoljnije resurse i najprofitabilniji plasman svojih proizvoda i usluga na svim važnijim tržištima. Tako odgovarajuća politika otvaranja i izlaganja domaćeg tržišta inostranoj konkurenciji može stvoriti dugoročnu osnovu za velike koristi od SDI, koje na tržišnu ekonomiju utiču na direktan i indirektan način. Direktno imaju uticaj na ekonomski rast u ključnim industrijskim granama, razvoju trgovinskih veza, transferu tehnologije, dok indirektno utiču na izgradnju institucionalnog sistema i zakona, podsticanje procesa privatizacije i kreiranje uslova konkurencije.

Priliv SDI prvenstveno podiže nivo investicione i opšte ekonomske aktivnosti u nekoj zemlji ili regionu gde su direktne posledice rast obima proizvodnje ili usluga i rast zaposlenosti. Na taj način rast investicije podjednako žele i bogate i siromašne zemlje, pa je priliv SDI posebno važan za zemlje siromašne kapitalom jer ga one iz domaćih izvora ne mogu obezbediti u potrebnoj meri iako često prihvataju negativne troškove (zagađenje životne sredine, gašenje ili izbacivanje sa tržišta nekih domaćih proizvođača). Tako se najveći obim tokova SDI odvija između razvijenih industrijskih zemalja, koje inače obiluju investicionim kapitalom.

Pozitivni efekti koje one očekuju da iskoriste, i zbog kojih nude stranim investitorima razne vrste pogodnosti i olakšica, mogu biti (Antevski, 2009):

- podizanje ili održanje opšteg nivoa poslovne aktivnosti (sprečavanje stagnacije ili recesije);
- razvoj manje razvijenih regiona;

- razvoj određenih industrija ili održanje njihovog nivoa proizvodnje;
- preuzimanje novih znanja i tehnologija, unapređenje produktivnosti (najčešće povezanih sa novim, posebno informacionim i komunikacionim tehnologijama – IKT);
- povezivanje i uključivanje domaćih firmi u međunarodne tehnološke, proizvodne i distributivne mreže.

Za najveći broj zemalja domaćina je svakako najinteresantniji razvojni potencijal koje SDI poseduju, što čini kombinaciju pozitivnih efekata, počev od intenziviranja ekonomske aktivnosti u zemlji, rasta zaposlenosti radne snage i preliivanja znanja i tehnologija.

Liberalizacija međunarodnih ekonomskih tokova omogućila je zemljama Zapadnog Balkana da dođu do priliva stranog kapitala u vidu stranih direktnih investicija i plasmana kredita inostranih banaka, ali je njihove privrede učinila zavisnim od inostranog kapitala. Tokom krize ove zemlje su ostale bez većeg broja projekata i kapitala koji je bio investiran od stranih kompanija, što je uticalo i na obustavljanje pojedinih privatizacija državnih preduzeća usled smanjenja cena na tržištu. To znači da su SDI za vreme krize pristizale u minimalom kapitalu. Danas je region Zapadnog Balkana na uzlaznoj liniji priliva stranih investicija jer povoljan geografski položaj predstavljaja dobru startnu osnovu. Ono što predstoji Zapadno Balkanskom regionu je da se omogući što bolji poslovni ambijent radi privlačenja što većeg učešća SDI, jer će porast stranih direktnih investicija uticati na ukupan porast BDP-a, povećanje životnog standarda i na globalno povećanje ekonomske jačine i stabilnosti regiona.

6.1. Analiza SDI u zemljama Zapadnog Balkana

Zemlje Zapadnog Balkana (Albanija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Srbija i Makedonija) su zemlje koje pored regionalne pripadnosti Zapadnom Balkanu, imaju priličan broj zajedničkih karakteristika. Svih pet zemalja nisu još uvek članice EU, ali postupak pridruživanja za sve je u sličnoj fazi. Zemlje Zapadnog Balkana su sprovodeći privredno-sistemske reforme, sa ciljem uspešnijeg i efikasnijeg prelaska sa planske na tržišnu privredu proces tranzicije započele kasnije od drugih zemalja, što se odrazilo na ekonomski i politički ambijent.

Kako su reforme započete 1990-ih godina, u periodu velikih trzavica na Zapadnom Balkanu, kapital je bio neminovan a samim tim i priliv SDI, na čiji je nivo uticala neizvesnost izazvana regionalnom nestabilnošću. U ovom regionu, investicije EU su vođene privatizacijom,

kombinacijom niskih troškova proizvodnje, izgledima za pridruživanje i članstvu u EU. Sa druge strane, investitori traže strateška sredstva na tržištima, uključujući i loš trend kretanja aktivnosti u oblasti energetike i dodatu vrednost proizvodnih aktivnosti. Investicije su snažno doprinele formiranju transfera tehnologije, olakšale pristup stranim tržištima, ojačale privatni sektor, doprinele razvoju tržišne ekonomije i eliminisanju makroekonomskih neravnoteža.

Značaj investicija je imao pozitivan efekat, što se i videlo u periodu 2005–2007. godine kada je došlo do rasta kapitala u Zapadnobalkanskom regionu u prosečnom iznosu 750 milijardi USD. Pad priliva SDI je bio oko 50%, ako uporedimo 2009. godinu sa 2008. kao baznom godinom, osim u Albaniji i Crnoj Gori gde su se desile velike privatizacije 2009. godine (Sanfey, 2010). Uticaj globalne ekonomske krize u zemljama Zapadnog Balkana bio je evidentan 2009. godine, kada je došlo do značajnog smanjenja investicija u svim zemljama sem Albanije i Crne Gore koje su ostvarile rast investicija u istom periodu. Usledio je oporavak koji nije dugo trajao, jer je 2012. godine ponovo zabeležen pad. Prema svetskom investicionom izveštaju za 2014. godinu u zemljama Zapadnog Balkana, tokovi su povećani sa 2,6 milijardi dolara u 2012. godine na 3,7 milijardi dolara u 2013. godini, vođeni privatizacijom preostalih državnih preduzeća u sektoru usluga (World Investment Report, 2014). U perspektivi, na nivo investicija u privredama u zemalja regiona će verovatno uticati neizvesnosti izazvane regionalnom nestabilnošću. Za merenje rasta ili pada nivoa SDI i praćenje dinamike trenda kretanja, uglavnom se koriste dva metoda: tokovi SDI i ukupno stanje SDI.

Razlika između ukupnog SDI stanja i toka, kao mera SDI aktivnosti jeste i u tome što tok pokazuje SDI kretanja između matične kompanije i filijala u određenom periodu vremena, obično godinu dana, dok je SDI stanje mera ukupnog iznosa SDI u određenoj tački vremena.

Ukupno stanje SDI predstavlja vrednost kapitala i rezervi, uključujući i zadržane profite, matične kompanije, uvećane za neto zaduženost filijala prema matičnoj kompaniji. Ključni element odnosa toka i ukupnog stanja SDI jeste to što se svaki novi tok dodaje već postojećem stanju SDI i uvećava ga. Prema raspoloživim podacima za oba pokazatelja analiziraće se trend kretanja nivoa SDI u izabranim zemljama.

6.1.1. Tokovi stranih direktnih investicija

Tokovi stranih direktnih investicija (*flow*) pokazuju obim nove investicione aktivnosti u toku jednogodišnjeg perioda posmatranja. Svaka zemlja može da investira u inostranstvu, ali i da

bude domaćin SDI, tako da se razlikuju ulazni tokovi (*inflow*) i izlazni tokovi (*outflow*). U posmatranom periodu 2000–2012. godine, prema podacima World Investment Report (WIR), trend kretanja nivoa priliva SDI u posmatranim zemljama Zapadnog Balkana je bio u koraku sa globalnom investicionom dinamikom.

Proteklih godina u Crnu Goru se slilo ubedljivo najviše SDI, uz dramatičan pad u 2012. godini, ali i veoma snažan oporavak već naredne godine. Albanija je bila izuzetno atraktivna destinacija koja je takođe zabeležila visok nivo SDI u poređenju sa drugim zemljama u regionu. Pored toga, iznenađujuća činjenica za Albaniju je da, oba talasa globalne finansijske krize i snažne posledice od kojih se mnoge zemlje i danas oporavljaju, nisu prouzrokovala značajniji pad nivoa SDI (tabela 29).

Tabela 29. Trend kretanja ulaznih tokova (ulaz) SDI u regionu, 2000–2012. godine (u mln.USD)

Ulazni tokovi stranih direktnih investicija													
Region	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	144	206	135	178	345	264	324	658	974	996	1 051	876	855
BiH	146	118	265	381	511	351	554	1819	1 002	250	406	493	366
Crna Gora									960	1527	760	558	620
Srbija									2 955	1 959	1 329	2 709	365
Makedonija	215	447	105	113	323	96	432	692	586	201	212	468	93

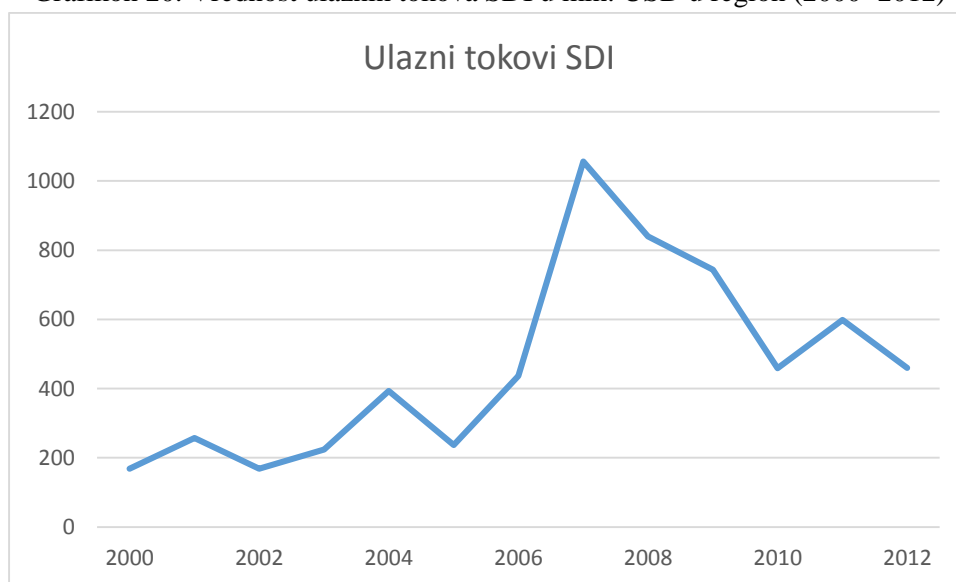
Izvor: World Investment Report 2014 - http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf

Ukupni ulazni tokovi SDI u regionu Zapadnog Balkana dostigli su najviši nivo 2008. godine od 744 miliona USD. U periodu 2000–2012. godine, najviši priliv ulaznih tokova imala je Albanija 496 miliona USD, zatim Bosna i Hercegovina 460 miliona, dok je najmanji priliv SDI imala Makedonija (306 miliona USD).

Zbog nedostatka podataka, analiza tokova SDI za Srbiju i Crnu Goru je urađena za period 2008–2012. godine. U tom periodu Crna Gora je zabeležila prosek ulaznih tokova SDI u iznosu 885 miliona, dok je Srbija zabeležila 365 miliona USD, što još jednom ukazuje na veliki značaj koji priliv SDI ima za ove zemlje. Za Bosnu i Hercegovinu, kao i Makedoniju, se može zaključiti da priliv SDI nije na očekivanom nivou i mesta za napredak sigurno ima. Ove zemlje pogotovo, kao i Srbija, sigurno moraju da privuku i realizuju viši nivo SDI, gde je trend kretanja priliva SDI u Srbiji u potpunosti van regionalnih investicionih trendova.

Nasuprot svim eksternim okolnostima, Srbija prema podacima izveštaja UNCTAD-a 2009. godine ima prilično snažan rast priliva SDI, kada su gotovo sve zemlje sveta osetile oštar pad i posledice globalne krize. Tek godinu kasnije je isti scenario pada zahvatio Srbiju, i traje do danas, uz određenu pozitivnu perspektivu. Ponovo uprkos svim zemljama u regionu i globalnim okolnostima, kada su svi zabeležili snažan pad Srbija je 2012. godine imala rast nivoa SDI u odnosu na prethodnu godinu. Posmatrajući ceo region, najviši novo dostignut je 2007. godine u iznosu 1,056 miliona USD, ali je nastankom krize došlo do usporenje ulaznih tokova, gde je 2010. godine zabeležen pad vrednosti na 459 miliona USD (grafikon 20).

Grafikon 20. Vrednost ulaznih tokova SDI u mln. USD u region (2000–2012)

Izvor: kalkulacija autora na bazi UNCTAD

Posmatrane zemlje Zapadnog Balkana, nemaju visok nivo odliva SDI. U poređenju sa ostalim zemljama Zapadnog Balkana koje su u fokusu analize, Crna Gora se ponovo izdvaja, jer je od 2008. godine par godina imala značajno visok nivo odliva investicija, da bi od 2012. godine on bilo daleko niži (tabela 30).

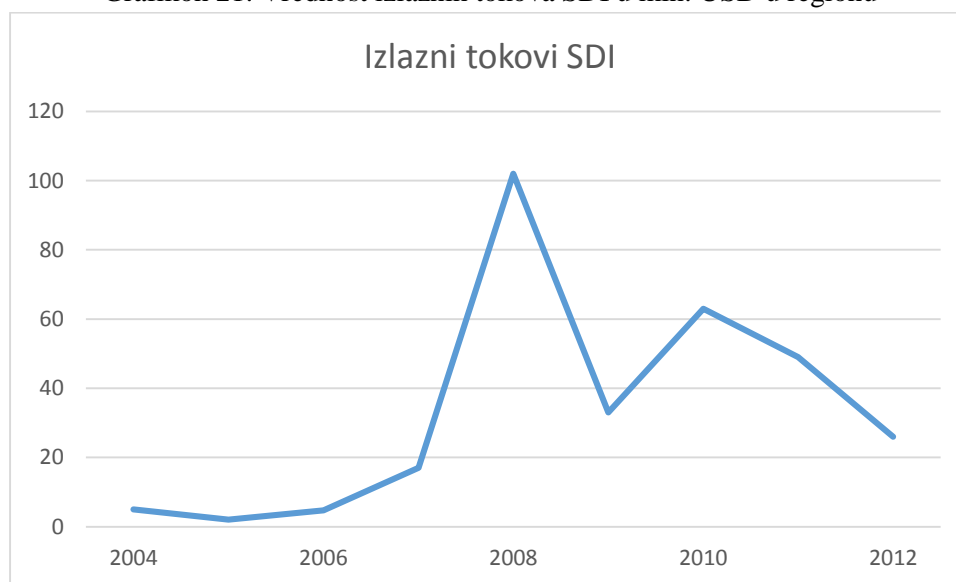
Table 30. Trend kretanja izlaznih tokova (odliva) SDI u regionu 2004–2013. godine (u mln. USD)

Izlazni tokovi stranih direktnih investicija									
Region	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	13	4	10	23	81	39	6	19	22
BiH	1	0	4	28	16	5	45	17	15
Crna Gora					107	45	29	17	26
Srbija					319	66	235	191	74
Makedonija	1	2	0	-1	-13	11	1	0	-7

Izvor: World Investment Report 2014 - http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf

Prosečni izlazni tokovi SDI u zemljama Zapadnog Balkana najviši nivo dostigli su 2008. godine, kada su ukupno iznosili 102 miliona dolara, što je nesumljivo manje nego zabeleženi ulazni tokovi. Dostupni podaci u periodu 2004–2012. godine prikazuju da je najviši nivo izlaznih tokova zabeležila Srbija u iznosu 177 miliona, Crna Gora 45 miliona, dok je Albanija zabeležila 24 miliona USD. Najniži nivo izlaznih tokova imale su BiH u iznosu 15 miliona, ali i Makedonija sa 1 milion USD. Ovakvo stanje nije iznenađujuće, obzirom da je reč o tranzicionim ekonomijama koje su još uvek ekonomski nestabilne, ali moraju se uzeti u obzir turbulentna i nepovoljna globalna investiciona klima, koja je pogodila i investitore koji dolaze iz regiona Zapadnog Balkana. Posmatrajući ceo region ukupni izlazni tokovi su bili niski. Najviši nivo dostignut je 2008. godine u iznosu 102 miliona USD, ali je širenjem krize već naredene godine zabeležen pad na 33 miliona (grafikon 21).

Grafikon 21. Vrednost izlaznih tokova SDI u mln. USD u regionu

Izvor: kalkulacija autora na bazi UNCTAD

Ulazni tokovi SDI kao procenta BDP-a predstavljaju relevantan pokazatelj investicione klime u regionu Zapadnog Balkana, u kome prema analiziranim podacima u posmatranom periodu dominira Crna Gora, nakon koje drugo mesto zauzima Srbija, što je i predstavljeno u tabeli 31.

Tabela 31. Trend kretanja ulaznih tokova SDI kao % BDP-a u regionu 2000–2013. godine (u mln. USD)

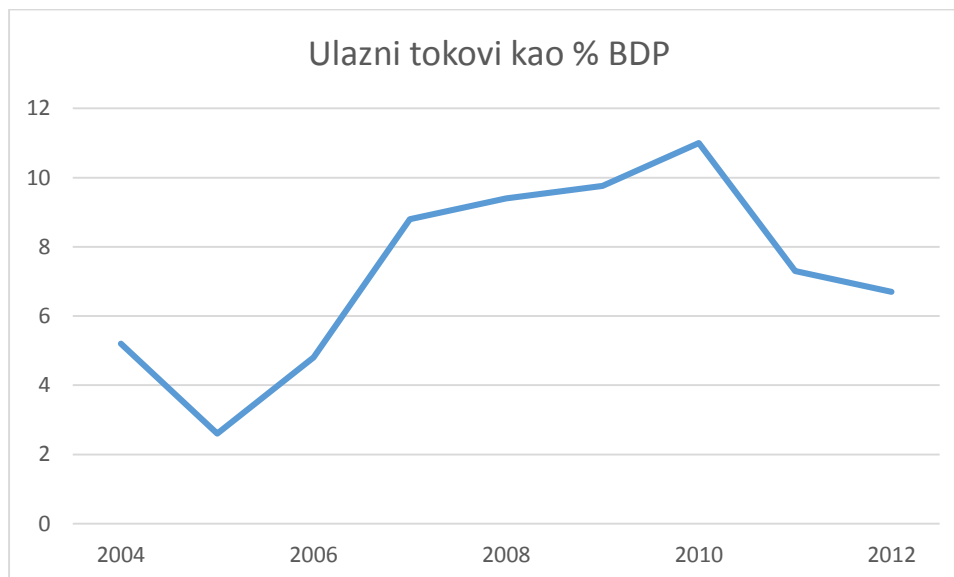
Ulazni tokovi SDI kao % BDP-a													
Region	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	3,9	5	3	3,1	4,7	3,2	3,6	6,1	7,5	9,6	11,2	9,1	8,1
BiH	2,6	2	3,9	4,4	5	3,2	4,4	11,8	5,3	5,4	0,8	2,6	2,6
Crna Gora									21,2	6,1	4,5	3,4	5,8
Srbija									7,3	6,2	2,8	3,2	4,9
Makedonija	5,9	13	2,7	2,8	5,8	1,6	6,5	8,4	5,9	21,5	37,3	18,4	12,4

Izvor: Svetska banka, <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD>.

Analizom trenda kretanja ulaznih tokova SDI kao procenta BDP-a, može se zaključiti da je najviši prosek ulaznih tokova u zemljama Zapadnog Balkana zabeležen 2010. godine kada je ukupno iznosio 11%. U periodu 2000–2012. godine najviši nivo ulaznih tokova kao % BDP-a zabeležila je Makedonija 11%, zatim Crna Gora 8,2% i Albanija 6% BDP-a. U BiH i Srbiji priliv ulaznih tokova SDI nije na očekivanom nivou, pa mesta za napredak sigurno ima. Ove zemlje pogotovo, moraju da privuku i realizuju viši nivo SDI, kako bi poboljšale celokupne pojedinačne ekonomije, što bi doprinelo poboljšanju celokupne ekonomije regiona.

Posmatrajući region, najviši nivo ulaznih tokova zabeležen je 2010. godine, kada je iznosio 11% BDP-a, dok je nastankom krize zabeležen pad u iznosu 7,3% (grafikon 22).

Grafikon 22. Vrednost ulaznih tokova SDI kao % BDP-a

Izvor: kalkulacija autora na bazi SB

Pored ulaznih tokova kao % BDP-a, skoro da je neprimetan parameter izlaz tokova % BDP-a. U regionu Zapadnog Balkana najveći investitor odliva kapitala je Srbija, što je za 6,51% manje nego ostvaren ulazni tok kao % BDP-a. Crna Gora zauzima drugu poziciju, dok su ostale zemlje zabeležile minimalne izlaze tokova investicija (tabela 32).

Tabela 32. Trend kretanja izlaznih tokova SDI kao % BDP-a u regionu, 2000–2013. godine (u mln. USD)

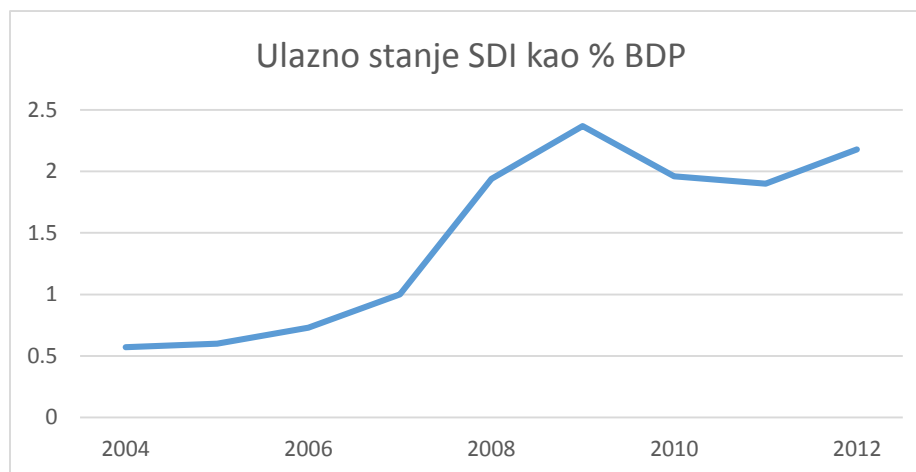
Izlazni tokovi SDI kao % BDP-a													
Region	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	/	/	/	/	0,1	0,05	0,11	0,22	0,62	2,8	3,3	0,4	1,6
BiH	/	/	/	/	0,01	/	0,03	0,18	0,08	0,2	-0,5	0,5	0
Crna Gora	/	/	/	/	/	/	/	/	2,3	0,6	0,1	0,5	0,4
Srbija	/	/	/	/	/	/	/	/	0,66	0,1	0,8	1	0,3
Makedonija	0	0,02	0	0,01	0,02	0,04	0	-0	-0,1	0,4	0,5	0,7	0,4

Izvor: Svetska banka

Ukupni izlazni tokovi SDI kao procenta BDP-a u regionu Zapadnog Balkana najviši nivo dostigli su 2010. godine u ukupnom iznosu 0,84%. Analizom ulaznih tokova SDI kao procenta BDP-a utvrđeno je da su u periodu 2004–2012. godine, najviši nivo imale Albanija sa 1% BDP-a i Makedonija sa 0,8%. Usled nepostojanja podataka za periodu 2000–2008 godine, Srbija i Crna Gora su u periodu 2008–2012. godine zabeležile 0,60% odnosno 0,10% BDP-a.

Najviša vrednost izlaznih tokova kao % BDP-a u regionu, zabeležena je 2009. godine u iznosu 0,82%, nakon čega je nastupila tendencija pada (grafikon 23).

Grafikon 23. Vrednost izlaznih tokova SDI kao % BDP-a

Izvor: kalkulacija autora na bazi SB

6.1.2. Stanje stranih direktnih investicija

Alternativna mera investicione aktivnosti je ukupno stanje SDI koje može biti izlazno ili ulazno. Rast ukupnog stanja SDI bolja je mera od toka SDI zato što obuhvata sve investicione aktivnosti zemlje u inostranstvu, uz uključivanje svih finansijskih izvora i onih izvan matične kompanije. Analizirane zemlje Zapadnog Balkana su, dugoročno posmatrano, od 2000. godine ostvarile višestruki rast ulaznog, odnosno, izlaznog stanja stranih direktnih investicija (tabela 33).

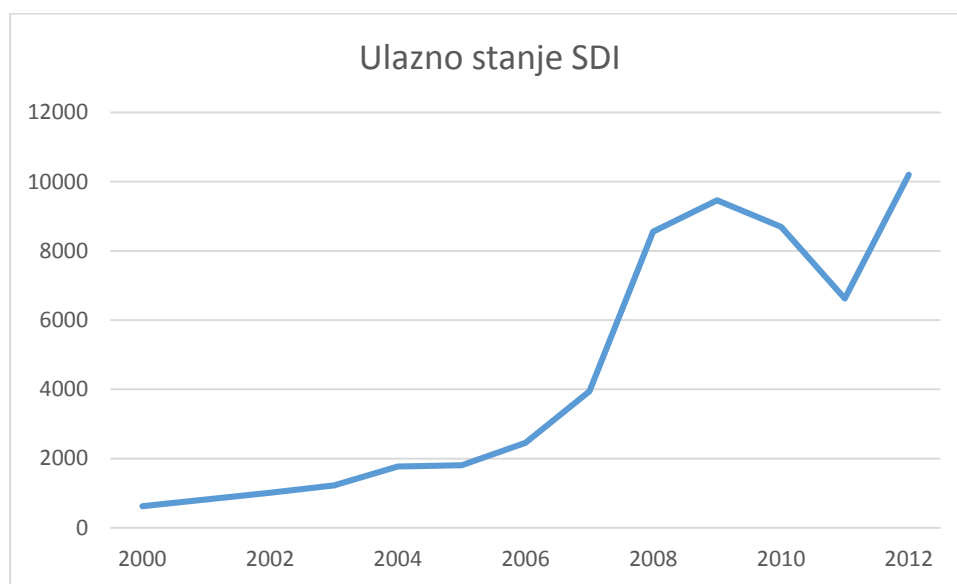
Tabela 33. Ukupno ulazno stanje SDI prema regionu 2000–2013. godine (mln.USD)

Ulazno stanje stranih direktnih investicija													
Region	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	246	326	360	482	836	1020	1392	2693	2868	3257	3254	4399	4621
BiH	1082	1201	1466	1561	2286	2301	3202	5396	6102	6936	6650	7038	7395
Crna Gora	1 083	/	/	/	/	/	/	/	/	/	4231	4209	4706
Srbija	/	/	/	/	/	/	/	/	21129	23149	24919	27684	29344
Makedonija	539	915	1209	1631	2193	2086	2763	3746	4131	4525	4439	4780	4943

Izvor: World Investment Report 2014 - http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf

Ulazni tokovi SDI u regionu Zapadnog Balkana dostigle su najviši nivo 2012. godine u vrednosti od 10,202 miliona USD. Najviši priliv ulaznih tokova imala je Srbija 25,245 miliona USD, zatim Crna Gora 4.382 miliona, dok je najmanji nivo zabeležila Albanija u znosu 1,981 milion USD. Vrednosti ovog pokazatelja ukazuju da je Srbija, kao jedna od zemlja sa najvećim potencijalom za razvoj investicija, zabeležila drastično veće vrednosti od ostalih zemlja. U manjem obimu je sledi Crna Gora i Bosna i Hercegovina, dok je vrednost ulaznog stanja SDI u Makedoniji i Albaniji drastično manja u poređenju sa Srbijom. Region je najviši rast ostvario 2009. godine u iznosu 9,467 miliona USD, ali je već 2010. godine usledio pad na 8,699 miliona. Ipak u 2012. godini je zabeležen najviši nivo od 10,202 miliona USD (grafikon 24).

Grafikon 24. Vrednost ulaznog stanja SDI u milionima USD

Izvor: kalkulacija autora na bazi SB

Kada je reč o izlaznom stanju SDI, podataka za 2000. godinu nema skoro za sve zemlje, tako da se ne može dobiti potpuna slika trenda kretanja. Grupno posmatrano, Albanija, Makedonija i BiH su ostvarile rast izlaznog stanja SDI, za razliku od Srbije i Crne Gore, koje su zabeležile pad prema istom pokazatelju (tabela 34).

Tabela 34. Ukupno izlazno stanje SDI prema regionu 2000–2013. godine (mln. USD)

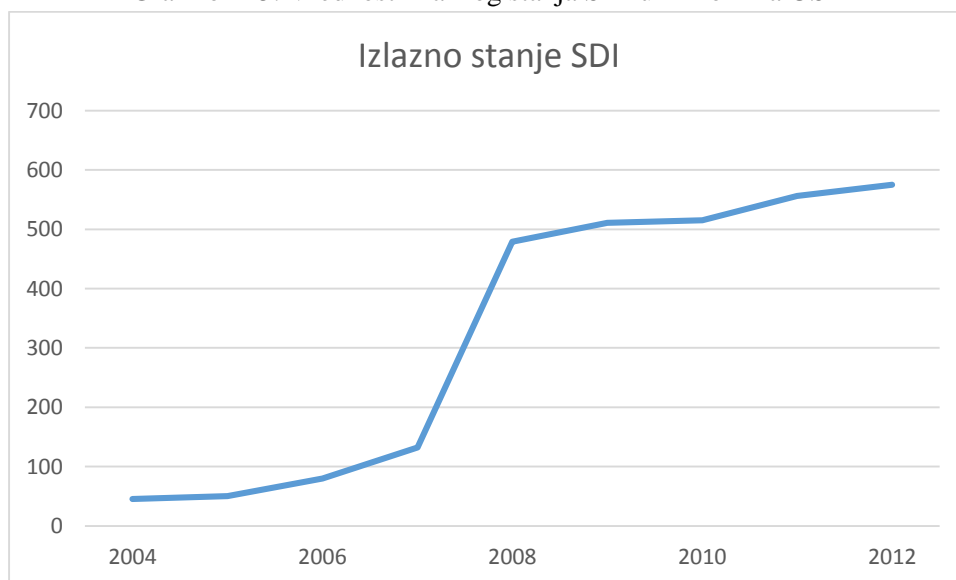
Izlazno stanje SDI													
Region	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija					24	20	37	74	145	166	153	172	194
BiH					58	69	165	256	283	184	219	219	202
Crna Gora									102	153	29	44	27
Srbija									1782	1957	2074	2222	2359
Makedonija	15	16	39	42	54	62	38	67	84	96	99	121	95

Izvor: World Investment Report 2014 – http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf

U periodu 2000–2012. godine najviši nivo izlaznog stanja investicija zabeležila je Srbija u iznosu 2,079 miliona USD. BiH je ostavila 183,9 miliona USD, do je Albanija imala 109,4 miliona. Najmanju vrednost izlaznog stanja zabeležila je Makedonija u iznosu 63,9 miliona. Vrednosti ovog pokazatelja ukazuju na pozitivan trend kretanja ukupnog ulaznog stanja u slučaju svih analiziranih zemalja, izuzev Crne Gore i Makedonije. Zaključno sa 2012. godinom, Srbija je imala najviši nivo ukupnog ulaznog stanja SDI, istovremeno ubedljivo i najveći rast u poređenju sa nivoom iz 2000. godine.

Iako je period 2010–2012. godine bio problematičan kada su u pitanju globalna investiciona klima, sve zemlje Zapadnog Balkana su vrednost kapitala i rezervi održale na približno istom nivou, uz blagu tendenciju rasta. Činjenica da se zemlje razlikuju po broju stanovnika, nivou BDP-a i veličini, sigurno su dovoljni razlozi za ovakva stanovišta. Ukupna vrednost izlaznog stanja SDI u regionu od početka 2000. godine beležila je tendenciju rasta. Vrednost je sa maksimalnih 479 miliona, pre nastanka krize, nastavila trend rasta koji je 2012. godine iznosio 575 miliona USD (grafikon 25).

Grafikon 25. Vrednost izlaznog stanja SDI u milionima USD

Izvor: kalkulacija autora na bazi SB

Učešće SDI u BDP-a, kako ulaznih tako i izlaznih tokova, je važan pokazatelj zbog svoje uporedivosti. Smatra se da je visok priliv SDI, ako je učešće neto priliva u BDP više od 10%. Podaci o trendu kretanja izlaznih SDI tokova kao procentualno učešće u BDP-a tokom posmatranog perioda u zemljama Zapadnog Balkana prikazani su u sledećoj tabeli (tabela 35).

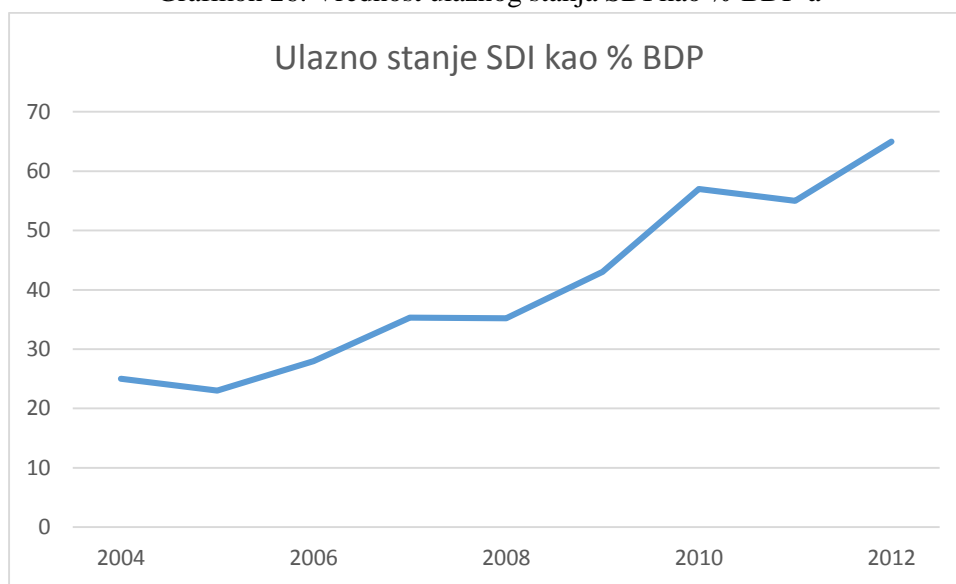
Tabela 35. Ulazno stanje SDI kao % BDP-a 2000–2013. godine (mln. USD)

Ulazno stanje SDI kao % BDP-a													
Region	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	6,7	8,4	8,1	8,4	11,4	12,5	15,4	25,1	22	26,9	27,6	34,6	38,7
BiH	19,4	20,7	21,8	18,3	22,5	21	25,6	35	32,7	40,3	39,6	38,5	42,7
Crna Gora											103	93,6	116
Srbija									44,2	57,5	67,2	63,2	76,2
Makedonija	15	26,6	31,9	34,3	39,7	34,8	42,1	45,9	42	48,5	47,5	45,9	51,6

Izvor: World Investment Report 2014 - http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf

Posmatranjem trenda kretanja ulaznog stanja SDI kao procenta BDP-a, može se zaključiti da je najviši prosek u zemljama Zapadnog Balkana zabeležen 2012. godine kada je iznosio 65%. U periodu 2000–2012. godine najviši procenat ulaznih tokova kao % BDP-a zabeležila je Makedonija 39%, zatim Bosna i Hercegovina 29,8% i na kraju Albanija 18,9% BDP-a. Dostupni podaci za Srbiju i Crnu Goru prikazuju da je zabeležen prosek za ove dve zemlje iznosio 61,66% za Srbiju, odnosno 104,3% za Crnu Goru. Posmatrajući ceo region kao % BDP-a, pre nastavka krize vrednost ulaznog stanja iznosila je 35.5%, ali je nastankom krize došlo do pada na 35.2%. Međutim već je 2012. godine došlo do rasta koji je iznosio 65% BDP-a (grafikon 26).

Grafikon 26. Vrednost ulaznog stanja SDI kao % BDP-a

Izvor: kalkulacija autora na bazi SB

Kada je reč o izlaznim SDI tokovima posmatranim prema BDP-u još jednom se potvrđuje slaba investiciona moć izabranih zemalja. U posmatranom periodu dominiraju Srbija i Crna Gora, dok je Albanija zabeležila nešto niži procenat izlaznog stanja investicija (tabela 36).

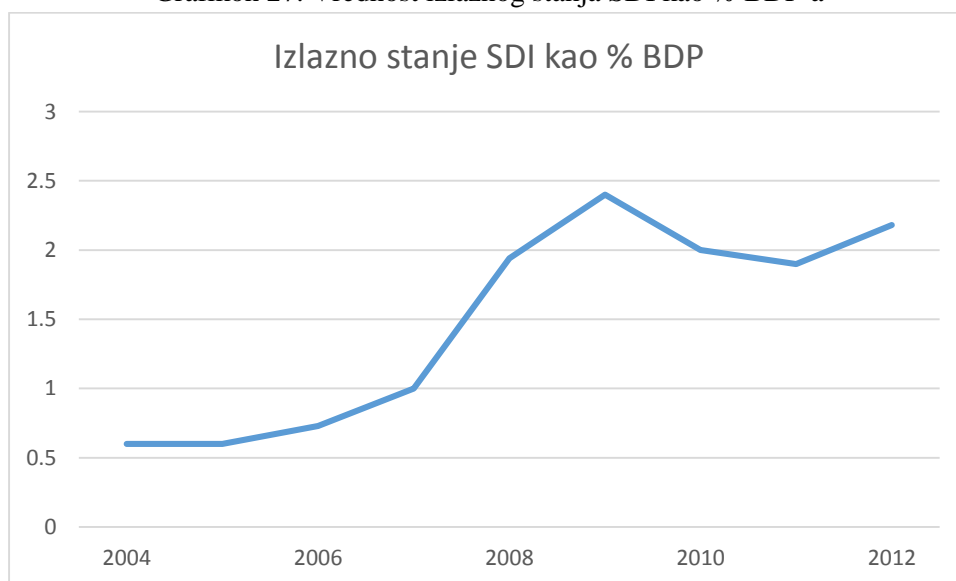
Tabela 36. Izlazno stanje SDI kao % BDP-a 2000–2013. godine (mln. USD)

Izlazno stanje SDI kao % BDP-a														
Region	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Albanija	/	/	/	/	0,3	0,2	0,4	0,6	1,1	1,3	1,3	1,3	1,6	1,9
BiH	/	/	/	/	0,5	0,6	1,3	1,6	1,5	1	1,3	1,2	1,7	1,09
Crna Gora	/	/	/	/	/	/	/	/	2,6	3,7	0,7	0,9	0,6	1,08
Srbija	/	/	/	/	/	/	/	/	3,7	4,8	5,5	5	6,1	6,4
Makedonija	0,4	0,4	1,3	0,8	0,9	1	0,5	0,8	0,8	1,03	1	1,1	0,9	1

Izvor: Svetska banka

Posmatranjem trenda kretanja izlaznog stanja SDI kao procenta BDP-a, može se zaključiti da je najviši prosek ulaznih tokova u zemljama Zapadnog Balkana zabeležen 2013. godine kada je iznosio 2,18%. U periodu 2000–2012. godine, Makedonija je ostvarila prosek 0,8%, dok Bosna i Hercegovina ostvarila 1,19%, a Albanija 0,9% BDP-a. Dostupni podaci za Srbiju i Crnu Goru u periodu 2008–2012. godine prikazuju da je zabeležen prosek za ove dve zemlje iznosio 5,02%, odnosno 1,7%. Vrednosti pokazatelja izlaznog stanja SDI ukazuju da je Srbija, zabeležila drastično veće vrednosti od ostalih zemlja. Najviša vrednost izlaznog stanja SDI u regionu bila je 2009. godine u iznosu 2,4% BDP-a, ali je već naredne godine zabeležen pad na 2%, koji je tendenciju rasta nastavio tek 2012. godine (grafikon 27).

Grafikon 27. Vrednost izlaznog stanja SDI kao % BDP-a

Izvor: World Investment Report 2014, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf

Analizom ukupnih SDI u periodu 2000–2012. godine u regionu Zapadnog Balkana, zaključujemo da je posledicama globalne krize nivo investicija znatno umanjen. Naime, ove države su bile visko zavisne od stranog kapitala pa je smanjenjem priliva investicija došlo do pada privrednog rasta. Najviše investicija u posmatranom periodu imala je Srbija u iznosu 1,883 milijardi, dok je najmanji nivo zabeležila Makedonija sa 348 miliona USD. Ukupne SDI u regionu Zapadnog Balkana su u periodu pre nastanka ekonomske krize najviši nivo dostigle 2006. godine u iznosu 1,641 milijardi USD. Eskalacijom ekonomske krize došlo je do smanjenja priliva investicija u regionu gde je 2009. godine zabeležena vrednost iznosila 1,045 milijardi. Oporavak je usledio tek 2011. godine, ali je usled drugog talasa ekonomske krize vrednost investicija pala na 678 miliona, što je blizu nivoa iz 2004. godine (tabela 37).

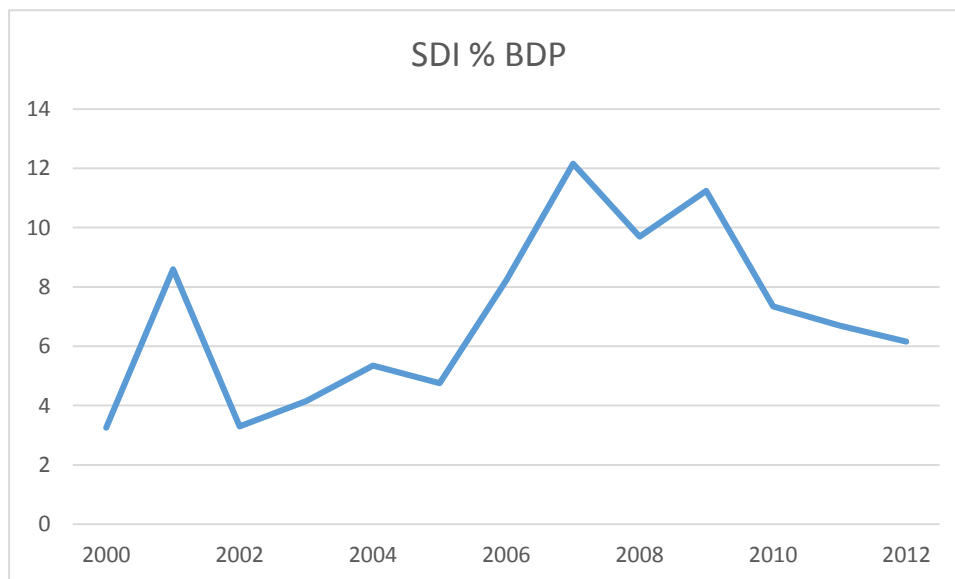
Tabela 37. Ukupne SDI u milijardi USD

FDI	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	143	207	137	178	341	262	325	652	1,240	1,343	1,089	1,049	920
BiH	146	118	267	381	709	623	845	1,841	1,004	138	443	471	334
Makedonija	215	447	105	117	323	145	427	733	611	259	301	507	332
Crna Gora								937	975	1,549	758	556	618
Srbija	51	177	567	1,405	1,028	2,050	4,968	3,431	2,996	1,935	1,340	2,700	1,185

Izvor: Svetska banka

Analizom SDI u periodu 2000–2012. godine, utvrđeno je da je najviši nivo investicija imala Crna Gora u iznosu 21,6% BDP-a. Sledila ju je Srbija sa 6,49%, dok je Albanija zabeležila 5,9%. Najmanju vrednost investicija imale su Makedonija sa 5,2% i BiH sa 4,4%. Najviši nivo SDI kao procenta BDP-a u regionu zabeležen je pre 2007. godine u iznosu 12,6%. Samo godinu kasnije zabeležen je pad vrednosti investicija na 9,7%, ali je već 2009. godine ponovo došlo do povećanja investicija na 11,24%. Drugim talasom ekonomske krize SDI su smanjene na čak 6,16% BDP-a (grafikon 29).

Grafikon 29. SDI kao % BDP-a

Izvor : kalkulacija autora na bazi Svetske banke

Na osnovu svega analiziranog, možemo zaključiti da između zemalja Zapadnog Balkana postoje velike razlike kada su u pitanju značaj SDI posmatran kroz njihov nivo prema različitim pokazateljima kao i da svaka zemlja nije podjednako globalno pozicionirana u pogledu investicione privlačnosti.

6.1.3. Strana direktna ulaganja u Srbiji

Srbija je nakon 2000. godine započela proces tranzicionih reformi, čime je u periodu 2000–2008. godine privukla veliki broj investicija u iznosu 7,5% BDP-a. Usled velike otvorenosti ka slobodnom tržištu, srpska privreda je u velikoj meri postala zavisna od SDI, ali i velikog porasta uvoza, dok je nivo izvoza i dalje bio nedovoljan. Velika razlika uvoza i izvoza dovela je do povećanja spoljnotrgovinskog deficita i deficita tekućeg računa u periodu pre izbijanja globalne ekonomske krize. Priliv SDI u Srbiji je nakon 2000. godine bio neujednačen, odnosno oscilirajući, kada je iznosio 0,77% BDP-a, dok je 2006. godine bio 16,2%, usled prodaje mobilne telefonije norveškom Telenoru. U tom periodu je najveći deo priliva investicija bio na osnovu privatizacije, što je uticalo na smanjenje investicija nakon 2006. godine.

Celokupna situacija uticala je na povećanje deficita tekućeg računa, što je ukazivalo na smanjen izvoz i nekonkurentnost, usled nedovoljno moderne, odnosno, zastarele tehnologije. To je iniciralo restrukturiranje realnog sektora što je prvi korak ka promeni domaće ekonomske politike i podizanja konkurentnosti. Nastankom krize priliv SDI iznosio je 9,7% BDP-a, dok je 2010. godine eksklacijom krize priliv umanjen na 7,3%. Dobijanjem statusa kandidata za članstvo u Evropskoj uniji 2011. godine, Srbija je postala interesantna destinacija za strane državljane. To je svakako značilo privlačenje SDI koje treba iskoristiti za poboljšanje tehnologije, što će dovesti do povećanja izvoza, njegovog rasta i smanjenje spoljnotrgovinskog deficita.

U periodu 2005–2012. godine, najveće zemlje investitori koji su ulagali u Srbiju su Austrija sa 2,348 milijardi EUR, Norveška 1,308 milijardi EUR i Nemačka sa 1,103 milijardi EUR. Ukupan priliv SDI u istom periodu na osnovu analiziranih zemalja (tabela 38), iznosio je 12,519 milijardi EUR.

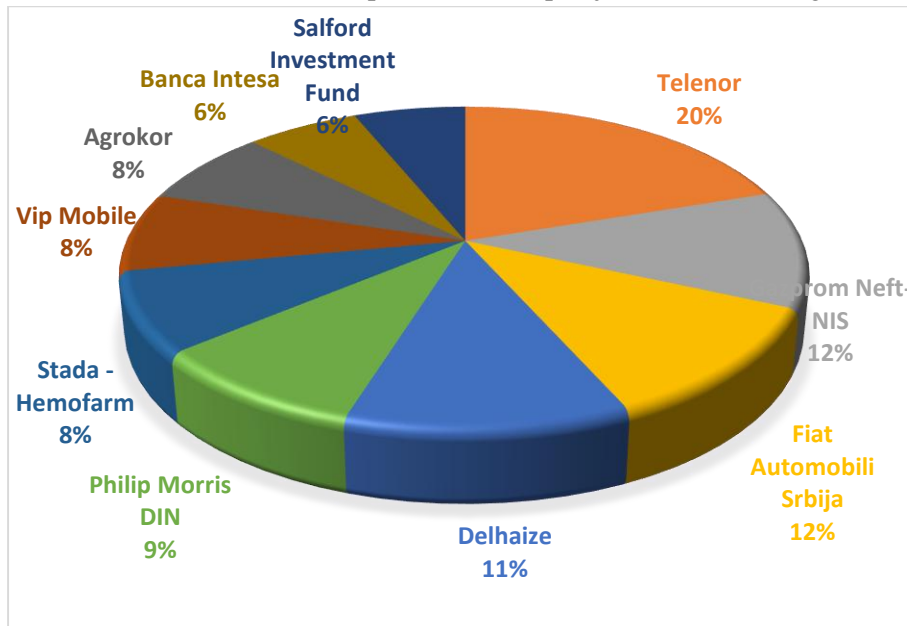
Tabela 38. SDI u Srbiji neto u periodu 2005–2013. godine po zemljama porekla (mln.)

Redni broj	Zemlje porekla	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	Austrija	168.864	409.815	848.627	330.567	234.149	145.850	154.693	55.275
2	Norveška	0.024	1,296.061	2.326	4.025	-0.526	1.567	0.953	3.451
3	Grčka	183.137	672.010	237.108	33.338	46.724	24.450	9.958	-296.053
4	Nemačka	154.868	645.370	50.516	59.572	40.101	32.921	76.591	43.444
5	Italija	14.759	49.087	111.504	333.665	167.386	42.296	128.068	81.709
6	Holandija	80.387	-176.560	-24.199	336.711	172.267	200.100	240.840	1.386
7	Slovenija	149.854	154.529	64.033	70.659	34.290	80.859	-108.387	52.560
8	Rusija	11.722	12.713	1.700	7.903	419.751	6.993	74.187	18.503
9	Luksemburg	88.331	4.839	185.226	48.576	6.002	6.739	812.829	64.435
10	Švajcarska	45.922	-4.223	70.458	82.319	62.883	50.643	47.742	78.389
11	Mađarska	24.613	179.260	22.901	21.891	17.787	15.488	67.591	0.504
12	Francuska	34.816	79.087	61.458	53.810	7.150	17.089	113.652	14.304
13	Hrvatska	30.356	17.446	26.802	100.428	19.938	37.928	4.918	118.959
14	Velika Britanija	51.444	77.977	-21.054	10.122	51.842	53.344	-6.174	39.541
15	Crna Gora	0.000	10.466	152.631	54.078	-3.608	-64.947	5.621	-8.747
16	SAD	16.067	-20.593	23.536	35.624	12.583	54.779	25.633	28.051
17	Bugarska	0.651	42.034	34.350	14.605	1.291	9.745	0.793	29.654
18	Slovačka	21.578	15.959	2.320	0.935	24.512	32.531	-4.830	-13.449
19	Belgija	10.306	4.160	17.276	12.000	2.366	3.536	5.006	1.672
20	Izrael	11.588	3.681	19.397	-0.494	0.052	1.703	0.223	1.042
21	Letonija	5.208	8.178	2.645	0.482	1.065	0.080	1.715	3.093
22	Lihtenštajn	-32.839	-14.595	-1.916	3.375	0.174	0.814	9.867	-0.429
23	Kipar	56.697	-300.383	99.901	1.795	26.348	44.953	42.581	39.776
24	BiH	3.599	-13.582	-622.496	-47.327	0.340	-22.000	-9.800	0.143
25	Ostale	118.317	169.871	455.780	255.755	27.605	82.665	132.637	-115.344
	UKUPNO	1,250.268	3,322.606	1,820.831	1,824.413	1,372.473	860.125	1,826.908	241.869

Izvor: NBS

Prema posmatranim podacima najviši nivo investicija u periodu 2001–2011. godine, od ino kompanija koje su investirale u Srbiji imale su norveški „Telenor“ u iznosu 1,609 miliona EUR, ruski „Gazprom Neft-NIS“ u iznosu 947 miliona, italijanski „Fiat“ sa 940 miliona, belgijski „Delhaize“ sa 933 miliona i britanski „Philip Morris“ u iznosu 733 miliona EUR (grafikon 30).

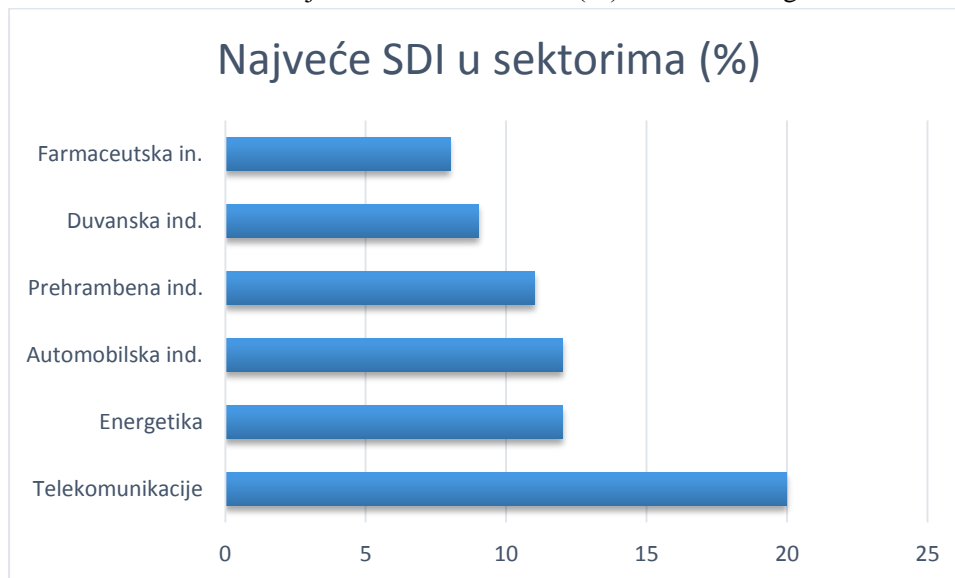
Grafikon 30: Struktura SDI prema ino kompanijama 2001–2011. godine

Izvor: SIEPA

Prema analiziranim podacima iz SIEPA, najveći priliv investicija bio je u sektorima telekomunikacija, energetici, automobilskoj industriji, prehrambenoj industriji (maloprodaji), duvanskoj industriji i farmaceutskoj industriji (grafikon 31).

Grafikon 31: Najveće SDI u sektorima (%) 2001–2011. godine

Izvor: SIEPA

Specifične pogodnosti karakteristične za Srbiju koje mogu privući strane investiture odnose se na koridor 10 (koji spaja Evropu sa Bliskim i Srednjim istokom), koridor 7 (najduži međunarodni plovni put na Dunavu u dužini od 588 km), sporazumi o slobodnoj trgovini (Rusija, zemljama jugoistočne Evrope (CEFTA), EFTA, Belorusija, Kazahstan i Turska), pojednostavljeni propisi u vezi spoljne trgovine i inostranim ulaganjima (sedam slobodnih zona), skraćene procedure za osnivanje preduzeća, jeftina radna snaga, poznavanje stranih jezika, pismenost u IT, kontinentalna klima, povoljna ponuda kvalitetnog poslovnog i stambenog prostora, jeftina hrana i veliki broj restorana, raznovrsni kulturno-zabavni sadržaji, prirodne lepote (BIG, 2012).

6.2. Investicioni ambijent u ekonomijama Zapadnog Balkana i preporuke

Mnoga istraživanja pokušavaju da definišu i sistematizuju listu faktora za privlačenje SDI i vrednuju njihov značaj. Lista specifičnih faktora uključuje gotovo sve ekonomske (strukturne i tržišne) faktore, koji predstavljaju osnovni razlog stranih investitora za ulaganje u određenu zemlju (Filipović, Petrović, 2015). Empirijska analiza je pokazala da se svi faktori koji utiču na odluku investitora da investiraju baš na određenu lokaciju, mogu grubo podeliti u tri velike grupe koje se odnose na (Filipović, Andrejević, Vučenov, 2011):

- osnovne strukturne karakteristike privrede,
- opšti regulatorni okvir zemlje i
- politike koje definišu investicionu klimu u zemlji.

Ipak istraživanja pokazuju da se varijacije među zemljama u pogledu njihove atraktivnosti za privlačenje SDI, u više od 50% slučajeva mogu objasniti njihovim strukturnim karakteristikama. Iako je istraživanje pokazalo da regulatorni okvir i investiciona klima u izvesnom smislu imaju sekundarni značaj na odluke investitora, ova grupa faktora može u drugoj fazi donošenja investicione odluke biti od suštinskog značaja jer je regulatorni okvir i politička stabilnost vrlo tesno vezana za opšti ekonomski ambijent i sigurnost investicija.

Indeks globalne konkurentnosti (Global Competitiveness Report, skr. GCI) zasnovan je na teoriji konkurentskih prednosti koju je definisao američki ekonomista Majkl Porter (Michael Porter). Porter je analizirajući određeni broj privrednih grana (više od 100) u najrazvijenijim zemalja sveta, došao do zaključka da su neke zemlje konkurentnije od drugih u različitim privrednim granama, gde je potvrdio da ni jedna zemlja ne može biti konkurentna u svim svojim delatnostima.

Na taj način došlo je do definisanja Indeksa globalne konkurentnosti (GCI), koji je prvi put korišćen 2004. godine na svetskom ekonomskom forumu u Davosu. GCI se izračunava na osnovu seta faktora, gde su svi faktori indeksirani u devet grupa:

- institucije,
- infrastruktura,
- makroekonomija,
- zdravlje i osnovno obrazovanje,
- više obrazovanje i obuka,
- tržišna efikasnost,
- tehnološka opremljenost,
- razvijenost poslovanja,
- inovacije.

Kako faktori imaju različit uticaj na konkurentnost u različitim zemljama i sam indeks globalne konkurentnosti se različito procenjuje, pa se zemlje dele u tri grupe sa različita tri podindeksa (Belić, 2008):

- *Podindeks 1* čine zemlje u kojima se konkurentnost bazira na faktorima proizvodnje, dok u formiranju GCI učestvuju faktori institucije, infrastruktura, makroekonomija, zdravlje i osnovno obrazovanje.
- *Podindeks 2* čine zemlje u kojima se konkurentnost bazira na faktorima efikasnosti u privređivanju, dok u formiranju GCI učestvuju faktori više obrazovanje i obuka kao i tržišna efikasnost.
- *Podindeks 3* čine zemlje u kojima se konkurentnost bazira na faktorima tehnoloških proseca i inovacija, dok u formiranju GCI učestvuju faktori razvijenost poslovanja i inovacije.

U zemljama Zapadnog Balkana za razliku od ostalih zemalja Evrope, vlada niska konkurentnost, što je predstavljeno u analizi ranga zemalja u GCI (tabela 39), kao i anallizi kompletnog skora 1–7 (tabela 40).

Tabela 39. Rang zemalja Zapadnog Balkana u Indexu globalne konkurentnosti 2005–2012. godine

Rang GCI	2005–2006 (od 125)	2006–2007 (od 131)	2007–2008 (od 134)	2008–2009 (od 134)	2009–2010 (od 133)	2010–2011 (od 139)	2011–2012 (od 142)
ALB	98	109	108	96	96	88	78
BiH	88	106	107	107	109	102	/
MAC	75	94	89	89	84	79	79
CG	/	82	65	62	62	49	60
SRB	/	91	85	93	93	996	95
SCG	75	/	/	/	/	/	/

Napomena: Analiza je urađena prema podacima izveštaja konkurentnosti UN u periodu 2005–2012. godine. Srbija i Crna Gora su bile u zajednici SCG do 2006. godine, te su podaci za obe zemlje zajedno u tom periodu. Izvor: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

Prema analiziranom periodu 2005–2012. godine, a usled nedostataka podataka u periodu 2000–2005 godine prema UN, najveći rang konkurentnosti među zemljama Zapadnog Balkana ostvarila je Crna Gora, dok je najmanju konkurentnost ostvarila BiH. Svakako, u periodu 2005–2006. godine je u indexu je učestvovalo 125 zemalja, 2006–2007. godine 131 zemlja, 2007–2009. godine 134 zemlje, 2009–2010. godine 133 zemlje, 2010–2011. godine 139 zemalja i 2011–2012. godine čak 142 zemlje. Tako je najveći prosečni index globalne konkurentnosti ostvarila Crna Gora koja je zabeležila prosečni iznos ranga 63.33. Sledila ju je Makedonija u iznosu ranga 84.14, zatim Srbija 92.16, Albanija 96.14. Najmanji prosečni index globalne konkurentnosti ostvarila je Bosna i Hercegovina u iznosu ranga 103.16. Tabela 46 prikazuje anallizu kompletnog skora GCI koji se meri 1–7.

Tabela 40. Kompletan GCI skor zemalja Zapadnog Balkana 2005–2012. godine

Rang GCI	2005–2006	2006–2007	2007–2008	2008–2009	2009–2010	2010–2011	2011–2012
ALB	3.4	3.5	3.5	3.6	3.7	3.9	4.1
BiH	3.6	3.7	3.6	3.6	3.5	3.7	/
MAC	3.8	3.9	3.7	3.9	3.9	4.0	4.1
CG	/	/	3.9	4.1	4.2	4.4	4.3
SRB	/	/	3.8	3.9	3.8	3.8	3.9
SCG	/	/	3.8	/	/	/	/

Napomena: Analiza je urađena prema podacima izveštaja konkurentnosti UN u periodu 2005–2012. godine. Srbija i Crna Gora su bile u zjednici SCG do 2006. Godine, te su podaci za obe zemlje zajedno u tom periodu. Izvor: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

Analizom kompletnog skora indexa globalne konkurentnosti u periodu 2005–2012. godine, može se zaključiti da je najbolju poziciju u zabeležila Crna Gora u iznosu 4,18. Nešto slabije pozicije zabeležile su Bosna i Hercegovina 3,61, Albanija 3,67, Srbija 3,84. Za razliku od ranga konkurentnosti gde je najlošiju poziciju zauzela Bosna i Hercegovina, u kompletnom skorom GCI je zauzela Makedonija. Takođe se može zaključiti, da iako je konkurentnost na niskom nivou, pozicije zemalja Zapadnog Balkana se vremenom pomeraju na bolje. U narednim godinama očekuju se još bolji rezultati.

Danas se u okviru Globalnog izveštaja o konkurentnosti, analiza vrši izračunavanjem vrednosti Globalnog indeksa konkurentnosti i pojedinačnih subindeksa za 144 zemlje, praćenjem dvanaest stubova konkurentnosti. Izračunata vrednost Globalnog indeksa konkurentnosti (GCI) doprinosi boljem razumevanju ključnih faktora koji određuju ekonomski rast svake pojedine zemlje (Lazić, Markov, 2011). Trenutni rang i ocena zemalja Zapadnog Balkana je loša po skoro svim relevantnim pokazateljima. Zabrinjavajuća je činjenica da u poređenju sa vrednostima u Indeksu globalne konkurentnosti za 2010–2011. godinu, kada se Crna Gora nalazila na 49 mestu, a Srbija na 96, napredak nije postignut, već naprotiv, čak je zabeležen pad. Glavni razlog tome su nekonkurentno tržište roba i usluga, loši pokazatelji inovativnosti, neizgrađen institucionalni okvir i makroekonomska pozicija zemlje (Filipović, Andrejević, Vučenov, 2011). Među istraživanjima koje vrše međunarodne institucije, metodologija Svetske banke u svom godišnjem izveštaju Doing Business prati tzv. lakoću obavljanja posla u 141 zemlji. Metodologija se bazira na oceni svih parametara koji su bitni za investitore. Rezultati objavljeni u poslednjem izveštaju predstavljeni su u narednoj tabeli 41.

Tabela 41. Doing Business Report (2015)

	Srbija	Crna Gora	Albanija	Bosna i Hercegovina	Makedonija
BND po glavi stanovnika (USD)	5,730	7,260	4,700	4,740	4,800
Stanovništvo (m)	7.2	0.6	2.8	3.8	2.1
Lakoća poslovanja (1–189)	91	36	68	107	30
1. Pokretanje biznisa (rang)	66	56	41	147	3
1.1. Procedure (broj)	6	6	5	11	2
1.2. Vreme (dana)	12	10	4,5	37	2
1.3. Trošak (% prihoda po glavi stanovnika)	6.8	1.6	10.0	14.6	0.6
2. Bavljenje građevinskim dozvolama (rang)	186	138	157	182	89
2.1. Procedure (broj)	16	8	19	15	11
2.2. Vreme (dana)	264	158	228	179	89
3. Dobijanje struje (rang)	84	63	152	163	88
3.1. Procedure (broj)	4	5	6	8	5
3.2. Vreme (dana)	131	71	177	125	107
3.3. Trošak (% prihoda po glavi stanovnika)	454	467.9	472.6	484.4	255.3
4. Registracija imovine (rang)	72	87	118	88	74
4.1. Procedure (broj)	6	6	6	7	7
4.2. Vreme (dana)	54	69	22	24	31
4.3. Trošak (% vrednosti imovine)	2,7	3,1	9,9	5,2	3,3
5. Dobijanje kredita (rang)	52	4	36	36	35
6. Zaštita manjinskih investitora (rang)	32	43	7	83	21
7. Plaćanje poreza (rang)	165	98	131	151	7
7.1. Plaćanja (broj godišnje)	67	29	34	45	7
7.2. Time (časova godišnje)	279	320	357	407	119
7.3. Ukupna poreska stopa (% od profita)	38.6	22.3	30.7	23.3	7,4
8. Prekogranična trgovina (rang)	96	52	95	104	85
8.1. Dokumenti za izvoz (broj)	6	6	7	8	6
8.2. Vreme za izvoz (dana)	12	14	19	16	12
8.3. Troškovi za izvoz (USD \$ po kontejneru)	1635	985	745	1260	1376
8.4. Dokumenti za uvoz (broj)	7	5	8	8	8
8.5. Vreme za uvoz (dana)	15	14	18	13	11
8.6. Troškovi za uvoz (USD \$ po kontejneru)	1910	985	730	1200	1380
9. Izvršenje ugovora (rang)	96	136	102	95	87
9.1. Procedure (broj)	36	49	39	37	38
9.2. Vreme (dana)	635	545	525	595	604
9.3. Trošak (% prema zahtevu)	34.0	25.7	34.9	34.0	28.8
10. Rešavanje nelikvidnosti (rang)	48	33	44	34	35
10.1. Vreme (godina)	2.0	1.4	2.0	3.3	1.8
10.2. Trošak (% od imovine)	20	8	10	9	10

Izvor: Doing Business Report, 2015

Zemlje Zapadnog Balkana su različito ocenjene prema ovom istraživanju. Makedonija i Crna Gora imaju izuzetno visoku poziciju na listi, dok se Srbija i Bosna i Hercegovina ne mogu pohvaliti dobrim rezultatima. Srbija je jedina zemlja koja je trenutno tri pozicije lošije rangirana, dok su sve ostale zemlje napredovale, a neke poput Crne Gore su ostvarile izvredan rezultat napredovajući čak za 35 mesta. U cilju sagledavanja investicionog ambijenta, dat je pregled za svaku zemlju Zapadnog Balkana.

Albanija. Nastankom globalne ekonomske krize, SDI su značajno opale u periodu 2009–2012. godine, zbog smanjenja doznaka Albanaca koji žive u inostranstvu i zbog uticaja stanja privrede evropskih zemalja na ekonomsku situaciju u Albaniji. Trend kretanja SDI 2013. godine bio je ponovo u porastu, kada su one iznosile preko 1,2 milijardi USD. Investicije su usmerene u eksploataciju nafte i ruda metala, u sektorima infrastrukture i građevinarstva i sektoru telekomunikacija. Razlozi za investiranje su različiti, pa investicije mogu imati svoje dobre i loše strane. Neke od pozitivnih strana za investiranje u Albaniju su strateški geografski položaj, znatni prirodni resursi, jeftina radna snaga, perspektive ulaska u EU, dok je reformama u cilju povećanja SDI zemlja usvojila poreske olakšice za strane investiture. Slabe tačke odnose se na činjenicu da je Albanija jedna od najmanje razvijenih zemalja Evrope koja još uvek ima problema sa neadekvatnom infrastrukturom, izraženom korupcijom i administrativnim poteškoćama. Do sada se pokazalo da je glavna prepreka razvoju SDI dominacija ličnih odnosa u poređenju sa zakonom i legalnim procedurama, što utiče na nefer konkurenciju, što je u stvarnosti daleko od zakonskih odluka. Dugotrajne procedure u cilju dobijanja dozvola za bavljenje trgovinom, turizmom i građevinarstvom su uticale na usporavanje investicionih procesa. Dodatno, investitorima nedostaje infrastruktura kao i transparentnost zakona o svojini, dok sistem poreza i carina moraju biti unapređeni. Reforme su neophodne, naročito u borbi protiv organizovanog kriminala i korupcije, u jačanju prava zakona, slobode sudskog sistema i slobode medija. Porez i zakonodavstvo su u centru delovanja zemlje, kao i zakoni koji regulišu privatno i javno partnerstvo, javnu potrošnju, slobodne zone, registraciju preduzeća i elektronski potpis. Pored ostalog, usvojene su mere u oblasti poreske politike, kao što je ukidanje poreza na dodatu vrednost u nekim sektorima. Istraživanje Svetske banka u Doing Business Report 2015. godine, svrstalo je Albaniju na 68. mesto prema lakoći obavljanja posla (2011. godine je bila na 82. mestu).

Bosna i Hercegovina. Proteklih nekoliko godina nivo SDI u Bosni i Hercegovini bio je na relativno niskom nivou. U ovoj zemlji na povećanje tokova SDI kao i u drugim zemljama utiču i ekonomske situacije u zemljama iz kojih potiče kapital, od kojih zavise kretanja kapitala. Počev od 2011. godine trendovi u BiH se poboljšavaju zahvaljujući podršci MMF-a i EBRD, dok su zemlje koje najviše ulažu Srbija, Austrija, Hrvatska, Slovenija i Rusija. Najprivlačnijim sektorima za strane investicije smatraju se prerađivačka industrija, bankarski sektor, telekomunikacije, trgovina, finansijske i druge usluge. Za ulaganje u Bosni i Hercegovini postoji više pozitivnih elementa:

- u prvom redu ova zemlja Zapadnog Balkana ima jednu od najviših stopa rasta u regionu, (oko 5% u proseku godišnje od 2000. godine) i jednu od najnižih stopa inflacije u regionu (ispod 5% u proseku od 2000. godine).
- pored toga tu su i kandidatura za EU i pristupanje Svetskoj trgovinskoj organizaciji, stabilna valuta koja je direktno povezana za evro, dobro razvijen bankarski sektor i nizak porez na korporativni dohodak.

Pored pozitivnih postoje i negativni aspekti investiranja u Bosni i Hercegovini koji podrazumevaju komplikovan zakonski i regulatorni okvir, podeljen na dva upravljачka entiteta, nedostatak transparentnosti poslovnih procedura, naročito kada su u pitanju javni tenderi. Takođe, strani investitori uglavnom imaju problem slabog sudskog sistema. U prethodnim godinama je došlo do promena u bržoj registraciji imovine, kao i u poreskoj politici – smanjivanjem doprinosa zaposlenih za socijalno osiguranje, dok se restrikcije koje se primenjuju na domaće investicije, po pitanju državne politike, javnog zdravlja i zaštite okoline, podjednako primenjuju i na strane investitore. U cilju većeg otvaranja privrede za strane investicije potrebno je učiniti i dodatne napore. Zakon o državnoj politici stranih direktnih investicija je veoma uspešan način podrške stranim investitorima koji usaglašava trgovinsku i carinsku politiku, a glavni podsticaji zemlje se ogledaju kroz isti tretman domaćih i stranih investitora, osnivanje slobodnih trgovinskih zona, zaštita investitora kroz zabranu nacionalizacije i eksproprijacije imovine. Svetska banka je svojim istraživanjem svrstala BiH na 107. mesto, kad je u pitanju lakoća obavljanja posla i to je najlošije mesto u regionu.

Makedonija. SDI u Makedoniji su na nižem nivou u poređenju sa ostalim analiziranim zemljama. Udeo investicija je porastao u periodu 2009–2010. godine, ali se glavnim krivcem za smanjeno privlačenje investicija smatra nedostatak boljeg statusa u međunarodnoj zajednici.

Glavni investitori su poreklom iz Austrije, Mađarske, Grčke i Kipra, dok su ulaganja iz zemalja bivše Jugoslavije slaba u poređenju sa njihovim trgovinskim odnosima. Prednosti za privlačenje SDI ogledaju se u visoko obrazovanoj radnoj snazi, niskim nadnicama, procedurama za osnivanje preduzeća koje su jednostavne i ne traju dugo, a pored toga je i geografski povoljna lokacija. Sa druge strane, zbog ekonomske krize stopa rasta je vrlo niska, a inflacija značajna visoka. Pored toga, Makedonska vlada se suočava sa problemom separatizma, sa korupcijom ali i sa visokim spoljnim dugom.

Proteklih godina mere zemlje su obuhvatale donošenje zakona koji obezbeđuju stranim investitorima ista prava koja imaju domaći investitori, a investitorima se predlažu slobodne zone za kupovinu i prodaju dobara, smanjenje poreza na profit u periodu od tri godine, podsticaji za nova zapošljavanja, brze procedure za pristup privatnom vlasništvu. U cilju unapređenja trgovine i privlačenja investicija Makedonija je postala članica CEFTA (Sporazum o slobodnoj trgovini zemalja Centralne Evrope).

Prema podacima Doing Business Report-a za 2015. godinu, Makedonija se nalazi na visokom 30. mestu po lakoći obavljanja posla, naročito po jednostavnosti započinjanja istog u oblasti poreske politike, dok je unapređeno i lako započinjanje biznisa tako implementiranom besplatnom online registracijom. Pojačana je zaštita manjinskih investitora putem zahteva da se prethodno razmotre transakcije sa povezanim licima od strane eksternog revizora. Rešavanje nelikvidnosti u Makedoniji je lakše od kada je uspostavljen okvir za elektronske aukcije imovine dužnika, pojednostavljenje i zatezanja rokova za stečajne postupke i žalbeni postupak i uspostavljanje okvira za vansudsko restruktuiranje.

Crna Gora je postala interesantna investiciona destinacija zbog svog orijentisanog ekonomskog sistema, jer zemlja nudi visok stepen ekonomskih sloboda i stabilnu valutu. SDI su posebno porasle posle 2004. godine, a sektori koji najviše privlače investicije su finansije, turizam, energija, zdravstvene usluge i trgovina nekretninama. Najvećim investitorima smatraju se Švajcarska, Norveška, Austrija i Rusija. Globalna ekonomska kriza je dovela do pada investiranja u 2010. godini, da bi nakon toga usledio oporavak kroz privredni rast i donošenje mera za poboljšanje situacije u privredi, što ima dobre izglede za budućnost.

Svetska banka je svrstala Crnu Goru na 36. mesto po lakoći obavljanja posla, što nije iznenađujuće jer je sprovedeno mnogo procedura za olakšanje poslovanja u oblasti započinjanja posla (smanjene procedure), plaćanja poreza, kao i u oblasti preko graničnog trgovanja uvođenjem carinskih olakšica. Pribavljanje građevinskih dozvola u Crnoj Gori je postalo znatno jeftinije smanjenjem naknada za pružanje komunalnih usluga na građevinskom zemljištu i eliminisanje naknade za dobijanje urbanističko-tehničkih uslova iz opštine.

Srbija. Proteklih godina Srbija je pokazala određenu orijentisanost ka sprovođenju privredno-sistemskih reformi koje bi trebalo da rezultiraju podoljšanjem investicionog ambijenta. Kao rezultat reformi, Srbija je privukla SDI pre svega iz oblasti bankarskog i finansijskog sektora, a Austrija, Grčka i Norveška su među glavnim investitorima i predstavljaju, po vrednosti ulaganja, preko 50% ukupnih investitora. Izmene Zakona o radu i Zakona o privatizaciji su dovele do unapređenja zakona i unapredili ga u jedan od najfleksibilnijih u Evropi. Kontinuirano poboljšanje poslovnog okruženja ima za cilj da obezbedi podsticaj za investitore, diversifikaciju ekonomije i održivi rast privatnog sektora koji će kreirati nova radna mesta. U vezi sa nacionalnim prioritetima, Srbija je postavila ambiciozan plan koji se odnosi na priključivanje EU, fiskalnu konsolidaciju, završetak procesa privatizacije, unapređivanje penzionog sistema i reformu javnog sektora. Mnogo je pozitivnih strana za investiranje u Srbiji, ali se one mogu definisati kroz izuzetne trgovinske mogućnosti, veliki broj sporazuma o slobodnoj trgovini (CEFTA, EFTA, EU, Rusija, Belorusija, Turska, Kazakstan), ljudske resurse – obrazovani, dostupni, fleksibilni, troškovno konkurentni, centralni geografski položaj, niski troškovi poslovanja i finansijski podsticaji za strane investitore. Sektori kao što su automobilska industrija, poljoprivreda i proizvodnja hrane, IT sektor, nekretnine, tekstilna industrija, turizam, su veoma atraktivni za investitore i uslove poslovanja u njima neophodno je poboljšavati (SIEPA, Doing Business in Serbia, 2014). Pozitivni elementi za investiranje u Srbiju postoje i podrazumevaju:

- pored niskog korporativnog poreza, privreda je u ekspanziji i pokazuje tendencije ka reformama;
- ljudski kapital je značajan faktor, zato što je u poređenju sa ostatkom Evrope, veoma mlad, fleksibilan, značajno obrazovan;
- skoro polovina populacije govori engleski jezik.

Slabe tačke odnose se na politički rizik koji je izraženiji u poređenju sa drugim zemljama u okruženju i zatim vrlo obimna procedura za osnivanje preduzeća. U skladu sa tim, Vlada Srbije je usvojila niz mera za privlačenje stranog kapitala: dodeljivanje subvencija investitoru za otvaranje novih radnih mesta na polju istraživanja i razvoja, proizvodnji i uslugama; potpisani su sporazumi sa mnogim zemljama, kako bi se izbeglo dvostruko oporezivanje. Prema istraživanju, koje svake godine obavlja, Svetska banka je svrstala Srbiju na 91. mesto po lakoći obavljanja posla. U regionu Centralno Istočne Evrope, Srbija se smatra jednom od najatraktivnijih investicionih lokacija. Sa 63 nova SDI projekta u 2013. godini, Srbija se pozicionirala na drugo mesto u ovom regionu, iza Poljske, dok je u poređenju sa ostalim zemljama, Srbija jedina zemlja koja je u periodu od 2009–2013. godine povećala svoju investicionu atraktivnost (EY European Attractiveness Survey, 2014).

Preporuke za unapređenje regiona Zapadnog Balkana u privlačenju većeg obima stranih direktnih investicija mogle bi se odnositi na:

- osiguranje nediskriminatornog tretmana inostranih investitora;
- pojednostavljenje sveukupnog pravno-administrativnog postupaka oko inostranih ulaganja, od pripreme proizvodnje, do repatrijacije profita;
- ponudu kvalifikovane pravne i ostale pomoći nosiocima SDI;
- pripremanje transparentnog sistema pravne zaštite za inostrane ulagače;
- formiranje posebne izvozne zone (uz poreske i druge beneficije) u cilju privlačenja SDI radi podsticanja;
- razvoj pojedinih regiona zemlje.

U ovim zemljama neophodno je odlučnije sprovesti usvojena zakonska rešenja, smanjiti birokratske procedure i povećati borbu protiv korupcije (Adžić, Tošković, Marković, 2015), kao i pojedinačno urediti ambijente u svakoj zemlji ponaosob, kako bi se privukao što veći obim stranih direktnih investicija, poboljšala zaposlenost a sa njom i kvalitet života, i svakako smanjili dugovi.

7. POSLEDICE SVETSKE EKONOMSKE KRIZE U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

Kako balkanski narodi u savremenosti imaju tranzitorni identitet (Vidojević, 1997) i žive razapeti između prošlosti i sadašnjosti, za razliku od razvijenih društava, u kojima budućnost razvoja određuje sadašnjost, na Balkanu prošlost razvoja određuje sadašnjost i budućnost njihovih naroda i zemlja (Mitrović, 2004). Svetska ekonomska kriza koja je počela 2007. godine, nije zaobišla ni zemlje Zapadnog Balkana. Ipak u nekim zemljama loše stanje u ekonomiji nije samo posledica svetske ekonomske krize, nego i društvenih kriza i neuspelih reformi. To je određeno činjenicom da je na području Balkana stanovništvo naviknuto na težak život, neizvesnost, nizak standard života, izolovanost, političku nestabilnost, loš kvalitet javnih usluga, lošu infrastrukturu, korupciju, neefikasnost pravne zemlje, kršenje prava, ograničavanje sloboda, gubitak imovine, gubitak posla. Ujedno, to je i dokaz da ekonomska kriza nije iznenadila stanovništvo ovih zemalja.

U svim zemljama kriza je imala iste uzroke, koji su manjim ili većim intenzitetom delovale na zemlje Zapadnog Balkana a koji se odnose na (Kovačević, 2010d):

- Loše stanje ekonomije koje se ogleda u ozbiljnim strukturnim problemima privrede, manifestuje se odsustvom strategije i politike za adekvatnim korišćenjem resursa, što se direktno odražava na stvaranje niskog BDP-a, nisku efikasnost upotrebe resursa, porast nezaposlenosti i nisku cenu rada.
- Visok stepen siromaštva je jedno od najtežih socijalnih, ekonomskih i političkih obeležja u zemljama Zapadnog Balkana. Tako je gotovo trećina stanovništva BiH siromašna, ili je na ivici siromaštva. U Srbiji se preko 700 000 ljudi vode kao siromašni i koriste socijalne kuhinje i programe, a postoji i mali broj visoko obrazovanih ljudi (samo 10%, počev od 15 godina starosti).
- Politička nestabilnost aktuelna je u skoro svim zemljama Zapadnog Balkana. Proces demokratskog odlučivanja, usaglašavanja i koordinacije teško funkcioniše, dok je efikasnost uspostavljenih institucija niska.

- Odsustvo pravne zemlje predstavlja zamerku EU, jer bez snažne pravne zemlje nema uspostavljanja sistema vrednosti, pravne sigurnosti poslovanja, moralnosti u međuljudskim odnosima, zaštite imovine i ostvarivanja sloboda. Da bi se uspostavila pravna zemlja, neophodna je borba protiv korupcije, kriminala, sive ekonomije, nezaštićenih ekonomskih sloboda, kršenja ljudskih prava, ograničavanja slobode medija,..

Sa druge strane, u ovim zemljama globalna ekonomska kriza proizvela je i niz teških ekonomskih i socijalnih posledica, za koje se smatra da će se vremenom samo povećavati (Kovačević, 2009):

- smanjenje BDP-a;
- povećanje nezaposlenosti;
- smanjenje vrednosti trgovine proizvoda i usluga;
- bitno smanjenje SDI;
- sve teže dobijanje kredita u inostranstvu i zapadanje u dužničku krizu čitavog niza zemalja;
- smanjenje priliva deviza po osnovu doznaka radnika zaposlenih u inostranstvu;
- protekcionizam koji praktikuje sve veći broj zemalja;
- sve veće gubljenje poverenja, naročito posle samita G-20¹⁷ održanog početkom aprila tekuće godine;
- kriza Svetske trgovinske organizacije, usled straha od mogućeg povlačenja SAD kao najvećeg pobornika slobodne svetske trgovine.

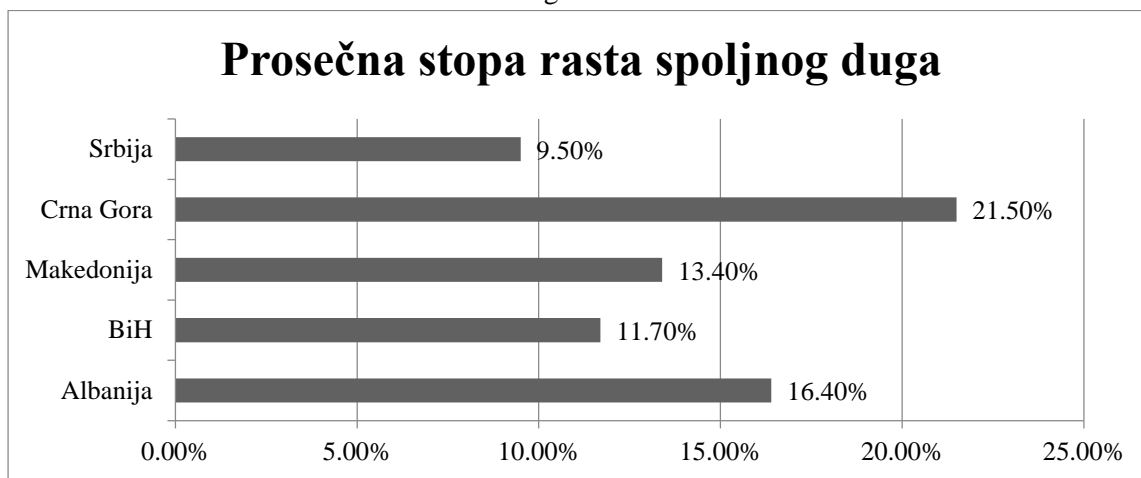
Nastankom krize, nekoliko zemalja u regionu suočilo se sa velikim fiskalnim izazovima koji su nastali kao kombinacija slabog rasta i neuspeha da se obuzda javna potrošnja, što je dovelo do rasta fiskalnog deficita, nivoa javnog i spoljnog duga. Spoljni dug se definiše kao ukupan dug javnog i privatnog sektora jedne države prema stranim poveriocima, odnosno nerezidentima, koji pored dugova države, obuhvata i dugove banaka kao i dugove privatnih preduzeća. Problemi sa otplatom spoljnog duga doveli su do neravnoteže u ekonomskom razvoju, makroekonomskoj stabilnosti i samom društvu.

¹⁷ G-20 (Grupa 20) je grupa najrazvijenijih zemalja sveta, koju čini devetnaest zemalja (SAD, Velika Britanija, Nemačka, Francuska, Italija, Brazil, Rusija, Indija, Kina, Južna Afrika, Argentina, Meksiko, Australija, Indonezija, Japan, Južna Koreja, Saudijska Arabija, Turska, Kanada) i EU koju zastupa guverner Evropske centralne banke.

Dajući finansijske injekcije, MMF je intervenisao selektivno, što je moguće samo uz adekvatnu politiku upravljanja dugom, koja će omogućiti zemlji korišćenje spoljnog zaduživanja bez stvaranja problema u bilansu plaćanja i posledica po javne prihode (Adžić, Tošković, Marković, 2014).

Fiskalna neravnoteža u ovim zemljama, koja je iskazana kroz rast javne potrošnje, odnosno, rast unutrašnjeg i spoljnog javnog duga, uslovljena je ekspanzijom javnih rashoda iznad realno ostvarive stope rasta proizvodnje i potencijalnih budućih prihoda (Krtalić, Mohorović, 2004). Grafikon 32 predstavlja prosečnu stopu rasta spoljnog duga u zemljama Zapadnog Balkana u periodu 2000–2012. godine.

Grafikon 32. Prosečna stopa rasta spoljnog duga u zemljama Zapadnog Balkana u periodu 2000–2012. godine

Izvor: Autor, na bazi podataka SB

Najveću stopu rasta spoljnog duga imala je Crna Gora u iznosu 21,50 %, dok najmanju stopu rasta spoljnog duga beleži Srbija sa 9,50%. Ostale zemlje regiona beleže približne vrednosti, koje ne prelaze 15,5%. Detaljnija analiza prosečne stope za svaku zemlju se nalazi u Prilogu 01. Zaključuje se da je zemljama Zapanog Balkana neophodna globalna rekonstrukcija finansijskog sistema, posebno napuštanjem fracionog bankarstva, koncepta lažne nezavisnosti centralnih banaka, a ključno je da se obezbede investicije, plate radnika, izvoz i ukupna tražnja (Dimitrijević, 2014). Na vladama zemalja Zapadnog Balkana je da moraju inicirati jačanje svih nivoa svesti (Pulić, 2012), kako bi se ove zemlje pokrenule iz dugogodišnjeg nazadovanja.

7.1. Problem rasta spoljnog duga

Kako je cilj rada da se utvrdi da li je primena koncepta neoliberalne ekonomije u zemljama Zapadnog Balkana doprinela ostvarivanju ekonomskog rasta i uspostavljanja spoljno-ekonomske ravnoteže ovih privreda, u narednom delu rada analiziraćemo spoljnu zaduženost privatnog i javnog sektora, ukupni spoljni dug, spoljni dug kao % BDP-a i bilans tekućeg računa. Spoljni dug se sastoji iz duga privatnog sektora i duga javnog sektora. Spoljni dug privatnog sektora podrazumeva dug privatnih banaka i privatnih lica, dok spoljni dug javnog sektora podrazumeva dug državnih banaka, Centralne banke i javnih ustanova.

Početkom 2000. godine spoljni dug privatnog sektora u apsolutnom iznosu u zemljama Zapadnog Balkana ukupno je iznosio 0,41 milijardi USD, što znači da u tom trenutku nije bio visok. Najmanji dug imala je Makedonija čiji je dug do početka globalne ekonomske krize porastao za 1,27 milijardi. Druga najmanje zadužena zemlja u privatnom sektoru 2000. godine bila je Albanija, koja je do početka ekonomske krize uvećala dug za 0,46 milijardi. Najveći dug privatnog sektora imala je Srbija, čiji je dug do početka krize uvećan za 17,6 milijardi. Najviši nivo privatnog duga u ovim zemljama zabeležen je 2009. godine, nakon čega je usledila tendencija pada. Spoljna zaduženost privatnog sektora predstavljena je u tabeli 42.

Tabela 42. Spoljni dug privatnog sektora u milijardama USD

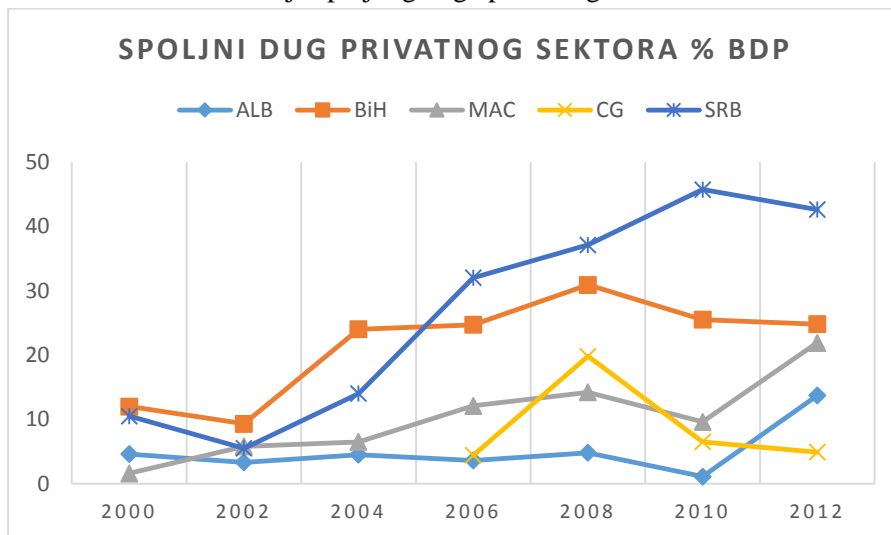
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	0,17	0,14	0,15	0,13	0,34	0,41	0,33	0,43	0,63	0,88	1,2	1,7	1,7
BiH	0,66	0,7	0,62	1,8	2,4	2,7	3,1	4,5	5,8	5,4	4,3	4,2	4,2
Makedonija	0,13	0,17	0,22	0,31	0,36	0,48	0,8	1	1,4	1,8	0,9	2	2,1
Crna Gora	/	/	/	/	/	/	0,12	0,9	0,9	0,14	0,27	0,17	0,2
Srbija	0,69	0,72	0,9	2,1	3,5	5,2	9,8	15,4	18,3	19,1	18	16,5	17,4

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.PRVS.CD>

Analizom podataka utvrđeno je da je početkom 2000-ih godina spoljni dug privatnog sektora kao % BDP-a bio umeren, gde je najviši dug imala Srbija u iznosu 10,5%. Najviši nivo duga u periodu 2000–2008. godine imala je BiH sa 19,6% BDP-a, dok je najmanji dug imala Albanija u iznosu 3,8%. Sve zemlje su 2008. godine zabeležile visok rast duga, u kome je prednjačila Srbija sa 37,1%, dok je najmanji nivo i dalje imala Albanija sa 4,8%.

Naredne godine su sve zemlje nastavile trend rasta spoljnog duga privatnog sektora, izuzev Crne Gore koja je smanjila dug na 3,3%. Nastankom drugog talasa krize dug privatnog sektora nastavio je rast i nakon 2012. godine. Naredni grafikon 33 predstavlja kretanje spoljnog duga privatnog sektora kao % BDP-a.

Grafikon 33. Kretanje spoljnog duga privatnog sektora kao % BDP-a

Izvor: Svetska banka

Analizom strukture spoljnog duga, 2000. godine utvrđeno je da javni sektor beleži veći spoljni dug od privatnog (tabela 43). Najmanji dug javnog sektora u apsolutnom iznosu imala je Albanija, čiji je dug do početka globalne ekonomske krize porastao za 1,38 milijardi USD. Za njom sledi Makedonija čije dug u periodu 2000–2008. godine porastao za 0,3 milijarde, dok je najveći dug zabeležila Srbija, gde je došlo do porasta duga za 1,6 milijardi. Spoljni dug javnog sektora u Srbiji je nastavljen i nakon eskalacije svetske ekonomske krize, što je slučaj i u ostalim zemljama regiona.

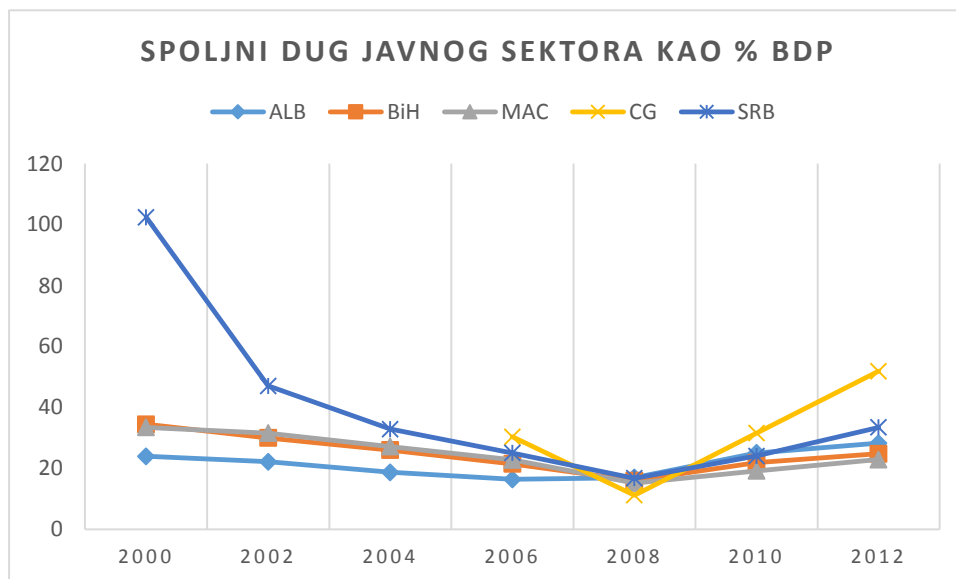
Tabela 43. Spoljni dug javnog sektora u milijardama USD

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	0,92	0,99	0,99	1,2	1,4	1,3	1,5	1,7	2,2	2,6	3	3,2	3,5
BiH	1,9	1,7	2	2,3	2,6	2,5	2,7	2,9	3	3,5	3,7	3,8	4,2
Makedonija	1,2	1,1	1,2	1,4	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,8	1,8	2,1	2,2
Crna Gora	/	/	/	/	/	/	0,82	0,84	0,51	1	1,3	1,8	2,1
Srbija	6,7	6,1	7,6	8,2	8,2	7,7	7,7	8,4	8,3	8,8	9,5	11,3	13,7

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DPPG.CD/countries>

Na osnovu podataka spoljnog duga javnog sektora utvrđeno je da je početkom 2000. u svim zemljama Zapadnog Balkana zabeležen rast duga, dok je Srbija dostigla najviših 102,4% BDP-a. U periodu 2000–2008. godine sve zemlje su imale umeren rast duga koji nije prelazio 16,8%. Nastankom krize u svim zemljama je došlo do povećanja duga koji je konstantno rastao, gde je Srbija zabeležila najviši nivo duga od 20,6% u 2009. godini. U periodu nakon izbijanja krize najviši dug imala je Crna Gora koji je iznosio 51,9% BDP-a u 2012. godini. Ostale zemlje regiona su se takođe borile sa problemom rasta duga koji nije prelazio ispod 22,9% BDP-a (grafikon 34).

Grafikon 34. Kretanje spoljnog duga javnog sektora u % BDP-a

Izvoz: kalkulacija autora na bazi SB

Najviši iznos ukupnog spoljnog duga posmatranog u milijardama USD, početkom 2000. godine je zabeležena u Srbiji čiji je dug za čak 10,38 milijardi dolara bio veći od Albanije (tabela 44). Do početka globalne ekonomske krize Srbija je znatno uvećala spoljni dug, koji je do 2008. godine porastao za 18,99 milijardi dolara. Druga po zaduženosti bila je Bosna i Hercegovina koja je u periodu od osam godina spoljni dug uvećala za 7,02 milijardi USD. U narednim godinama Srbija je nastavila trenda rasta spoljnog duga u daleko većem iznosu nego ostale zemlje u regionu.

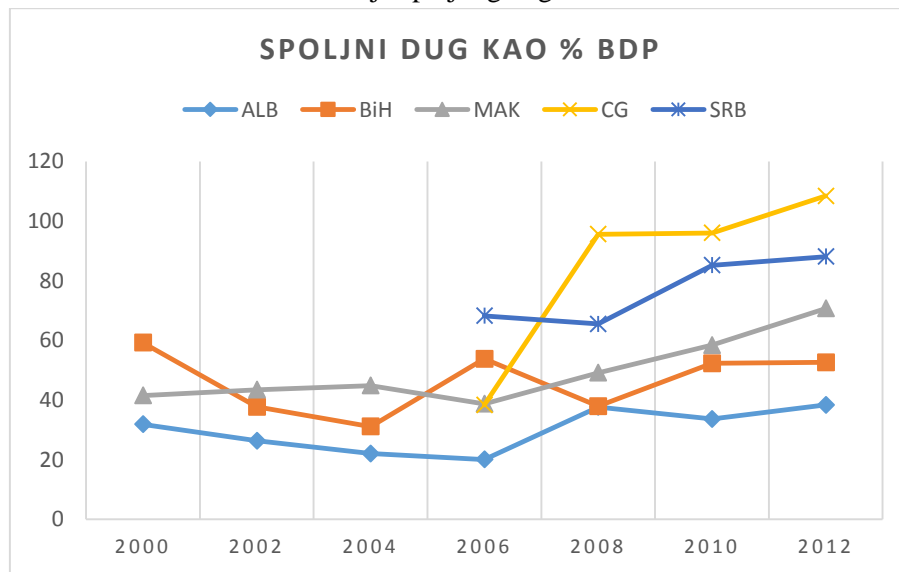
Tabela 44. Ukupan spoljni dug u milijardama USD

Spoljni dug	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	1,12	1,15	1,18	1,55	1,60	2,10	2,46	2,89	4,23	4,30	5,00	6,03	6,93
BiH	2,79	2,68	3,16	4,48	5,57	6,37	7,13	9,24	9,81	11,32	9,93	10,1	10,57
Makedonija	1,47	1,49	1,69	1,88	2,82	2,98	3,29	4,17	4,45	5,24	5,34	6,30	6,67
Srbija	11,5	12,47	11,49	14,25	14,56	16,15	19,88	26,21	30,49	33,81	32,93	31,7	34,43
CG	/	/	/	/	/	/	0,879	1,29	1,50	2,35	1,60	2,35	3

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries>

Analizom ukupnog spoljnog duga kao % BDP-a, period pre nastanka krize u zemljama regiona, karakterisao se konstantnim rastom, u kome je dominirala Crna Gora u iznosu 75,8%, dok je Albanija imala najmanji nivo duga od 25,8% BDP-a. Nastankom krize Crna Gora je svoj dug uvećala na 95,6% u 2008. godini, dok su BiH i Albanija imale 37,6%, odnosno 37,9% BDP-a. Crna Gora je 2012. godine došla do najvišeg nivoa, kada je povećala dug na 108,4%, dok je je sledila Srbija sa 88,1% BDP-a. Najmanji nivo duga u tom periodu imala je Albanija sa 38,3% BDP-a (grafikon 35).

Grafikon 35. Kretanje spoljnog duga kao % BDP-a

Izvor: EBRD

Od zemalja Zapadnog Balkana, u posmatranom periodu 2000–2012. godine, najviši iznos spoljnog duga merenog u apsolutnom iznosu imale su Srbija u iznosu 20,1 milijardi USD i BiH 7,1 milijardi USD, a najmanji dug imala je Crna Gora sa 1,8 milijardi USD.

Posmatrano kao % BDP-a, najveći spoljni dug je imala je Crna Gora gde je dug bio 80,86% BDP-a, dok je Srbija zabeležila 74,24% BDP-a. Najmanj dug u posmatranom periodu imala je Albanija sa 29% BDP-a. Sve zemlje su zabelezile trend rasta spoljnog duga, među kojima se posebno izdvaja Srbija, a posledica toga je sklapanje stand by aranžmana sa MMF-om.

Stanje povećanog spoljnog duga objašnjava sliku bilansa tekućeg računa koji je kod svih zemalja Zapadnog Balkana u svim analiziranim godinama (period 2005–2012. godine jer podaci u periodu 2000–2005. godine nisu dostupni na sajtu Svetske Banke) bio negativan. Sve zemlje regiona su 2008. godine, odnosno početkom ekonomske krize zabeležile najveći deficit bilansa tekućeg računa. U godinama nakon krize došlo je do povećanja deficita bilansa (tabela 45).

Tabela 45. Bilans tekućeg računa u periodu 2000–2012. godine u milijardama USD

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	-0,57	-0,67	-1,1	-2	-1,8	-1,3	-1,6	-1,2
BiH	-1,8	-0,99	-1,4	-2,6	-1,1	-1	-1,7	-1,5
Makedonija	-0,15	-0,28	-0,6	-1,2	-0,6	-0,19	-0,42	-0,26
Crna Gora	/	/	-1,4	-2,2	-1,1	-0,95	-0,79	-0,76
Srbija	/	/	-6,8	-10,3	-2,8	-2,5	-3,8	-4,7

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.CD/countries>

Ukupan bilans tekućeg računa analiziran je, usled napostojanja podataka, od 2005. godine za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu i Makedoniju, dok su za Srbiju i Crnu Goru podaci postali dostupni nakon odvajanja iz Državne zajednice. Analizom je utvrđeno da je najveći deficit bilansa tekućeg računa evidentiran u godini nastanka ekonomske krize (2008) kada je u proseku iznosio - 3.7 milijardi USD. Već je 2009. godine prosek smanjen na -1.5 milijardi. Prosečan bilans tekućeg računa najviši je zabeležen u Srbiji gde je iznosio -5.15 milijardi USD. Bosna i Hercegovina zauzela je drugo mesto u iznosu -1.5 milijardi. Približne prosečne vrednosti zabeležile su Albanija u iznosu -1.28 i Crna Gora -1.20, dok je najmanji prosek bilansa tekućeg računa zabeležila Albanija gde je prosek iznosio -0.46 milijardi USD.

7.2. Politika MMF-a na Zapadnom Balkanu

Finansijski vrlo moćne, globalne međunarodne institucije, postoje na globalnom ekonomskom planu od završetka Drugog svetskog rata, tj. međunarodne konferencije u Breton Vudsu (Bretton Woods) 1944. godine. MMF je jedna od tih institucija osnovana 1944. godine kao međunarodna monetarna institucija, odnosno, kao specijalizirana ustanova Ujedinjenih nacija (UN), sa ciljem očuvanja stabilnosti svetskog monetarnog sistema. Njegova uloga se odnosi na prevenciju novih ekonomskih i finansijskih kriza, sprečavanje istih i postizanje ekonomskog rasta i zaposlenosti. Njegovim osnivačem smatra se Džon Kejns, glavi tvorac kejnzijske ekonomije. Za manje od 50 godina od svog osnivanja MMF se pretvorio u snažnog zagovornika nove političke ekonomije globalizacije i tranzicije, koja se danas naziva ekonomskim neoliberalizmom. Pored toga, u današnje poslovanje MMF uključuje četiri tipa zemalja koja učestvuju u aranžmanima: zemlje sa visokim i niskim deviznim rezervama koje učestvuju ili ne učestvuju u istim.

Konvencionalni razlog ulaska zemalja ili njihovih vlada u aranžmane sa MMF-om su potrebe za zajmom radi ekonomske reforme zemlje, ali se fondu često osporava što se bavi strukturnim reformama umesto finansijskim problemima, u smeru da on treba da jača regulative finansijskog sektora. Fondu se osporava sprovođenje osnovnih principa koji su bazirani na liberalizaciji tržišta, makroekonomskoj stabilnosti (gde su osnovni ciljevi smanjenje inflacije i budžetskog deficita), ali i povlačenju države, koji ne mogu biti svojstveni za sve zemlje, jer nemaju iste specifičnosti (Fabris, 2006). Takođe, Fondu se osporava što na osnovu kreditne sposobnosti zemlje primenjuje uzdržanu politiku kreditiranja, u kojoj postizanje sporazuma potvrđuje kreditnu sposobnost. U slučaju ne postizanja sporazuma, zajmotražilac ne može da računa na pristup drugim međunarodnim kreditorima i tržištima, što je signal za ozbiljnost ekonomske situacije u toj zemlji, odnosno, signal investitorima za odustajanje od novog investiranja i povlačenje ranijih ulaganja, što može da se odrazi na ekonomsku stabilnost i bezbednost (Petrović, Anufijev, Petrović, 2012).

Kako je osnovna uloga MMF-a pružanje finansijske pomoći zemljama članicama, kojih trenutno ima 188, zemlje Zapadnog Balkana su takođe članice iste organizacije, kojoj su pristupile u različitim vremenskim intervalima. Danas, sa MMF-om sklopljene stand by aranžmane imaju Srbija, Bosna i Hercegovina i Albanija, dok su Crna Gora i Makedonija bez trenutnih aranžmana. Makedonija je ujedno i jedina zemlja koja je pre predviđenog roka uspela da otplati uzeti kredit.

U cilju analize poslovanja MMF-a u zemljama Zapadnog Balkana sagledaćemo zaključene aranžmane i preporuke MMF za svaku zemlju ponaosob.

Albanija je postala članica MMF-a 1991. godine, a 2015. godine je uzela kredit u iznosu od 429 miliona evra. Cilj aranžmana je poboljšanje poreskog sistema čijim bi unapređenjem došlo do smanjenja spoljnog duga. Prema procenama MMF-a ekonomski program Albanije je na pravom putu, jer je fond postigao dogovor sa vlastima o politici koja je potrebna, a koja se odnosi na (MMF, 2014):

- pojačani kontinuirani rast izvoza i oporavak domaće tražnje, ali i inflaciju za koju se očekuje da će ostati niska;
- dalju fiskalnu konsolidaciju u 2015. godini, kako bi se počeo smanjiti javni dug, što je predviđeno ekonomskom program;
- monetarna politika treba da nastavi sa pružanjem podrške ekonomskom oporavku, u skladu sa mandatom banke Albanije po pitanju stabilnosti cena;
- napredak u pripremi strategije za reformu penzionog sistema koja bi na osnovu nedavno razvijene saradnje sa Svetskom bankom trebalo da pomogne da sistem postane održiv na duži rok;
- elektroenergetski sektor predstavlja veliki fiskalni rizik, pa su u ovom sektoru reforme hitno potrebne da bi se suzbili distributivni gubici i smanjila krađa;
- napore za strukturne reforme, uključujući i one za poboljšanje poslovnog okruženja, što je svakako pouzdan osnov za vraćanje ekonomskog rasta i ozemljavanje makroekonomske i finansijske stabilnosti.

Bosna i Hercegovina je 1995 godine postala članica MMF-a. Od 2000. godine Bosna i Hercegovina dogovorila je tri stand by aranžmana (stand by arrangement, skr. SBA) u iznosu od oko 1.2 milijarde USD: stand by aranžman (2002) – 88 miliona USD; stand by aranžman (2009) – 438 miliona USD; stand by aranžman (2012) – 723 miliona USD. Danas, kao jedna od zemlja Zapadnog Balkana, još uvek nije otplatila dug MMF-u za ranije uzete kredite koji iznose 594,31 miliona USD. Preporuke MMF-a odnosile su se na:

- mogući skroman oporavak ekonomske aktivnosti dalje uz podršku jakog izvoza;
- bankarski sektor je stabilan, ali je i dalje široko opterećen rastom zajmova;
- nezaposlenost je i dalje visoka, oko 28 %, iako je broj zaposlenih počeo da se povećava;

- vlasti treba više vremena da sprovede politiku koja je bila dogovorena u okviru stand by aranžmana. Ovo uključuje politike za jačanje prikupljanja poreza, što sadrži državnu potrošnju i poboljšanje poslovnog okruženja;
- mere za borbu protiv korupcije, kao što su novi zakon nabavke i zakonodavstva za borbu protiv pranja novca.

BJR Makedonija je MMF-u pristupila 1992. godine. Od 2000. godine Makedonija je od MMF-a uzela tri kredita: stand by aranžman iz 2003. godine, stand by aranžman iz 2005. godine, aranžman iz predostrožnosti 2011. godine, sa čijom je otplatom započela 2014. godine. Iznos kredita bio je 312 miliona USD. Usled naglog porasta vrednosti američkog dolara, Makedonija je februara 2015. godine isplatila poslednju ratu kredita, pri čemu je na kamatama uspeła da uštedi 5 miliona USD i to zbog razlike valute i kamate.

Kako je ranije navedeno, Makedonija je jedina zemlja Zapdnog Balkana koja je uspeła da pre predviđenog roka otplati dug MMF-u i time popravi rejting u regionu. U cilju daljeg razvoja prema procenama MMF-a u ovoj zemlji preporuke su sledeće:

- očekuje se da rast nastavi svoj tempo i da se dalje proširi ka domaćoj tražnji;
- rast zaposlenosti i povećanje plata u javnom sektoru, kao i penzija podržaće potrošnju;
- investicije će biti potpomognute od strane velikih infrastrukturnih projekata u javnom sektoru;
- dinamički izvoz reflektuje jaču spoljnu tražnju, ali i veći kapacitet u zoni slobodne trgovine, pa na osnovu toga stopa niža od očekivane inflacije ne signalizira omekšavanje domaće tražnje;
- u kratkom roku, fiskalna politika treba da bude usmerena ka ispunjavanju 3,5% deficita BDP-a. Jačajuća potražnja za privatnim firmama postepeno povlači fiskalni stimulan;
- prema procenama, planirano smanjenje deficita na 2,6% BDP-a u 2016. godini oslanja na rast prihoda da nadmašuje rast potrošnje. Jačanje javne investicione politike ostaje prioritet i podrazumeva jasne procedure za procenu, prioritete i prate javne investicione projekte koji treba da omoguće veću realizaciju budžetskog trošenja kapitala i dugoročnog ekonomskog povratka;
- fiskalna strategija treba da bude zasnovana na srednjoročnoj strategiji upravljanja dugom koji pravi ravnotežu između spoljašnjeg i domaćeg finansiranja i ukupnu makroekonomsku stabilnost;

- monetarna politika je usmerena na obezbeđivanje odgovarajućeg nivoa rezervi. za servisiranje spoljnog duga neizmirenih obaveza. Ipak rezerve su u stalnom padu pa je potrebno razviti pritiske, a Narodna banka Republike Makedonije treba da bude spremna da poveća svoju kamatnu stopu;
- finansijski sistem je stabilan, ali nedovoljno usmeren za kreditiranje privatnog sektora privrede;
- ulaganje u ljudski i fizički kapital će biti potrebno da bi se postigao brži rast.
- da bi došlo do smanjenja nezaposlenosti, napore za ublaženje ključnih prepreka za zapošljavanje treba nastaviti.

Crna Gora je MMF-u pristupila 2007. godine, godinu dana nakon izlaska iz Državne zajednice. Ona je pored Makedonije, druga zemlja koja nema aranžman sa MMF-om. Ipak u svom godišnjem izveštaju MMF navodi da se Crna Gora trenutno susreće sa velikim spoljnim i javnim dugom, visokom stopom nezaposlenosti i visokim kamatnim stopama. Prema procenama izvršnog odbora MMF-a u ovoj zemlji su neohodne sistemske reforme, a zaključak je da:

- u 2013. godini zabeležen je zavidan rast BDP-a. Privreda je imala koristi od visokog nivoa proizvodnje energije i velikog broja novih investicionih projekata;
- kao visok nivo nenaplativih kredita, dok kreditni rast stagnira. Vlada bi trebalo da dopuni ove mere povećanjem kapaciteta pravosudnog sistema i da primenjuje ugovore i unapredi svoje napore za povećanje poreza poštovanjem i formalizovanjem aktivnost u neformalnoj ekonomiji;
- prema procenama, MMF je zadovoljan smanjenjima budžetskog deficita. Kombinacijom važnih fiskalnih mera videlo se znatno poboljšanje u naplati prihoda i suzbijanju rashoda, pa je kao rezultat toga došlo do značajnog unapređenja javnih finansija;
- projekat autoputa Smokovac–Matesovo značajno će doprineti povećanju budžetskog deficita i javnog duga u narednim godinama, što dovodi do povećanja rizika za fiskalnu politiku i održivost duga. Da bi se umanjilo nagomilavanje duga, vlasti se podstiču da preduzmu dodatne korake za jačanje osnovne budžetske pozicije. Zaključak je da bi se prilagođavanje trebalo uglavnom oslanjati na trajnu štednju iz tekućih rashoda.

Srbija je jedina zemlja Zapdnog Balkana koja je MMF-u pristupila 2000. godine. Od tada Srbija je sa MMF-om sklopila četiri aranžmana: stand by aranžman (2001), aranžman iz predostrožnosti (2009), stand by aranžman (2011) zamrznut je 2012. godine usled odstupanja od

dogovorenog fiskalnog programa, pri čemu je zaduženje prema MMF poraslo za dve milijarde evra, aranžman iz predostrožnosti (2015) od hiljardu evra. MMF je vladi Srbije dao podršku u reformi javnog sektora i sektoru javnih preduzeća, dok se vlada Srbije zauzvrat obavezala da sprovede fiskalnu konsolidaciju (zaustavljanje rasta javnog duga), strukturne reforme (konsolidacija tržišta, rast privatnog sektora, otvaranje radnih mesta) koje će dovesti do makroekonomske stabilizacije, što je jedan od postulata neoliberalnog koncepta. Jedan od ciljeva je smanjenje budžetskog deficit za 1.4 milijarde u periodu 2014–2017. godine. Poboljšanje se očekuje 2015. godine, uz podršku oporavka poljoprivrede i snažnog izvoza automobila, što će smanji spoljni deficit tekućeg računa. Inflacija je usporena prema Narodnoj banci Srbije (NBS), ali je stopa nezaposlenosti oko 28% i dalje veliki problem.

MMF smatra da je potrebna hitna fiskalna konsolidacija, kao i strukturne reforme da bi se preokrenuo nagli porast javnog duga i podstakao održivi razvoji. Preporuka je da dodatne, trajne mere konsolidacije treba da budu identifikovane i sprovedene u cilju stabilizacije i preokrenu povećanje javnog duga u narednih nekoliko godina, tako da dostupnost koncesionom finansiranju treba da se u potpunosti koristiti za smanjenje troškova servisiranja duga, a ne oslabljenog tempa fiskalne konsolidacije.

Takođe, prema MMF-u, strukturne reforme treba da podrže fiskalno prilagođavanje, dok su koraci za poboljšanje poslovne klime u privredi potrebni da se obezbedi podsticaj za investicije, ekonomsku diversifikaciju i održiv rast privatnog sektora u cilju stvaranja radnih mesta. Početak dugo odlaganog restrukturiranja društvenih preduzeća, kao i ostale strukturne reforme penzijskog sistema, javne uprave, zdravstva i obrazovanja prema MMF-u treba da počnu što pre, bez odlaganja.

IV DEO

**OCENA EFEKATA PRIMENE NEOLIBERALNOG
KONCEPTA U ZEMLJAMA ZAPADNOG
BALKANA**

8. KVANTITATIVNA ANALIZA

8.1 Teorijske osnove izabrane metode kvantitativnog istraživanja

U ovom istraživanju, metodološki okvir rada baziran je na koeficijentu korelacije i linearnoj regresionoj analizi u periodu 2000–2012. godine na uzorku pet zemalja Zapadnog Balkana (Albanija, BiH, Makedonija, Crna Gora i Srbija). Analizirana je zavisnost između spoljnog duga i svakog od tranzicionih indikatora (privatizacija velikih preduzeća, privatizacija malih preduzeća, restrukturiranje preduzeća, liberalizacija cena, liberalizacija spoljne trgovine, politika konkurencije, reforma bankarskog sektora, reforma nebankarskih finansijskih institucija, reforma infrastrukture) za navedene zemlje u tranziciji. Jedno od ključnih pitanja regresione analize je utvrđivanje pravca uzročnosti kako bi se napravila razlika između zavisne i nezavisne promenljive (Mladenović, 2011). Pretpostavljajući da tranzicioni indikatori utiču na kretanje spoljnog duga, prihvata se da je spoljni dug zavisna promenljiva, a odabrani tranzicioni indikator nezavisna promenljiva.

Cilj regresione analize je da prikaže oblik veze između zavisne promenljive tj. regresanda (spoljni dug) i nezavisne promenljive tj. regresora (tranzicioni indikator), na osnovu čega se utvrđuje veličina uticaja odabranog tranzicionog indikatora na spoljni dug i može se vršiti predviđanje vrednosti zavisne promenljive pri određenim vrednostima nezavisne promenljive. Za procenu parametara regresione jednačine korišćena je metoda najmanjih kvadrata koja ocenjuje promenljive tako da odstupanja od linije pravca budu najmanja (Biljan-august, Pivac, Štambuk, 2007.). Ova metoda računa regresijske koeficijente tako što minimizira zbir kvadrata razlika između stvarnih i predviđenih vrednosti zavisne promenljive (Roiger, Geatz, 2003). Regresiona jednačina je:

$\hat{\beta}_1$ - prosečna promena zavisne promenljive kada nezavisna promenljiva poraste za jedinicu (koeficijent pravca)

$\hat{\beta}_0$ - očekivana vrednost zavisne promenljive kada je nezavisna promenljiva jednaka nuli (odsečak na y osi)

U jednostavnom regresionom modelu, zavisna promenljiva se izražava kao linearna funkcija nezavisne (objašnjavajuće) promenljive (Gujarati, 1995). Nulta hipoteza F testa je da je koeficijent determinacije jednak nuli ($r^2=0$), protiv alternativne hipoteze $r^2 \neq 0$. Nulta hipoteza t-testa je da je $\beta_j = 0$, odnosno da promenljiva ne daje statistički značajan doprinos jednačini, protiv alternativne hipoteze da je $\beta_j \neq 0$. U slučajevima kada je P-vrednost $<0,05$, nulta hipoteza da nezavisna promenljiva nema statistički značajan uticaj na zavisnu promenljivu se odbacuje na nivou od 5%.

Kao mera korelacije između slučajnih promenljivih korišćen je Pearsonov koeficijent linearne regresije (Biljan-august, Pivac, Štambuk, 2007.):

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n XiYi - n \bar{X} \bar{Y}}{n\sigma_x\sigma_y}$$

σ_x, σ_y -standardne devijacije promenljivih

Vrednost koeficijenta korelacije r predstavlja meru korelacije između posmatranih promenljivih (tranzicioni indikatori i spoljni dug). Koeficijent determinacije r^2 predstavlja odnos sume kvadrata odstupanja protumačenih regresijom i sume kvadrata ukupnih odstupanja, odnosno koliki deo varijanse zavisne promenljive (spoljni dug) je objašnjen modelom koji obuhvata zadati tranzicioni indikator (Biljan-august, Pivac, Štambuk, 2007).

8.2. Tranzicioni indikatori EBRD

Merenje napretka u sprovođenju tranzicionih reformi zasniva se na metodologiji koja je razvijena 1994. godine od strane EBRD-a. Metodologija tranzicionih indikatora podrazumeva kvantitativnu ocenu procesa ostvarenih reformi po zadatim kriterijumima. Skala indikatora kreće se u rasponu od 1 do 4+, gde 1 predstavlja malu ili nikakvu promenu u odnosu na rigidne centralno planirane privrede, dok ocena 4+ predstavlja standarde razvijenih tržišnih ekonomija. Znaci "+" i "-" označavaju nepredak u odnosu na prethodnu godinu i označavaju rast i pad u iznosu od 0.33 u odnosu na punu vrednost, gde se ocena 2.6 tretira kao 2 +, ali rezultat od 2.8 se tretira kao 3 -. Napredak u sprovođenju privredno-sistemskih reformi se ocenjuju na osnovu devet tranzicionih indikatora (EBRD, 2013):

- privatizacija velikih preduzeća,
- privatizacija malih preduzeća,
- restrukturiranje preduzeća,
- liberalizacija cena,
- liberalizacija spoljne trgovine,
- politika konkurencije,
- reforma bankarskog sektora,
- reforma nebankarskih finansijskih institucija i
- reforma infrastrukture (električna energija, železnica, putevi, telekomunikacije, voda i otpadne vode).

Privatizacije velikih preduzeća je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – malo privatno vlasništvo;
- 2 – razrađen model privatizacije gotovo spreman za primenu gde su neke prodaje završene;
- 3 – više od 25% imovine velikih preduzeća koja su u privatnom vlasništvu ili u postupku privatizacije ali sa velikim nerešenim pitanjima u vezi korporativnog upravljanja;
- 4 – više od 50% državnih preduzeća i poljoprivrednih dobara koja su u privatnoj svojini i ostvaruju značajan napredak korporativnim upravljanjem ovim preduzećima;
- 4+ – standardi i performanse tipične za napredne industrijske ekonomije: više od 75% imovine preduzeća u privatnom vlasništvu sa efektivnim korporativnim upravljanjem.

Privatizacije malih preduzeća je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – mali napredak;
- 2 – značajan udeo koji je privatizovan;
- 3 – sveobuhvatni program skoro spreman za primenu;
- 4 – kompletna privatizacija malih preduzeća sa trgovinskim vlasničkim pravima;
- 4+ – standardi i performanse koje su tipične za napredne industrijske ekonomije: nema državnog vlasništva malih preduzeća; efikasnost utrživosti zemljišta.

Restrukturiranje preduzeća je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – meka budžetska ograničenja (kreditni i politika subvencija slabljenjem finansijske discipline na nivou preduzeća) i nekoliko drugih reformi za promovisanje korporativnog upravljanja;
- 2 – umereno čvrsti krediti i politika subvencija, ali slaba primena stečajnog zakonodavstva i male akcije preduzete na jačanju konkurencije i korporativnog upravljanja;
- 3 – značajne i uzdržane akcije da bi se ojačala primena budžetskih ograničenja kako bi se efikasno promovisalo korporativno upravljanje (na primer, privatizacija u kombinaciji sa uskim kreditima i subvencije politike i/ili primena stečajnog zakonodavstva);
- 4 – značajan napredak u korporativnom upravljanju i nove investicije na nivou preduzeća, uključujući i manjinskih holding od finansijskih investitora;
- 4+ – standardi i performanse tipične za napredne industrijske ekonomije: efektivna korporativna kontrola se ostvaruje kroz domaće finansijske institucije i tržišta, ali i podstiče pogon tržišne reorganizacije.

Liberalizacija cena je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – većina cena su formalno kontrolisane od vlade;
- 2 – podizanje pojedinih cena od strane uprave, državne nabavke u netržišnim cenama za većinu proizvodnih kategorija;
- 3 – značajan napredak na liberalizaciji cena dok državne nabavke u netržišnim cenama ostaju i dalje značajane;
- 4 – sveobuhvatna liberalizacija cena, državne nabavke netržišnih cena su uglavnom ukinute; samo mali broj regulisanih cena ostaje;
- 4+ – standardi i performanse tipične za napredne industrijske ekonomije: potpuna liberalizacija cena bez kontrole cena van kuće, prevoza i prirodnih monopola.

Liberalizacija spoljne trgovine je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – rasprostranjene uvozne i/ili izvozne kontrole ili vrlo ograničen legitiman pristup devizama;
- 2 – neke liberalizacije uvoza i/ili izvozne kontrole, skoro puna konvertibilnost tekućeg računa, ali sa deviznim režimom koji nije u potpunosti transparentan (eventualno sa višestrukim deviznim kursovima);
- 3 – uklanjanje gotovo svih kvantitativnih i administrativnih uvoznih i izvoznih ograničenja, skoro puna konvertibilnost tekućeg računa;
- 4 – uklanjanje svih kvantitativnih i administrativnih uvoznih i izvoznih ograničenja (osim na poljoprivredu) i sve značajne izvozne tarife, beznačajano direktno učešće u izvozu i uvozu po ministarstvima i državnim trgovinskim preduzećima, puna i trenutna konvertibilnost tekućeg računa;
- 4 + – standardi i norme naprednih industrijskih ekonomija: uklanjanje većine carinskih barijera, članstvo u Svetskoj trgovinskoj organizaciji (STO).

Politika konkurencije je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – nepostojanje zakona i institucija koje garantuju konkurenciju;
- 2 – podešavanje zakonodavstva i institucija; smanjenje prepreka za ulazak i prinudnu akciju dominantnih firmi;
- 3 – uspostavljanje pojedinih izvršnih radnji u cilju smanjenja zloupotrebe tržišne moći i promocije konkurentnog okruženja, uključujući prekide dominantnih konglomerata; značajno smanjenje prepreka za ulazak konkurencije;
- 4 – smanjenje zloupotrebe tržišne moći, u cilju promocije konkurentnog okruženja;
- 4+ – standardi i performanse tipične za napredne industrijske ekonomije: efikasna primena politike konkurencije; neograničen ulazak na većinu tržišta.

Reforma bankarskog sektora je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – mali napredak izvan osnivanja dva nivoa Sistema;
- 2 – značajna liberalizacija kamatnih stopa i kreditnog dela, ograničeno korišćenje usmerenih kredita ili plafona kamatnih stopa;
- 3 – značajan napredak u uspostavljanju bankarskog boniteta i okvira za prudencijalni nadzor i regulaciju, puna liberalizacija kamatnih stopa sa malo preferencijalnih pristupa za jeftino refinansiranje a značajano je kreditiranje privatnih preduzeća kao i prisustvo privatnih banaka;
- 4 – značajano kretanje bankarskih zakona i propisa prema BIS standardima, dobro funkcionisanje bankarske konkurencije i efikasan nadzor, značajan pojam kreditiranja privatnih preduzeća, finansijsko produbljivanje;
- 4+ – standardi i performanse tipične za napredne industrijske ekonomije: puna konvergencija bankarskih zakona i propisa sa BIS standardima; obezbeđivanje punog seta konkurentskih bankarskih usluga.

Reforma nebankarskih finansijskih institucija je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – mali napredak;
- 2 – formiranje hartija od vrednosti, tržišnih odluka i posrednika, trgovanja u državnim papirima i/ili hartijama od vrednosti, početni pravni i regulatorni okvir za izdavanje i trgovanje hartijama od vrednosti;
- 3 – značaj izdavanja hartija od vrednosti od privatnih preduzeća, uspostavljanje nezavisnih akcija registara, sigurnih carinjenja i poravnanja procedura, i zaštita manjinskih akcionara, pojava nebankarskih finansijskih institucija (investicioni fondovi, privatno osiguranje i penzioni fondovi, lizing kompanije) i povezani regulatorni okvir;
- 4 – zakoni i propisi hartija od vrednosti se približavaju IOSCO standardima, značajna tržišna likvidnost i kapitalizacija, dobro funkcionisanje nebankarskih finansijskih institucija i povezana efikasna regulacija;

- 4+ – standardi i performanse tipične za napredne industrijske ekonomije: puna konvergencija zakona sa hartijama od vrednosti i propisa sa IOSCO standardima; potpuno razvijeno nebankarsko posredovanje.

Reforma infrastrukture – rejtinzi su izračunati kao prosek pokazatelja pet infrastrukturnih reformi koje obuhvataju električnu energiju, železnice, puteve, telekomunikacije, vode i otpadne vode.

Reforma sektora električne energije je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – energetski sektor funkcioniše kao odeljenje vlade sa nekoliko komercijalnih sloboda ili pritisaka, prosečne cene su ispod troškova, sa ekstenzivnim unakrsnim subvencionisanjem a monolitna struktura je bez odvajanja različitih delova poslovanja;
- 2 – snaga kompanije distancirana je od vlade, ali još uvek postoji političko uplitanje, neki pokušaji da se ojača budžetsko ograničenje, dok su efektne tarife niske; slabi podsticaji menadžmenta za efikasno obavljanje posla; mala institucionalna reforma i minimalano učešće privatnog sektora;
- 3 – donesen zakon predviđa restrukturiranje energetskih subjekata, uključujući i vertikalno razdvajanje kroz odvajanje računa i set-up regulatora; neke tarifne reforme i poboljšanja u naplati prihoda; učešće privatnog sektora;
- 4 – razdvajanje proizvodnje, prenosa i distribucije; postavljen nezavisni regulator; formulisati i implementirati pravila za odražavanje troškova tarifnog postavljanja; suštinsko uključivanje privatnog sektora u distribuciji; određeni stepen liberalizacije;
- 4+ – tarife odražavaju troškove i obezbeđuju adekvatne podsticaje za poboljšanje efikasnosti; privatizacije velikih preduzeća učestvuju u izdvojenom i dobro regulisanom sektoru; potpuno liberalizovan sektor sa dobro funkcionisanim aranžmanima za pristup mreži i konkurenciji.

Reforma železnice je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – monolitska struktura koja funkcioniše kao deo državnog sektora, sa veoma malo komercijanih sloboda, nema učešća privatnog sektora i široko unakrsnog subvencionisanja;
- 2 – upravljanje železnicom bez uplitanja države, ali sa slabim komercijalnim ciljevima: postoji poslovno planiranje, ali ciljevi su opšti i privremeni; nebudžetsko finansiranje duga javnog servisa, pomoćna preduzeća su odvojena, ali sa malo rasterećenja, učešće privatnog sektora je minimalno;
- 3 – poslovne orijentacije u željezničkom saobraćaju, teretne i putničke usluge su odvojene kao i neka pomoćna preduzeća, postoje novčane povlastice dostupne za putničke usluge, poboljšano poslovno planiranje s jasnim ciljevima ulaganja i modernizacije železnice, ali je finansiranje nesigurno, malo je učešće privatnog sektora u modernizaciji i/ili održavanju železnice;
- 4 – potpuno komercijalizovana železnica, sa odvojenim internim profitnim centrima za teretne i putničke usluge, primenjene tržišne slobode za postavljanje tarifa i investicija. Primena srednjoročnih poslovnih planova, bez pomoćne industrije, učešće privatnog sektora u teretnom radu, pomoćnim uslugama i održavanju pruga;
- 4+ – infrastrukturna razdvojenost putničkog i teretnog saobraćaja, sprovedeno je ili planirano potpuno lišavanje i prenos vlasništva imovine, uključujući i infrastrukturu i vozna sredstva a uspostavljen je i realizovan sistem određivanja železničkih cena.

Putna infrastruktura je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – minimalni stepen decentralizacije i bez komercijalizacije, sva regulativna upravljanja, drumski menadžment i raspodela resursa centralizovana su na ministarskom nivou, nove investicije i finansiranje održavanja puteva zavisi od centralnih budžetskih sredstava, putarine nisu zasnovane na troškovima korišćenja puteva, izgradnja i održavanje puteva izvode javna građevinska preduzeća i ne postoje javne konsultacije u pripremi i izradi projekata puteva.
- 2 – srednji stepen decentralizacije i početni koraci u komercijalizaciji, formirana je agencija za puteve/autoputeve, postoje poboljšanja u raspodeli resursa i javnim nabavkama, putarine

su određene na osnovu poreza na vozilo i gorivo, ali nisu povezane sa upotrebom puteva, osnovan je putni fond ali koji isključivo zavisi od državnog budžeta, radnja i održavanje puteva izvode korporativni javni entiteti sa malim učešćem privatnog sektora a javne rasprave/učeće na putnim projektima su minimalne;

- 3 – pristojan stupanj decentralizacije i komercijalizacije, funkcije uredbi i raspodele sredstava odvojene su od održavanja i aktivnosti na putevima, visina poreza na vozila i gorivo povezana je sa upotrebom puteva, privatne kompanije su u mogućnosti da obezbede i izvode radove na putevima po dogovorenim komercijalnim ugovorima, učešće privatnog sektora u održavanju puteva i/ili putem koncesije za finansiranje, upravljanje i održavanje delova autoputeva, ograničena javna rasprava/sudelovanje i odgovornost na putnim projektima;
- 4 – veliki stupen decentralizacije, transparentna metodologija korišćena je za raspodelu putnih troškova, praćenje evidencije kod konkurentnih nabavki, projektovanja, izgradnje, održavanja i operacija na putevima, veliko učešće privatnog sektora u izgradnji, operacijama i održavanju puteva neposredno i putem javno-privatnog partnerstva, značajna javna rasprava/ učešće i odgovornost na putnim projektima;
- 4+ – potpuno decentralizovana saobraćajna uprava, komercijalizovane operacije za održavanje puteva dodeljene su privatnim kompanijama, naplata putarine potpuno odražava putne troškove upotrebe puteva i ostale povezane faktore kao što su zagušenje, saobraćajne nesreće i zagađenje, široko učešće privatnog sektora u svim aspektima puteva a rasprave o novim putnim projektima su potpuno javne.

Reforma telekomunikacija je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – mali napredak u komercijalizaciji i regulacijama, minimalno učešće privatnog sektora i jako političko uplitanje u odluke uprave, niske tarife sa velikim unakrsnim subvencionisanjem, liberalizacija nije predviđena, čak ni za mobilnu telefoniju i usluge s dodatnom vrednošću.
- 2 – skroman napredak komercijalizacije, korporatizacija dominantnog operatora i mala odvajanja od upravljanja javnog sektora, ali tarife su i dalje politički postavljene.

- 3 – značajan napredak u komercijalizaciji i regulaciji, telekomunikacija i poštanske usluge su u potpunosti odvojene, unakrsne subvencije su smanjene, znatna liberalizacija u mobilnom segmentu i uslugama s dodanom vrednošću.
- 4 – kompletana komercijalizacija, uključujući privatizaciju dominantnog operatora, sveobuhvatne regulatorne i institucionalne reforme, opsežna liberalizacija ulaska.
- 4+ – efektna regulacija kroz nezavisni entitet, koherentni regulatorni i institucionalni okvir za rad s tarifama, pravila međusobnog povezivanja, licenciranje, koncesijska naknada i raspodele spectra, potrošačka pravobraniteljska funkcija.

Reforma indikatora voda i otpadnih voda je indikator koji je ocenjen na skali 1 do 4+ u zavisnosti od sledećih karakteristika:

- 1 – minimalni stepen decentralizacije; nekomercijalizacija, servisi koji posluju kao vertikalno integrisani prirodni monopoli u okviru vladinih ministarstva ili opštinskih odeljenja. nefinansijska samostalnost i/ili upravljanje kapacitetima na opštinskom nivou, niska tarifa, niske stope plaćanja i visoke unakrsne subvencije.
- 2 – umereni stupanj decentralizacije, početni koraci ka komercijalizaciji, usluge pružaju preduzeća koja su u opštinskom vlasništvu, delimično refundiranje troškova kroz tarife, početni koraci u smanjenju unakrsnog subvencioniranja, postoje opšte javne smernice u pogledu postavljanja tarifa i kvaliteta usluga, ali su pod kontrolom ministarstva, učešće privatnog sektora putem usluga ili upravljanja kontaktima, ili konkurencije u pružanju pomoćnih usluga je malo.
- 3 – pristojan stupanj decentralizacije i komercijalizacije, vodovodna preduzeća imaju menadžment i računovodstvo nezavisno od opštine, i posluju pomoću međunarodnih računovodstvenih standarda i sistema za upravljanje informacijama, operativni troškovi refundirani su kroz tarife, uz minimalnu visinu unakrsnih subvencija a postoje detaljnija pravila sastavljena u ugovornim dokumentima koja preciziraju tarifni pregled formula i standard dok je učešće privatnog sektora kroz punu odvojenost od glavnih usluga u barem jednom gradu.

- 4 – veliki stepen decentralizacije i komercijalizacije, vodovodna preduzeća su upravljajući nezavisna, koja novčanim tokovima (mrežom budžetskih transfera) obezbeđuje finansijsku održivost, nema unakrsne subvencije, poluautonomna regulatorna agencija pruža mogućnosti savetovanja, primenu tarifa i kvalitet usluga. značajno učešće privatnog sektora kroz izgradnju operatera za prenos koncesije, kontakata upravljanja ili prodaje imovine u nekoliko gradova;
- 4+ – vodovodna preduzeća su u potpunosti decentralizovana i komercijalizovana, postoji autonomna regulativa sa punom autonomijom za ocenu, određivanje tarifnog sistema i standarda kvaliteta, rasprostranjeno je učešće privatnog sektora putem ugovora o uslugama/upravljanju/najmu i snažni su podsticaji, puna koncesija i/ili usluge odlaganja vode i otpadnih voda u većim urbanim područjima.

Naredna tabela (tabela 46) prikazuje kretanje tranzicionih indikatora prema EBRD u zemljama Zapadnog Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Srbija) u periodu od 2000. godine do 2013. godine.

Tabela 46. Tranzicioni indikatori u zemljama Zapadnog Balkana

Zemlja	Indikatori	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ALBANIJA	<i>Privatizacija velikih preduzeća</i>	2.7	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.7	3.7	3.7	3.7	4
	<i>Privatizacija malih preduzeća</i>	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0
	<i>Restrukturiranje preduzeća</i>	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3
	<i>Liberalizacija cena</i>	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3
	<i>Liberalizacija spoljne trgovine</i>	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3
	<i>Politika konkurencije</i>	1.7	1.7	1.7	1.7	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3
	<i>Reforma bankarskog sektora</i>	2.3	2.3	2.3	2.3	2.7	2.7	2.7	2.7	3.0	3.0	3.0	3.0	3-	3-
	<i>Reforma nebankarskih fin.institucija</i>	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	2	2
	<i>Reforma Infrastrukture</i>	2	2	2	2.0	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.5	2.5
BiH	<i>Privatizacija velikih preduzeća</i>	2.0	2.3	2.3	2.3	2.3	2.7	2.7	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3
	<i>Privatizacija malih preduzeća</i>	2.3	2.7	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3
	<i>Restrukturiranje preduzeća</i>	1.7	1.7	1.7	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2
	<i>Liberalizacija cena</i>	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4
	<i>Liberalizacija spoljne trgovine</i>	3.0	3.0	3.0	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4
	<i>Politika konkurencije</i>	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.7	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3	2.3	2+
	<i>Reforma bankarskog sektora</i>	2.3	2.3	2.3	2.3	2.7	2.7	2.7	2.7	3.0	3.0	3.0	3.0	3-	3-
	<i>Reforma nebankarskih fin.institucija</i>	1	1	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	2+	2+
	<i>Reforma Infrastrukture</i>	2	2	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.7	2.5	2.5
MAKEDONIJA	<i>Privatizacija velikih preduzeća</i>	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.3	3.3	3.3	3.3	3.3	3.3	3.3	3.3	4
	<i>Privatizacija malih preduzeća</i>	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	3+
	<i>Restrukturiranje preduzeća</i>	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7	3-
	<i>Liberalizacija cena</i>	4.0	4.0	4.0	4.0	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4+
	<i>Liberalizacija spoljne trgovine</i>	4.0	4.0	4.0	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4+
	<i>Politika konkurencije</i>	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3	2.3	2.3	2.7	2.7	3-
	<i>Reforma bankarskog sektora</i>	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7	3.0	3.0	3.0	3.0	3-	3-
	<i>Reforma nebankarskih fin.institucija</i>	1.7	1.7	1.7	1.7	2.0	2.0	2.3	2.3	2.3	2.3	2.7	2.7	2+	3-
	<i>Reforma Infrastrukture</i>	2	2	2	2.0	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.7	2.7	2.75	2.75

CRNA GORA	<i>Privatizacija velikih preduzeća</i>	1.7	1.7	2.7	2.7	2.7	3.3	3.3	3.3	3.3	3.0	3.3	3.3	3.3	4-	
	<i>Privatizacija malih preduzeća</i>	2.0	2.0	3.0	3.3	3.3	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	3+
	<i>Restrukturiranje preduzeća</i>	1.0	1.0	1.7	1.7	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3	2+
	<i>Liberalizacija cena</i>	3.7	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4
	<i>Liberalizacija spoljne trgovine</i>	2.3	2.7	3.0	3.0	3.0	3.7	3.7	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.3	4+
	<i>Politika konkurencije</i>	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.7	1.7	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2
	<i>Reforma bankarskog sektora</i>	1.7	1.7	2	2.0	2.3	2.3	2.7	2.7	3.0	3.0	3.0	3-	3-	3-	3-
	<i>Reforma nebankarskih fin.institucija</i>	1	1	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	2+	2+	2+	2+
	<i>Reforma Infrastrukture</i>	1.3	1.3	1.3	1.7	1.7	2.0	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3	2.25	2.25	2.25	2.25
SRBIJA	<i>Privatizacija velikih preduzeća</i>	1.0	1.0	2.0	2.3	2.3	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7	4-	
	<i>Privatizacija malih preduzeća</i>	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.3	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	3-	
	<i>Restrukturiranje preduzeća</i>	1.0	1.0	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2+
	<i>Liberalizacija cena</i>	2.3	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4
	<i>Liberalizacija spoljne trgovine</i>	1.0	2.7	3.0	3.0	3.0	3.3	3.3	3.3	3.7	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4
	<i>Politika konkurencije</i>	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.7	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3	2.3	2.3	2+
	<i>Reforma bankarskog sektora</i>	1	1	2.3	2.3	2.3	2.7	2.7	2.7	3.0	3.0	3.0	3-	3-	3-	3-
	<i>Reforma nebankarskih fin.institucija</i>	1	1	1.7	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	3	3	3	3
	<i>Reforma Infrastrukture</i>	2	2	2	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3	2.3	2.75	2.75	2.75

Izvor: Baza podataka

8.3. Testiranje hipoteza

Na samom početku rada, postavili smo generalnu hipotezu **H₀**, kao i dve posebne hipoteze **H₁** i **H₂**.

H₀: Primena neoliberalnog koncepta (privatizuj–liberalizuj–stabilizuj) u zemljama Zapadnog Balkana nije dovela do održivog ekonomskog rasta i makroekonomske stabilnosti, a nedostaci koncepta i sve slabosti analiziranih privreda su naročito došle do izražaja u uslovima globalne ekonomske krize.

H₁: Liberalizacija međunarodnih ekonomskih tokova omogućila je zemljama Zapadnog Balkana da dođu do priliva stranog kapitala u vidu stranih direktnih investicija, ali je njihove privrede učinila zavisnim od inostranog kapitala.

H₂: Postoji direktna veza između primene preporuka neoliberalnog koncepta razvoja privrede (privatizuj–liberalizuj–stabilizuj) sa rastom spoljnog duga u zemljama Zapadnog Balkana.

Prve dve hipoteze analizirane su u poglavljima četiri i šest, a ovde će se kvantitativno testirati H₂. Cilj regresione analize u ovom istraživanju je da se utvrdi postoji li zavisnost, i u kojoj meri, između tranzicionih indikatora i spoljnog duga na primeru pet tranzicionih ekonomija. Zadatak regresione analize je da pronade analitičko-matematički oblik veze između regresanda (spoljni dug) i regresora (tranzicioni indikator), za sve zemlje Zapadnog Balkana pojedinačno koje su analizirane u ovom radu.

9. ANALIZA UTICAJA TRANZICIONIH REFORMI NA SPOLJNI DUG

9.1. Prikaz i analiza rezultata

Podaci o tranzicionim indikatorima za svaku zemlju za period 2000–2012. godine su dati u Tabeli 46, a podaci o spoljnom dugu u Tabeli 44.

Regresionom analizom ispitivan je uticaj svakog indikatora posebno na spoljni dug. Rezultati regresione analize su prikazani u tabelama koje slede u nastavku, kao i rezultati F testa sa stepenima slobode 1 i 11 i t-testa sa 11 stepeni slobode.

Dijagram rasipanja pokazuje parove vrednosti posmatranih promenljivih (spoljni dug i tranzicioni indikator) i odstupanja od linije pravca, koja su posledica uticaja drugih varijabli. U analiziranim slučajevima, može se zaključiti da postoji statistička pozitivna veza između posmatranih varijabli, odnosno da rast jedne varijable prati rast druge posmatrane varijable. Dijagrami rasipanja za analizirane primere su dati u prilogu rada.

Tabela 47. Rezultati regresione analize – uticaj privatizacije velikih preduzeća (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tranzicione ekonomije	r	r ²	F	Sig. F
Albanija	0,914329	0,835997	56,071824	0,000012
Bosna i Hercegovina	0,955544	0,913065	115,531450	0,00000036
Crna Gora	0,332475	0,110539	0,621385	0,466245
Makedonija	0,775564	0,601499	16,603476	0,001837
Srbija	0,674910	0,455504	9,202170	0,011378
Tranzicione ekonomije		Koeficijenti	t-Stat	P-vrednost
Albanija	Konstanta	-13530394573,1421	-6,050728	0,000083
	X varijabla	5194333024,25257	7,488112	0,000012
Bosna i Hercegovina	Konstanta	-15366186183,3755	-7,265768	0,000016

	X varijabla	8454810166,87481	10,748556	0,00000036
Crna Gora	Konstanta	7916386909,09091	1,025079	0,352337
	X varijabla	-1853230303,0303	-0,788280	0,466245
Makedonija	Konstanta	-25172717335,8586	-3,550743	0,004546
	X varijabla	8937827861,95286	4,074736	0,001837
Srbija	Konstanta	-1444543688,56371	-0,178683	0,861435
	X varijabla	10286633176,2601	3,033508	0,011378

Izvor: Autor

Najveću vrednost koeficijenta korelacije beleže spoljni dug i privatizacija velikih preduzeća u slučaju Bosne i Hercegovine (0,96), što znači da postoji jaka pozitivna korelacija između ovih determinanti. Koeficijent determinacije je u ovom slučaju 0,913, što znači da ovaj model objašnjava 91,3% varijanse zavisne promenljive (spoljni dug).

Najmanja vrednost koeficijenta korelacije je u slučaju Crne Gore (0,33), što predstavlja slabu povezanost između ovih promenljivih i ovaj model ne dostiže statističku značajnost (Sig. $F=0,466>0,05$). P-vrednost konstante u slučaju Srbije ne dostiže statističku značajnost tj. P-vrednost $>0,05$, što znači da bi se u daljim istraživanjima trebalo uključiti još varijabli u ovaj model.

	Albanija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Makedonija	Srbija
F test i t-test	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se prihvata</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>

*nivo značajnosti 5%

Tabela 48. Rezultati regresione analize – uticaj privatizacije malih preduzeća (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tranzicione ekonomije	r	r ²	F	Sig. F
Albanija	0,223405	0,049910	0,577846	0,463140
Bosna i Hercegovina	0,575131	0,330776	5,436952	0,039748
Crna Gora	/	/	/	/

Makedonija	0,269637	0,072704	0,862451	0,372984
Srbija	0,888614	0,789635	41,290027	0,000049
Tranzicione ekonomije		Koeficijenti	t-Stat	P-vrednost
Albanija	Konstanta	3123436230,76923	5,580580	0,000165
	X varijabla	0	65535	/
Bosna i Hercegovina	Konstanta	-19655074808,8428	-1,704442	0,116345
	X varijabla	9178928224,07781	2,331727	0,039748
Crna Gora	Konstanta	/	/	/
	X varijabla	/	/	/
Makedonija	Konstanta	3682716153,84615	7,226354	0,000017
	X varijabla	0	65535	/
Srbija	Konstanta	-69424239061,645	-4,844486	0,000515
	X varijabla	26889307053,0188	6,425732	0,000049

Izvor: Autor

Jaka pozitivna korelacija između spoljnog duga i privatizacije malih preduzeća beleži se u slučaju Srbije (0,89). Koeficijent determinacije u ovom slučaju iznosi 0,790, što znači da ovaj model objašnjava 79% varijanse zavisne promenljive (spoljni dug), što je manje nego kod najvećeg koeficijenta determinacije u slučaju prethodnog indikatora.

Na primeru Albanije, Crne Gore i Makedonije modeli ne dostižu statističku značajnost (Sig. $F > 0,05$). U slučaju Crne Gore, zbog kratkog vremenskog perioda i konstantne vrednosti tranzicionog indikatora, ne postoji koeficijent korelacije i koeficijent determinacije. U modelu Bosne i Hercegovine bi u daljim istraživanjima trebalo uključiti još varijabli koje imaju statistički značajan uticaj na zavisnu promenljivu (spoljni dug).

	Albanija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Makedonija	Srbija
F test i t-test	<i>Ho se prihvata</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se prihvata</i>	<i>Ho se prihvata</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>

*nivo značajnosti 5%

Tabela 49. Rezultati regresione analize – uticaj reforme preduzeća (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tranzicione ekonomije	r	r²	F	Sig. F
Albanija	0,812039	0,659407	21,296609	0,000747
Bosna i Hercegovina	0,765958	0,586692	15,614536	0,002267
Crna Gora	0,747357	0,558543	6,326127	0,053489
Makedonija	0,854718	0,730543	29,822915	0,000198
Srbija	0,658476	0,433591	8,420588	0,014398
Tranzicione ekonomije		Koeficijenti	t-Stat	P-vrednost
Albanija	Konstanta	-17347856450,9379	-3,899600	0,002478
	X varijabla	9400452308,8023	4,614825	0,000747
Bosna i Hercegovina	Konstanta	-25356632841,4141	-3,071924	0,010623
	X varijabla	16910017070,7071	3,951523	0,002267
Crna Gora	Konstanta	-4925385187,87879	-1,828526	0,127008
	X varijabla	3226819393,93939	2,515179	0,053489
Makedonija	Konstanta	-18560870512,6051	-4,546561	0,000834
	X varijabla	8851136414,56583	5,461036	0,000198
Srbija	Konstanta	-3768989934,46744	-0,408883	0,690473
	X varijabla	2726070913,9668	2,901825	0,014398

Izvor: Autor

Makedonija beleži najveći koeficijent korelacije (0,85) između spoljnog duga i restrukturiranja preduzeća, dok model Crne Gore ne dostiže statističku značajnost (Sig F>0,05). U modelu Srbije bi u daljim istraživanjima trebalo uključiti još varijabli koje imaju statistički značajan uticaj na zavisnu promenljivu (spoljni dug).

	Albanija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Makedonija	Srbija
F test i t-test	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se prihvata</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>

*nivo značajnosti 5%

Tabela 50. Rezultati regresione analize – uticaj liberalizacije cena (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tranzicione ekonomije	r	r²	F	Sig. F
Albanija	0	0	0	1
Bosna i Hercegovina	0,319970	0,102381	1,254642	0,286528
Crna Gora	0,159629	0,025481	0,130738	0,732445
Makedonija	0,775564	0,601499	16,603476	0,001837
Srbija	0,343126	0,117736	1,467917	0,251059
Tranzicione ekonomije		Koeficijenti	t-Stat	P-vrednost
Albanija	Konstanta	3123436230,76923	5,681409	0,000102
	X varijabla	0	65535	/
Bosna i Hercegovina	Konstanta	7175638461,53846	8,183530	0,0000053
	X varijabla	0	65535	/
Crna Gora	Konstanta	1832496571,42857	6,448679	0,001334
	X varijabla	0	65535	/
Makedonija	Konstanta	-34110545197,8114	-3,675295	0,003656
	X varijabla	8937827861,95286	4,074736	0,001837
Srbija	Konstanta	-4654810047,4052	-0,207783	0,839195
	X varijabla	6964796157,68464	1,211576	0,251059

Izvor: Autor

Istraživanjem je zaključeno da model Makedonije jedini pokazuje statistički značajan uticaj liberalizacije cena na spoljni dug, sa dobrim koeficijentom korelacije (0,78). Ostali slučajevi beleže slabe korelacije i tranzicioni indikatori beleže konstantne vrednosti, pa liberalizacija cena ne daje statistički značajan doprinos jednačini.

	Albanija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Makedonija	Srbija
F test i t-test	<i>Ho se prihvata</i>	<i>Ho se prihvata</i>	<i>Ho se prihvata</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se prihvata</i>

*nivo značajnosti 5%

Tabela 51. Rezultati regresione analize – uticaj liberalizacije spoljne trgovine (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tranzicione ekonomije	r	r²	F	Sig. F
Albanija	0	0	0	1
Bosna i Hercegovina	0,914950	0,837134	56,540332	0,000012
Crna Gora	0,810860	0,657494	9,598282	0,026911
Makedonija	0,663043	0,439626	8,629743	0,013505
Srbija	0,783672	0,614142	17,507917	0,001526
Tranzicione ekonomije		Koeficijenti	t-Stat	P-vrednost
Albanija	Konstanta	3123436230,76923	5,681409	0,000102
	X varijabla	0	65535	/
Bosna i Hercegovina	Konstanta	-19714622622,2808	-5,482982	0,000191
	X varijabla	7382753835,0507	7,519331	0,000012
Crna Gora	Konstanta	-10003048883,1169	-2,615887	0,047332
	X varijabla	2958886363,63636	3,098110	0,026911
Makedonija	Konstanta	-31923710777,7777	-2,632401	0,023307
	X varijabla	8370407777,77777	2,937642	0,013505
Srbija	Konstanta	-7014849102,94169	-0,972986	0,351471

	X varijabla	9005875226,51174	4,184246	0,001526
--	--------------------	------------------	----------	----------

Izvor: Autor

Primer Albanije pokazuje da ne postoji korelacija između liberalizacije trgovine i spoljnog duga. Ostali slučajevi pokazuju da postoji statistički značajan uticaj ovog indikatora na spoljni dug. P-vrednost konstante u slučaju Srbije pokazuje da bi ovoj jednačini u daljim istraživanjima trebalo dodati još varijabli (P-vrednost > 0,05). Jaka pozitivna korelacija beleži se u modelu Bosne i Hercegovine (0,91), a koeficijent determinacije iznosi 83,7%

	Albanija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Makedonija	Srbija
F test i t-test	<i>Ho se prihvata</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>

*nivo značajnosti 5%

Tabela 52. Rezultati regresione analize – uticaj politike konkurencije (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tranzicione ekonomije	r	r²	F	Sig. F
Albanija	0,867251	0,752124	33,376967	0,000123
Bosna i Hercegovina	0,921475	0,849117	61,904001	0,0000076
Crna Gora	0,800541	0,640866	8,922398	0,030551
Makedonija	0,933057	0,870595	74,004769	0,0000033
Srbija	0,965286	0,931776	150,234283	0,000000094
Tranzicione ekonomije		Koeficijenti	t-Stat	P-vrednost
Albanija	Konstanta	-11619658495,4955	-4,525014	0,000865
	X varijabla	7563545045,04504	5,777280	0,000123
Bosna i Hercegovina	Konstanta	-693413780,590853	-0,652445	0,527513
	X varijabla	4951484953,90518	7,867910	0,0000076
Crna Gora	Konstanta	-814851133,125325	-0,902471	0,408177

	X varijabla	1501736947,4779	2,987038	0,030551
Makedonija	Konstanta	-10971970950,5391	-6,400925	0,000051
	X varijabla	6647276076,65763	8,602602	0,0000033
Srbija	Konstanta	-1947647414,48705	-0,926118	0,374257
	X varijabla	15263556456,3568	12,257010	0,000000094

Izvor: Autor

Politika konkurencije daje statistički značajan doprinos jednačini kod svih ispitanih zemalja. Pozitivna korelacija između spoljnog duga i politike konkurencije beleži se u svim slučajevima – najveći stepen korelacije je na primeru Srbije (0,97). U modelima Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije bi u daljim istraživanjima trebalo uključiti još varijabli koje imaju statistički značajan uticaj na zavisnu promenljivu (spoljni dug).

	Albanija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Makedonija	Srbija
F test i t-test	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>

*nivo značajnosti 5%

Tabela 53. Rezultati regresione analize – uticaj reforme bankarskog sektora (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tranzicione ekonomije	r	r²	F	Sig. F
Albanija	0,874213	0,764248	35,6592	0,000092
Bosna i Hercegovina	0,953249	0,908683	109,460036	0,00000047
Crna Gora	0,729973	0,532861	5,703445	0,062528
Makedonija	0,866312	0,750497	33,087581	0,000128
Srbija	0,768634	0,590798	15,881561	0,002139
Tranzicione ekonomije		Koeficijenti	t-Stat	P-vrednost
Albanija	Konstanta	-12361905492,9379	-4,73974	0,000610

	X varijabla	5751698354,51977	5,971533	0,000093
Bosna i Hercegovina	Konstanta	-20039646327,6836	-7,659657	0,0000099
	X varijabla	10108534350,2825	10,462315	0,00000047
Crna Gora	Konstanta	-8271148400,00001	-1,952933	0,108263
	X varijabla	3466937000	2,388189	0,062528
Makedonija	Konstanta	-25649198600	-5,023231	0,000388
	X varijabla	10418439666,6667	5,752181	0,000128
Srbija	Konstanta	-2907762581,80882	-0,443035	0,666326
	X varijabla	10244580423,8598	3,985168	0,002139

Izvor: Autor

Najveća vrednost koeficijenta korelacije između spoljnog duga i reforme bankarskog sektora ostvaruje se u slučaju Bosne i Hercegovine (0,95). Sve analizirane zemlje pokazuju jaku pozitivnu korelaciju između ovih determinanti, a jedino model Crne Gore ne dostiže statističku značajnost (Sig F=0,063>0,05). P-vrednost konstante u slučaju Srbije ne dostiže statističku značajnost (P-vrednost>0,05), što znači da bi u daljim istraživanjima trebalo uključiti još varijabli u ovaj model.

	Albanija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Makedonija	Srbija
F test i t-test	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se prihvata</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>

*nivo značajnosti 5%

Tabela 54. Rezultati regresione analize – uticaj reforme nebankarskih finansijskih institucija (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tranzicione ekonomije	r	r²	F	Sig. F
Albanija	0,752867	0,566809	14,392973	0,002975
Bosna i Hercegovina	0,696511	0,485127	10,364506	0,008168
Crna Gora	0,747357	0,558542	6,326126	0,053489

Makedonija	0,835494	0,698050	25,429867	0,000376
Srbija	0,689216	0,475019	9,953125	0,009163
Tranzicione ekonomije		Koeficijenti	t-Stat	P-vrednost
Albanija	Konstanta	-20006740939,3939	-3,275215	0,007396
	X varijabla	13246356969,697	3,793807	0,002975
Bosna i Hercegovina	Konstanta	-4808147727,14681	-1,271611	0,229739
	X varijabla	7314047908,58726	3,219395	0,008168
Crna Gora	Konstanta	-4505898666,66667	-1,782887	0,134693
	X varijabla	3549501333,33333	2,515179	0,053488
Makedonija	Konstanta	-3901795089,43089	-2,547058	0,027137
	X varijabla	3508848617,88618	5,042803	0,000376
Srbija	Konstanta	349213577,995487	0,048266	0,962369
	X varijabla	11108400135,6443	3,154857	0,009163

Izvor: Autor

Sve analizirane zemlje, isključujući Crnu Goru, ukazuju na postojanje statistički značajnog uticaja reforme nebankarskih finansijskih institucija na spoljni dug. Modeli Srbije i Bosne i Hercegovine iniciraju uključanje dodatnih varijabli (P-vrednost intercepta > 0,05). Na primeru Makedonije uočava se najjači koeficijent korelacije (0,84). Najmanji koeficijent korelacije beleži Srbija (0,69), ali je uticaj tranzicionog indikatora u ovom modelu statistički značajan, što nije slučaj na primeru Crne Gore.

	Albanija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Makedonija	Srbija
F test i t-test	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se prihvata</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>	<i>Ho se odbacuje u korist Ha</i>

*nivo značajnosti 5%

Tabela 55. Rezultati regresione analize – uticaj reforme infrastrukture (tranzicioni indikator) na spoljni dug

Tranzicione ekonomije	r	r²	F	Sig. F
Albanija	0,948674	0,899983	98,981110	0,00000078
Bosna i Hercegovina	0,705561	0,497816	10,904314	0,007051
Crna Gora	0,757288	0,573485	6,722906	0,048668
Makedonija	0,959392	0,920434	127,249504	0,00000022
Srbija	0,794678	0,631513	18,851788	0,001171
Tranzicione ekonomije		Koeficijenti	t-Stat	P-vrednost
Albanija	Konstanta	-17110892832,8076	-8,379839	0,0000042
	X varijabla	9327882192,42902	9,948925	0,00000078
Bosna i Hercegovina	Konstanta	-20825221457,5646	-2,448625	0,032325
	X varijabla	12093394649,4465	3,302168	0,007051
Crna Gora	Konstanta	-5820460475,67568	-1,968011	0,106194
	X varijabla	3547728432,43244	2,592857	0,048668
Makedonija	Konstanta	-10070452889,9314	-8.198662	0,0000052
	X varijabla	5881289393,72068	11,280492	0,00000022
Srbija	Konstanta	-35640558816,9697	-2,650082	0,022583
	X varijabla	26526511430,303	4,341865	0,001171

Izvor: Autor

Reforma infrastrukture daje statistički značajan doprinos jednačini kod svih ispitanih zemalja. Pozitivna korelacija između spoljnog duga i infrastrukture beleži se u slučajevima Albanije, Makedonije i Srbije (najveći stepen korelacije je na primeru Makedonije $r=0,96$), a nešto slabija na primeru Bosne i Hercegovine i Crne Gore. U modelu Crne Gore bi u daljim istraživanjima trebalo uključiti još varijabli koje imaju statistički značajan uticaj na zavisnu promenljivu (spoljni dug).

	Albanija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Makedonija	Srbija
F test i t-test	<i>Ho se odbacuje u korist H_a</i>	<i>Ho se odbacuje u korist H_a</i>	<i>Ho se odbacuje u korist H_a</i>	<i>Ho se odbacuje u korist H_a</i>	<i>Ho se odbacuje u korist H_a</i>

*nivo značajnosti 5%

Može se zaključiti da je u svim posmatranim slučajevima u kojima postoji statistički značajna veza između posmatranih varijabli, ona pozitivna, tj. rast zavisne varijable (spoljni dug) prati rast nezavisne varijable (tranzicioni indikator).

Modeli u ovom radu kod kojih se odbacuju nulte hipoteze na nivou značajnosti od 5%, tj. kod kojih postoji statistički značajan uticaj izabranog tranzicionog indikatora na spoljni dug, su prikazani u Tabeli 56.

Tabela 56. Uticaj tranzicionog indikatora na spoljni dug

Tranziciona ekonomija	Zavisna promenljiva (y)	Nezavisna promenljiva (x)	Jedanačina linearne regresije
Albanija	Spoljni dug	Privatizacija velikih preduzeća	$y=5194333024,3x-13530394573,1$
	Spoljni dug	Restrukturiranje preduzeća	$y=9400452308,8x-17347856450,9$
	Spoljni dug	Politika konkurencije	$y=7563545045,0x-11619658495,5$
	Spoljni dug	Reforma bankarskog sektora	$y=5751698354,5x-12361905492,9$
	Spoljni dug	Reforma nebankarskih finansijskih institucija	$y=13246356969,7x-20006740939,4$
	Spoljni dug	Reforma infrastrukture	$y=9327882192,4x-17110892832,8$
Bosna i Hercegovina	Spoljni dug	Privatizacija velikih preduzeća	$y=8454810166,9x-15366186183,4$
	Spoljni dug	Privatizacija malih preduzeća	$y=9178928224,1x-19655074808,8$

	Spoljni dug	Restrukturiranje preduzeća	$y=16910017070,7x-25356632841,4$
	Spoljni dug	Liberalizacija spoljne trgovine	$y=7382753835,0x-19714622622,2$
	Spoljni dug	Politika konkurencije	$y=4951484953,9x-693413780,6$
	Spoljni dug	Reforma bankarskog sektora	$y=10108534350,3x-20039646327,7$
	Spoljni dug	Reforma nebankarskih finansijskih institucija	$y=7314047908,6x-4808147727,1$
	Spoljni dug	Reforma infrastrukture	$y=12093394649,4x-20825221457,6$
Crna Gora	Spoljni dug	Liberalizacija spoljne trgovine	$y=2958886363,6x-10003048883,1$
	Spoljni dug	Politika konkurencije	$y=1501736947,5x-814851133,1$
	Spoljni dug	Reforma infrastrukture	$y=3547728432,4x-5820460475,7$
Makedonija	Spoljni dug	Privatizacija velikih preduzeća	$y=8937827862,0x-25172717335,9$
	Spoljni dug	Restrukturiranje preduzeća	$y=8851136414,6x-18560870512,6$
	Spoljni dug	Liberalizacija cena	$y=8937827862,0x-34110545197,8$
	Spoljni dug	Liberalizacija spoljne trgovine	$y=8370407777,8x-31923710777,8$
	Spoljni dug	Politika konkurencije	$y=6647276076,7x-10971970950,5$
	Spoljni dug	Reforma bankarskog sektora	$y=10418439666,7x-25649198600$
	Spoljni dug	Nebankarske finansijske institucije	$y=3508848617,9x-3901795089,4$

	Spoljni dug	Reforma infrastrukture	$y=5881289393,7x-10070452889,9$
Srbija	Spoljni dug	Privatizacija velikih preduzeća	$y=10286633176,3x-1444543688,6$
	Spoljni dug	Privatizacija malih preduzeća	$y=26889307053,0x-69424239061,6$
	Spoljni dug	Restrukturiranje preduzeća	$y=2726070914,0x-3768989934,5$
	Spoljni dug	Liberalizacija spoljne trgovine	$y=9005875226,5x-7014849102,9$
	Spoljni dug	Politika konkurencije	$y=15263556456,4x-1947647414,5$
	Spoljni dug	Reforma bankarskog sektora	$y=10244580423,9x-2907762581,8$
	Spoljni dug	Nebankarske finansijske institucije	$y=11108400135,6x349213578,0$
	Spoljni dug	Reforma infrastrukture	$y=26526511430,3x-35640558817,0$

Izvor: Autor

Regresijski koeficijent pokazuje porast spoljnog duga kada se tranzicioni indikator poveća za jediničnu vrednost. Na primeru Srbije, ako se posmatra uticaj privatizacije velikih razmera na spoljni dug, ovaj koeficijent pokazuje da se spoljni dug poveća za približno 1028663317,63 novčanih jedinica kada se posmatrani tranzicioni indikator poveća za 0,1.

U zaključnom istraživanju, analiziran je uticaj prosečnog tranzicionog indikatora na spoljni dug, u periodu 2000–2012. godine, za svaku izabranu zemlju. Rezultati su prikazani u Tabeli 57.

Tabela 57: Rezultati regresione analize – uticaj prosečnog tranzicionog indikatora na spoljni dug

Tranzicione ekonomije	r		F	Sig. F
Albanija	0,966774	0,934652	157,328512	0,00000007
Bosna i Hercegovina	0,973603	0,947902	200,141323	0,00000002
Crna Gora	0,840303	0,706108	12,013076	0,017926
Makedonija	0,946572	0,895999	94,768272	0,00000097

Srbija	0,823125	0,677534	23,112175	0,000547
Tranzicione ekonomije		Koeficijenti	t-Stat	P-vrednost
Albanija	Konstanta	-53411549946,46	-11,843809	0,0000013
	X varijabla	12267858347,68	12,543066	0,00000007
Bosna i Hercegovina	Konstanta	-27061123142,62	-11,139694	0,00000025
	X varijabla	8454810166,87481	14,147131	0,00000002
Crna Gora	Konstanta	-15588509493,41	-3,099911	0,026855
	X varijabla	5556939733,60	3,465988	0,017926
Makedonija	Konstanta	-42005631952,07	-8,944305	0,0000022
	X varijabla	13419027571,87	9.734900	0.00000097
Srbija	Konstanta	-21692413908,69	-2.336911	0.039386
	X varijabla	16013447696,91	4.807512	0.000547

Izvor: Autor

Svaki ispitivani model dostiže statističku značajnost ($\text{Sig. } F < 0,05$), odnosno objašnjavajuća promenljiva (prosečan tranzicini indikator) ostvaruje statistički značajan uticaj na zavisnu promenljivu (spoljni dug).

U slučajevima Albanije i BiH, koeficijent determinacije je blizak jedinici, što znači da regresiona prava veoma dobro reprezentuju empirijske podatke i najveći deo varijacija zavisne promenljive je objašnjen varijacijama nezavisne promenljive. Manji koeficijent determinacije beleži se u slučaju Srbije i Makedonije, ali i u ovim primerima su varijacije zavisne promenljive u značajnoj meri objašnjene varijacijama objašnjavajuće promenljive.

Svi regresioni modeli opisuju postavljenu teorijsku vezu u kojoj spoljni dug zavisi od prosečnog tranzicionog indikatora i predstavljaju prosečnu vezu između datih promenljivih.

9.2. Diskusija

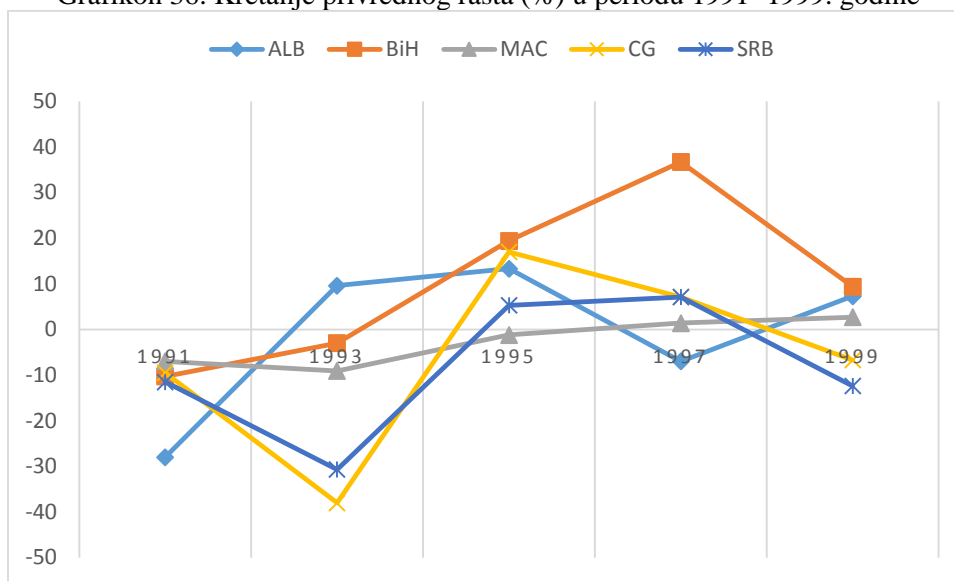
Rezultati hipoteza:

Ho: Primena neoliberalnog koncepta (liberalizij–privatizuj–stabilizuj) u zemljama Zapadnog Balkana nije dovela do održivog ekonomskog rasta i makroekonomske stabilnosti, a nedostaci koncepta i sve slabosti analiziranih privreda su naročito došle do izražaja u uslovima globalne ekonomske krize.

Neoliberalni koncept razvio se krajem XX veka kao novi pravac liberalne ekonomije, koji je zagovarao liberalizaciju ekonomskih tokova, privatizaciju, deregulaciju i smanjenje državne uloge. U tom periodu zemlje Zapadnog Balkana susrele su se sa opštom društvenom krizom koja je bila inicirana građanskim ratom u SFRJ, sankcijama Srbiji i Crnoj Gori, zatim bombardovanjem ove dve zemlje i globalnim političkim problemima koji su uticali na narušenje ekonomskih veza i stvaranje krize u ekonomiji. Sve zemlje Zapadnog Balkana su nakon 1990. godine ušle u proces tranzicije i primene osnovnih načela neoliberalnog koncepta koji su preoblikovani u zahteve za sprovođenjem privredno-sistemskih reformi, odnosno dalje materijalizovani u tranzicionim indikatorima koji mere napredak sprovođenja reformi. Sprovođenje tranzicionih reformi u prvim godinama bilo je otežano zbog građanskog rata u Bosni i Hercegovini i velikih političkih nestabilnosti u ostalim SFRJ zemljama. Kao i ostale zemlje u tranziciji, i zemlje regiona su u prvoj fazi prošle kroz recesiju.

Naime, ove zemlje su se u periodu 1990–2000. godine suočile sa recesijom. SRJ je bila pogođena najvećom inflacijom ikada, koja je 1992. godine iznosila 19.810,2%, čime je postignut svetski rekord. Kako je inflacija nastavljena i 1993. godine, kao posledica inflacione krize javio se i pad BDP-a koji je iznosio -30,8% (Transition Report, 2002). Tek su 1994. godine zemlje regiona uspele da povrate pozitivan rast, ali je izuzetak bila Makedonija koja je beležila minus od 1.8% (grafikon 36). Srbija se pa drastičnim padom BDP-a ponovo susrela 1999. godine kada je iznosio minus 12,4%, što je bila posledica sankcija i bombardovanja usled političkih i socijalnih nemira na Kosovu.

Grafikon 36. Kretanje privrednog rasta (%) u periodu 1991–1999. godine

Izvor: Svetska banka i

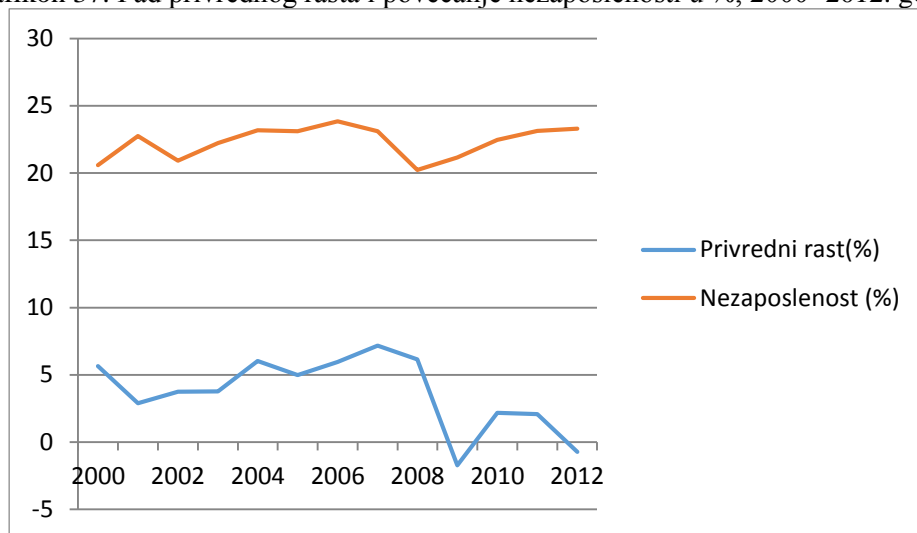
http://kushnirs.org/macroeconomics/gdp/gdp_bosnia_herzegovina.html

U svim zemljama Zapadnog Balkana kao posledica se javila kriza društvenog sistema, morala, poverenja, ljudskog kapitala, kriza demokratije i kriza pravne zemlje. Još jedan bitan parametar koji se smatra socijalnom posledicom tranzicije je indeks korupcije, po kome su sve zemlje Zapadnog Balkana slabo kotirane. Naime, to dalje znači da se ove zemlje godinama bore i ne uspevaju da se izbore sa visokim nivoom korupcije.

Sa ekonomske strane, posledice prve faze tranzicije ogledale su se u smanjenom BDP-u, deficitu tekućeg računa platnog bilansa, smanjenom izvozu roba i usluga, niskoj konkurentnosti, rastu deficita spoljno-trgovinskog bilansa, rastu spoljnog duga, visokoj nezaposlenosti što ukazuje da ove zemlje nisu ostvarile visok nivo makroekonomske *stabilizacije*, koja je jedan od tri stuba neoliberalnog koncepta.

Period pre nastavka ekonomske krize u zemljama Zapadnog Balkana karakterisao se visokim rastom BDP-a koji je u periodu 2000–2007. godine iznosio 5,01%, dok je nezaposlenost iznosila 22,47%. Nastankom krize došlo je do drastičnog smanjenja privrednog rasta koji je 2009. godine iznosio minus 1,74%, ali i povećanja nezaposlenosti koje je pratilo pad privrednog rasta. Kratkotrajan oporavak usledio u periodu 2010–2011. godine, ali je nastankom drugog talasa krize ponovo došlo do smanjenja privrednog rasta u iznosu minus 0,7% i rasta nezaposlenosti od 23,3% (grafikon 37).

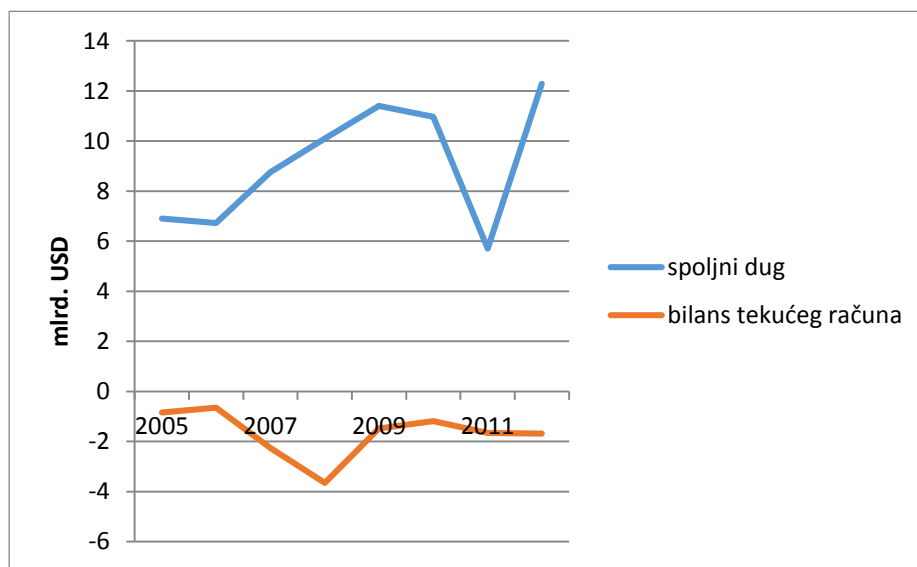
Grafikon 37. Pad privrednog rasta i povećanje nezaposlenosti u %, 2000–2012. godine

Izvor: Svetska banka

Pad BDP-a bio je praćen deficitom bilansa tekućeg računa koji je u periodu 2005–2008. godine iznosio 1,85 milijardi USD. U istom periodu došlo je povećanja spoljnog duga koji je porastao na 8,12 milijardi USD. Eskalacijom svetske ekonomske krize deficit bilansa tekućeg računa je 2009. godine iznosio 1,48 milijardi, dok je spoljni dug uvećan na 11,48 milijardi USD. Drugim talasom krize, 2012. godine deficit je ponovo uvećan, kada je iznosio 1,68 milijardi, dok je spoljni dug uvećan na 12,2 milijarde USD, što je i najviša dostignuta vrednost duga u posmatranom periodu (grafikon 38).

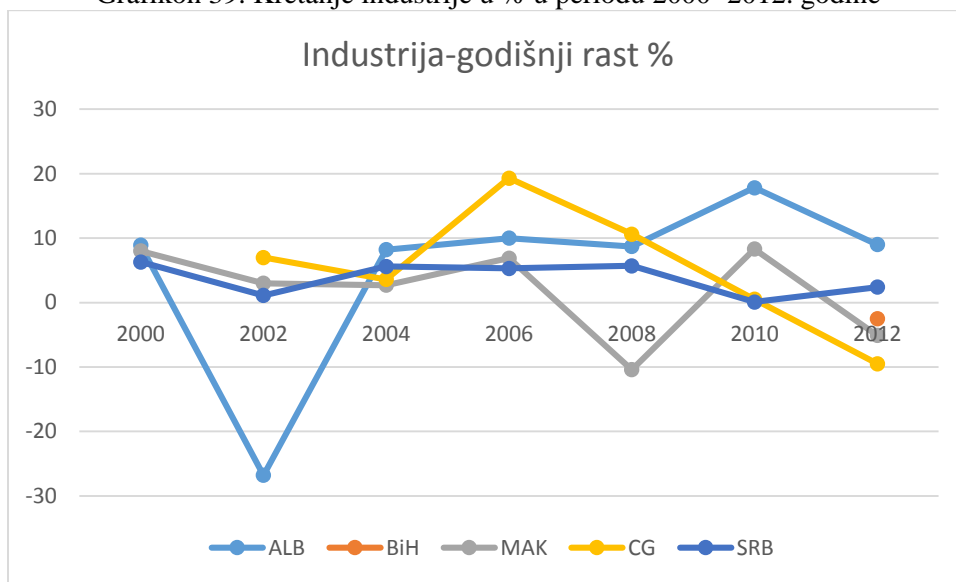
Grafikon 38. Pad bilansa tekućeg računa i povećanje spoljnog duga u milijardama USD 2000–2012. godine

Izvor: Svetska banka

Liberalizacija spoljne trgovine, koja je bila nametnuta od strane međunarodnih finansijskih institucija, najpre MMF-a i SB, a uz preporuke Vašingtonskog konsenzusa, inicirala je prvenstveno liberalizaciju uvoza, dok je liberalizacija izvoza definisana i sprovedena ranije. To je dalje značilo da su strani investitori ušli na domaće tržište, iskoristili domaće sirovine, a plasirali svoju robu. Na taj način je liberalizacija uvoza u ovim zemljama ugušila domaću proizvodnju, koja nije bila dovoljno konkurentna u takmičenju sa ponudom inostranih kompanija, čime je ugušen domaći izvoz. Naime, nakon 2000. godine sve zemlje regiona imale su izuzetno mali godišnji rast industrije, koji nije bio kontinuiran. Tek su 2006. godine sve zemlje uspele da zabeleže rast veći od 5%, ali je nastankom krize ponovo došlo do pada industrijske proizvodnje u kome je prednjačila Crna Gora sa 18,3% (grafikon 39). Blagi oporavak dogodio se 2010. godine, ali je već drugim talasom krize ponovo došlo do pada proizvodnje koji se direktno odrazio na pad izvoza u zemljama regiona.

Grafikon 39. Kretanje industrije u % u periodu 2000–2012. godine

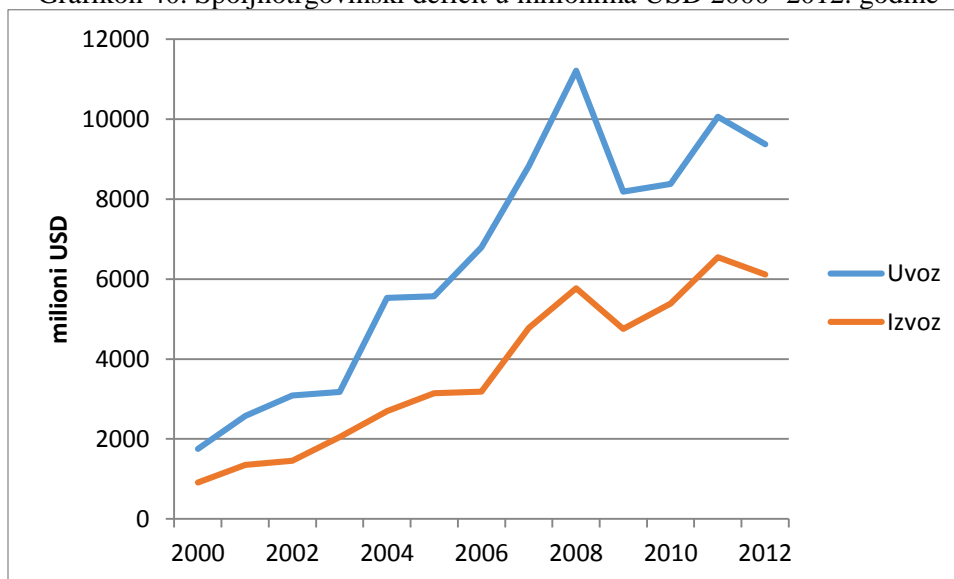
Izvor: Svetska banka

To je za posledicu imalo rast uvoza inostrane robe, što je dalje vodilo ka rastućem spoljnotrgovinskom deficitu. Moglo bi se zaključiti da privreda zemalja regiona nije bila spremna za liberalizaciju, što je uz precenjen kurs valuta u zemljama Zapadnog Balkana, imalo za posledicu disbalans u spoljnotrgovinskoj razmeni, jer je domaće robe bilo sve manje, dok se uvozna roba pokazala kao konkurentnija na tržištu.

Naime, došlo je do pogoršanja spoljnotrgovinske razmene, odnosno rasta uvoza koji je dalje povecao deficit spoljnotrgovinskog bilansa. Tako je uvoz u periodu 2000–2008. godine u zemljama Zapadnog Balkana iznosio 4.663,9 miliona USD, što je dovelo do povećanja spoljnotrgovinskog deficita u istom periodu, u iznosu 2.219,3 miliona.

Najviši nivo uvoza zabeležen je upravo 2008. godine kada je iznosio 11.213,8 miliona, dok je spoljnotrgovinski deficit iznosio maksimalnih 5.446,8 miliona USD. To znači da je liberalizacijom u uslovima nerazvijene privrede došlo do pogoršanja stanja u zemljama Zapadnog Balkana. Nastankom globalne ekonomske krize uvoz je već 2009. godine smanjen na 8.190,6 miliona, a spoljnotrgovinski deficit smanjen je na 3.435,6 miliona USD. Blagim oporavkom uvoza u 2011. godini, došlo je do ponovnog rasta spoljnotrgovinskog deficita na 3.511,8 miliona USD, koji je drugim talasom ekonomske krize 2012. smanjen na 3.255,2 miliona (grafikon 40).

Grafikon 40. Spoljnotrgovinski deficit u milionima USD 2000–2012. godine

Izvor: Svetska banka

Privatizacija kao treći stub neoliberalnog koncepta razvoja privrede je isto tako doživeo neuspeh u mnogim zemljama. Privatizacija je bila sprovedena na bazi preporuka Vašingtonskog konsezsusa. Ona je predstavljala proces transfera imovine i kapitala iz državne u privatnu svojину koja je u ovim zemljama sprovedena van zakonskih propisa. Preduzeća su iz nacionalne svojine prelazila u privatnu po drastično nižim cenama nego što su u tom trenutku zaista vredela, a veliki broj ljudi je ostao bez posla. U cilju sagledavanja privatizacionog procesa, predstavljen je slučaj Srbije.

Srbija je proces privatizacije započela 1989. godine, čime je napravljena baza za privredno-sistemske reforme koje su sledile. Proces privatizacije bio je iniciran donošenjem Zakona o

društvenom kapitalu (SFRJ) (SI. List SFRJ, br. 83, 1989), čime je omogućena transformacija društvenih preduzeća u privatnu svojinu, a koja je bila bazirana na prodaji deonica, odnosno, prodaji preduzeća u celosti ili delimično. Kao dominantni oblici privatizacije našli su se dokapitalizacija (99.26%), prodaja i isplata zarada u akcijama.

Domaći investitori su dobijali popuste sa rokom otplate na deset godina, dok je vrednost kapitala uzimana iz bilansa stanja poslednje knjigovodstvene godine. Globalno su se uslovi privatizacije bazirali na liberalizaciji postupka i smanjenju uloge države koja je prisustvo imala preko Agencije za privatizaciju. Već je 1990. godine započeta primena novog Zakona o uslovima i postupku transformacije društvene u druge oblike svojine, koji je pored osnovnih modela iz prethodnog zakona, uveo nove mogućnosti kao što su zakup preduzeća i prodaja preduzeća u celini. Ipak ovaj zakon nije bio povoljan za domaće investitore zbog smanjenja popusta, roka otplate na pet godina (sa deset) i ukidanja knjigovodstvene vrednosti koja je zamenjena precejenom vrednosti preduzeća. Kao posledica uvođenja ovog zakona javilo se smanjenje interesa investitora. Četiri godine kasnije (1994) usvojen je Zakon o izmeni i dopuni zakona o uslovima i postupku pretvaranja društvene u druge oblike svojine, čime je stvoren temelj za reviziju svih sprovedenih privatizacija od 1989. godine. Naime, težilo se anuliranju inflatornih dobitaka koji su ostvareni kupovinom akcija preduzeća u periodu hiperinflacije (1992–1993). Novi Zakon o osnovama promene vlasništva društvenog kapitala SRJ iz 1996. godine, vezuje se za slobodu dve republike da smostalno definišu privatizacionu proceduru. Već je 1997. godine Srbija usvojila Zakon o svojinskoj transformaciji, čija je suština i dalje bila prodaja akcija zaposlenima sa pravom preče kupovine koju su imali i strani investitori. Četiri godine kasnije, nakon političkih promena usvojen je novi Zakon o privatizaciji (2001), a koji je bio baziran na prodaji kapitala i prenosu bez naknade (70% preko javnih tendera, aukcija, a ostatak se deli zaposlenima i građanima) (Efekti privatizacije u Srbiji, 2011).

Nakon političkih promena u SRJ, vlada je odmah istakla potrebu za što hitnijim uspostavljanjem odnosa sa međunarodnim finansijskim institucijama, pre svega MMF-om i Svetskom bankom u cilju dobijanja finansijske pomoći čime bi se finansirao ekonomski oporavak.

Korišćenje finansijskih sredstava MMF-a bilo je uslovljeno programom reformi koja je podrazumevala liberalizaciju spoljne trgovine, liberalizaciju cena, privatizaciju velikih i malih preduzeća, reformu bankarskog sistema, politiku konkurencije, liberalizaciju SDI i drugo. Naime, potrebno je bilo prihvatanje osnovnih pravila Vašingtonskog konsenzusa čime bi se obezbedio privredni rast, rast spoljnotrgovinske razmene, privukle SDI, smanjio spoljni duga i unapredio

životni standard. Tako su definisani i osnovni ciljevi privatizacije nakon 2001. godine (Nikolić, 2012):

- restrukturiranje privrede i podizanje njene efikasnosti (nije ostvareno),
- podizanje kredibiliteta i kreditnog rejtinga zemlje privlačenjem stranih investitora (delimično ostvareno) i
- prihod od prodaje kao opruga bolnih tranzicionih reformi (ostvareno).

Prema podacima Agencije za privatizaciju u Srbiji je u periodu 2002–2006. godine sprovedeno oko 1400 privatizacija. U periodu 2006–2009. godine, privatizovano je 832 preduzeća, odnosno 2010. godine 33, 2011. tek 18, a 2012. godine samo 12 preduzeća. U 2002–2012. godine privatizovano je 2386 preduzeća sa 332 hiljade zaposlenih, dok je desetogodišnji prihod iznosio 2,6 milijardi EUR. Međutim nakon 2008. godine u kojoj je broj privatizovanih preduzeća bio 243, već naredne 2009. godine broj privatizacija je smanjen na ukupno 76 (grafikon 41).

Grafikon 41. Broj privatizovanih preduzeća 2000–2012. godine

Izvor: Agencija za privatizaciju RS

U Srbiji je u periodu 2002–2012. godine raskinut 671 ugovor o privatizaciji (41,5% od ukupnog broja privatizacije putem tendera i aukcija), dok je zbog neispunjavanja obaveza u grupaciji tenderskih preduzeća raskid 55%, što objašnjava da privatizacija u Srbije nije bila uspešna (Nikolić, 2013). Smanjenjem prihoda od privatizacije, došlo je do povećanja budžetskog deficita, koji se konstantno povećavao što je dovelo do spoljnog zaduživanja i usporenja privrednog rasta. Liberalizacijom je došlo do gušenja domaće proizvodnje i obaranja vrednosti domaćih proizvoda, koji su u uslovima privatizacije (prodajom) prešle u ruke stranih investitora

po niskim cenama, gde je prihod iskorišćen za pokrivanje budžetskog deficita a ne za privredni razvoj (Dušanić, 2010). Pored toga kao jedan od najvećih problema privatizacije navodi se trend smanjenja zaposlenih koji je u periodu 2002–2012. godine smanjen za 60% (Agencija za privatizaciju, 2015).

Na osnovu analiziranih podataka, može se zaključiti da efekti primene neoliberalnog koncepta (liberalizij-privatizuj-stabilizuj) u zemljama Zapadnog Balkana nisu doveli do održivog ekonomskog rasta i makroekonomske stabilnosti, i da su nedostaci koncepta i sve slabosti analiziranih privreda naročito došle do izražaja u uslovima globalne ekonomske krize. Čime je potvrđena polazna hipoteza.

***HI:** Liberalizacija međunarodnih ekonomskih tokova omogućila je zemljama Zapadnog Balkana da dođu do priliva stranog kapitala u vidu stranih direktnih investicija, ali je njihove privrede učinila zavisnim od inostranog kapitala.*

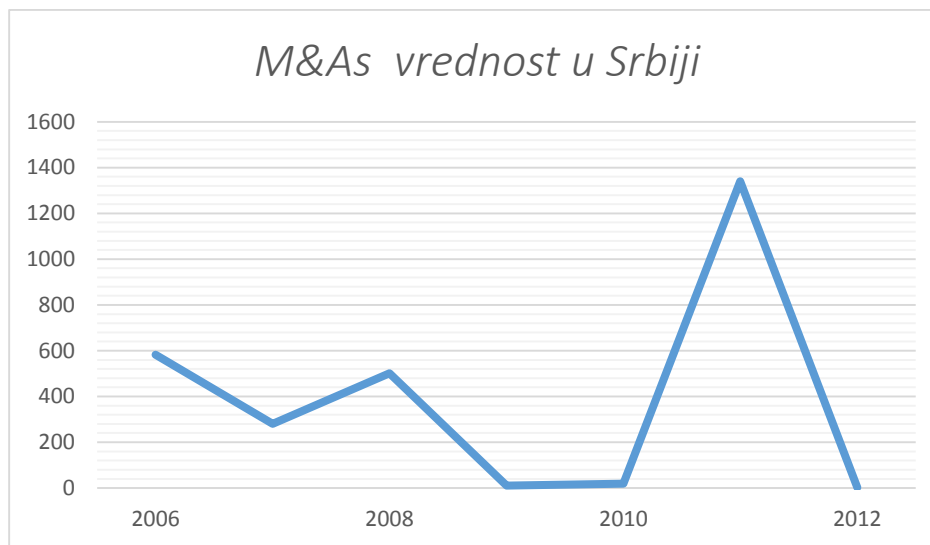
Proces tranzicije u zemljama Zapadnog Balkana započeo je 1990. godina, sprovođenjem privredno-sistemskih reformi koje su se reflektovale na sve segmente društva i ekonomije. Kako su se ove zemlje našle usred deficita izvora investicija i kapitala, neophodne su bile injekcije SDI i svežeg kapitala kako bi se obezbedio ekonomski rast i razvoj, umanjile makroekonomske neravnoteže, razvilo domaće tržište i otvorili putevi prema inostranim tržištima. U periodu 2000–2008. godine zemlje Zapadnog Balkana ostvarile su značajne prilive investicija, dok je najveći priliv ostvaren u periodu 2006–2007. godine uglavnom u sektoru usluga, odnosno bankarstvu, trgovini i telekomunikacijama. Investicije koje su bile namenjene industrijskom sektoru stizale su u manjem obimu, čime je izvoz bio smanjen, dok je uvoz dva puta bio uvećan uglavnom iz zemalja EU koje su zemljama Zapadnog Balkana bili glavni investitori.

Ekonomski rast u zemljama regiona generisan je zahvaljujući prilivu SDI, gde je najveći broj stigao je u formi akvizicija-preuzimanja (*M&As*¹⁸), odnosno privatizacije domace privrede, dok je broj greenfield investicija bio manji.

¹⁸ Spajanje i preuzimanje (*M&As – cross-border mergers and acquisitions*) su jedan od najatraktivnijih metoda investiranja i predstavljaju termin koji se u literaturi često zajedno nalazi i predstavlja ostvarenje ulaganja kroz spajanje i kupovinu postojećih privrednih subjekata, od strane kompanija koje žele da zaštite konkurentsku poziciju. U međunarodnoj investicionoj praksi preovlađuju akvizicije, dok merdžeri čine oko 3% aktivnosti (Filipović, Petrović, 1015), dok zajedno imaju dominantnu ulogu po pitanju privatizacije državnih preduzeća (Kordić, 2012).

Eskalacijom svetske ekonomske krize broj firmi za privatizaciju je smanjen, što je uticalo na smanjenje SDI i pogoršalo stanje platnog bilansa. U Srbiji je u periodu 2006–2010. godine sprovedeno 56 M&As projekata, dok je vrednost projekata u periodu 2006–2012. godine iznosio 2,434 miliona USD (grafikon 42).

Grafikon 42. Vrednost M&As u Srbiji u miliona USD 2006–2012. godine

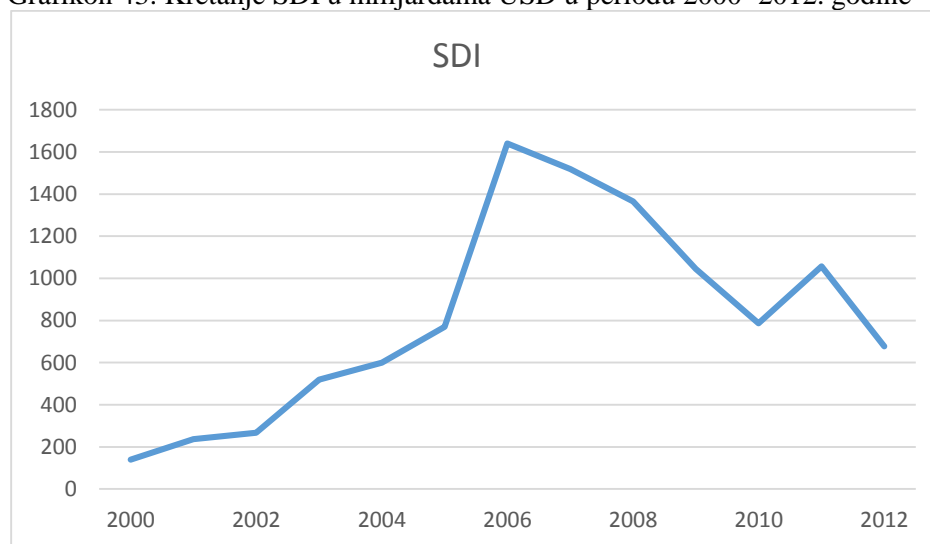
Izvor: World Investment Report 2015 - http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf

U periodu 2000–2006. godine priliv investicija u regionu bio je 7,10% BDP-a. Najviši priliv zabeležen je u periodu 2006–2007. godine kada je iznosio 11,5%. Kako je region postao sve popularnija destinacija za ulaganje, najviši priliv bio je 2006. u iznosu 13,3% BDP-a (grafikon 43).

Nastankom globalne ekonomske krize i usled povezanosti zemalja Zapadnog Balkana sa zemljama EU, kriza se prenela na ceo region i dovela do smanjenja izvoza i ulaznih tokova stranih direktnih investicija. Najviši pad investicija zabeležen je 2010. godine u iznosu 4,8% BDP-a. Ipak već naredne 2011. godine priliv investicija je povećan na 5,7% BDP-a, ali je naletom drugog talasa krize u 2012. godini ponovo došlo do pada investicija na čak 4%. Mnoge inostrane kompanije su usled krize otkazale ranije započete projekte i povukle kapital, čime je došlo do nove makroekonomske nestabilnosti i deficita platnog bilansa¹⁹.

¹⁹ Platni bilans predstavlja skup svih ekonomskih transakcija jedne zemlje u periodu od godinu dana čime prezentuje sliku uspešnosti jedne ekonomije. Podrazumeva bilans svih primanja i izdavanja koja nastaju na osnovu ukupnih ekonomskih transakcija sa inostranstvom u periodu jedne kalendarske godine.

Grafikon 43. Kretanje SDI u milijardama USD u periodu 2000–2012. godine

Izvor: autor na bazi SB

Srbija se kao i ostale zemlje regiona susrela sa problemom deficita tekućeg računa, koji je usked nedostatka SDI bivao sve veći. U periodu pre nastanka krize Srbija je imala deficit tekućeg računa od 5,474 milijardi evra, koji je 2008. godine usled nastanka krize uvećan na 7,126 milijardi. Smanjenje deficita tekućeg računa zabeleženo je 2009. godine, ali je naletom drugog talasa krize ponovo zaustavljen priliv stranih investicija što je produbilo deficit (tabela 58). Ukupan deficit tekućeg računa u periodu 2007–2012. godine u Srbiji iznosio je 23,996 milijardu evra, što je bio rezultat deficita trgovine koji je iznosio 36,692 milijardi.

U istom periodu direktne investicije su iznosile 12.288 milijardi, portfolio investicije 3,882 milijardi, dok su ostale investicije bile 7,460 milijardi evra. Priliv na finansijskom neto računu, koji je iznosio 24,313 milijardi, uticao je na rast deviznih rezervi koje su dostigle 1,155 milijardi evra.

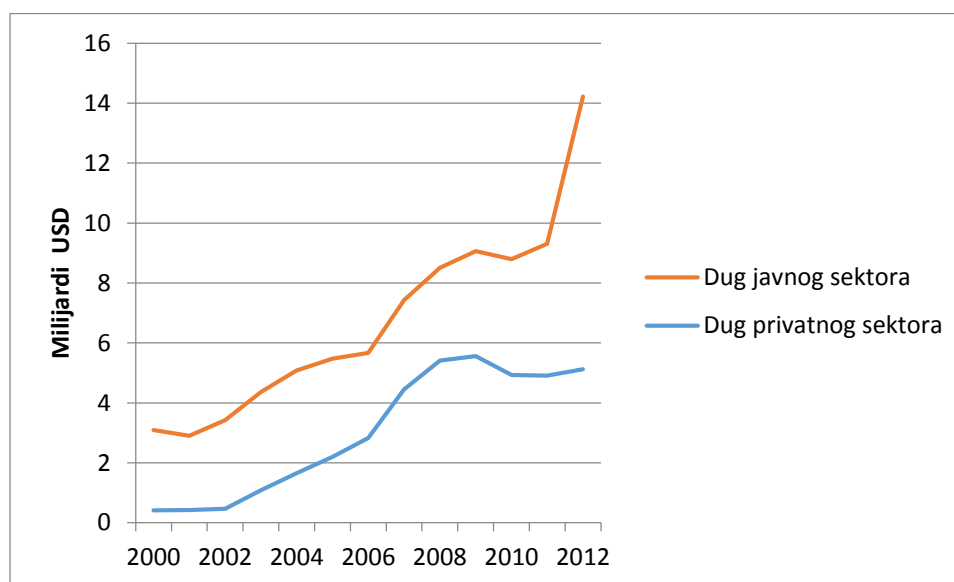
Tabela 58: Platni bilans Republike Srbije, miliona EUR

STAVKA		2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	Tekući račun	-5,474	-7,126	-2,032	-2,037	-3,656	-3,671
1.A	Roba i usluge	-7,358	-8,684	-5,056	-4,729	-5,341	-5,523
1.A.a	Roba	-7,113	-8,488	-5,066	-4,719	-5,496	-5,634
1.A.b	Usluge	-245	-196	9	-10	154	111
1B	Primarni dohodak	-982	-983	-479	-658	-1,368	-1,097
1.C	Sekundarni dohodak	2,866	2,541	3,504	3,351	3,054	2,949
2	Kapitalni račun	-312	6	0	0	-3	-8
	Saldo tekućeg računa i računa kapitala	-5,786	-7,120	-2,032	-2,037	-3,659	-3,680
3	Finansijski račun, neto	-5,786	-7,120	-2,032	-2,037	-3,659	-3,680
	Saldo finansijskog računa	-5,349	-6,598	-2,280	-1,553	-3,340	-3,351
3.1	Direktne investicije, neto	-2,528	-2,486	-2,068	-1,133	-3,320	-753
3.2	Portfolio investicije, neto	-678	91	49	-67	-1,600	-1,676
3.3	Ostale investicije, neto	-2,884	-2,516	-2,626	549	-197	214
3.4	Devizne rezerve	742	-1,687	2,363	-929	1,801	-1,137
4	Neto greške i popusti	437	522	-249	485	318	329

Izvor: NBS

Deficit tekućeg računa bio je praćen rastom spoljnj duga privrede privatnog i javnog sektora, gde je početkom 2000. godine u zemljama Zapdnog Balkana ukupni spoljni dug privatnog sektora iznosio 0,41 milijardu USD, a javnog sektora 2,68 milijardi. U narednim godinama zabeležen je rast duga privatnog sektora koji je 2006. godine dostigao 2,83 milijarde, dok je dug javnog sektora iznosio 2,84 milijarde USD. Nastankom globalne ekonomske krize nastavljen je rast duga privatnog sektora, u iznosu 5,41 milijardi (2008), dok je dug javnog sektora bio 3,1 milijardu USD (grafikon 44). Oporavak je usledio 2010. godine kada je dug privatnog sektora iznosio 4,93 milijarde, a javnog sektora 3,86 milijardi USD, ali je drugim talasom krize ponovo došlo do rasta duga javnog sektora u iznosu 9,1 milijardi (2012. godine), dok je dug privatnog sektora iznosio 5,12 milijardi USD.

Grafikon 44. Spoljni dug privatnog i javnog sektora u zemaljama Zapadnog Balkana

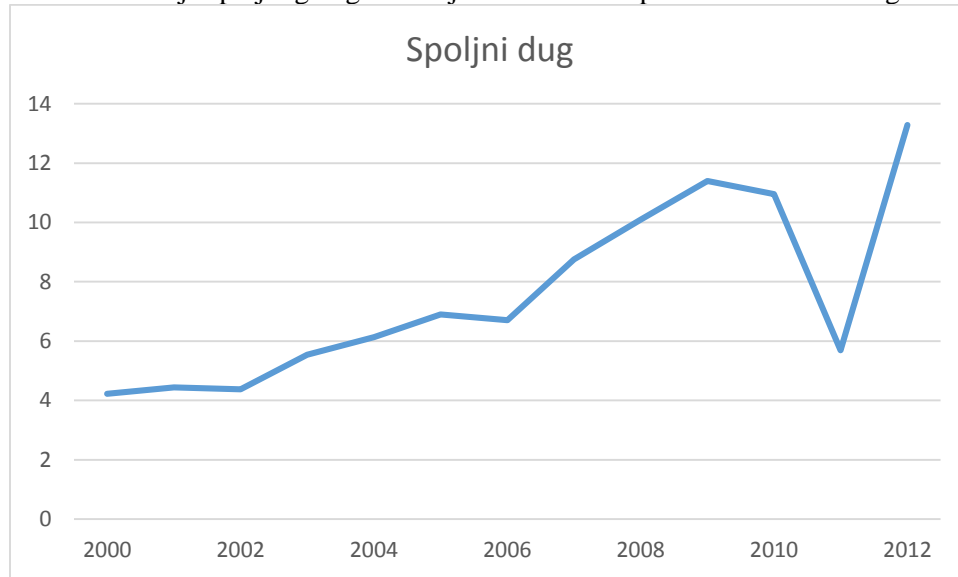
Izvor: autor na bazi SB

Kako su zemlje regiona su generisale ekonomski rast zahvaljujući prilivu SDI, celokunom analizom se može zaključiti da je liberalizacija međunarodnih ekonomskih tokova zemljama Zapadnog Balkana omogućila da dođu do priliva stranog kapitala u vidu stranih direktnih investicija, ali je njihove privrede učinila zavisnim od inostranog kapitala, čime se hipoteza H1 prihvata.

H2: *Postoji direktna veza između primene preporuke neoliberalnog koncepta razvoja privrede (privatizuj–liberalizuj–stabilizuj) sa rastom spoljnog duga u zemljama Zapadnog Balkana*

Da li je sprovođenje neoliberalnih reformi dovelo do rasta spoljnog duga? Početkom 2000. godine spoljni dug u regionu iznosio je 44,1% BDP-a. Iako visok, sprovođenjem neoliberalnih reformi dug je nastavio trend rasta i u periodu 2000–2007. godine, pa je 2007. godine dostigao nivo od 52,3%. Eskalacijom ekonomske krize, a u sled potrebe za još većim zaduživanjem, dug je 2009. godine iznosio 65,1% BDP-a . Usled umanjenog priliva stranog kapitala i pada bilansa tekućeg računa spoljni dug je naletom drugog talasa krize 2012. godine dostigao maksimalnih 71,6% BDP-a što je najviši dug regiona ikada (grafikon 45).

Grafikon 45. Kretanje spoljnog duga u milijardama USD u periodu 2000–2012. godine

Izvor: autor na bazi SB

U cilju istraživanja uticaja svakog pojedinačnog tranzicionog indikatora na spoljni dug u zemljama regiona, data je detaljna analiza.

Model koji objašnjava uticaj privatizacije velikih preduzeća na spoljni dug najveći koeficijent determinacije ostvaruje u slučaju Bosne i Hercegovine usled privatizacije velikih kompanija, dok se najmanji uticaj ovog indikatora beleži u slučaju Crne Gore. Hipoteza H2 se u slučaju ovog tranzicionog indikatora prihvata u svim izabranim zemljama, osim Crne Gore.

Privatizacija malih preduzeća ostvaruje značajan uticaj samo u slučaju Srbije i Bosne i Hercegovine, usled velikog talasa privatizacije malih preduzeća. Kod drugih analiziranih zemalja, ovaj indikator je većinom konstantan u celokupnom periodu. Shodno tome, analiza je pokazala da se hipoteza H2, u slučaju ovog tranzicionog indikatora, prihvata samo u slučajevima Srbije i Bosne i Hercegovine.

Restrukturiranje preduzeća kao tranzicioni indikator najveći uticaj beleži u slučaju Makedonije jer je ova zemlja sprovela najveći obim restrukturiranja preduzeća. Za razliku od nje, model Crne Gore ne dostiže statističku značajnost, pa se hipoteza H2 prihvata u svim izabranim zemljama, osim Crne Gore.

Liberalizacija cena ne ostvaruje statistički značajan doprinos kod svih analiziranih zemalja, osim u slučaju Makedonije, gde ovaj tranzicioni indikator jedino dostiže statističku značajnost. Iz navedenog sledi da se hipoteza H2 prihvata samo u slučaju Makedonije.

Liberalizacija spoljne trgovine najveći uticaj beleži na primeru Bosne i Hercegovine, dok se na primeru Albanije ovaj uticaj ne postoji. Primeri ostalih zemalja pokazuju da postoji statistički značajan uticaj ovog indikatora. Hipoteza H2 se prihvata u svim slučajevima, osim Albanije.

Analizom uticaja tranzicionog indikatora politika konkurencije na spoljni dug zaključuje se da postoji pozitivna veza u svim analiziranim zemljama, što znači da se hipoteza H2 prihvata kod svih izabranih zemalja. Najveći koeficijent determinacije pokazuje primer Srbije, gde se beleži najveći uticaj ovog indikatora na spoljni dug.

Analizom reforme bankarskog sektora zaključuje se da ovaj tranzicioni indikator najveći uticaj ostvaruje na primeru BiH, a sve analizirane zemlje pokazuju statistički pozitivnu vezu između ovog indikatora i spoljnog duga. Ipak kod Crne Gore se ne dostiže statistička značajnost, što se kao i kod drugih tranzicionih indikatora može objasniti manjim vremenskim periodom koji je obuhvaćen istraživanjem. Hipoteza H2 se prihvata u svim izabranim zemljama, osim Crne Gore.

Uticaj reforme nebankarskih finansijskih institucija na spoljni dug ostvaruje se u slučaju svih analiziranih zemalja isključujući Crnu Goru, iz čega sledi da se hipoteza H2 prihvata u svim primerima, osim Crne Gore. Najveći koeficijent determinacije uočen je kod Makedonije, a najmanji kod Srbije.

Posmatrajući vezu indikatora reforma infrastrukture i spoljnog duga zaključuje se statistički značajan doprinos kod svih ispitanih zemalja, a najveći koeficijent determinacije beleži se u slučajevima Albanije, Makedonije i Srbije gde se najviše investiralo u infrastrukturne projekte. Shodno tome, hipoteza H2 se prihvata u slučajevima svih zemalja Zapadnog Balkana.

Analiza je prikazala da je veliki uticaj privatizacije i reforme preduzeća na spoljni dug ostvaren u svim zemljama Zapadnog Balkana. Naime, privredno-sistemske reforme u ovim zemljama inicirale su prodaju državnih preduzeća privatnom sektoru, što je u prvi plan istaklo i rezultirano nedovoljno razvijenim tržištem kapitala. U slučaju Crne Gore nije dokazana značajnost ovih indikatora na rast spoljnog duga zbog ograničene serije podataka.

Pored toga, analiza je pokazala visok stepen uticaja liberalizacija finansijskog sistema i bankarskog sektora na rast spoljnog duga u gotovo svim zemljama. Takav rezultat je logičan obzirom da je liberalizacijom i otvaranjem sektora omogućen ulazak kapitala. S druge strane, veza nije pokazana u slučaju Crne Gore, što je očekivano jer je u toj zemlji bankarski sektor ostao u domaćem vlasništvu.

ZAKLJUČAK

ZAKLJUČAK

Nastanak liberalne teorije, usledio je kao nastojanje za redukovanjem religioznog uticaja na svet sredinom XVII veka, u kome je čovek istaknut kao centralna figura sa poštovanjem njegovh ličnih interesa i željom za slobodu. Uporedo sa isticanjem inividualne slobode i naglaskom na jednaka inividualna prava i mogućnosti, liberalna teorija istakla je i pojam tržišta. Naime, prema liberalnoj ekonomskoj teoriji sloboda razmene je zahtevala slobodu bez prinude koja će učesnicima na tržištu omogućiti da sprovedu dobrovoljnu razmenu dobara. No, ubrzo se došlo do zaključka da se stvaranjem tržišta ne obezbeđuje prihod za svakog pojedinca što dovodi do socijalne nejednakosti, a što je naglasilo društvene odnose i tolerisanje nejednakosti od strane liberalne teorije, koja je smatrala da je potrebno postojanje nejednakosti jer alokacijom resursa dolazi do ekonomskog rasta koji se ne bi dogodio da ne postoji tržište.

Ubrzo je došlo i do nastanka liberalne ekonomske politike poznatije kao *laissez-faire* koja je u prvi plan istakla ne mešanje zemlje u život pojedinca, vladavinu prirode i prava, kao i metafore „nevidljiva ruka” tržišta od strane Adama Smita, koja je podrazumevala samoregulišući mehanizam tržišta i koja je bila proglašena za vrhovni autoritet. Osnovna ideja Smitovog najpoznatijeg dela „Bogatstva naroda“ je da se, u slobodnoj ekonomiji, radom individue u vlastitom interesu, povećava blagostanje svih, što je temelj tržišne privrede ili pokoravanje „nevidljivoj ruci“ tržišta. Ovde je došlo do verovanja u apsolutnu efikasnost samoregulišućeg *laissez-faire* tržišta, dok sa druge strane „nevidljiva ruka” doprinosi blagostanju svih ljudi vodeći računa o inividualnim interesima pojedinaca. Na taj način je sloboda pojedinca i zaštita private svojina stavljena u prvi plan dok joj se na tom putu kao glavna prepreka pojavila država koja je do tada propagirala politiku nacionalnog dobra. Najpoznatiji filozofi i ekonomisti toga vremena uz Smita, Rikarda, Seja i Mila propagirali su mišljenje da zemlja treba da vodi računa o opštim i nacionalnim interesima koji se realizuju u korist velike većine građana, kao i da njena ovlašćenja treba budu minimalna. Ovde se mislilo na obezbeđenje uspešne tržišne privrede kroz punu zaštitu svojinskih prava i ugovora, punu slobodu, ravnopravnost i jednostavnost u poslu, stabilnu valutu i efikasan sistem platnog prometa, javnu kontrolu prirodnih monopola i zaštitu konkurencije, raspoloživost informacija u vezi ponude i tražnje za proizvodima i uslugama i efikasnu socijalnu zaštitu.

Može se zaključiti da su svi oblici liberalnih ideja ujedinjeni u nekoliko principa koji uključuju slobodu misli, slobodu govora, primenu vladavine prava, tržišnu ekonomiju i demokratski sistem vlasti sa minimalnim državnim ovlašćenjima. Tako su se na bazi osnovnih liberalnih principa razvili principi ekonomskog liberalizma koji su bili bazirani na načelu slobode trgovine (sloboda kretanja robe), načelu slobode kretanja, načelu slobode vršenja usluga i načelu slobode kretanja kapitala.

Neoklasična ekonomska škola predstavljala je obnovu klasične ekonomske misli, a javila se 1871. godine kao odgovor na period marksizma. Predstavnici ovog pravca Leon Valras, Vilijam Stenli Dževons, Karl Menger i Alfred Maršal su takođe imali negativan stav prema zemlji, dok su ekonomske procese posmatrali iz ugla ekonomičnog čoveka (*homo economicus*) koji je za cilj imao maksimiziranje koristi. Pobornici neoklasične ekonomske škole su za osnovne društvene vrednosti smatrali privatno vlasništvo i poduzetništvo, slobodnu konkurenciju, ekonomski liberalizam i primenu matematike u ekonomskoj analizi.

U periodu 1929–1933. godine, došlo je do nastanka Velike ekonomske krize ili Velike depresije koja je nastala usled nejednake raspodele bogatstva, na svim društvenim nivoima, i berzanskih špekulacija u SAD i Evropi. Naglim nastankom viška ponude dobara, smanjenjem nadnica radničke klase, padom troškova proizvodnje i konstantnim nivoom cena višak vrednosti je bogatio industrijalce, a siromašio radnički klasu. Na taj način je kriza dovela do pada BDP-a, investicija i smanjenja javne potrošnje što je rezultiralo nestabilnost američke privrede. Ipak nastankom Velike ekonomske krize završena je era liberalnog kapitalizma o funkcionisanju „nevidljive ruke“ tržišta i pokrenuta makroekonomija bazirana na osnovama kejnzijanske ekonomije koja je bila usmerena na podsticanje agregatne tražnje.

Temelje neoliberalnog koncepta postavilo je društvo Mont Pelerin sredinom XX veka sa ciljem revidiranja državne moći. Društvo Mont Pelerin je bilo bazirano na Čikaškoj neoklasičnoj školi ekonomije koja je nastala na Univerzitetu u Čikagu, a koja je do sredine 1970-ih godina, odbacila kenzijanizam u korist monetarizma. Rodonačelnik ove škole bio je poznati monetarista Milton Fridman koji je smatrao da prevelika državna intervencija nije produktivna, kao i da je slobodna tržišna konkurencija delotvornija od državne intervencije. Naime, on se zalagao za ograničenje državne moći, isticanje privatne svojine i ideju da je jedan od glavnih problema privrede inflacija, a ne nezaposlenost koju je isticala kejnzijanska ekonomska škola.

1980-ih godina, došlo je do napuštanja kenzijskog koncepta ekonomije, koji je zamenjen novim pravcem ekonomskog liberalizma, poznatiji kao neoliberalizam, a koji je utemeljen na pretpostavci da samoregulisano slobodno tržište, uz pomoć „nevidljive ruke“ tržišta, na pravi način dovodi do raspodele i obezbeđuje blagostanje. Tako su se formirali osnovni principi neoliberalnog koncepta koji su uključivali: deregulaciju, liberalizaciju, privatizaciju, smanjenje javne potrošnje i socijalne sigurnosti, smanjenje radničkih prava zbog lakšeg stvaranja profita i fleksibilnost radne snage. 1990-ih godina poznati američki ekonomista Džon Vilijamson formulisao je program ekonomske stabilizacije, poznatiji kao Vašingtonski konsezus, putem koga je krenulo sprovođenje seta neoliberalnih reformi pod sloganom „Liberalizujte što više možete, privatizujte što brže i budite čvrsti u fiskalnoj i monetarnoj politici“. Osnovnih deset preporuka obuhvatale su fiskalnu disciplinu, preusmerenje javne potrošnje, poresku reformu, finansijsku stabilizaciju, ujedinjen i konkurentan devizni kurs, liberalizaciju režima trgovine, otvorenost za SDI, privatizaciju, deregulaciju i zaštita svojinskih prava. Ove preporuke su sažete u osnovne tri preporuke: makroekonomska stabilizacija, liberalizacija cena, masovna privatizacija, ali su nakon nekog vremena uočeni nedostaci koji su usloveli stvaranje Proširenog i Postproširenog Vašingtonskog konsenzusa. Međunarodne finansijske institucije, a pre svih SB, MMF i Ministarstvo finansija SAD, sa sedištem u Washingtonu, prve su usvojile neoliberalne preporuke. Njihova primarna namena bila je pružanje finansijske pomoći siromašnim zemljama kojima je pomoć bila neophodna, no njihova uloga ubrzo je dovedena u pitanje zbog propisivanja istog plana reformi svim zemljama, bez uzimanja u obzir njihovih specifičnosti.

Neoliberalne preporuke su prvenstveno prihvaćene od strane SAD i Velike Britanije, dok su svoju primenu doživele prvenstveno na primeru zemalja Latinske Amerike (Čile, Brazil, Argentina), a potom su primenjene i u zemljama u tranziciji. U zemljama Latinske Amerike, kao zagovornici neoliberalnog koncepta, MMF i Svetska Banka su na bazi neoliberalne strategije, odnosno šok terapije i Vašingtonskog konsenzusa nametnuli neoliberalne mere i inicirali promenu dotadašnje ekonomske politike uglavnom preko vojnih udara. Nakon toga je u svim Latinoameričkim zemljama sprovedena ekonomska politika uvoza koja je zamenila industrijalizaciju, čime je ograničena domaća proizvodnja a pospešen uvoz.

Primena neoliberalnog koncepta u Čileu predstavlja najraniju primenu ovog koncepta u zemljama Latinske Amerike, pa je zbog toga čini posebnom. U ovoj zemlji je dotadašnja vlast svrgnuta vojnim udarom od strane komadanta Pinočea uz velike žrtve i gubitke.

Neoliberalne reforme, koje su potom usledile, sprovela je grupa čileanskih ekonomista *Chichago boys*, pod vođstvom ekonomske misli Miliona Fridmana, na bazi šok terapije koja je podrazumevala privatizaciju, deregulaciju i maksimalno korišćenje slobodnog tržišta. Globalizacionim procesima je došlo do otvaranja granica svetske trgovine i samoregulišućeg tržišta, koji su uticali na gašenje izvoza čileanske kompanije a koje su poslovale sa američkim transnacionalnim kompanijama kojima je bio otvoren put uvoza u Čile. Takav splet događaja rezultirao je smanjenjem privrednog rasta, povećanom nestabilnosti i nezaposlenosti. Nezadovoljno stanovništvo protestovalo je širom Čilea, što je dovelo do socijalne i ekonomske krize, ali i napuštanja neoliberalnog koncepta koje je dovelo do povećanja privrednog rasta, životnog standarda i nezaposlenosti.

Najznačajnijim primerom neuspešne primene neoliberalnog koncepta smatra se Brazil, koji se kao i ostale zemlje Latinske Amerike susreo sa svrgnućem dotadašnje vlasti preko vojnih udara. U tom trenutku Brazil se susreo sa problemima velikog spoljnog duga, smanjenih deviznih rezervi i povećanja socijalnih razlika pa je ukupna loša ekonomska situacija i velika zavisnost SDI od MMF i Svetske banke iskorišćena za primenu osnovnih neoliberalnih mera. Ipak takav splet događaja inicirao je nezadovoljstvo stanovništva i proteste protiv neoliberalnih reformi kojim su 2002. godine na mesto predsednika izabrali Luis Injacia Lula da Silvu, koji je bio iz redova radničke klase. Silva je poverenje birača stekao pre izbora kada putem „Pisma brazilskom narodu“ u kome je obećao da će se boriti protiv neoliberalnih mera, oživeti privredu, povećati privredni rast, smanjiti nezaposlenost i nejednakost između siromašnih i bogatih. Silvina Vlada je napravila socijalni program *Bolsa familia* za naugroženiji region u Brazilu, koji je porodicama koje školuju decu obezbedio 80 USD mesečno. Na taj način je program obuhvatio preko 12 miliona porodica, koje su taj novac iskoristile za pokretanje privatnog biznisa. Najveći doprinos Silvine politike bio je u borbi za smanjenje socijalnih razlika preko državnih institucija i same zemlje, što nije bilo u skladu sa neoliberalnim konceptom. Na taj način je Brazil napuštanjem neoliberalnog koncepta i samostalnom politikom postigao velike ekonomske rezultate.

Slučaj Argentine smatra se jedinstvenim načinom kojim se sumira istorija neoliberalizma baš zbog borbe radničke klase protiv neoliberalnih mera. Naime, primena ovog koncepta je u Argentini podrazumevala oružane sukobe, pustošenje ekonomije, kao u ostalim zemljama Latinske Amerike, velike ekonomske nejednakosti, pad privredne aktivnosti i veliko siromaštvo.

Prihvatanjem neoliberalnih mera, kako bi se uključila u slobodno svetsko ekonomsko tržište uz instrukcije MMF-a, Argentina se susrela sa javnim dugom i gašenjem proizvodnih industrijskih kapaciteta, čime je stvorena velika nezaposlenost i nepoverenje radničke klase uz velike pobune. Rastom nezadovoljstva, radnička klasa u Argentini je zajedničkim akcijama preuzimala domaće fabrike i na taj način preuzimala kontrolu nad proizvodnim procesima. Protiv neoliberalnih mera su se borili i na način da su na izborima birali levičarske partije koje su u svojim kampanjama obećavale preispitivanje svih privatizacija argentinskih domaćih nacionalnih preduzeća koje su prešle u ruke inostranih kompanija. Prihvatanjem levičarskog plana privatizovana preduzeća su ponovo nacionalizovana, gde su koristila nacionalne resurse i stvorila zajedničko tržište i cenu koštanja u skladu sa državnim potrebama i time obezbedili nezavisnost od međunarodnih finansijskih institucija.

Može se zaključiti da primena neoliberalnih pravila koja su podrazumevala deregulaciju, privatizaciju, liberalizaciju i smanjenje javne potrošnje, nije bila prihvaćena od strane stanovnika Latinske Amerike, pa je „šok terapija“ ubrzo dovela do nezaposlenosti i nejednakosti, pada životnog standarda i dohodka. Tako su stanovnici ovih zemalja, podstaknuti velikim nezadovoljstvom počeli da prave proteste i pobune kojim su inicirali napuštanje neoliberalnog koncepta i menjanje dotadašnje vlade čime su težili ožvljenju privrednog rasta, smanjenju nezaposlenosti i poboljšanju životnog standarda. Uporedo sa razvojem neoliberalnog koncepta u ovim zemljama, razvijala se i razvojna ekonomska škola, koja se temelji na kenzijanskom razvoju ekonomske misli, a koja je zastupala stav da su sva prirodna dobra jedne zemlje u vlasništvu njenih stanovnika i da trebaju biti ravnomerno raspoređena. Vođeni tom politikom stanovnici Čilea, Argentine i Brazila su napustili neoliberalni koncept i povelu svoje zemlje u smeru podizanja privrednog rasta. Današnja pozicija ovih zemalja nam pokazuje da Čile sprovodi socijaldemokratsku politiku koja podseća na skandinavske zemlje, Brazil je jedna od vodećih zemalja sve više popularnog BRIKS-a, dok je Argentina sa Venecuelom predložila stvaranje Banke za jug koja je odgovor zemalja Globalnog juga međunarodnim finansijskim institucijama.

Privredno sistemske reforme u zemljama centralno-planske privrede (zemlje u tranziciji) započete su krajem 1980-ih godina u cilju prelaska na tržišni način funkcionisanja zbog potrebe za drastičnim promenama u ekonomskoj sferi života.

Promene su bile inicirane makroekonomskim neravnotežama, trgovinskim deficitom, velikim spoljnim dugovima i neskladom ponude i tražnje. Sam proces ekonomskih reformi u ovim zemljama odvijao se u različitim pravcima, ali je srž reformi bio u deset neoliberalnih preporuka definisanih Vašingtonskim konsenzusom. Svakako i ovaj plan reformi prvenstveno je bio podržan od strane MMF-a i Svetske banke, ali se odvijao kroz dva pristupa. Prvi pristup reformi činila je „šok terapija”, dok je drugi pristup bio gradualnog karaktera. Zemlje su se opredelile za „šok terapiju”, a do sredine 1990-ih godina su okončale proces reformi. Cilj je bio, brzo sprovođenje privatizacije u kojoj je 1/3 radne snage trebala da ostane u javnom sektoru, dok bi 2/3 činili zaposleni u privatnom sektoru koji bi stvarali oko 50% BDP-a. Drugi pristup tranzicionih reformi ili „gradualistički pristup”, nastupio je krajem 1990-ih godina i podrazumevao je izgradnju institucija i izgradnju ravnoteže zemlje i tržišta kroz orijentisani pravni sistem, institucije, zakone tržišta rada i drugo. Oba pristupa tranzicionih reformi imala su različite uspehe u različitim zemljama. Okretanje tržišnim zakonitostima putem sprovođenja „šok terapije“ a samim tim i programa makroekonomske stabilizacije i liberalizacije cena, prvo je 1990. godine sprovela Poljska. Naime, pre početka reformi Poljska se suočavala sa problemom budžetskog deficita, hiperinflacijom, niskim nivoom priliva inostranih investicija, i recesijom koji su bili polazni motivi za ekonomske reforme. Poljska se opredelila za sprovođenje restriktivne ekonomske politike koja međutim ne samo da nije dala očekivane rezultate, već je dovela do pada proizvodnje, pada životnog standarda i nezaposlenosti. Slab napredak strukturnih promena signalizirao je Poljskoj vladi da će se zemlja naći u još većoj krizi, pa je Poljska već 1993. godine napravila sopstveni model reformi, napustila mere neoliberalnog koncepta i ostvarila zavidne makroekonomske rezultate, mnogo bolje nego zemlje koje su nastavile da spovode neoliberalne mere.

U prvoj polovini 1990-ih godina, Mađarska se susrela sa tranzicionom recesijom koja je bila praćena budžetskim deficitom, inflacijom, visokom agregatnom tražnjom, kao i platno bilansnim problemima, ali je već u drugoj polovini iste decenije zabeležila privredni rast. Ova zemlja je u reforme ušla potepeno i opredelila se za gradualistički pristup tranzicionih reformi putem kojih su pokušali da ostvare zakonsku ali i institucionalnu infrastrukturu koja je bila baza za unapređenje ekonomije. Kako je privredni rast imao sporu uzlaznu putanju i kako se 2008. godine Mađarska našla u velikoj globalnoj ekonomskoj krizi praćena nestabilnošću i recesijom, Mađarska vlada je inicirala napuštanje neoliberalnog koncepta.

Borba protiv mera odvijala se u pravcu stvaranja nacionalne strategije, odnosno preuzimanja nadzora nad mađarskom CB, a kasnije i nacionalizacijom komunalnih preduzeća u energetsom sektoru u cilju smanjenja cena za domaćinstva. Takav vid borbe protiv neoliberalnih mera oštro je osuđen od pobornika neoliberalnog koncepta, jer upravo neoliberalni koncept propagira ne mešanje zemlje u upravljanje, dok je sa druge strane Mađarska upravo sprovođenjem nacionalne strategije uspostavljala nacionalni i ekonomski suverenitet.

Nakon raspada SSSR, Rusija se 1991. godine opredelila za primenu „šok terapije“ koja je podrazumevala privatizaciju ranije nacionalizovane društvene imovine sprovođenjem neoliberalnih mera i postavljanjem stabilizacionog programa. Ipak nakon velikih socijalnih nejednakosti, hiperinflacije i budžetskog deficita, reforme su morale biti usporene. To je dovelo i do problema u svetskoj ravnoteži koje su bile uslovljene samim neuspehom privrednih odnosno demokratskih reformi u Rusiji, a koje su nastale u vreme reformske politike Mihaila Gorbačova i njegove orijentacije prema SAD i Nemačkoj, nakon čega je došlo do propuštanja modernizacije i demokratije u Rusiji. Dolaskom Vladimira Putina na čelo države, došlo je do zaokreta u ekonomskoj politici Rusije i napuštanja neoliberalnog koncepta privrede. Cilj Putinove vlade je jačanje Evroaziskog saveza i BRIKS-a, koji teže stvaranju sopstavnog tržišta, finansijskog sektora i valute. Rezultat toga je i stvaranje Banke BRIKS-a sa predstavništvom u Šangaju u Kini. Protiv ekonomske krize Rusija se kao i ostale zemlje ovog saveza borila ekonomijom podsticaja, odnosno povećanjem državne potrošnje i smanjenjem poreza, što je protiv neoliberalnih mera. Danas se Rusija, usled ukrajinske krize susreće sa ekonomskom nestabilnosti i smanjenim privrednim rastom.

Slovenija nije učestvovala u ratnim dešavanjima tokom 1990-ih godina u bivšoj Jugoslaviji, pa je proces ekonomske tranzicije je započela već 1992. godine kroz kombinaciju šok terapije i gradualističkog pristupa. Naime, Slovenija je proces reformi započela kroz procese privatizacije i liberalizacije cena, jer se javila hitna potreba za novim monetarnim sistemom, ali i reformama bankarskog sektora i kontrolom inflacije, kroz sprovođenje restriktivne stabilizacione monetarne politike. Kombinacijom dva pristupa, odnosno, poluplanske-polutržišne ekonomije, Slovenija je (uz Mađarsku koja je koristila gradualistički pristup, a kasnije i Poljska) jedina izbegla negativne rezultate. Do ovoga je došlo jer je makroekonomska slika Slovenije prikazivala liberalan sistem spoljne trgovine, ne ukupnu liberalizaciju cena i zaobilazanje određenih neoliberalnih mera kojim je usporila reforme, izgradila institucije samouprave i smanjila socijalne razlike među stanovnicima.

Zemlje Zapadnog Balkana imaju decenijama isprepletanu istoriju, a danas ovaj region čini pet zemalja Srbija (Kosovo i Metohija²⁰), Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija, Albanija, koje imaju različite ekonomske i socijalne performanse. 1990-ih godina na ovaj region su pogodile geografske promene i politička previranja koja su uticala na raspad tadašnje SFRJ koju su činile zapadno Balkanske zemlje bez Albanije. U ovim zemljama su u tom periodu takođe pokrenute privredno-sistemske reforme po različitim scenarijima u skladu sa specifičnostima svake zemlje. Cilj je bio brža izgradnja tržišne privrede i prelazak u kapitalizam, gde su reforme bile zasnovane na neoliberalnim merama, koje su trebale da dovedu do privrednog rasta. U tom periodu za osnovne pokretače privrednog rasta smatrani su liberalizacija trgovine i integracija finansija, ali su ubrzo dovedeni u pitanje makroekonomska stabilnost i rast BDP-a.

Sam proces reformi je morao biti praćen prema određenim parametrima za svaku zemlju, pa je EBRD definisala set od devet tranzicionih indikatora koji su pratili tranzicione procese u svim zemljama u tranziciji, pa tako i u zemljama Zapadnog Balkana. Tako su tranzicioni indikatori obuhvatili privatizaciju velikih preduzeća, privatizaciju malih preduzeća, restrukturiranje preduzeća, liberalizaciju cena, liberalizaciju spoljne trgovine, politiku konkurencije, reformu bankarskog sektora, reformu nebankarskih finansijskih institucija i reformu infrastrukture (električna energija, železnica, putevi, telekomunikacije, vode i otpadne vode).

U periodu 2000–2012. godine Makedonija je prema većini pojedinačnih indikatora najviše napredovala, i to posebno u indikatorima restrukturiranja preduzeća, politike konkurencije i reformi nebankarskog sektora. Albanija se istakla u napretku indikatora liberalizacije spoljne trgovine i liberalizacije cena. BiH i Crna Gora, su zabeležile nešto manje vrednosti, odnosno, one su sporije i manje uspešno sprovodile tranzicione reforme. Srbija je prema analizi tranzicionih indikatora imala najsporiji napredak u procesu tranzicije.

²⁰ Pokrajina Kosovo i Metohija (KOSMET) - Prema rezoluciji 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, koja je usvojena 1999. godine određen je politički status pokrajine Kosova i Metohije koja je u tom trenutku bila deo Savezne Republike Jugoslavije (Republike Srbije). Rezolucijom 1244 KOSMET je stavljen pod privremenu upravu Organizacije Ujedinjenih nacija-UNMIK, čime je prestalo upravljanje Republike Srbije iako je teritorijalno KOSMET ostao deo u sastavu SRJ. Za jedinu ovlašćenu mirovnu misiju imenovan je NATO.

(Izvor: <http://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=19944>)

Analizom ukupnih prosečnih vrednosti pojedinačnih indikatora utvrđeno je da su indikatori privatizacije velikih preduzeća, reforma bankarskog sektora i reforma infrastrukture ukazale na srednji nivo uspešnosti. Indikatori restrukturiranja preduzeća, reforma nebankarskih finansijskih institucija i politika konkurencije prema analizi imaju veoma niske vrednosti u zemljama regiona, što otvara prostor za unapređenje ovih indikatora. Može se zaključiti da na osnovu analiziranih vrednosti, tranzicionih indikatora, sve zemlje Zapadnog Balkana imaju prostora za napredak, pogotovo BiH i Srbiju koje su zabeležile najlošije pozicije i kasne u tranzicionim reformama u odnosu na ostale zemlje regiona.

Ipak ekonomske posledice tranzicije bile su velike. U periodu 2000–2008. godine sve države regiona su (izuzev Makedonije), imale stabilnu tendenciju rasta BDP-a u iznosu 5.1%. Najviši nivo rasta ostvaren je upravo 2008. godine kada je iznosio 6.14%. Posledicama ekonomske krize 2009. godine došlo je smanjenja rasta kada je iznosio minus 1.7%, nakon čega je usledio period blagog oporavka. Drugim naletom krize 2012. godine ponovo je došlo do recesije. Tekući račun platnog bilansa, pre nastanka globalne ekonomske krize, beležio je suficit 2006. godine u iznosu 0,47% BDP-a u Srbiji, ali i porast deficita najpre u Albaniji -5,6% BDP-a (2008). Eskalacijom krize došlo je do povećanja budžetskog deficita u svim zemljama regiona u iznosu -4,3% BDP-a (2009), gde je usled sprovođenja politike štednje došlo do smanjenja javnih rashoda. Nakon kratkog oporavka, drugim talasom krize ponovo došlo do povećanja deficita u iznosu -4,1% BDP-a (2012). Sama kriza dovela je do smanjenja cena uvoznih sirovina pa je budžetski deficit smanjen u svim zemljama Zapadnog Balkana sem u Albaniji. Ipak on je i dalje na visokom nivou. Liberalizacija je zemljama Zapadnog Balkana donela disbalans u spoljnotrgovinskoj razmeni, zbog povećanja uvoza i uvozne roba koja se pokazala konkurentnijom na balkanskom tržištu. Rast uvoza doveo je do spoljnotrgovinskog deficita, koji je u periodu 2000–2008. godine iznosio 26.2% BDP-a. Ipak širenjem ekonomske krize nivo uvoza u zemljama regiona je smanjen, što je uticalo na smanjenje spoljnotrgovinskog deficita na 20.1% BDP-a u 2009. godini. Drugi talas krize dodatno je smanjio uvoz, pa je spoljnotrgovinski deficit smanjen na 19.4%. Proces privatizacije inicirao je otvaranje regiona slobodnom tržištu, što je otvaralo put za dolazak stranog kapitala. Najviši nivo investicija bio je u periodu velikih privatizacija odnosno u periodu pre nastanka krize, kada je najviši zabeleženi nivo SDI iznosio 12.1% BDP-a 2007. godine. Nastankom krize došlo je do pada u prilivu investicija, zbog opreznosti investitora od izbijanja novih šokova. Na taj način je drugim talasom krize priliv investicija smanjen na 6.6% BDP-a.

Većina Zapadno Balkanskih zemalja je postala visoko spoljno zadužena, što u prvi plan ističe rast spoljnog duga prema kreditorima i međunarodnim finansijskim institucijama. Spoljni dug je posebno porastao nakon eskalacije globalne ekonomske krize usled novog zaduživanja koje bilo više od iznosa otplate glavnice i kamate. Aktuelan je i problem javnog duga u svim zemljama regiona, a u nekim su zabeležene drastične razmere. Privatizacijom velikog broja preduzeća, region se susreo sa problemom smanjenja radnih mesta čime je nivo nezaposlenosti porastao, a što je dovelo do problema egzistencije. U zemljama regiona je u periodu pre nastanka krize nezaposlenost iznosila 22.2%, što je bilo u tesnoj vezi sa spovođenjem tranzicionih reformi. Eskalacijom krize nezaposlenost je zabeležila rast na 22.5% u 2009. godini, dok je drugi talas krize uvećao vrednost nezaposlenosti na 23.3%. Celokupna situacija velike nezaposlenosti dovela je do pogoršanja kvaliteta života i povećanja siromaštva u regionu. Nezaobilazno je reći da se ove zemlje poslednjih dvadeset godina susreću sa konstantnim odlivom mladih i obrazovnih ljudi, koje su napustili svoje zemlje i zaposlenje pronašli u inostranstvu, što je na nesreću dovelo do isticanja nekvalifikovane radne snage. Sa druge strane, ova situacija odlazaka mladih ljudi smanjila je nezaposlenost, iako je stopa nezaposlenosti u ovim zemljama visoka u periodu pre i nakon krize. Jedna od posledica tranzicije je i veliki problem nejednakosti koja je nastala usled liberalizacije nadnica, jačanja privatnog sektora, reforme svojine i ukidanja kontrole cena, što je dovelo do sve većeg procenta siromašnih a manjeg procenta bogatog stanovništva, a pod znak pitanja stavilo tranzicione reforme. To je takođe dovelo do pojave sive ekonomije kroz utaje poreza, nepravilnom raspodelom resursa i neloyalnom konkurencijom sa kojima su se susrele sve zemlje u regionu. Tako je Gini koeficijent nejednakosti u zemljama Zapadnog Balkana u periodu 2005–2008. godine smanjen za 7,7%, ali je nastankom ekonomske krize 2008. godine, došlo do povećanja od 1,1%. Celokupna situacija u zemljama Zapadnog Balkana dovela je do preispitivanja neoliberalnog koncepta iako međunarodne analize objašnjavaju da je u posmatranom periodu u regionu došlo do poboljšanja životnog standarda, kvaliteta života i povećanja prosečnog životnog veka.

Od početka globalne ekonomske krize postojala je sumnja da je neoliberalni koncept glavni uzrok svetske ekonomske krize, pa se sam nastanak vezuje za dva aspekta mišljenja. Prvi aspekt je stanovište pobornika neoliberalnog koncepta dok drugi aspekt čine kritičari istog. Pobornici neoliberalnog koncepta smatraju da se uzrok krize vezuje za pogrešne ekonomske politike vlada i institucionalne nedostatke, kao i da se manjim oporezivanjem bogatih štiti radnička klasa i preraspodeljuje bogatstvo koje dovodi do prosperiteta svih.

Pored toga, smatraju da se mora povećati ekonomska efikasnost i SDI, što će svima doneti profit, kao i da će nejednakost prihoda i fleksibilne zarade smanjiti nezaposlenost, što je u praksi imalo suprotan efekat.

Sa druge strane kritičari neoliberalnog koncepta, koji se vode Kejnsovom politikom, smatraju da je kriza kroz sunovrat kreditnog sistema, nedostatak investicione tražnje i slom finansijskog tržišta rezultirala padom tražnje što je iniciralo stimulaciju agregatne tražnje od strane zemlje kroz fiskalnu politiku. Naime, ovde se zastupa stav da su troškovi privremenog deficita poželjni kao deo fiskalne politike, kao i da vlade treba da pokrenu deficit tokom recesije kako bi se nadoknadio manjak agregatne tražnje. Stav pobodnika neoliberalnog koncepta je u odbacivanju kenzijanizma jer po njima vlast treba da vodi uravnotežen budžet (Zlatno pravilo klasične ekonomske teorije), dok je podizanje javne potrošnje pogrešna politika. Naime, oni zastupaju mišljenja da država treba da upravlja privrednim ciklusima kroz fiskalnu politiku bez stvaranja budžetskog deficita, kao i da treba da smanji tržišne nedostatke i stimuliše socijalno ponašanje.

Ipak kroz vreme su se definisala dva osnovna tipa ekonomske politike za izlazak iz krize. Prvi tip čini liberalistička ekonomska politika na bazi neoklasične ekonomske politike i monetaristička ekonomska politika (ekspanzivna monetarna politika). Ova škola je podrazumevala smanjenje realnih nadnica, monetarnu ekspanziju, smanjenje kamatnih stopa, smanjenje javne potrošnje i povećanje štednje u javnom sektoru, privatizaciju javnog sektora i SDI. Drugi tip čini intervencijalistička ekonomska politika zasnovana na kenzijanizmu, koja podrazumeva povećanje agregatne tražnje, rast javne potrošnje i investicije u državu, rast nominalnih plata, preraspodelu dohotka za zaposlene koji nemaju visok dohodak, smanjenje poreza za siromašne, jaku intervenciju zemlje, delimičnu nacionalizaciju preduzeća i banaka i ekspanzivnu monetarnu politiku i dr.

Kako su se posledice krize reflektovale padom BDP-a, visokim javnim i spoljnim dugovima, visokom nezaposlenosti, MMF je u svim krizom zahvaćenim zemljama, iako svaka od njih ima svoje specifičnosti, propagirao politiku štednje kao jednu ispravnu za izlazak iz krize. To je podrazumevalo porast štednje u javnom sektoru, smanjenje javne potrošnje kroz smanjenje plata i penzija, reformu javnog sektora privatizacijom, smanjenje broja zaposlenih u javnom sektoru, privatizaciju nacionalnih preduzeća i privlačenje SDI. Kako je pomeranje fokusa sa nezaposlenosti prešlo na problem dugova i deficit, zemlje su bile primorane na štednju.

Ekonomskom krizom najviše su bile pogođene zemlje EU (Portugal, Irska, Grčka i Španija) u kojima je kriza sprečavana neoliberalnim merama, gde je spašavanje privatnih banaka

dovelo do rasta javnog duga. Grčka je u cilju izlaska iz krize primenjivala ekonomsku politiku štednje, kao i ostale EU zemlje, gde je 2010. godine sklopila aranžman sa MMF-om i drugim ekonomskim partnerima koje su joj pružale ekonomsku pomoć. Grci su usled velikog nezadovolstva insistirali na referendumu na kome su izabrali nacionalnu levicu na čelu sa Aleksisom Ciprasom, čija je kampanja bila bazirana na prekidu šestogodišnje štednje i prekidu do tada sprovedenih reformi. Ciprasov prvobitni cilj bio je prekid mera štednje, prekid kontrole nadzora međunarodnih finansijskih institucija, potpuna nacionalna samostalnost, finansijska pomoć od EU i ostanak u EU. Celokupan splet okolnosti bio je osuđen od strane evropske zajednice, međutim, pobedom na izborima Cipras je krenuo u hitne pregovore sa kreditorima, a Grčka se našla na pragu novih reformi.

Kao pandan politici štednje javila se politika visoke javne potrošnje. Pobornici neoliberalnog koncepta ovu politiku smatraju suprotnu njihovim osnovnim načelima, kao i da su poslednice visoke javne potrošnje negativne po ekonomsko stanje i ekonomski rast zemlje, i da dovode do makroekonomske nestabilnosti, smanjenog rasta proizvodnje i BDP-a i prevelikog javnog i spoljnog zaduživanja. Kritičari neoliberalnog koncepta smatraju da svako smanjenje javne potrošnje vodi smanjenju socijalne države i neoliberalnom konceptu i da se pospešenjem visoke javne potrošnje pokreće industrija i sama privreda, što dovodi do makroekonomske stabilnosti, veće zaposlenosti, ekonomskog rasta i smanjene zaduženosti. Najbolji primer za prikazivanje uspešnosti ekonomija koje su se opredelile za visoku javnu potrošnju su skandinavske zemlje, čije javna potrošnja iznosi i do 60% BDP-a, dok zemlje EU prosečno beleže 51% BDP-a. U zemljama Zapadnog Balkana su neki delovi javne potrošnje među najvećim u Evropi, kao poljoprivreda i zdravstvo, a neki su među manjima (obrazovanje). U ovim zemljama javnu potrošnju treba restrukturirati da se sredstva produktivno troše i usmere na obrazovanje i proizvodnju.

Zemlje Zapadnog Balkana se decenijama nalaze u društvenoj krizi koja je postala još ozbiljnija eskalacijom globalne ekonomske krize. Stanovništvo ovog regiona je bilo primorano da se navikne na neizvesnost, nizak životni standard, korupciju, kršenje prava, ograničenje slobode, nezaposlenost, nelegalne privatizacije, gašenje industrije, skok cena usled uvoza i drugo. Tako se globalna ekonomska kriza samo nadovezala na inače loše stanje ekonomije, visoko siromaštvo, političku nestabilnost i odsustvo pravne države.

Kako se kriza produbljivala njene posledice su bivale sve veće, pa su se zemlje regiona susrele sa smanjenjem BDP-a, smanjenjem SDI, povećanjem nezaposlenosti i velikim spoljnim dugovima. Kako spoljni dug predstavlja ukupan dug javnog i privatnog sektora jedne države prema

stranim poveriocima, problem otplate visokih dugova bio je jedan od najvećih problema regiona. Od početka 2000. godine do početka ekonomske krize Srbija je uvećala spoljni dug za 18,9 milijardi USD u apsolutnom iznosu, gde je i u narednim godinama beležila povećanje. Sledila ju je BiH koja je do početka krize uvećala dug za 7,02 milijarde, ali je već 2009. godine jedina zabeležila pad. Posmatranjem prosečnog ukupnog spoljnog duga kao % BDP-a u periodu od dvanaest godine, najveći je zabeležila Crna Gora u iznosu 80,8%, Srbija 74,2%, Makedonija 49,8%, BiH 46,6%, dok je Albanija zabeležila najmanji spoljni dug 29% BDP-a. Povećani spoljni dug je u direktnoj vezi sa bilansom tekućeg računa koji je kod svih zemalja regiona u deficitu. Najveći deficit bilansa tekućeg računa evidentiran u 2008. godini, kada je u proseku iznosio -3,7 milijardi USD, ali je već 2009. godine prosek smanjen na -1,5 milijardi. Ni nakon 2012. godine kada je iznosio -1,68 milijardi u proseku bilans tekućeg računa nije zabeležio suficit. Na taj način su zemlje Zapadnog Balkana postale zavisne od međunarodnih finansijskih institucija, najpre MMF-a koji je davao finansijske injekcije svim zemljama u regionu, a koje su ovoj instituciji pristupile u različitim vremenskim intervalima.

Danas, sa MMF-om sklopljene stand by aranžmane imaju Srbija, Bosna i Hercegovina i Albanija, dok su Crna Gora i Makedonija bez aranžmana. Makedonija je ujedno i jedina zemlja koja je pre predviđenog roka uspela da otplati uzeti kredit i danas nema potraživanja od MMF.

Albanija je 2015. godine uzela kredit u iznosu od 429 miliona evra u dogovoru da ga isplati u devet rata, gde je cilj poboljšanje poreskog sistema čijim bi unapređenjem došlo do smanjenja spoljnog duga. Od 2000. godine Bosna i Hercegovina dogovorila je tri stand by aranžmana (SBA) u iznosu od oko 1.2 milijarde USD, međutim ona ove aranžmane nije isplatila do današnjeg dana u iznosu 594.31 miliona USD.

BJR Makedonija je od 2000. godine a uzela tri kredita, gde je sa otplatom poslednjeg kredita iz predostrožnosti započela 2014. godine, u iznosu 312 miliona USD. Međutim, naglim porastom vrednosti američkog dolara, Makedonija je već u februaru 2015. godine isplatila poslednju ratu kredita i na kamatama uštedela 5 miliona USD, zbog razlike valute i kamate. Crna Gora od trenutka otcepljenja od Srbije nije imala zaključen aranžman sa MMF-om.

Srbija je od 2000. godine sklopila četiri aranžmana, dva stand by aranžmana (2001. i 2011. godine) i dva aranžmana iz predostrožnosti (2009. i 2015. godine). Može se zaključiti da je Makedonija jedina od zemalja koja je pre predviđenog roka uspela da otplati dug MMF-u i popravi rejting regiona.

Veliki problemi spoljnog duga i deficita bilansa tekućeg računa signalizirali su da primena neoliberalnog koncepta kroz tranzicione reforme u zemljama Zapadnog Balkana nije dovela do održivog ekonomskog rasta i makroekonomske stabilnosti, a nedostaci koncepta i sve slabosti analiziranih privreda naročito su izražene u uslovima globalne ekonomske krize. Usled sprovođenja reformi 1990-ih godina i nastanka velikih spoljnih dugova, zemljama Zapadnog Balkana bio je neophodan veliki priliv stranog kapitala, koji je bio uslovljen privatizacijom, niskim troškovima proizvodnje i pritiscima za ulazak u EU. Privlačenje SDI u regionu, pokazalo se kao veoma uspešno u stimulanju rasta i razvoja što su dokazala pozitivna iskustva iz 2000. godine. Pozitivni efekti investicija direktno su uticali na ekonomski rast, otvaranje novih radnih mesta, transfer tehnologije, unapređenje produktivnosti i kvalitet proizvoda, omogućile su pristup globalnom tržištu, ali nisu dovele do stabilnosti. Poseban efekat SDI su u zemljama regiona imale u periodu 2005–2007.godine kada je rast kapitala zabeležen u prosečnom iznosu 750 milijardi USD. Nastankom globalne ekonomske krize došlo je do značajnog smanjenja investicija, što je pokazalo da su ove zemlje bile previše zavisne od SDI kao pokretača ekonomskog rasta. Izuzetak su bile Albaniji i Crnoj Gori koje su ostvarile rast.

To dalje implicira da u zemaljama Zapadnog Balkana postoje velike razlike u privlačenju inostranog kapitala, kao da nisu sve zemlje jednako pozicionirane na lestvici investicione privlačnosti. Tako su razlozi za privlačenje SDI različiti. Pozitivni razlozi za investiranje u Albaniju su geografski položaj, prirodni resursi, težnja za ulazak u EU, poreske olakšice za strane investiture i jeftina radna snaga, dok se problemi ogledaju u lošoj infrastrukturi, administrativnim teškoćama, nefer konkurenciji i veoma rasprostranjenom korupcijom. SDI su u Albaniji plasirane u eksploataciju nafte i ruda metala. Pozitivne strane investiranja u BiH odnose se na stabilnu stopu privrednog rasta, nisku stopu inflacije, stabilnu konvertibilnu valutu, razvijen bankarski sektor i nizak porez na dohodak, međutim problem investiranja se odnosi na komplikovan zakonodavni okvir usled podele dva upravljačka entiteta, netransparentne javne tendere i slab sudski sistem. Dosadašnje investicije plasirane su u prerađivačku industriju, bankarstvo i finansije, telekomunikacije i drugo, a naveći partneri su Srbija, Austrija, Hrvatska, Slovenija i Rusija.

Makedonija se jedina u regionu susrela sa nižim nivoom investicija, koji je rast doživeo tek u period 2009–2010. godine. Pozitivne strane investiranja u Makedoniji odnose se na izjednačenje prava domaćih i stranih investitora, smanjenje poreza na profit, jeftinu radnu snagu, brže procedure za pristup privatnom vlasništvu i drugo, dok se problemi ogledaju u lošem statusu ove zemlje u međunarodnoj zajednici, separaciji Albanaca koji žive na ovoj teritoriji, korupciji i spoljnom dugu.

Prednosti dolaska SDI u Crnu Goru odnose se na orijentisani ekonomski sistem, stabilnu valutu, visoku ekonomsku slobodu, smanjene procedure za započinjanje posla, carinske olakšice i drugo. Sektori koju su najinteresantniji za dolazak investicija su turizam, finansije, trgovina nekretninama, zdravstvo. Srbija je zemlja koja je zabeležila najveći nivo SDI od posmatranih zemalja Zapadnog Balkana. Smatra se da je to rezultat orijentisanosti za sprovođenje reformi koje su dovele do podoljšanja investicionog ambijenta. Pozitivne strane za investicioni ambijent odnose se na bankarski i finansijski sektor, izmene zakona o radu i zakona o privatizaciji, poboljšanje poslovnog okruženja, jeftinu radnu snagu, obrazovanje, poznavanje stranih jezika. Tako su atraktivni sektori za investiture automobilska industrija, poljoprivreda i proizvodnja hrane, IT sektor, nekretnine, tekstilna industrija, turizam. Problemi za investiture vezuju se za politički rizik i obimne procedure za osnivanje preduzeća, iako je Vlada usvojila mere za unapređenje investicionog ambijenta.

Prema indeksu globalne konkurentnosti (GCI) koja se zasniva na teoriji konkurentskih prednosti, zemlje Zapadnog Balkana nalaze na rangju niske konkurentnosti. Najveći prosečni indeks globalne konkurentnosti ostavarila je Crna Gora 63,3, zatim je sledi Makedonija 84,1, Srbija 92,1 i Albanija 96,1. Najmanji prosečni GCI ostvarila je BiH u iznosu 103,1. Može se zaključiti da je na Vladama zemalja Zapadnog Balkana da uredje svoje investicione ambijente u cilju privlačenja što većeg obima SDI i konkurentnosti, kroz nediskriminaciju stranih investitora, pojednostavljenje administracije, obezbeđenje pravne pomoći i zaštite investitorima, poreske i izvozne beneficije i razvoj pojedinačnih regiona u zemljama regiona.

Dalje je, na osnovu razvijenog metodološkog okvira i primene naučnih metoda, formirano kritičko mišljenje o efektima primene preporuka neoliberalne ekonomije. Metodološki okvir baziran je na koeficijentu korelacije i linearnoj regresionoj analizi u periodu 2000–2012. godine na uzorku pet zemalja Zapadnog Balkana (Albanija, BiH, Makedonija, Crna Gora i Srbija).

Ovde je korelacionom analizom ispitano postojanje zavisnosti između spoljnog duga (zavisna promenljiva-regresanda) i izabranih tranzicionih indikatora (nezavisne promenljive-regresora), odnosno analizirana je zavisnost između spoljnog duga i svakog pojedinačnog tranzicionih indikatora (privatizacija velikih preduzeća, privatizacija malih preduzeća, restrukturiranje preduzeća, liberalizacija cena, liberalizacija spoljne trgovine, politika konkurencije, reforma bankarskog sektora, reforma nebankarskih finansijskih institucija, reforma infrastrukture).

Analizirajući uticaj tranzicionog indikatora privatizacija velikih preduzeća na spoljni dug, utvrđeno je da se najveći koeficijent determinacije beleži u slučaju Bosne i Hercegovine gde je došlo do mnogobrojnih privatizacija velikih kompanija, dok se najmanji koeficijent determinacije beleži na primeru Crne Gore.

Tanzicioni indikator privatizacija malih preduzeća, značajan koeficijent determinacije beleži na primeru Srbije i Bosne i Hercegovine, gde je došlo do velikog broja privatizacija malih preduzeća, dok je kod drugih analiziranih zemalja ovaj indikator konstantan.

Najveći koeficijent korelacije između indikatora koji meri napredak u sprovođenju restrukturiranja preduzeća i spoljnog duga nalazi se na primeru Makedonije, zbog sprovođenja najvećeg obima restrukturiranja preduzeća. Nešto manji koeficijenta korelacije je u ostalim zemljama, osim u slučaju Crne Gore gde se statistička značajnost ne dostiže.

Analizom koeficijenta korelacije između indikatora liberalizacija cena i spoljnog duga utvrđuje se da se statistička značajnost dostiže jedino u slučaju Makedonije.

Najveći uticaj tranzicionog indikatora koji meri liberalizaciju spoljne trgovine na spoljni dug beleži se u slučaju Bosne i Hercegovine, dok se na primeru Albanije ovaj uticaj ne postoji. To dalje znači da postoji statistički značajan uticaj ovog indikatora na spoljni dug u svim zemljama Zapadnog Balkana izuzimajući Albaniju.

Statistički značajan uticaj tranzicionog indikatora politika konkurencije na spoljni dug beleži se u svih pet analiziranih zemalja. Ipak Srbija beleži najveći uticaj ovog indikatora.

Analizom koeficijenta korelacije između indikatora reforma bankarskog sektora i spoljnog duga, utvrđeno je da sve analizirane zemlje pokazuju statističku pozitivnu vezu, isključuju i Crnu Goru koja ne dostiže statističku značajnost, što se može objasniti manjim vremenskim periodom koji je obuhvaćen istraživanjem.

Statistički značajan uticaj tranzicionog indikatora reforma nebankarskih finansijskih institucija (koji podrazumeva reformu investicionih fondova, investicionih banki, faktoring i lizing institucija, štednih depozitnih institucija, finansijske kompanije, brokere i *dealer-a* i dr.) na spoljni dug ostvaruje se u slučaju svih analiziranih zemalja isključujući Crnu Goru. Iz toga sledi da se postavljena hipoteza prihvata u svim slučajevima, isključujući Crnu Goru.

Analiza uticaja tranzicionog indikatora reforma infrastrukture (koji podrazumeva telekomunikacionu procenu usklađenosti, nezavisnost regulative električne energije, izdavanje železničke infrastrukture, nezavisnost direkcija za puteve) na spoljni dug, pokazala je da, kod svih

ispitivanih zemalja, ovaj uticaj dostiže statističku značajnost. Iz ove analize se zaključuje da se postavljena hipoteza prihvata u slučajevima svih zemalja Zapadnog Balkana.

Postavljena statistička veza u kojoj spoljni dug zavisi od napretka u procesu tranzicije opisana je i regresionim modelima gde je zavisna promenljiva spoljni dug, a nezavisna promenljiva prosečni tranzicioni indikator. Najveći koeficijent determinacije zabeležen je kod Albanije i BiH, s obzirom da je svako povećanje prosečnog tranzicionog indikatora tj. napredovanje u procesu tranzicije praćeno rastom apsolutne vrednosti spoljnog duga.

Zemlje Zapadnog Balkana su u periodu tranzicije povećale spoljni dug, pa je shodno tome linearnim regresionim modelom moguće adekvatno prikazati prosečnu zavisnost ove dve promenljive, pri čemu model svake izabrane zemlje, koji pokazuje uticaj prosečnog tranzicionog indikatora na spoljni dug, dostiže statističku značajnost.

Može se zaključiti da poslednice neoliberalnog koncepta privrede kroz tranzicione reforme u zemljama Zapadnog Balkana nisu dovele do ekonomske stabilnosti (smanjen rast BDP, visoka inflacija, visoki spoljni dugovi, visoka nezaposlenost, velika zavisnost od SDI). U cilju povrata izgubljenog poverenja potrebna je promena trenutne neoliberalne ekonomske politike kroz veću povezanost zemlje i tržišta, kontrolu i regulaciju tržišta od strane države, sprovođenje državnih regulativa i pravila, revidiranje uticaja međunarodnih finansijskih institucija, pokretanje industrije, povećanje javne potrošnje i drugog, što svakako može biti predmet istraživanja u budućnosti.

Istraživanje je prikazalo da je da su nedostaci neoliberalnog koncepta privrede (privatizuj–liberalizuj–stabilizuj) u zemljama Zapadnog Balkana naročito došli do izražaja u uslovima svetske ekonomske koja je uslovlila pad ekonomskog rasta i makroekonomske stabilnosti. Takođe, zaključeno je da je liberalizacijom međunarodnih ekonomskih tokova zemljama Zapadnog Balkana omogućeno da dođu do priliva stranog kapitala u vidu SDI, što je njihove privrede učinilo zavisnim od inostranog kapitala.

Na kraju je naučno dokazano da postoji direktna veza između primene preporuka neoliberalnog koncepta razvoja privrede (privatizuj–liberalizuj–stabilizuj) sa rastom spoljnog duga u zemljama Zapadnog Balkana.

LITERATURA

LITERATURA

1. Abel L. Costa Fernandes , Mota P., (2011), *The Roots of the Eurozone Sovereign Debt Crisis: PIGS vs Non-PIGS*, Faculty of Economics and NIFIP of Porto, University of Porto, Portugal, udc 336.1/.5 (4-672 I) doi: 10.2298/pan1105631F, Panoeconomicus, 5, Special Issue, str. 631-649.
2. Abellán, L. (2008), *El tirón de las importaciones eleva el déficit exterior a más del 10% del PIB*, *El País*, Economía,
http://elpais.com/diario/2008/08/30/economia/1220047203_850215.html
3. Acuna H.C., Smith C.W. (2000) *The political logic of support and opposition to neoliberal reform*, Nova economia, Belo Horizonte, V.6., N.1.
4. Agencija za privatizaciju RS (2015),
<http://www.priv.rs/Agencija-za-privatizaciju/9319/Analiza-efekata-privatizacije-u-Srbiji.shtml>
5. Adžić J., Tošković J., Marković J., (2014), Analiza eksterne pozicije Republike Srbije: struktura i trend kretanja spoljnog duga, Časopis poslovna ekonomija 1/2014, Univerzitet Educons, Srenska Kamenica, Srbija, pp. 67-89
6. Adzic J., Toskovic J., Markovic J. (2015), *Trend analysis of foredign direct investment flows in Seria with special references to the evaluation of the investment environment*, Journal of Theoretical and Applied Economics, Bucharest, Romania, pp. 281–291
7. Ajvaz S. Ristić M. (2014), *Globalizacija, kriza i politički poredak*, Peti naučni skup sa međunarodnim učešćem, Velika recesija i kriza neoliberalne ekonomije, S. Kamenica, 2014, str.31-40
8. Antevski M. (2009), Razvoj potencijalnih stranih direktnih investicija:komparativna međunarodna iskustva,
<http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2009/0025-85550902048A.pdf>
9. Audi, Robert (1999), *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, odrednica *John Stuart Mill*. Cambridge University Press 1995
10. Avramov S. (2005), Tranzicija-šok terapija,
http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:277224-Tranzicija---sok-terapija

11. Balažić, M. (2004), *Globalizacija in nacionalna zemlja. Globalizacija in vloga malih držav: Slovenija v procesih globalizacije* (Brglez, M.- Zajc, D., ur.). Ljubljana: FDV
12. Balažić, M. (2006), *Diskurs globalizacije, Filozofija i društvo*, Ljubljana.
13. Baletić Z. (1989), *Hrematistika - izazov nepoćudne ekonomike*, Politička misao, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
14. Baletić Z. (2005), *Ekonomski liberalizam i ekonomska znanost*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
15. Bentham J., (1952) ,Defence of Usury, u *Economic Writings*, , ed. W. Stark, London: Allen & Unwin; *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, 1789
16. Berg A. and others (1999), *The Evolution of Output in Transition Economies: Explaining the Differences*, IMF Working Paper 99173, IMF, Washington, D.C.
17. Bernanke, B. S., (2004), *Essays on the Great Depression*, Princeton University Press, Princeton, str. 4.
18. Bezić H. (2008), *Tehnološka politika i konkurentnost*, Rijeka
https://www.efri.uniri.hr/sites/efri.hr/files/collections/2/tehnoloska_pol_i_konkurentnost.pdf
19. Bideleux, R. & Jeffries, I. (2007), *A history of eastern Europe*, Taylor & Francis.
http://books.google.com/?id=PTB0gn_qwTcC&printsec=frontcover
20. Biljan-august, M., Pivac, S. & Štambuk. (2007). *Upotreba statistike u ekonomiji*. Rijeka, Hrvatska: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
21. Bresser- Pereira L.C. (2009), *From Old to New Developmentism in Latin America*, Escola de Economia de Sao Paulo, Textos para Discussao 193
22. Blanchard, O. (2009), *The Crisis: Basic Mechanisms, and Appropriate Policies*, IMF-Working-Paper, No. 80,
[http://scholar.google.com/scholar?q=Blanchard,+Olivier+\(2009\),+The+Crisis:+Basic+Mechanisms,+and+Appropriate+Policies&hl=sr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart&sa=X&ei=4ZGeU5rDJ5Kr0gX65oDABA&ved=0CBgQgQMwAA](http://scholar.google.com/scholar?q=Blanchard,+Olivier+(2009),+The+Crisis:+Basic+Mechanisms,+and+Appropriate+Policies&hl=sr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart&sa=X&ei=4ZGeU5rDJ5Kr0gX65oDABA&ved=0CBgQgQMwAA)
23. Blaug M. (1991), *Second Thoughts on the Keynesian Revolution*, History of Political Economy, tom 23, str. 171.
24. Boetsch Rodrigues L. (2005), *Privredna izgradnja*, XLVIII,1-2, str.17-30
<http://scindeks.ceon.rs/issue.aspx?issue=2399>

25. Bukvić R. (2011), *Washingtonski konsenzus i deindustrijalizacija istočne i južne Evrope*, <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/vasingtonski-konsenzus-i-deindustrijalizacija-istocne-i-jugoistocne-evrope.html>
26. Buchanan J. (1999a) *The Logical Foundations of Constitutional Liberty*, Volume 1, Liberty Fund, Indianapolis, , p. 314
27. Buchanan J. (1999b), *Logical Formulations of Constitutional Liberty*, Vol. 1, Indianapolis, p. 372.
28. Business info group BIG (2012), *Strane direktne investicije u Srbiji 2001–2011*, [http://big.co.rs/upload/Edition/Download/2013-06/Strane Direktne Investicije U Srbiji 2001 2011.pdf](http://big.co.rs/upload/Edition/Download/2013-06/Strane_Direktne_Investicije_U_Srbiji_2001_2011.pdf)
29. Bulatović M. (2011), Svjetska ekonomska kriza i krah institucionalne ekonomske nauke, Međunarodni naučni skup ES-NBE 2011, Univerzitet u Prištini-Ekonomski fakultet, <http://www.efpr.edu.rs/ES-NBE2011/ZBORNIK%201.pdf>
30. Cohn, Steven, Mark (2006). *Reintroducing Macroeconomics: A Critical Approach*. M.E. Sharpe. p. 111
31. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council (2008), *Western Balkans: Enhancing the European Perspective* http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/balkans_communication/western_balkans_communication_050308_en.pdf
32. Commission of the European Communities (2006), *The Western Balkans on the road to the EU: consolidating stability and raising prosperity*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0027:FIN:EN:PDF>
33. Crvena kritika (2002), *Argentina: Fenomen “perorizma” i propast neoliberalnog modela*, <http://www.crvenakritika.org/politika/149-argentina-fenomen-qperonizmaq-i-propast-neoliberalnog-modela>
34. Chinn M., Frankel J. (2008), *Zašto će evro postati rival dolaru*, *Panoeconomicus* 3, str. 255–278.
35. Cvetičanin N. (2014), *Zemlja blagostanja kao sinteza između liberalnih i antiliberalnih ekonomsko-društvenih tendencija, (Anti)Liberalizam i ekonomija*, Institut društvenih nauka, Beograd

36. Gajić S. (2012), *Stvarni uzroci krize*,
http://www.vidovdan.org/index.php?option=com_content&view=article&id=26691:stvarni-uzroci-krize&catid=44:kultura&Itemid=43
37. Gardo, S., Reiner, M. (2010), *The impact of the global economic and financial crisis on Central, Eastern and South-eastern Europe: A stock-taking exercise*, European Central Bank, <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbocp114.pdf>
38. Gerali A., Neri S., Sessa L., Signoretti F. (2010), *Credit and Banking in a DSGE Model of the Euro Area*, The Ohio State University, Ohio, Journal of Money, Credit and Banking, Supplement to Vol. 42, No. 6
39. Gujarati N. D. (1995), *Basic Econometrics*, McGraw-Hill Book Co, New York
40. De Grauwe & Schnabl, (2008), *Exchange Rate Stability, Inflation, and Growth in (South) Eastern and Central Europe*, Review of Development Economics, 12(3)
http://www.econ.kuleuven.be/ew/academic/intecon/Degrauwe/PDGpapers/Recently_published_articles/rode_470.pdf
41. De Moura Castro C. (1998), *The Stubborn Trainers vs the Neoliberal Economists: Will Training Survive the Battle?*, Washington D.C, str.1–15.
42. Dokmanović M. (2003), *Ekonomska globalizacija i paradoksi, Zrtve i paradoksi*, Subotica, doisrpska.nub.rs/index.php/socioloskidiskurs/article/download/852/80
43. Dadak C. (2011), *Political Economy of the Euro Area Crisis*, Department of Business and Economics, Hollins University, USA, DOI: 10.2298/PAN1105593D, 5, Special Issue, PANOECONOMICUS, str. 593-604.
44. Doing Business in Serbia SIEPA 2014
http://siepa.gov.rs/sr/files/pdf2010/DBIS_SIEPA_2014_SITE.pdf
45. Dimitrijević B., Fabris N. (2009), *Makroekonomija*, Univerzitet Educons, Novi Sad.
46. Dimitrijević B., Došević M. (2013), *Veza ekonomije i fizike-ekonofizika kao nova naučna disciplina i odgovor na svetsku ekonomsku krizu*, Četvrti međunarodni skup sa međunarodnim učešćem, Globalna ekonomska kriza i poslovna ekonomija-Izazovi teorije i prakse, Sremska Kamenica-Novu Sad.
47. Dimitrijević B. (2014), *Velika recesija i neuspeh ekonomskog liberalizma, predlozi za novu ekonomiju*, Peti naučni skup sa međunarodnim učešćem, Velika recesija i kriza neoliberalne ekonomije, S. Kamenica, 2014, str.79–108

48. Dragutinović S. (2009), *Svetska ekonomska kriza i posledice po privredu Srbije*, Studije i istraživanja 11/2009, Institut fakulteta za ekonomiju, finansije i administraciju, Beograd
49. Drašković M. (2008), *Globalna finansijska kriza i neoliberalna dogma*, Zagreb
<http://www.cpi.hr/download/events/abd176f512355c3a4f360bf18b73c0b8.pdf>
50. Dušanić J. (2009), *Dolarska alhemija i kazino ekonomija*, Nova srpska politička misao,
<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/dolarska-alhemija-i-kazino-ekonomija.html?alphabet=l>
51. Dušanić J. (2010), *Kako smo izgubili deceniju*,
<http://www.pecat.co.rs/2010/11/jovan-dusanic-kako-smo-izgubili-deceniju/>
52. Dušanić J. (2012), *Neoliberalizam i kriza*, Ekonomska politika, Beograd
<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/neoliberalizam-i-kriza.html?alphabet=l>
53. Dušanić J. (2014), *Ekonomska kriza i kriza ekonomske misli*, Peti naučni skup sa međunarodnim učešćem, Velika recesija i kriza neoliberalne ekonomije, S. Kamenica, 2014, str.53-78
54. EBRD (2002), *Transition Report Update*, London, p. 17.
<http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR02.pdf>
55. EBRD (2011), *Transition Report 2011 - Crisis in Transition: The People's Perspective*
56. EBRD (2012), *Regional Economic Prospects in EBRD Countries of Operations: January*
<http://www.ebrd.com/pages/research/publications/flagships/transition.shtml>
57. EBRD (2013),
http://www.ebrd.com/pages/research/economics/data/macro/ti_methodology.shtml
58. EBRD (2013), <http://www.ebrd.com/downloads/research/REP/rep-1401.pdf>
59. EBRD (2013), <http://www.ebrd.com/pages/research/economics/data/macro.shtml>
60. EBRD (2015), <http://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/data/forecasts-macro-data-transition-indicators.html>
61. Economics Institute (2012), *MAT-Macroeconomic analysis and prognosis No. 212*, Belgrade.
62. Edwards S., Lederman D. (1998) *The Political Economy of Unilateral Trade Liberalization: The Case of Chile*, National Bureau of Economic Research, Inc
63. Efekti privatizacije u Srbiji (2011),
<http://www.socijalnoekonomskisavet.rs/doc/efektiprivatizacijeusr.pdf>

64. Ekonomske slobode (2014),
<http://www.index.hr/tag/98073/indeks-ekonomskih-sloboda.aspx>
65. Ekonomija (2015),
http://www.knowledgebanks.org/ekonomija_09_nfps_1_svi_05/lekcije/lekcija8.htm
66. EY European Attractiveness Survey: Europe 2014 - Back in the game
<http://www.ey.com/GL/en/Issues/Business-environment/european-attractiveness-survey>
67. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council (2008),
Western Balkans: Enhancing the European Perspective,
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/balkans_communication/western_balkans_communication_050308_en.pdf
68. Fabris N. (2006), Novi aranžman sa MMF-om?
http://starisajt.nspm.rs/ekonomskapolitika/2006_novi_aranzman_sa_mmf.htm
69. European Commission (2011), *Enlargement Strategy and Main Challenges 2011–2012*,
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/strategy_paper_2011_en.pdf
70. Fedajev A. (2015), Unapređenje poslovnog okruženja u funkciji dinamiziranja privrednog razvoja zemala u tranziciji,
<http://ekfak.kg.ac.rs/sites/default/files/Doktorske/DoktorskeDisertacije/Aleksandra%20Fedajev%20-%20Doktorska%20disertacija.pdf>
71. Fisher I. (1892) *Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices*, Appendix III, "The Utility and History of Mathematical Method in Economics", str. 109
72. Filipović, S. (2010), *Global trends – effects of the crisis one year and a half after its escalation*, Savez ekonomista Srbije, Beograd, Ekonomika preduzeća, Vol 58, br. 1–2
73. Filipović S., Andrejević A., Vučenov, S. (2011), *The impact of global economic crisis on attraction of SDI in Serbia*, Business Economy, EDUCONS University, S. Kamenica.
74. Filipović S., Andrejević A. (2012), *Druga epizoda ekonomske krize u zemljama regiona*, Educons Univerzitet, Sremska Kamenica , Treći naučni skup sa međunarodnim učešćem, str. 125–143.
75. Filipovic S, Andrejevic A. (2013), *The second episode of the economic crisis in the region*, Third Scientific Meeting Educons University, The second wave of economic crisis-effects on the economy of the region and possible solutions, Sremska Kamenica, pp. 125–143

76. Filipović S. (2014), *Preispitivanje neoliberalnog koncepta u zemljama Zapadnog Balkana*, Peti naučni skup sa međunarodnim učešćem, Velika recesija i kriza neoliberalne ekonomije, S. Kamenica, 2014, str.125–143
77. Filipovic S., Raspopovic N., Toskovic J. (2015), *Corelation between reforms and foreign debt in transition countries*, Journal of sustainable economics (Industrija), Economic Institute, Belgrade, pp. 175–191
78. Filipović S., Garić D. (2015), *Resursi i razvojna politika kao poluga uspehazemalja BRIK-a*, Šesti naučni skup sa međunarodnim učešćem Univerziteta Educons, Sremska Kamenica, str.73-89
79. Friedman, M. (1953) "*The Methodology of Positive Economics*", Essays in Positive Economics. Chicago: University of Chicago Press.
80. Friedman M. (1962) *Capitalism and Freedom*, The University of Chicago Press, Chicago
81. Golubović Z. (2012), *Istorija neoliberalizma*, Sociološki pregled, vol. XLVI (2012), no. 3, str. 487–490.
82. Hamaguchi N., (2005), *Is defence of the autonomy in neoliberal economic policy reform in Latin America*, Kobe economic and business review, 50, str. 33-49.
83. Harvi D.(2012), *Kratka istorija neoliberalizma*, Novi Sad: Mediterran Publishing,, str. 294
84. Havrylyshyn Oleh, Iviailo Izvorski and Ron van Rooden (1998), *Recovery and Growth in Transition Economies, 1990-97: A Stylized Regression Analysis*, IMF Working Paper No. 98/141
85. Humphrey M. (2012), *Victims, civil society and transitional justice in Bosnia and Herzegovina*, Termida, DOI: 10.2298/TEM1201059H, str. 59-76
86. Hrustić H. (2010), *Uticaj zaduživanja Srbije kod međunarodnih finansijskih institucija na stanje njene privrede*, „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbednosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici”, Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, ev. br. 149002D
87. Holcher J. (2009), Twenty years of economic transition: Success and Failures, *The Journal of compatitive economic studies*, Vol.5, p.p. 3–17
88. Ivanović P., Grubišić Z. (2012), *Finansijska stabilnost u Srbiji u uslovima drugog talasa ekonomske krize*, Educons Univerzitet, Sremska Kamenica, Treći naučni skup sa međunarodnim učešćem, str. 103–114.

89. Jakšić M. Dimitrijević B., Fabris N., Praščević A. (2000), *Savremena ekonomska misao*, Čigoja, Beograd
90. Josifidis K. (2004), *Neoliberalizam-sudbina ili izbor načina života (i) u tranziciji*, <http://www.ff.uns.ac.rs/stara/elpub/susretkultura/6.pdf>
91. Jeremić Z. (2012), *Finansijska tržišta i finansijski posrednici*, Univerzitet Singidunum, Beograd
<file:///C:/Users/Jelena/Downloads/US%20-%20Finansijska%20tr%20C5%BEi%20C5%A1ta%20i%20finansijski%20posrednici.pdf>
92. Jevons W. S. (1871). *The Principles of Political Economy*, str. 4, http://en.wikipedia.org/wiki/William_Stanley_Jevons
93. Josifidis K, Lošonc A (2014), *Antiliberalne posledice neoliberalizma, (Anti)liberalizam i ekonomija*, Institut društvenih nauka, Beograd
94. Jovanović Gavrilović P. (2006), *Međunarodno poslovno finansiranje*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd.
95. Jovanović M., Eškinja I. (2008), *Neki aspekti neoliberalizma u svjetskom gospodarstvu Rijeka Zb. Prav. fak. Sveuč. Rijeka. (1991) v. 29, br. 2, str.941-958.*
96. Jonas, J. and Mishkin, F. S. (2003), *Inflation Targeting in Transition Countries: Experience and Prospects*, National Bureau of Economic Research, Working paper 9667, <http://www.nber.org/papers/w9667>
97. Jugoistočna Evropa: Redovni ekonomski izveštak broj 3. (2012), Od drugog talasa recesije ka ubrzanim reformama, www.worldbank.org/ecq/seerer
98. Katić N. (2008a), Beogradska lakirovka, Dnevnik "Politika" <http://nkatic.wordpress.com/2008/08/26/beogradska-lakirovka/>
99. Katić N. (2008b), Kraj epohe i sumrak imperije <http://nkatic.wordpress.com/2011/08/22/kraj-epohe-i-sumrak-imperije/>
100. Katić N. (2008c), *Srce finansijske tame*, Dnevnik "Politika" <http://nkatic.wordpress.com/2008/01/29/srce-finansijske-tame/>
101. Katić N. (2010), *Neoliberalni koreni ekonomske krize*, <http://nkatic.wordpress.com/2010/01/20/neoliberalni-koreni-svetske-ekonomske-krize/>
102. Katić N. (2011), *Finansijske krize- faktografija, mitovi, zablude*, <http://nkatic.wordpress.com/2011/11/20/finansijske-krize-faktografija-mitovi-zablude/>

103. Katić N. (2012), Da li je Štiglic u pravu,
<http://nkatic.wordpress.com/2012/01/23/da-li-je-stiglic-u-pravu/>
104. Katić N. (2013), Svetska ekonomska kriza-stvarnost, mitovi, pouke, Stožer nacionalne misli, Beograd
105. Katić N. (2014), *Neoliberalni koreni svetske ekonomske krize*, Ekonomska politika,
<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/neoliberalni-koreni-svetske-ekonomske-krize.html?alphabet=l>
106. Kapović M. (2008), *Neoliberalizam, finansijska kriza i Hrvatska*, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb,
<http://www.cpi.hr/download/events/abd176f512355c3a4f360bf18b73c0b8.pdf>
107. Kaufman B. (2010), *The Elgar Companion to the Chicago School of Economics*, in Ross B. Emmett, p. 133
108. Keynes, J.M (1980). Donald Moggridge, ed. *The Collected Writings of John Maynard Keynes* 26. London: Macmillan. p. 103
109. Keynes J. (2010), *Kraj laissez-faire-a*, Zbornik: Z. Baletić i Đ. Š. Medić (ur.), *John M. Keynes i hrvatska ekonomska misao*, Ekonomski fakultet, Zagreb ,str. 327
110. Komazec S., Ristić Ž. (2011), *Makroekonomija-Makroekonomske teorije i makroekonomska analiza*, Etnostil, Beograd.
111. Krtalić S., Mohorović D. (2004), *Javna potrošnja u Republici Hrvatskoj ili na šta zemlja troši novac?*, Ekonomija, 11 (2), str. 253-274, www.rifin.com
112. Krugman R. P., Obstfeld M. (2009), *Međunarodna ekonomija: Teorija i politika*, Datastatus, Beograd.
113. Krugman P. (2010), *Povratak ekonomske depresije i svetska kriza 2008*, Heliks, Beograd.
114. Krugman P (2012), *Okončajte ovu depresiju. Odmah*, Heliks i Interkomerc, Beograd.
115. Kordić, M. (2011), *Atraktivnost Srbije za privlačenje stranih direktnih investicija*, doktorska disertacija, Univerzitet Singidunum, Beograd
116. Kovačević M. (2009), *Uzroci i posledice svetske ekonomske krize i efekti na Srbiju*, Ekonomska politika, <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/uzroci-i-posledice-svetske-ekonomske-krize-i-efekti-na-srbiju.html?alphabet=l>
117. Kovačević R. (2010a), *Međunarodne finansije*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd

118. Kovačević, M. (2010b), *Dimenzija i uzroci ekonomske krize u Srbiji*, Nacionalni interes, br. 1/2010, Institut za političke studije, Beograd.
119. Kovačević, M. (2010c), *Uzroci duboke ekonomske krize u Srbiji*, Glasnik za društvene nauke, br. 2.
120. Kovačević, M. (2010d), *Dimenzije i uzroci dramatičnog stanja realnog sektora privrede Srbije*, Zbornik radova Stanje i perspektive realnog sektora: ima li izgleda za reindustrijalizaciju i veće zapošljavanje?, Ekonomski vidici.
121. Kovačević, M. (2011), *Srbiji je potrebna vizija društvenog i ekonomskog istema*, Zbornik Strategija ekonomskog razvoja Srbije i Ekonomske unije 2011–2020, časopis: Ekonomski vidici, tematski broj.
122. Kovačević, M. (2012a), *Uzroci duboke ekonomske krize u Srbiji (II) – ko je od nas izgubljen u prostoru i vremenu*, Glasnik za društvene nauke, br. 4.
123. Kovačević, M. (2012b), *Da li postoji izlaz iz teške društvene i privredne krize?*, Ekonomski vidici, tematski broj, Izdanje Društvo ekonomista, Beograd
124. Kovačević M. (2013a), *Uzroci savremene ekonomske krize*, Ekonomske ideje i praksa, Dvobroj 9 i 10. Ekonomski fakultet, Beograd
125. Kovačević M. (2013b), *Katastrofalne posledice najveće zablude ekonomske nauke-neoliberalizma*,
<http://kps.rs/analize/1097-katastrofalne-posledice-najvece-zablude-ekonomske-nauke-neoliberalizma>
126. Klein N. (2007), *Doktrina šoka ili kako bogati vladaju svetom*,
<http://www.bastabalkana.com/2014/05/doktrina-soka-ili-kako-bogati-vladaju-svetom-naomi-klein/>
127. Lazić B., Markov J., (2011), *Analiza konkurentnosti Srbije sa aspekta globalnog indeksa konkurentnosti*, Časopis za poslovnu ekonomiju, preduzetništvo i finansije, Godina V-Broj 1-Vol VIII, Univerzitet Edukons, Sremska kamenica
128. Lin J. (2009), *Economic Development and Transition: Thought, Strategy, and Viability*, Cambridge University Press.
129. Lin, J., Chang, H.J. (2009), *Should Industrial Policy in De-veloping Countries Conform to Comparative Advantage or Defy it?*, DPR Debate, Development Policy Review, 27 (5).

130. Marković J., Tošković J., Gačić M. (2013), *Uticaj nezaposlenosti na kvalitet života u Srbiji*, 12. Međunarodni naučni skup, Univerzitet Sinergija, Bijeljina, Bosna i Hercegovina, str. 470-476
131. Marković J., Tošković J. (2013), *Obim i značaj trgovinske saradnje Republike Srbije*, Časopis poslovna ekonomija, Educons Univerzitet, Sremska Kamenica, str. 229–247
132. Marschall A. (1891), *Principles of Economics*, predgovor drugom izdanju, http://www.knowledgebanks.org/ekonomija_09_nfps_1_svi_05/lekcije/lekcija8.htm
133. Madžar L. (2001), *Makroekonomsko planiranje i tržišna privreda*, Savezni sekretarijat za razvoj i nauku, Beograd, str. 267.
134. Madžar, Lj. (2009), *Dometi ekonomske politike u svetlu institucionalnih ograničenja*, Glasnik za društvene nauke, Beograd: Fakultet za trgovinu i bankarstvo Alfa Univerziteta.
135. Madžar, Lj. (2010), *Moć i nemoć ekonomske nauke (uvod u predgovor)*, Zbornik sa naučne tribine Ekonomska nauka i privredna kriza, akademija ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beograd.
136. Madžar, Lj. (2011), *Od distopije prema utopiji i nezad – Između beznadžne stvarnosti i umišljene arkadije*, Glasnik za društvene nauke, br. 2.
137. Madžar, Lj. (2012), *Avet neoliberalizma*, Zbornik: Globalna kriza i ekonomska nauka – Neoliberalizam i alternativa, izdanje akademija ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd.
138. Madžar, Lj. (2013), *Sistemska i zavereničko u ekonomskom nazadovanju*, Glasnik za društvene nauke 5/13, Alfa Univerzitet, Beograd
139. Madžar, Lj. (2014), *Aporeme institucionalnog razvoja Srbije, (Anti)liberalizam i ekonomija*, Institut društvenih nauka, Beograd
140. Marjanović G., Mihajlović V. (2012), *Savremena analiza monetarne politike primenom IS-PC-MR modela*, Časopis Ekonomske teme-godina 50, Ekonomski univerzitet Niš, Niš, str.465-485.
141. Marjanović G. (2010), *Uticaj ekonomske krize na glavni tok ekonomske misli*, Ekonomski horizonti 12 (2), Kragujevac, str. 5–20
http://www.horizonti.ekfak.kg.ac.rs/sites/default/files/casopis/2010_2/1_Gordana_Marjanovic.pdf
142. Marjola, X. (2006), *Western Balkans Initiative launched*, European Bank for Reconstruction and Development, London

143. Marinas Corneliu M. (2013), *The risks of Euro adoption in Romania – an analysis based on ten criteria*, The Bucharest University of Economic Studies, Theoretical and Applied Economics, Volume XX No. 1(578), str. 35-50.
144. Marković Lj. (2004), *Balkan u svetu razvojnih megahitova: tranzicije, globalizacije, regionalizacije i evropske integracije*, Filozofski fakultet, Niš.
145. Medić Đ. (2000), *Schumpeterova koncepcija povijesti ekonomske analize i moderna metodologija ekonomije*, Ekonomski pregled, Zagreb, str.928-953
146. Medić Đ., Marić G. (2013), *Kritika neoliberalnih mitova i njihove uloge u opisu i rješavanju krizno-recesijskog stanja u privredi*, Treća internacionalan konferencija „Ekonomija integracija“, Znanjem od recesije ka prosperitetu, Tuzla, str. 31-61.
147. Mesarić M. (2011), *Socijalizam: Utopija, zabluda ili realna alternativa kapitalizmu*, Sveučilišna knjižara, Zagreb, str. 9.
148. Mitović Lj. (2004), *Sudbina kulturnih i etničkih identiteta u procesima globalizacije i regionalizacije na Balkanu*, Filozofski fakultet Niš, Niš, pp.15-31
http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/junir/IX/d04/download_ser_lat
149. Mill S.J.(1988), *O slobodi*, Filip Višnjić, Beograd, str. 43-44
150. Mill S.J.(0000), *Autobiography, ch. VI “General View of the Remainder of my Life”*, par. 18, <http://www.utilitarianism.com/millauto/seven.htm>
151. Milivojević J., Kokić Arsić A., Kanjevac Milovanović K. (2006), *Uz pomoć indikatora do bolje kvaliteta života*, Nacionalna konferencija o kvalitetu života, Kragujevac
<http://www.cqm.rs/fq2006/pdf/B/05%20Milivojevic%20J.,%20Arsic%20K.%20A.%20Milovanovic%20K.,%20K..pdf>
152. Mishkin F., Eakins S. (2005), *Finansijska tržišta i institucije*, 4.izdanje, ISBN 020178565X, Hrvatsko izdanje, Zagreb.
153. Mishkin F. (2006), *Strategija monetarne politike: Kako smo dospeli ovde?*, UDC 336.7, Panoeconomicus, 4, str. 359-388.
154. Mijatović B. (2012), *Odgovor Jovanu Dušaniću ili o tzv. neoliberalizmu*, Ekonomska politika
155. Milardović A. (2005), *Liberalizam*, Hrvatski studiji, Kolegij Suvremene političke ideje i ideologije, Zagreb.

156. Mill J. (1861), *The Penguin Dictionary of Philosophy*,
<http://www.utilitarianism.com/jsmill.htm>
157. Milićević B. (2012), *Gini koeficijent- komparativna analiza*,
<http://www.makroekonomija.org/0-dragovan-milicevic/gini-koeficijent-%E2%80%93-komparativna-analiza/>
158. MMF (2008), *Country Report No. 08/327*, Bosnia and Herzegovina: 2008 Article IV Consultation, <http://www.imf.org/external/country/BIH/index.htm?type=9998#56>
159. Međunarodni monetarni fond (2009), <http://www.imf.org/external/country/POL/>
160. MMF (2010), *Country Report No. 10/19*, Former Yugoslav Republic of Macedonia: Staff Report for the 2009 Article IV Consultation,
<http://www.imf.org/external/country/MKD/index.htm?type=9998#56>
161. Međunarodni monetarni fond (2012), *World Economic Outlook*,
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/weodata/index.aspx>
162. MMF (2013), *Denmark: Selected Issues Paper, IMF Country Report No. 13/23*.
163. MMF (2014), *Worlds Economic Outlook*
164. MMF (2015), <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2012/car080312a.htm>
165. MMF (2015), *Global Financial Stability Report*, različiti brojevi,
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/GFSR/index.htm>
166. Mladenović, Z., & Petrović, P. (2011). *Uvod u ekonometriju*, Ekonomski fakultet Beograd
167. Mont Pelerin Society (2015), <https://www.montpelerin.org/montpelerin/mpsGoals.html>
168. Munitlak Ivanović O. (2014), *Neoliberalna doktrina-razlog ekonomske krize i faze recesije u privrednom ciklusu*, Peti naučni skup sa međunarodnim učešćem, Educons Univerzitet, str. 143–151
169. Narodna banka Srbije NBS (2015), <http://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/index.html>
170. Nešković R., (2000), *Kritika neoliberalizma kao ideologije bezalternativnog poretka*, br.3-4, Niš, str. 193-216. <file:///C:/Users/Jelena/Downloads/CEEOL%20Article.PDF>
171. Nikolić G.(2005), *Uticaj spoljne trgovine na ekonomski rast*, *Economic Annals* no 165, str. 145–164.
172. Nikolić I. (2012), *Privatizacija u Srbiji - između euforije i razočarenja*,
<http://www.ecinst.org.rs/sites/default/files/page-files/prezentacija-privatizacija-u-srbiji-ivan-nikolic.pdf>

173. Nikolić I. (2013), *Efekti provatizacije na performanse industrijskih preduzeća u Srbiji*, <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:8494/bdef:Content/get>
174. Ognjanović R. (2013), *Liberalizam, Fond Slobodan Jovanović* <http://www.slobodanjovanovic.org/2013/06/19/radivoje-ognjanovic-liberalizam/>
175. Petrović V., Anufijev A., Petrović D. (2012), *Istine i zablude o odnosu Međunarodnog monetarnog fonda prema nedovoljno razvijenim zemljama*, *Vojno delo*, br.1, str. 40-67
176. Piketty T (2014), *Capital in the Twenty-First Century*, Twenty-First Century, 2014.
177. Porter M. (2000), *Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy*, *Economic Development Quarterly* 14, str. 15-34.
178. Polovina S. (2014), *Povjesni razvoj ekonomske misli*, www.h3s.org
179. Praščević A. (2008), *Velika ekonomska depresija (1929.) i globalna ekonomska recesija (2008.): uticaj na promenu makroekonomske paradigme*, http://www.ekof.bg.ac.rs/nastava/osnovi_makro_ekonomije/radovi/a-p/A-P-15.pdf
180. Praščević A. (2011), *Monetarna politika i ekonomske recesije-ciljevi, instrumenti i efekti*, *Ekonomске teme*, Niš str. 153–174
181. Prokopijević M. (2010), *Euro Crisis*, Institute for European Studies, Belgrade, Serbia, *Panoeconomicus* 3, str. 369-384.
182. Prokopijević M. (2014), *Liberalizam, Libertanijanizam i privredni rezultati, (Anti)Liberalizam i ekonomija*, Institut društvenih nauka, Beograd
183. Pjević N., (2010), *Neoliberalizam i teorije radukcije socijalne zemlje*, *Socijalna misao* 4, str. 117–138, <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0354-401X1004117P&redirect=ft>
184. Plakalović N. (2011), *Ekonomska politika za domaći ekonomski oporavak*, *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa "Ekonomska teorija i praksa u savremenim uslovima"*, Ekonomski fakultet u Brčkom, Brčko, str. 34 -36.
185. Pulić A. (2012), *It is not economic crisis about a fundamental transformation of economy*, *The third science simposium with international involvement*, Educons Univerity, Sremska Kamenica, str. 11–21
186. Radonjić O. (2005), *Globalization in the Balkans: Free Trade Agreement and the Perspectives of Attracting Large Institutional Investors on the Domestic Capital Market*, *Sociologija*, Vol. XLVI (2004), <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2004/0038-03180402167R.pdf>
187. Rakić B (2015), *Ekonomija javnog sektora*, Ekonomski fakultet Niš

188. Rebelo Barbosa J. (2011), *The Euro Area Ten Years after Its Creation: (Divergent) Competitiveness and the Optimum Currency Area Theory*, Faculdade de Economia, Universidade do Porto, Portugal, Panoeconomicus, 5, Special Issue, str. 605-629.
189. Rikardo D. (1817), *Principi političke ekonomije i oporezivanja*, <http://sr.wikipedia.org/sr>
190. Rikardo D. (1983), *Načela političke ekonomije*, CKD, Zagreb, str. 79
191. Ristić Ž. (2014), *Globalizam i neoliberalizam*, Peti naučni skup sa međunarodnim učešćem, Velika recesija i kriza neoliberalne ekonomije, S. Kamenica, 2014, str. 41-51
192. Rodrik D. (2001a), *Why is there so much economic insecurity in Latin America?*, CEPAL Review, str. 7-29.
193. Rodrik, D. (2008), *Zbogom Vašingtonskom konsenzusu, zdravo Vašingtonskoj pometnji*, Panoeconomicus, 2008, Vol. 55. No. 2.
194. Roberts, Paul Craig (2003), *The Trade Question*, *Washington Times*
195. Rodrik D. (2001b), *Development Strategies for the 21st Century*, Annual World Bank Conference on Development Economics 2000.
196. Rodrik D. (2003), *Introduction What we learn from country narratives*, Chapter 1, New Heaven, Princeton University Press.
197. Roiger J.R., Geatz.W.M. (2003.). *Data Mining*, Addison-Wesley, USA
198. Ronchi V. (2007), *The neoliberal myth in Latin America: The case s of Mexico and Argentina in the "90s*, <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/9335/1/wp070042.pdf>
199. Reinert E.S. (2006), *Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, Globalna ekonomija str. 44–46.
200. Reinert E.S. (2013), *Neo-classical economics: A trail of economic destruction since the 1970s*, <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/47910/>
201. Quesnay F. (1952), *Opća načela ekonomske vlade*, Ekonomisti 17. i 18. stoljeća, Kultura, Zagreb, str. 361
202. Say J.B (1855), *Arteatise on political economy*, Lippmont, Gramb & Co, Philadelphia, <http://www.econlib.org/library/Say/sayT15.html#Bk.I,Ch.XV>
203. Scottish Philosophy in the 18th Century (2001), <http://plato.stanford.edu/entries/scottish-18th/#SmiMorSen>
204. Schumpeter J.A. (1975), *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb

205. Srpski ekonomski forum SEF (2014), <http://www.sef.rs/makroekonomija/svetska-ekonomska-kriza-uzroci-posledice-i-politike-za-prevazilazenje.html>
206. Sraffa, Piero, David Ricardo (1955), *The Works and Correspondence of David Ricardo: Volume 10, Biographical Miscellany*, Cambridge, UK: Cambridge University Press
207. SIEPA (2006), www.siepa.gov.rs/files/pdf/Broj%201%20-%20decembar%202006.pdf
208. Službeni list SFRJ 83/1989, Zakon o društvenom kapitalu, Zagreb
209. Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/entries/mill/#SocPol>
210. Stanković K. (2001), *Kontroverze u savremenoj ekonomskoj teoriji*, Ekonomski horizonti, Kragujevac, 1, (1–2) str. 7–16.
211. Sowell, Thomas (2006). *On classical economics*. New Haven, CT: Yale University Press
212. Stiglic J., Grenvald B., (1986), *Externalities in Economic with Imperfect Information and Incomplete Markets*, Quarterly Journal of Economics, New York
213. Stiglic J. (2006), *Making globalization work*, New York.
214. Socol A.U. (2013), *Romania's road to Euro zone from structural balance to structural balance corrected for absorption*, Bucharest University of Economic Studies, Theoretical and Applied Economics, Volume XX , No. 2(579), str. 51-56.
215. Soros G. (2000), *Kriza globalnog kapitalizma*, Feral tribune, Split
216. Soros G. (2000), *Nova globalna finansiska arhitektura*, Voprosi ekonomiki br. 12 str.56-84
217. Svetska banka (2013), “*Ekonomski rast u 1990-im: Učenje o reformskoj deceniji*”, <http://www1.worldbank.org/prem/lessons1990s/>
218. Svetska banka (2013), *Od dvostruke recesije do slabog oporavka*, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2013/06/18/000356161_20130618143409/Rendered/PDF/785050NWP0P1430C00SERBIAN0SEE0RER04.pdf
219. Svetska banka (2014), www.worldbank.org/eca/seerer
220. Svetska banka (2015), <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>
221. Taylor, John. (2009), *The Financial Crises and Policy Responses: An Empirical Analysis on What Went Wrong*, NBER-Working-Paper No. 14631, <http://www.nber.org/papers/w14631>.

222. Thomas E.R., Meier S. (2012), *Spain Slips Back Into Recession In First Quarter: Economy*, http://elpais.com/diario/2008/08/30/economia/1220047203_850215.html
223. The Autobiography of Bertrand Russell, (2014)
http://en.wikiquote.org/wiki/The_Autobiography_of_Bertrand_Russell
224. The Concise Encyclopedia of Economics (2008), *Carl Menger (1840–1921)*, Library of Economics and Liberty (2nd), Liberty Fund
225. The concise encyclopedia of economics (2015), *David Ricardo*,
<http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Ricardo.html>
226. Time Value of Money (2013), *How John Maynard Keynes Changed the World of Economics*
<http://doiserbia.nb.rs/img/doi/0032-8979/2004/0032-89790404213T.pdf>
227. Tošković J. Marković J. Gačić M. (2012), *Makroekonomske posledice ekonomske krize u zemljama okruženja i Republici Srbiji*, Treći naučni skup sa međunarodnim učešćem, str.565-575, Educons Univerzitet, Sremska Kamenica
228. Tošković J., Adžić J., Marković J. (2014), *Posledice implementacije neoliberalne ideologije u zemljama u tranziciji*, Peti naučni skup sa međunarodnim učešćem, Velika recesija i kriza neoliberalne ekonomije, S. Kamenica, 2014, str.213-230
229. Toskovic J., Adzic J., Markovic J. (2015), *Visoka javna potrošnja kao pokretač ekonomskog oporavka i model pokretanja privrednog rasta Srbije*, Naučni skup Univerziteta Educons, Sremska Kamenica, Srbija, str. 177–191
230. Udovički K. (2013), *The global economic crisis - still unresolved*, Ekonomske ideje i praksa, Dvobroj 9 i 10, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
231. Đželetović M., Milošević M. (2012), *Aktuelna kriza i izazovi javnog duga-osvrt na Srbiju*, Treći naučni skup sa međunarodnim učešćem Educons Univerzitet, Sremska Kamenica. str. 61-79.
232. UNCTAD (2008), *The Growth Report Strategies of Sustained Growth and Inclusive Development*, New York.
233. UNCTAD (2014), http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf
234. Veselinović P. (2012), *Izazovi ekonomske nauke u uslovima globalne ekonomske nauke*, Ekonomske teme 50, Ekonomski univerzitet Niš, str. 433-450.

235. Vasiljević B. (2012), *Fijasko neoliberalizma ili početak kraja neobuzdane mantre o slobodnom tržištu*, <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/fijasko-neoliberalizma-ili-pocetak-kraja-neobuzdane-mantre-o-slobodnom-trzistu.html?alphabet=l>
236. Vidojević Z. (1997), *Tranzicija restauracija i neototalitarizam*, Institut društvenih nauka, Beograd, str. 102.
237. Vujanić I. (2007), *Liberalni revizionizam Džona Stjuarta Mila*, Godišnjak 2007, Fakultet političkih nauka, Beograd, str.9–28
238. Vuković V (2014), *Antiliberalizam liberala, (Anti)Liberalizam i ekonomija*, Institut društvenih nauka, Beograd
239. Weil J. (2012), *The EU Smiled While Spain's Banks Cooked the Books*, https://en.wikipedia.org/wiki/2008%E2%80%9315_Spanish_financial_crisis
240. Williamson, J. (2004), *A Short History of the Washington Consensus*, CIDOB, Barcelona.
241. Williamson, J. (1990), *What Washington means by policy reform, Latin American Adjustment. How much has happened?*, Washington, Institute for International Economics.
242. World Investment Report 2014 - http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf
243. World Investment Report 2015 – http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf
244. Đurić-Kuzmanović T. (2007), *Ka rodnom budžetiranju, Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije*, Novi Sad, <http://www2.uns.ac.rs/sr/centri/rodneStudije/rodbudzetiranje.pdf>
245. Šoškić D. (2010), *Hartije od vrednosti: upravljanje portfoliom i investicioni fondovi*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta

Web adrese:

- <http://katalaksija.com/2009/01/21/dzon-majnard-kejnz-u-svojoj-i-nasoj-epohi/>,
Pristup: 25.07.2013.
- <http://ekonomija.fon.rs/fajlovi/Seminarski%20rad%20Milos%20Gajic%20605-07.pdf>,
Pristup: 30.07.2013.

- <http://www.pks.rs/Documents/Centar%20za%20nau%C4%8Dnoistra%C5%BEiva%C4%8Dki%20rad%20i%20ekonomske%20analize/Makroekonomska%20politika%20za%202012%20godinu%20i%202012-2016%20FINAL.pdf> Pristup: 10.08.2013.
- <http://www.fme.edu.rs/biografija.php?p=58&z=3> Pristup: 10.08.2013.
- http://www.ekfak.kg.ac.rs/index.php?q=vest_detaljno&idobavestenje=1401 Pristup: 15.08.2013.
- <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/narkomanska-ekonomija-petooktobaraca-ili-kako-je-neoliberalizam-zavladao-srbijom.html> Pristup: 08.11.2013.
- http://www.ebrd.com/pages/research/economics/data/macro/ti_methodology.shtml Pristup: 05.12.2013.
- <http://www.ebrd.com/pages/research/economics/data/macro.shtml#ti> Pristup: 05.12.2013.
- http://www.mfin.gov.rs/download/pdf/casopis_finansije/casopis_finansije_1-6-2007.pdf Pristup: 05.12.2013.
- <http://www.slobodanjovanovic.org/2012/10/05/ljubojevic-porast-siromastva-tranzicija-i-globalizacija-iv/> Pristup: 06.12.2013.
- http://www.sef.rs/uporedna_ekonomija/metodologija-evropske-banke-za-obnovu-i-razvoj.html Pristup: 07.12.2013.
- <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr13.pdf> Pristup: 10.01.2013.
- http://www.bankofalbania.org/web/Time_series_22_2.php?evn=agregate_detaje&evb=agregate&cregtab_id=673&periodha_id=3 Pristup: 04.04.2014
- <http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators#> Pristup: 05.04.2014
- http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2014/pdf/ocp180_en.pdf Pristup: 05.04.2014
- http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/countries/hungary_en.htm Pristup: 07.04.2014
- http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/documents/hu_efc_note_4th_pps_mission_en.pdf Pristup: 07.04.2014
- http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/countries/poland_en.htm Pristup: 10.04.2014
- http://Russian_Federal_State_Statistics_Service, Federalni zavod za rad i zapošljavanje Pristup: 12.04.2014

- <http://www.ebrd.com/downloads/research/REP/rep-1401.pdf> Pristup: 13.04.2014
- <http://www.ebrd.com/downloads/research/REP/rep-1401.pdf> Pristup: 15.04.2014
- <http://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.CD/countries> Pristup: 15.04.2014
- <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD> Pristup: 16.04.2014.
- <http://www.ebrd.com/pages/research/economics/data/macro.shtml#ti> Pristup: 28.0.2014.
- http://www.mfin.gov.rs/download/pdf/casopis_finansije/casopis_finansije_1-6-2007.pdf
Pristup: 30.04.2014.
- <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.LTRM.ZS> Pristup: 02.05.2014.
- <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=94&c=ci&l=en> Pristup: 02.05.2014.
- <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> Pristup: 03.05.2014.
- <http://clubvonneumann.blogspot.com/2013/12/radno-zakonodavstvo-danska-vs-srbija.html> Pristup: 07.05.2014.
- <http://data.worldbank.org/indicator/NY.ADJ.AEDU.CD?page=1> Pristup: 08.05.2014.
- <http://www.tradingeconomics.com/finland/public-spending-on-education-total-percent-of-gdp-wb-data.html> Pristup: 10.05.2014.
- http://www.stat.fi/til/jmhi/index_en.html Pristup: 11.05.2014.
- <http://www.ebrd.com/pages/country/albania/strategy.shtml> Pristup: 16.05.2014.
- <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2014/pr14140.htm> Pristup: 30.05.2014.
- <http://wbc-inco.net/object/event/5502> Pristup: 02.06.2014
- <http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD> Pristup: 05.09.2014.
- <http://www.project-syndicate.org> Pristup: 22.12.2014.
- <http://bev.berkeley.edu/ipe/outlines%202011/2%20Lecture%20Econ%20Liberalism%202011.pdf> Pristup: 12.02.2015.
- <http://www.liberalsindia.com/introduction/liberalpositionpapers/liberalpositionpapers2.php> Pristup: 13.02.2015.
- <http://mladiliberalimostara.blogger.ba/arhiva/2008/04/13/1485685> Pristup: 15.02.2015.
- https://en.wikipedia.org/wiki/James_M._Buchanan Pristup:25.06.2015.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Chicago_school_of_economics Pristup:25.06.2015.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Ra%C3%BA1_Prebisch Pristup: 08.07.2015.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Andre_Gunder_Frank Pristup: 08.07.2015.

- <http://www.investopedia.com/articles/financial-theory/08/standard-of-living-quality-of-life.asp> Pristup: 29.07.2015.
- http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf
Pristup: 30.07.2015.
- http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf
Pristup: 30.07.2015.
- http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2009-10.pdf
Pristup: 30.07.2015.
- http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2006-07.pdf
Pristup: 30.07.2015.
- <http://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=19944> Pristup: 29.10.2015.
- http://europa.ba/?page_id=484 Pristup: 02.11.2015.
- <http://europa.rs/srbija-i-evropska-unija/> Pristup: 02.11.2015.
- <http://www.tradingeconomics.com/united-states/government-budget> Pristup: 05,11.2015.

PRILOG 1

PRILOG 1:

STOPA RASTA SPOLJNOG DUGA

Tabela 59. Stopa rasta spoljnog duga Albanije

Redni broj	God.	Spoljni dug	Apsolutni porast (APi)	Tempo razvitka (TRi)	Tempo porasta (TPi)	log TRi
1.	2000.	1,122,377,000				
2.	2001.	1,154,928,000	32,551,000.00	1.029001842	0.029001842	0.012416152
3.	2002.	1,181,526,000	26,598,000.00	1.023030007	0.023030007	0.009888372
4.	2003.	1,552,159,000	370,633,000.00	1.313690092	0.313690092	0.118492925
5.	2004.	1,606,136,000	53,977,000.00	1.034775432	0.034775432	0.014846109
6.	2005.	2,101,163,000	495,027,000.00	1.30820989	0.30820989	0.116677428
7.	2006.	2,465,359,000	364,196,000.00	1.173330674	0.173330674	0.069420425
8.	2007.	2,897,759,000	432,400,000.00	1.175390278	0.175390278	0.070182094
9.	2008.	4,238,095,000	1,340,336,000.00	1.462542261	0.462542261	0.165108424
10.	2009.	4,309,095,000	71,000,000.00	1.01675281	0.01675281	0.007215381
11.	2010.	5,004,128,000	695,033,000.00	1.161294425	0.161294425	0.064942341
12.	2011.	6,038,431,000	1,034,303,000.00	1.206689957	0.206689957	0.081595698
13.	2012.	6,933,515,000	895,084,000.00	1.148231221	0.148231221	0.060029351
		40,604,671,000.00				0.790814701
					n-1=	12
					logSTR=	0.065901225
					STR =	1.163861293
					STP=	0.163861293

Tabela 60. Stopa rasta spoljnog duga Bosne i Hercegovine

Redni broj	God.	Spoljni dug	Apsolutni porast (APi)	Tempo razvitka (TRi)	Tempo porasta (TPi)	log TRi
1.	2000.	2,799,822,000				
2.	2001.	2,684,312,000	-115,510,000.00	0.958743806	-0.041256194	-0.01829743
3.	2002.	3,165,153,000	480,841,000.00	1.179130071	0.179130071	0.071561715
4.	2003.	4,482,979,000	1,317,826,000.00	1.416354596	0.416354596	0.151171996
5.	2004.	5,573,734,000	1,090,755,000.00	1.243310308	0.243310308	0.094579534
6.	2005.	6,377,547,000	803,813,000.00	1.144214453	0.144214453	0.058507429
7.	2006.	7,130,617,000	753,070,000.00	1.11808145	0.11808145	0.048473442
8.	2007.	9,249,572,000	2,118,955,000.00	1.297162924	0.297162924	0.112994527
9.	2008.	9,814,962,000	565,390,000.00	1.061126072	0.061126072	0.025766985
10.	2009.	11,327,640,000	1,512,678,000.00	1.154119598	0.154119598	0.062250816
11.	2010.	9,934,954,000	-1,392,686,000.00	0.877054179	-0.122945821	-0.05697358
12.	2011.	10,164,772,000	229,818,000.00	1.023132266	0.023132266	0.009931781
13.	2012.	10,577,236,000	412,464,000.00	1.040577792	0.040577792	0.017274553
		93,283,300,000				0.577241773
					n-1=	12
					logSTR=	0.048103481
					STR =	1.117129399
					STP=	0.117129399

Tabela 61. Stopa rasta spoljnog duga Crne Gore

Redni broj	God.	Spoljni dug	Apsolutni porast (APi)	Tempo razvitka (TRi)	Tempo porasta (TPi)	log TRi
1.	2006.	879,823,000				
2.	2006.	1,299,340,000	419,517,000.00	1.476819769	0.476819769	0.169327497
3.	2008.	1,502,101,000	202,761,000.00	1.156049225	0.156049225	0.062976327
4.	2009.	2,356,696,000	854,595,000.00	1.568933114	0.568933114	0.195604429
5.	2010.	1,603,308,000	-753,388,000.00	0.680320245	-0.319679755	-0.16728661
6.	2011.	2,353,520,000	750,212,000.00	1.467915086	0.467915086	0.166700934
7.	2012.	2,832,688,000	479,168,000.00	1.203596315	0.203596315	0.08048085
		12,827,476,000.00				0.507803432
					n-1=	6
					logSTR=	0.084633905
					STR =	1.215161231
					STP=	0.215161231

Tabela 62. Stopa rasta spoljnog duga Makedonije

Redni broj	God.	Spoljni dug	Apsolutni porast (APi)	Tempo razvitka (TRi)	Tempo porasta (TPi)	log TRi
1.	2000.	1,479,938,000				
2.	2001.	1,498,001,000	18,063,000.00	1.012205241	0.012205241	0.005268582
3.	2002.	1,695,822,000	197,821,000.00	1.132056654	0.132056654	0.053868162
4.	2003.	1,889,304,000	193,482,000.00	1.114093342	0.114093342	0.046921579
5.	2004.	2,829,110,000	939,806,000.00	1.497435034	0.497435034	0.17534799
6.	2005.	2,981,489,000	152,379,000.00	1.053861108	0.053861108	0.022783378
7.	2006.	3,296,984,000	315,495,000.00	1.105817932	0.105817932	0.043683628
8.	2007.	4,174,060,000	877,076,000.00	1.266023736	0.266023736	0.102441848
9.	2008.	4,457,461,000	283,401,000.00	1.067895766	0.067895766	0.028528865
10.	2009.	5,246,915,000	789,454,000.00	1.177108448	0.177108448	0.070816477
11.	2010.	5,343,857,000	96,942,000.00	1.018476	0.018476	0.007950799
12.	2011.	6,304,052,000	960,195,000.00	1.179682016	0.179682016	0.071764959
13.	2012.	6,678,317,000	374,265,000.00	1.059368958	0.059368958	0.025047243
		47,875,310,000.00				0.654423508
					n-1=	12
					logSTR=	0.054535292
					STR =	1.133796971
					STP=	0.133796971

Tabela 63. Stopa rasta spoljnog duga Srbije

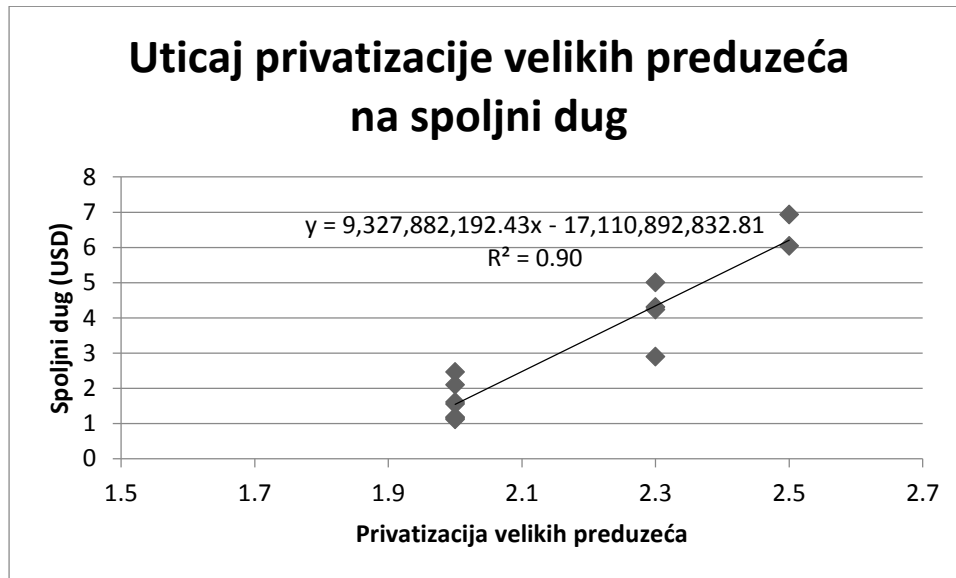
Redni broj	God.	Spoljni dug	Apsolutni porast (APi)	Tempo razvitka (TRi)	Tempo porasta (TPi)	log TRi
1.	2000.	11,573,165,000				
2.	2001.	12,478,684,000	905,519,000.00	1.078242987	0.078242987	0.032717
3.	2002.	11,490,192,000	-988,492,000.00	0.920785557	-0.079214443	-0.03584
4.	2003.	14,259,748,000	2,769,556,000.00	1.241036529	0.241036529	0.093785
5.	2004.	14,562,777,000	303,029,000.00	1.021250656	0.021250656	0.009132
6.	2005.	16,159,381,000	1,596,604,000.00	1.109635957	0.109635957	0.045181
7.	2006.	19,885,771,000	3,726,390,000.00	1.230602274	0.230602274	0.090118
8.	2007.	26,211,640,000	6,325,869,000.00	1.318110321	0.318110321	0.119952
9.	2008.	30,493,343,000	4,281,703,000.00	1.163351206	0.163351206	0.065711
10.	2009.	33,813,839,000	3,320,496,000.00	1.108892488	0.108892488	0.044889
11.	2010.	32,934,661,000	-879,178,000.00	0.973999462	-0.026000538	-0.01144
12.	2011.	31,724,198,000	-1,210,463,000.00	0.963246532	-0.036753468	-0.01626
13.	2012.	34,438,261,000	2,714,063,000.00	1.085551824	0.085551824	0.035651
		290,025,660,000.0 0				0.473589
					n-1=	12
					logSTR=	0.039466
					STR =	1.09513
					STP=	0.09513

PRILOG 2

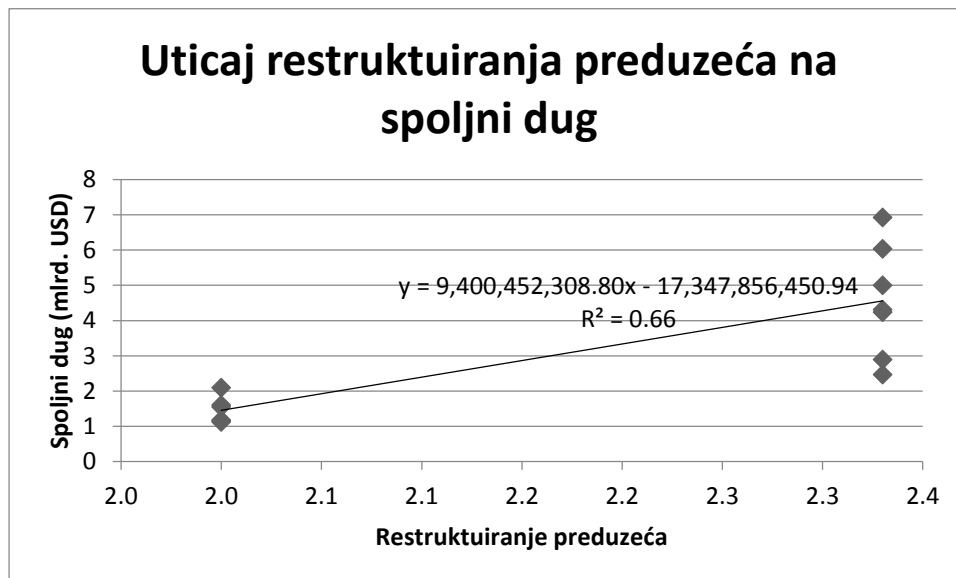
REGRESIONA ANALIZA – DIJAGRAMI RASIPANJA

1. Albanija

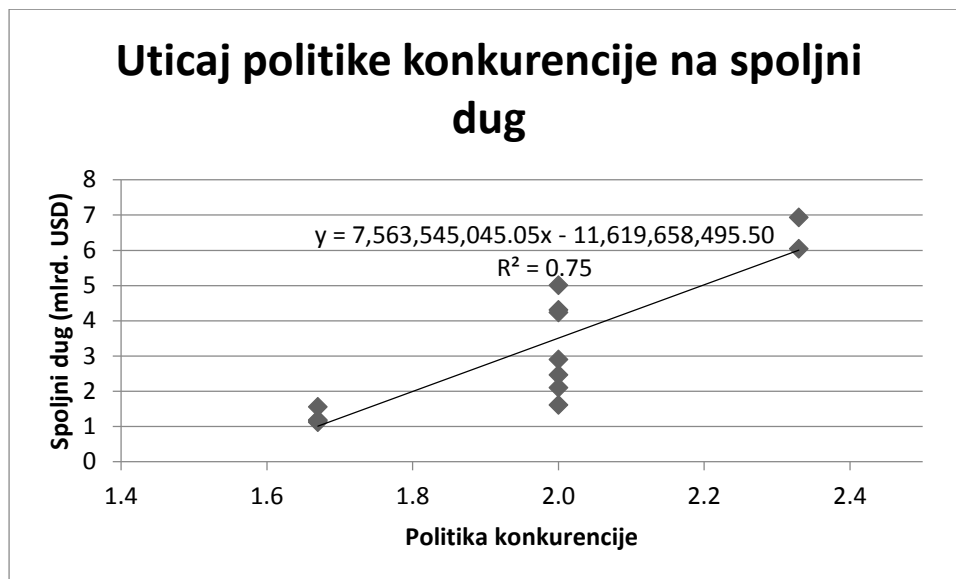
Grafikon 46. Uticaj privatizacije velikih preduzeća na spoljni dug

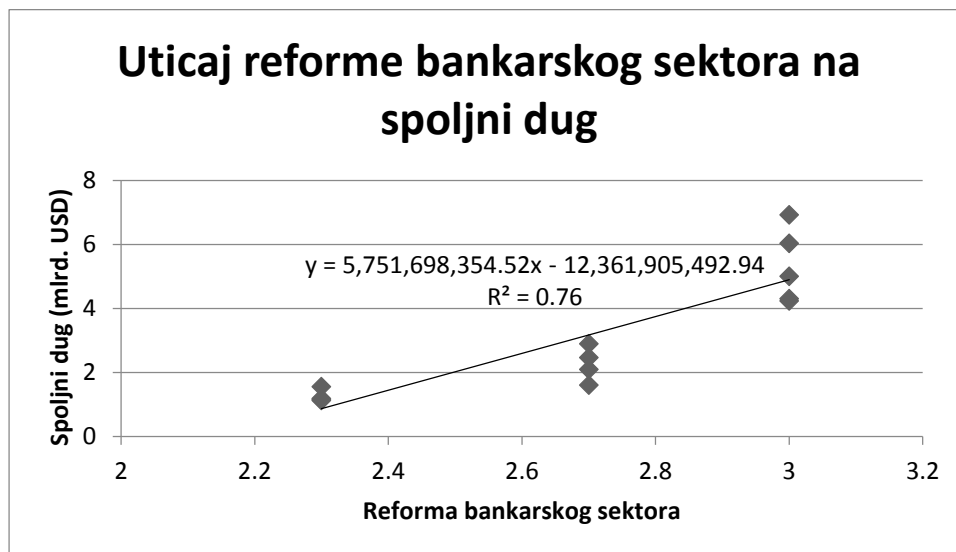
Grafikon 47. Uticaj restruktuiranja preduzeća na spoljni dug

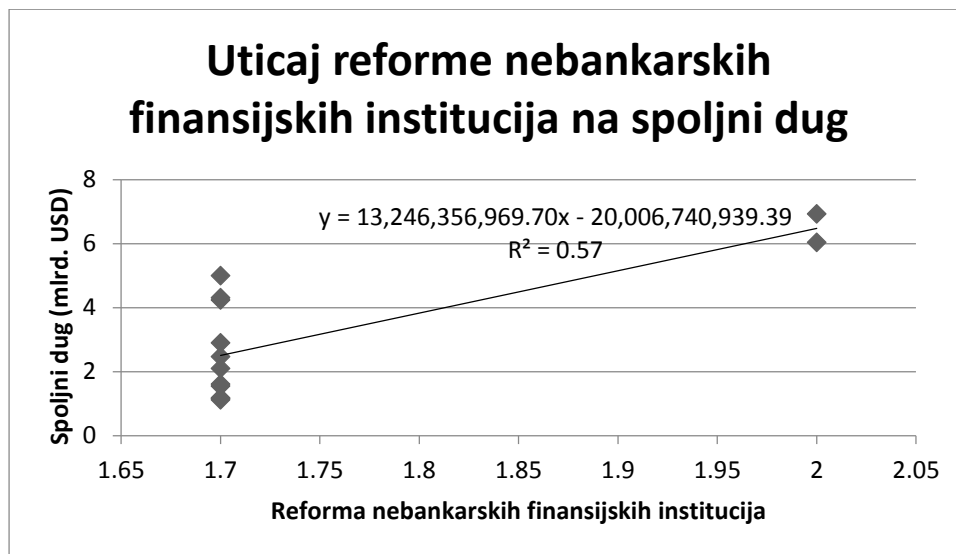
Grafikon 48. Uticaj politike konkurencije na spoljni dug

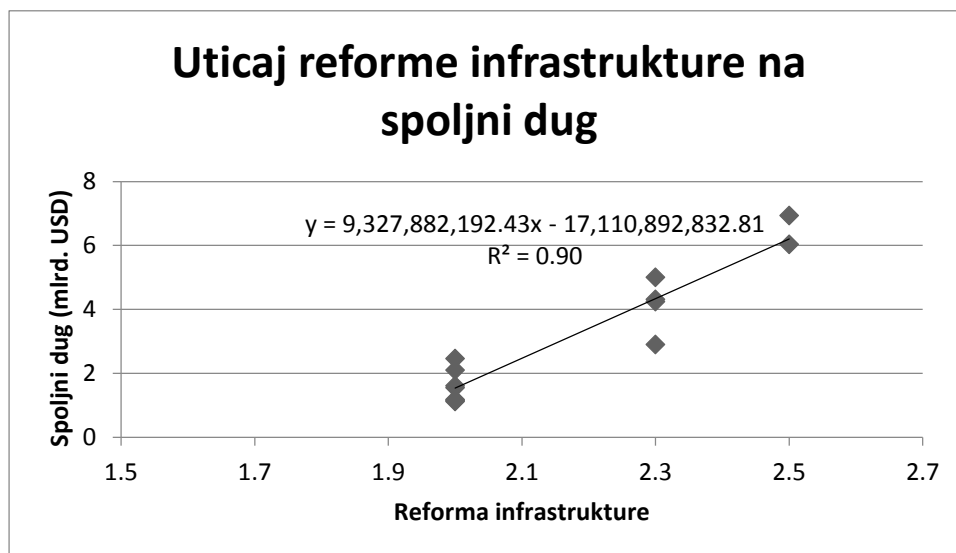
Grafikon 49. Uticaj reforme bankarskog sektora na spoljni dug

Grafikon 50. Uticaj reforme nebankarskih finansijskih institucija na spoljni dug

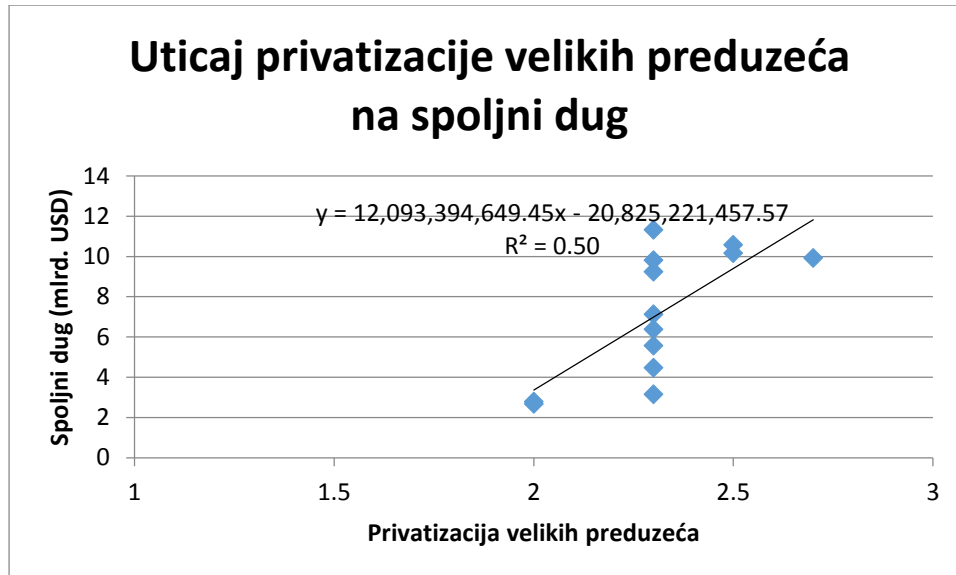

Grafikon 51. Uticaj reforme infrastrukture na spoljni dug

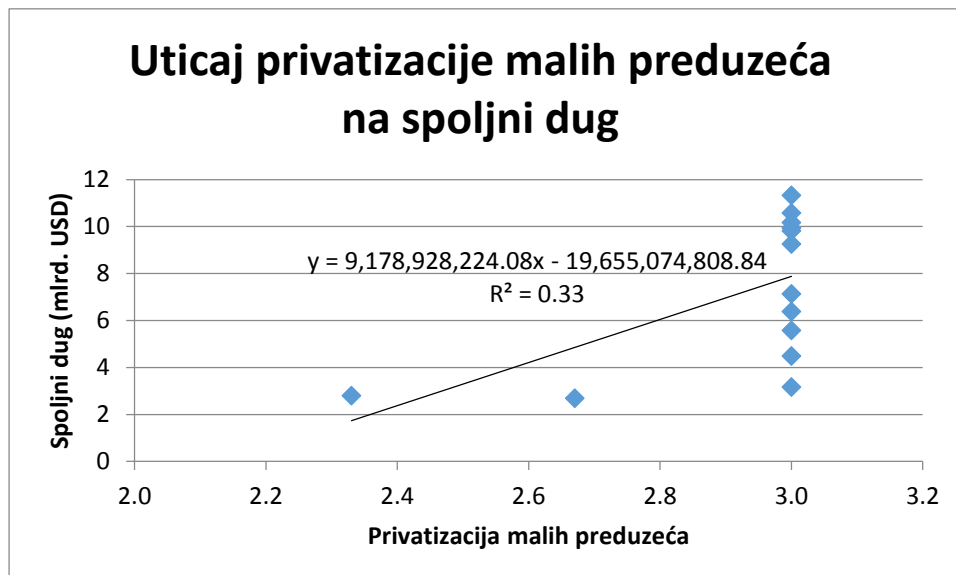

2. Bosna i Hercegovina

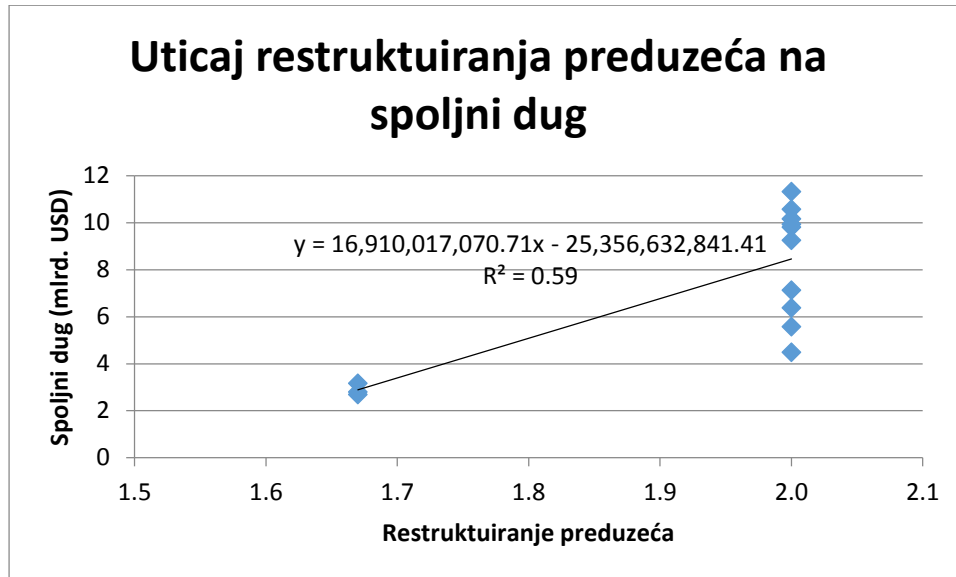
Grafikon 52. Uticaj privatizacije velikih preduzeća na spoljni dug

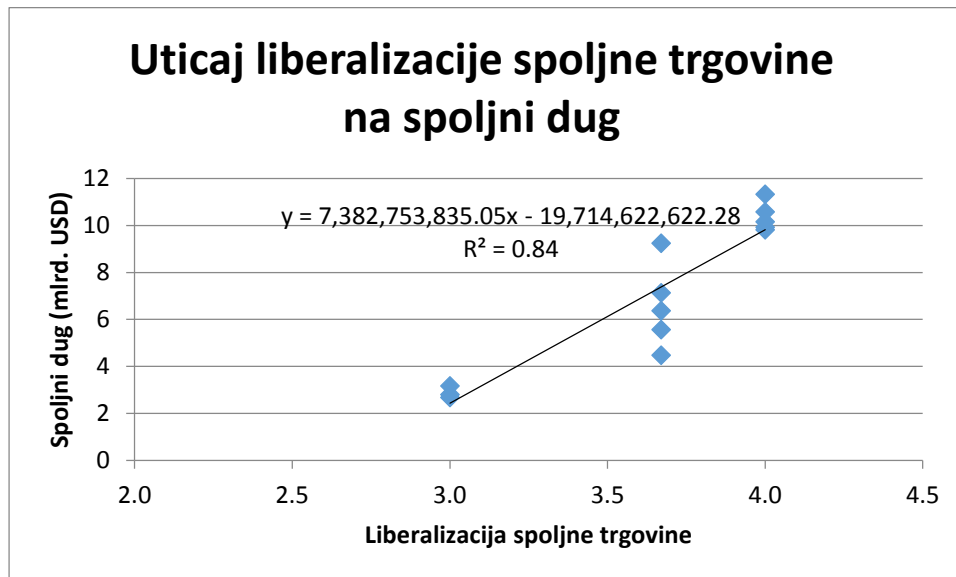
Grafikon 53. Uticaj privatizacije malih preduzeća na spoljni dug

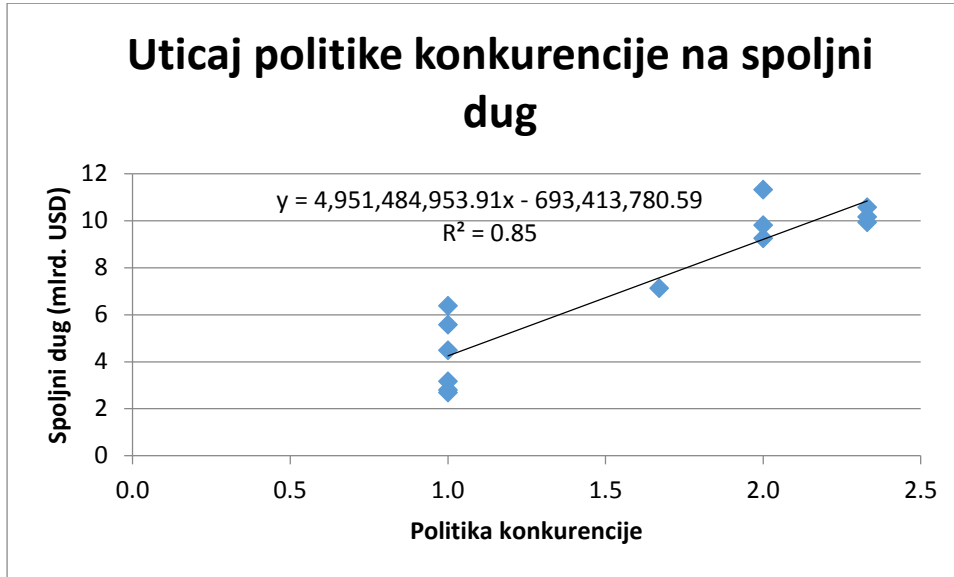
Grafikon 54. Uticaj restruktuiranja preduzeća na spoljni dug

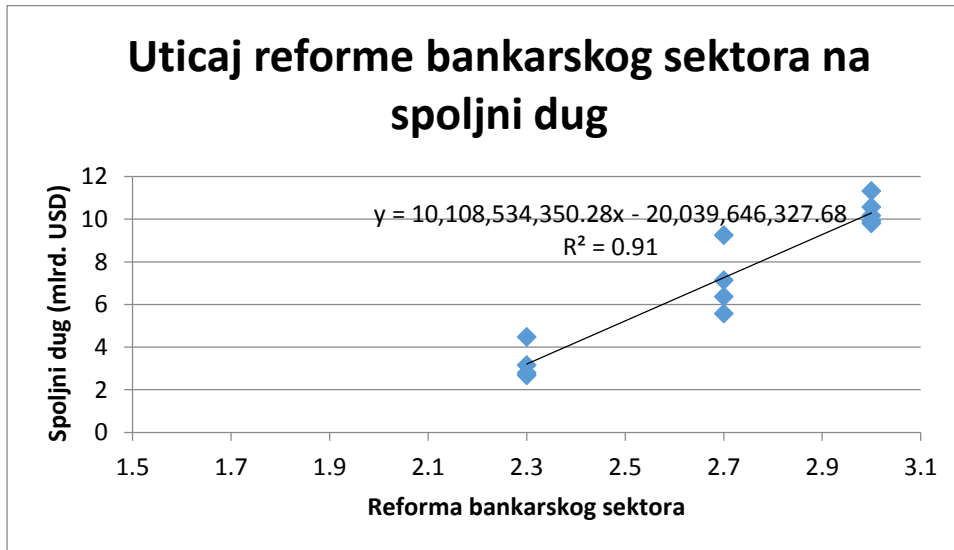
Grafikon 55. Uticaj liberalizacije spoljne trgovine na spoljni dug

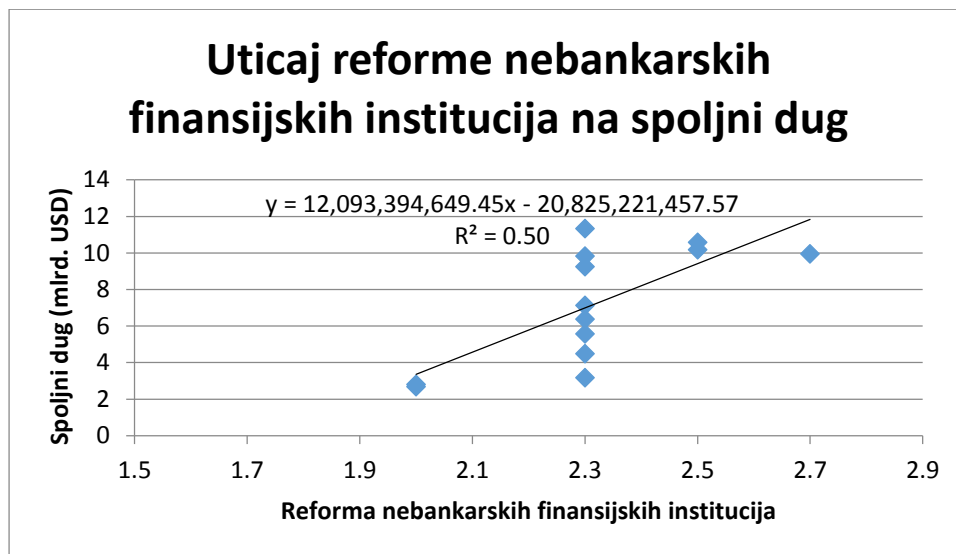
Grafikon 56. Uticaj politike konkurencije na spoljni dug

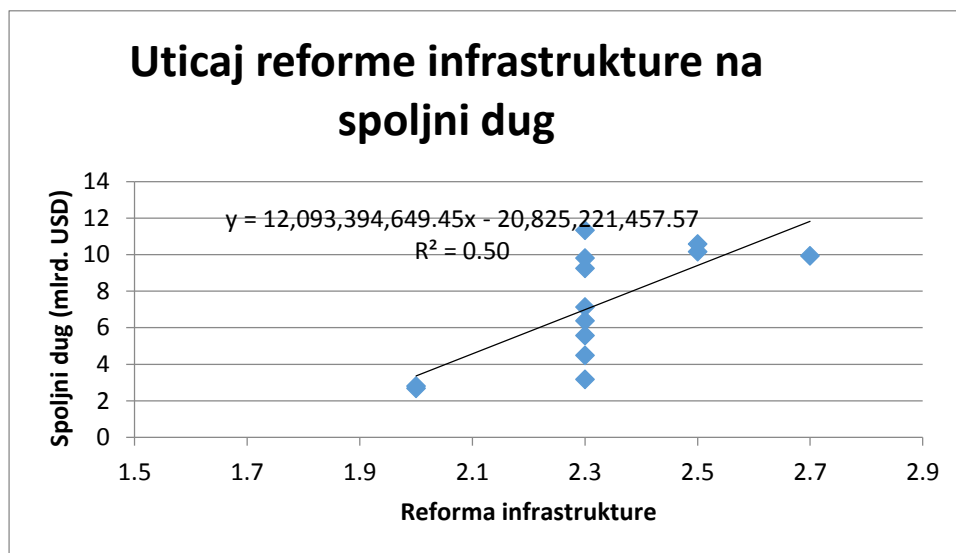
Grafikon 57. Uticaj reforme bankarskog sektora na spoljni dug

Grafikon 58. Uticaj reforme nebankarskih finansijskih institucija na spoljni dug

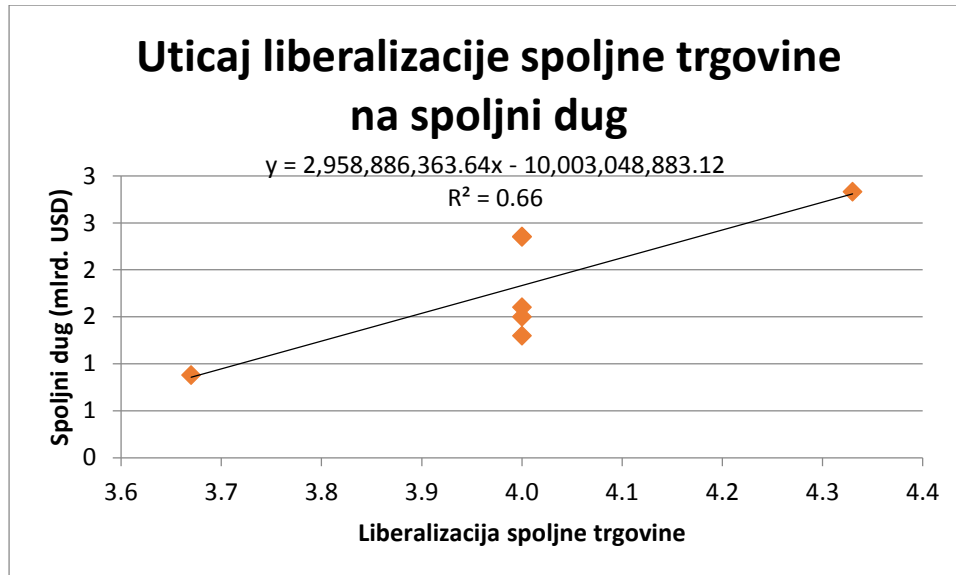

Grafikon 59. Uticaj reforme infrastrukture na spoljni dug

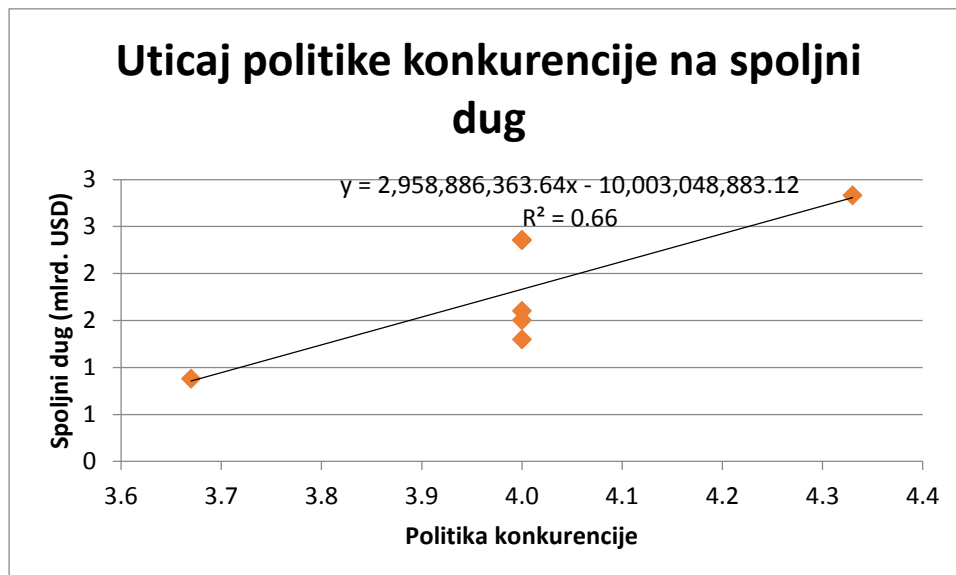

3. Crna Gora

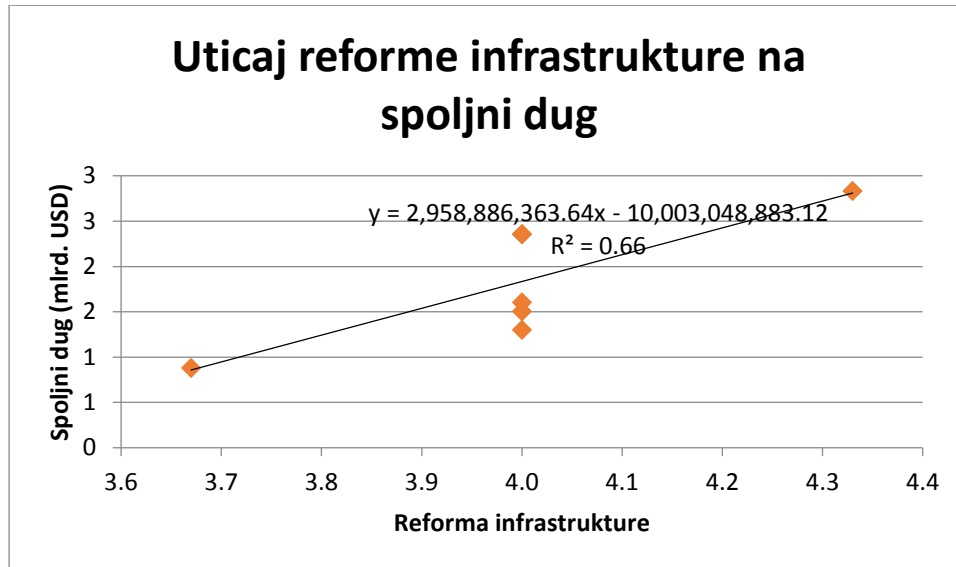
Grafikon 60. Uticaj liberalizacije spoljne trgovine na spoljni dug

Grafikon 61. Uticaj politike konkurencije na spoljni dug

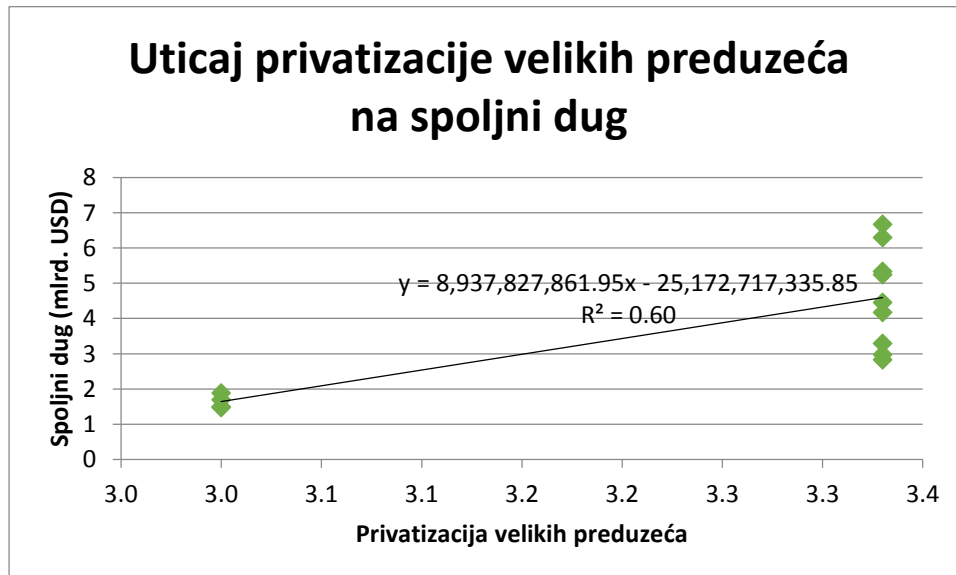

Grafikon 62. Uticaj reforme infrastrukture na spoljni dug

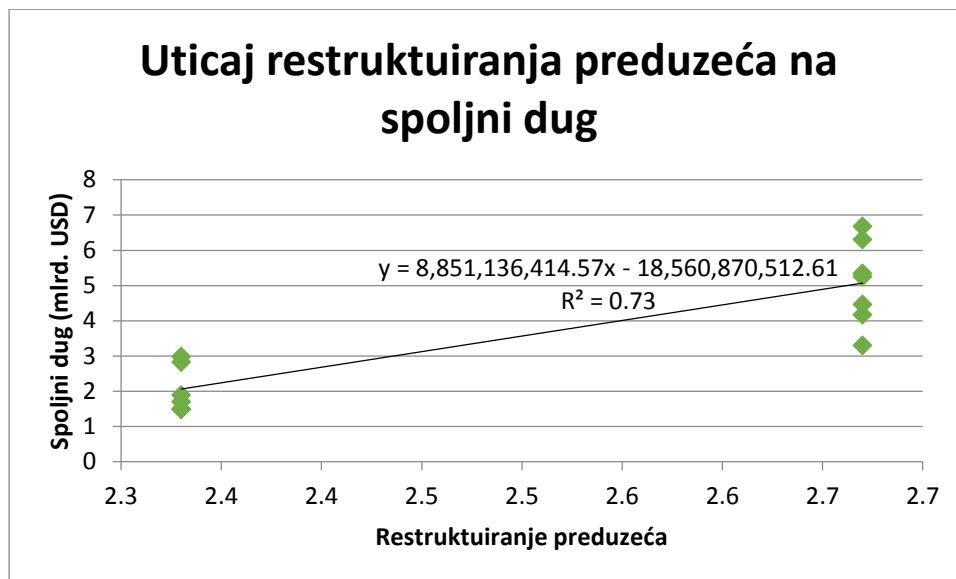

4. Makedonija

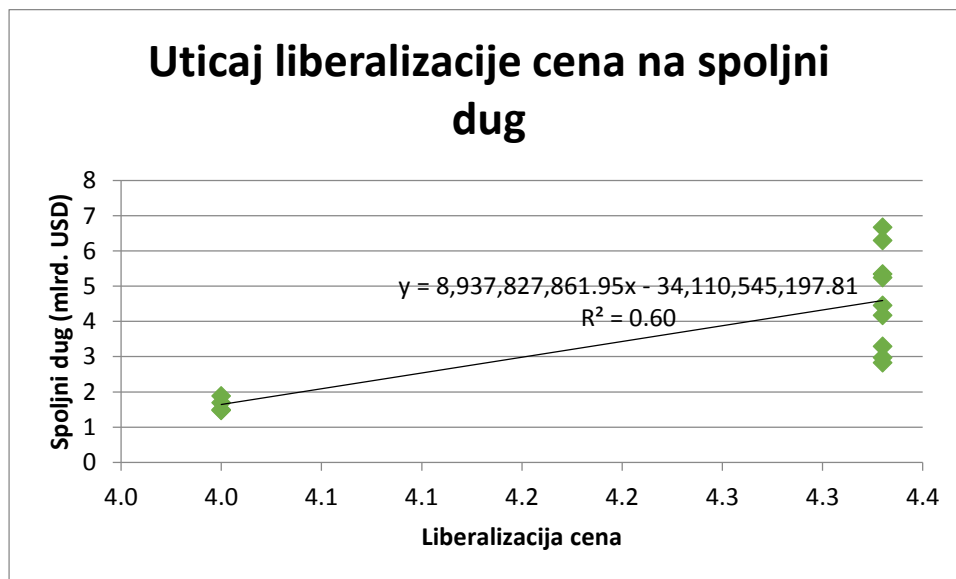
Grafikon 63. Uticaj privatizacije velikih preduzeća na spoljni dug

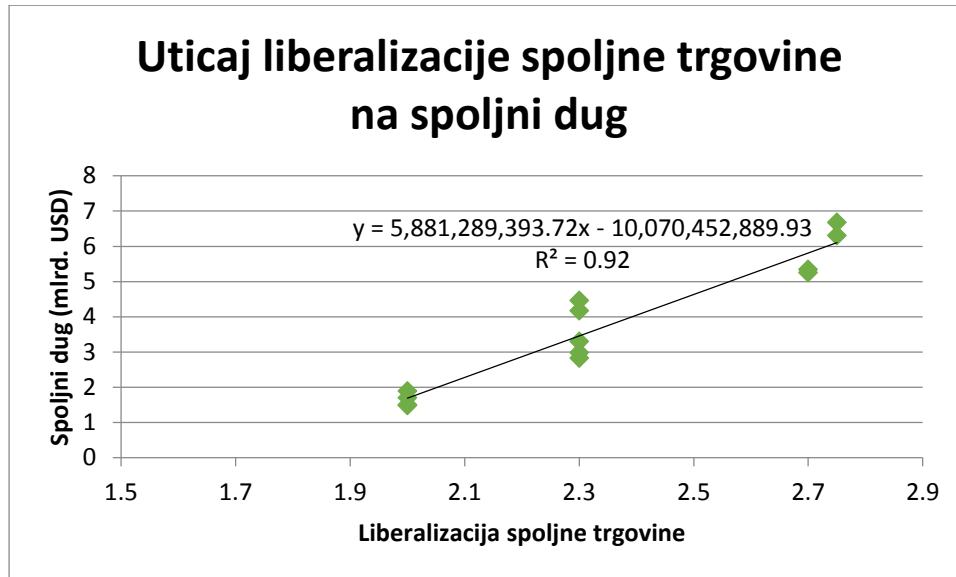
Grafikon 64. Uticaj reforme preduzeća na spoljni dug

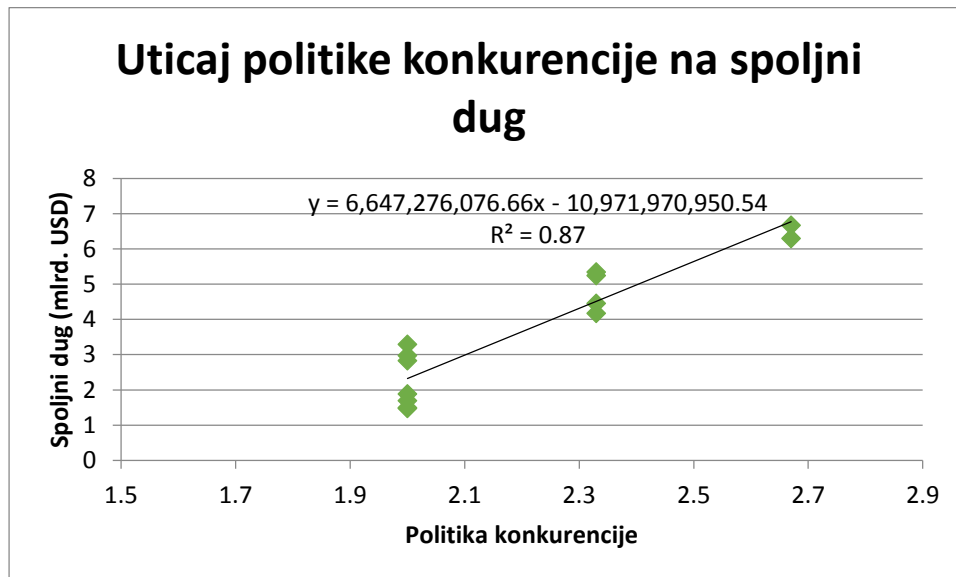
Grafikon 65. Uticaj liberalizacije cena na spoljni dug

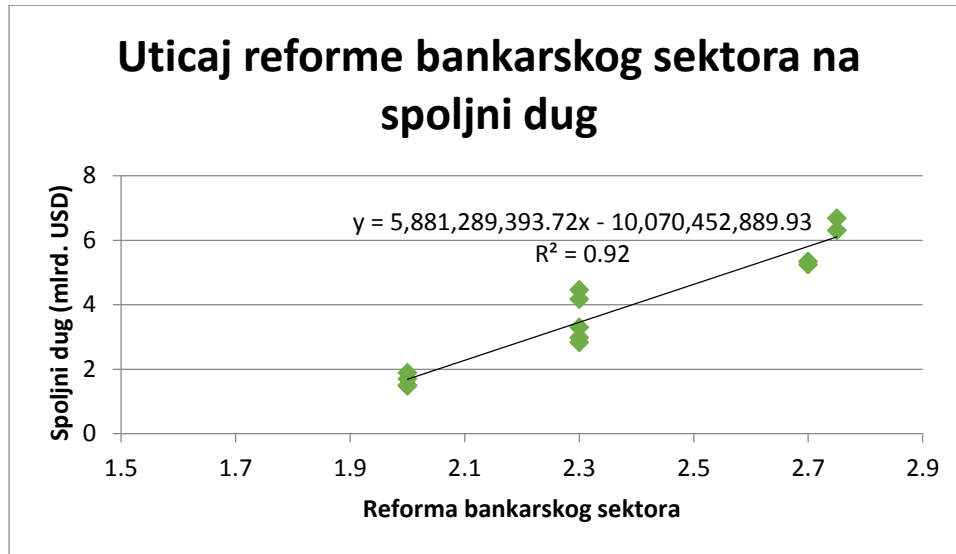
Grafikon 66. Uticaj liberalizacije spoljne trgovine na spoljni dug

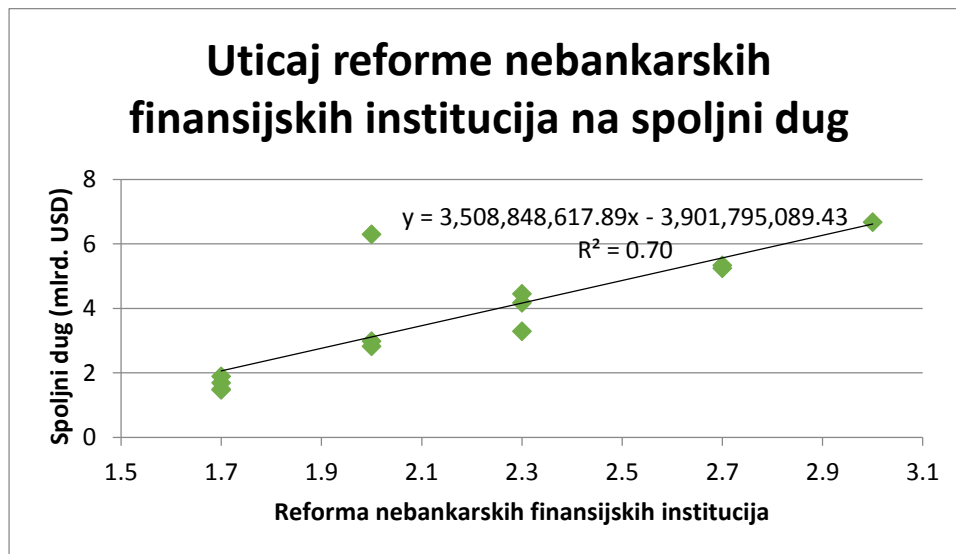
Grafikon 67. Uticaj politike konkurencije na spoljni dug

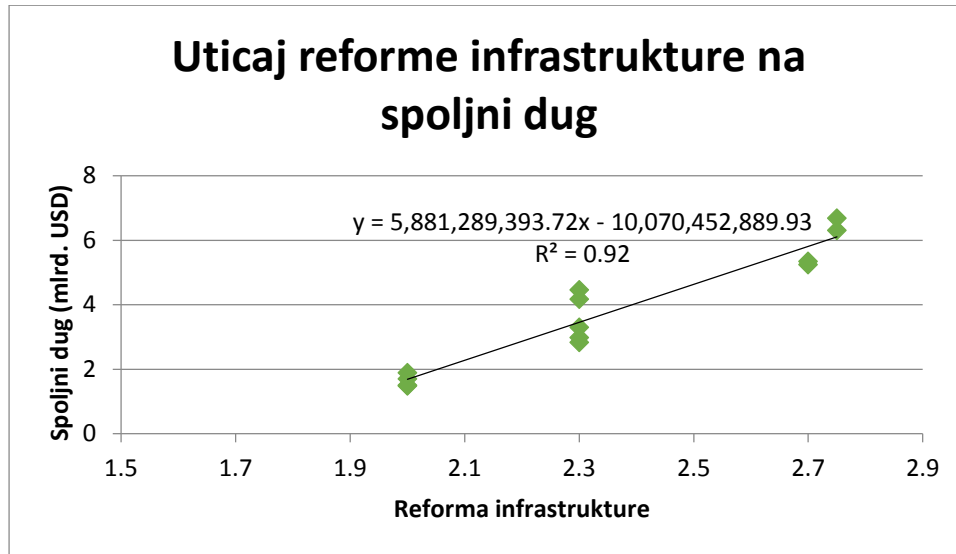
Grafikon 68. Uticaj reforme bankarskog sektora na spoljni dug

Grafikon 69. Uticaj reforme nebankarskih finansijskih institucija na spoljni dug

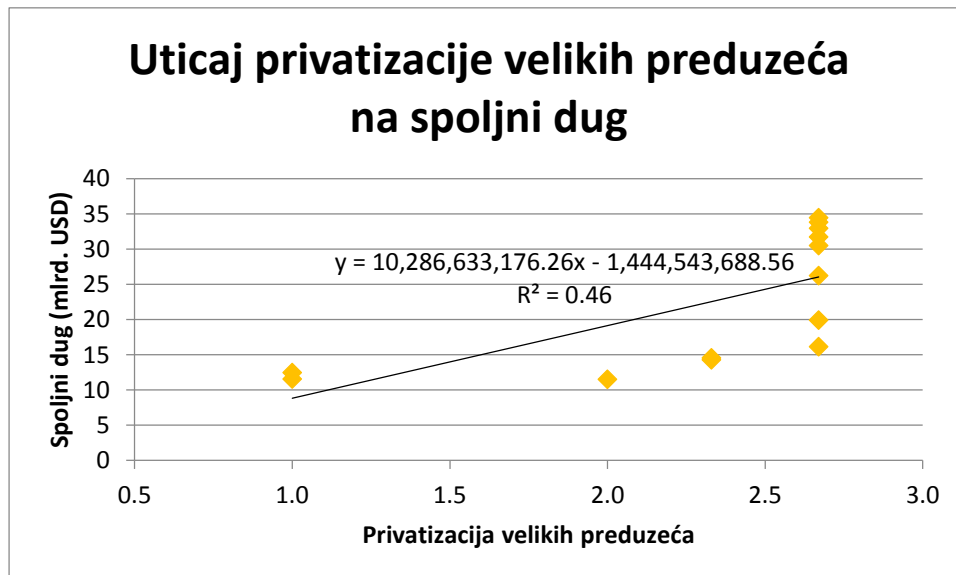

Grafikon 70. Uticaj reforme infrastrukture na spoljni dug

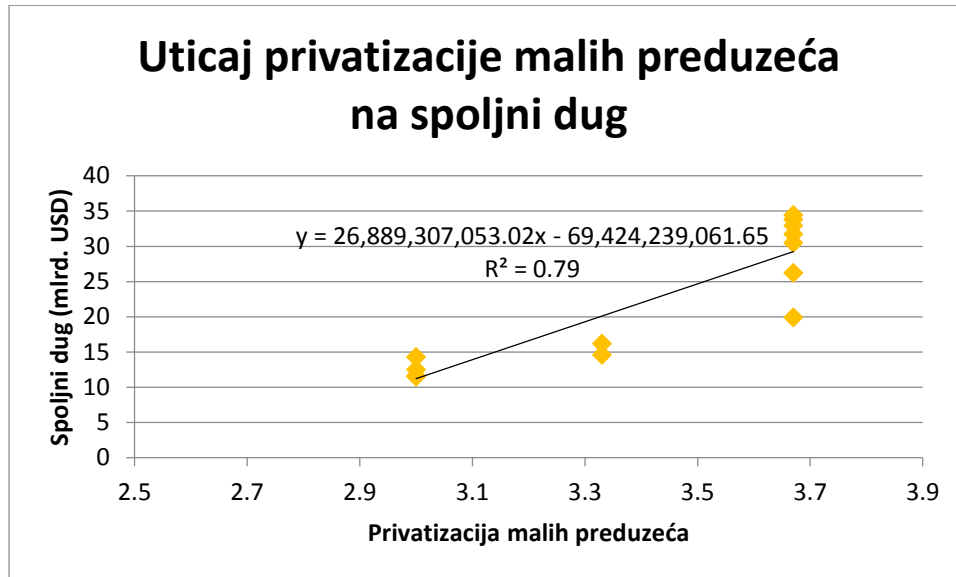

5. Srbija

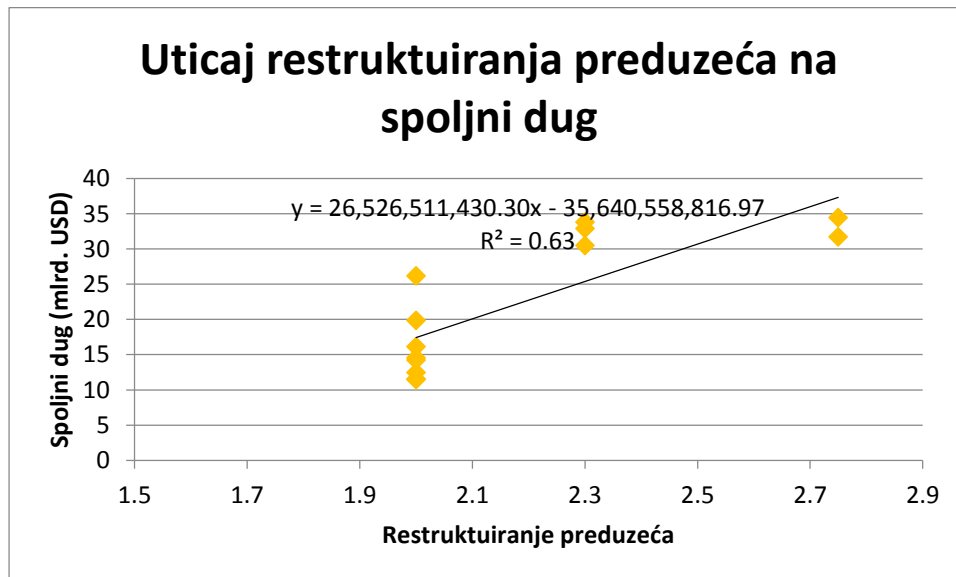
Grafikon 71. Uticaj privatizacije velikih preduzeća na spoljni dug

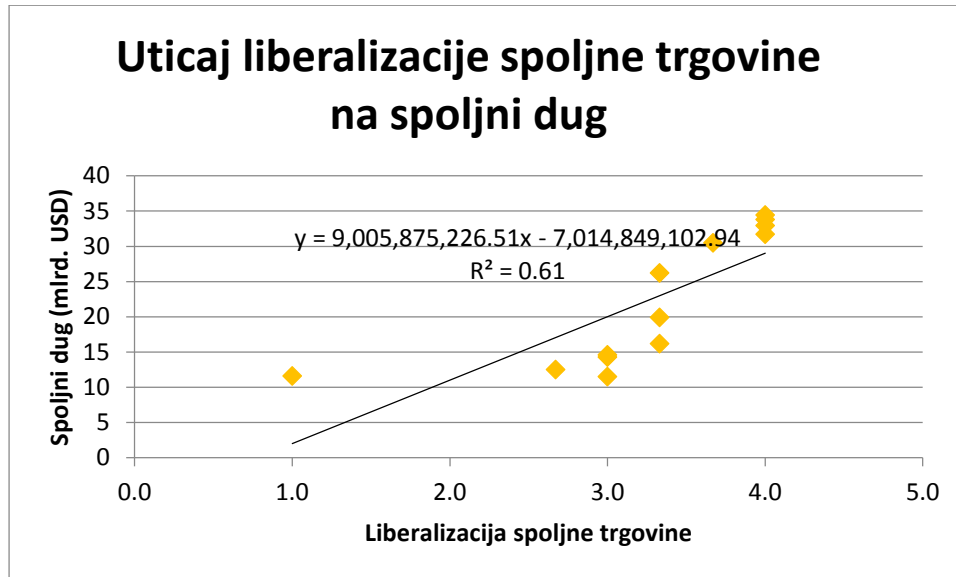
Grafikon 72. Uticaj privatizacije malih preduzeća na spoljni dug

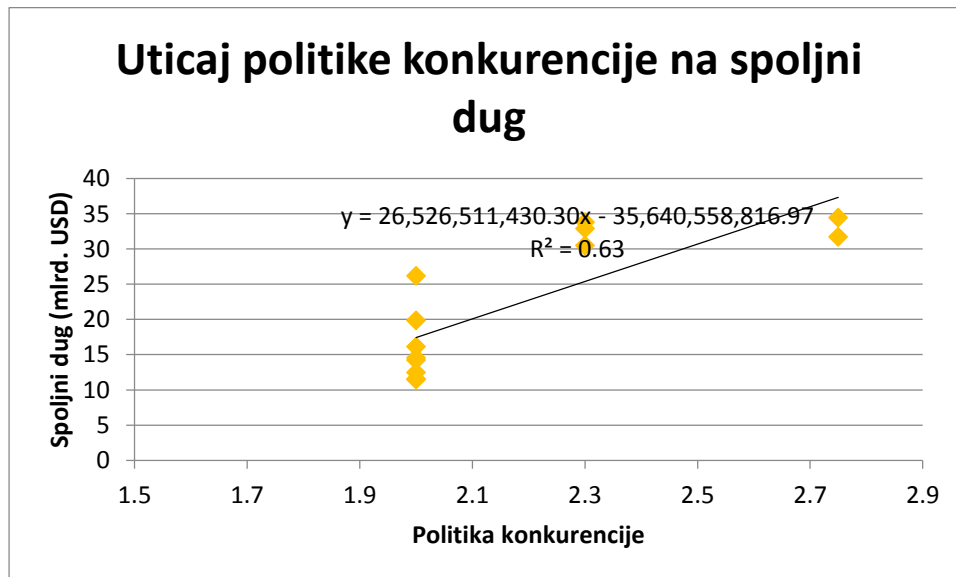
Grafikon 73. Uticaj reforme preduzeća na spoljni dug

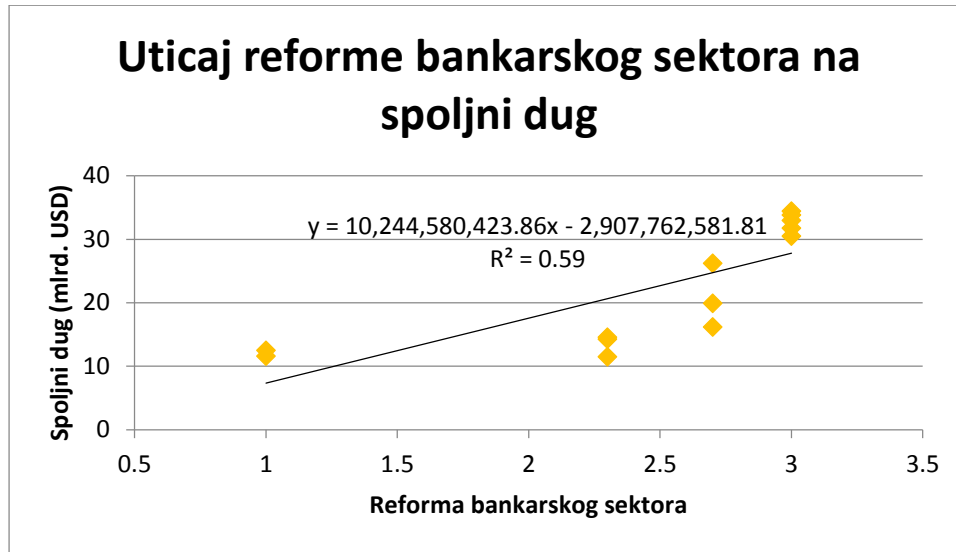
Grafikon 74. Uticaj liberalizacije spoljne trgovine na spoljni dug

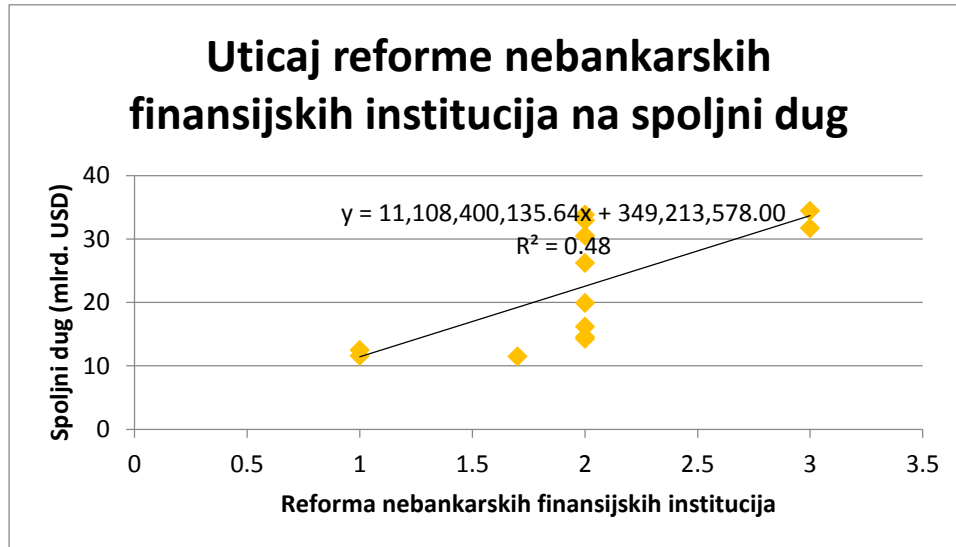
Grafikon 75. Uticaj politike konkurencije na spoljni dug

Grafikon 76. Uticaj reforme bankarskog sektora na spoljni dug

Grafikon 77. Uticaj reforme nebankarskih finansijskih institucija na spoljni dug

BIOGRAFIJA KANDIDATA

Jelena Tošković je rođena u Šapcu 16.9.1985. godine gde je završila osnovnu i srednju medicinsku školu. Diplomirala je 2007. godine na Fakultetu za uslužni biznis u Sremskoj Kamenici na smeru Menadžment u sektoru finansijskih usluga sa prosečnom ocenom 8.15. Zvanje diplomirani ekonomista-master stiče na istom fakultetu 2010. godine na smeru Finansije, sa prosečnom ocenom 9.4. Doktorske studije upisala je 2010. godine na Fakultetu poslovne ekonomije Edukons Univerziteta. Položila je sve ispite predviđene programom sa prosečnom ocenom 9.6.

Stručnu praksu obavila je 2010. godine u kompaniji za trgovinu na veliko i malo „Morso“ iz Beograda, a iste godine zaposlena je kao projektni menadžer sektora Informacionih tehnologija (IT sektor) u Koncernu Farmakom MB, A.D. Mlekara Šabac. Do sada je kao projektni menadžer uspešno sprovedla pet implementacija informacionih sistema FIS (Financial Information Systems) u privrednim preduzećima A.D. Mlekara Šabac, MB Trading, MBTE, Farmakom Finance i MI Finance. Trenutno je angažovana na poziciji Specijaliste za podršku ERP sistema u kompaniji MI Finance gde obavlja poslove upravljanja resursima preduzeća u svrsi informacionih tehnologija.

Profesionalni je sportista od 1997. godine i igrala je za rukometne klubove u Srbiji, Nemačkoj, Danskoj i Norveškoj. Osvajač je bronzane medalje na juniorskom prvenstvu Evrope, učesnik je svetskog prvenstava i velikog broja međunarodnih turnira. Tečno govori engleski i norveški jezik, služi se nemačkim i danskim jezikom. Ovlašćeni je računovođa i koristi Windows Word, Excel, Power point, internet.

Jelena Tošković je učestvovala na većem broju domaćih i internacionalnih naučnih skupova i jednoj letnjoj školi ekonomije Ekonomskog instituta u Beogradu. Objavila je 24 rada u svojstvu autora i koautora, od čega 10 radova u naučnim časopisima u zemlji i inostranstvu, 12 u zbornicima radova i 2 rada u vidu saopštenja.

Doktorska disertacija Jelene Tošković je na 303 strana i ima teorijsko-empirijski karakter. Pored uvoda i zaključka disertacija uključuje pet delova i literaturu u kojoj je navedeno 244 izvora od kojih je najveći deo na stranom jeziku, 63 tabele, 77 grafikona i 2 slike.

|

IZJAVA KANDIDATA O AUTORSTVU DOKTORSKE DISERTACIJE

Potpisani/a **Jelena (Dragan) Tošković**, iz Šapca, ul. Jovana Cvijića 9/8,

IZJAVLJUJEM

da je doktorska disertacija pod naslovom

„PREISPITIVANJE NEOLIBERALNOG KONCEPTA EKONOMIJE U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA“

- rezultat mog sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija u celini ili u delovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova u zemlji i inostrantvu,
- da su rezultati istraživanja ispravno i akademski korektno navedeni, i
- da nisam tokom istraživanja i pisanja disertacije kršio/kršila tuđa autorska prava i koristio/koristila intelektualnu svojinu drugih lica kao svoju bez odobrenja.

U Sremskoj Kamenici,

30.11.2015.

potpis kandidata

